

De economische ontwikkeling der Westerafdeeling van Borneo en de bevolkingsrubbercultuur

<https://hdl.handle.net/1874/346461>

A. qu. 192, 1940.

DE ECONOMISCHE
ONTWIKKELING DER WESTER-
AFDEELING VAN BORNEO EN DE
BEVOLKINGSRUBBERCULTUUR

J. OZINGA

A, qu.
192

DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING
DER WESTERAFDEELING VAN BORNEO
EN DE BEVOLKINGSRUBBERCULTUUR

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0558 4192

DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING DER WESTER- AFDEELING VAN BORNEO EN DE BEVOLKINGSRUBBERCULTUUR

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING
VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE RECHTS-
GELEERDHEID AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE
UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNI-
FICUS Dr. F. H. QUIX, HOOGLEERAAR IN DE
FACULTEIT DER GENEESKUNDE, VOLGENS BE-
SLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT, TE
VERDEDIGEN TEGEN DE BEDENKINGEN VAN
DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID EN
VAN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJS-
BEGEERTE OP WOENSDAG 7 FEBRUARI 1940
DES NAMIDDAGS TE 4 UUR.

DOOR

JACOB OZINGA

GEBOREN TE EMMEN

WAGENINGEN

N.V. GEBR. ZOMER EN KEUNING'S UITGEVERSMAATSCHAPPIJ

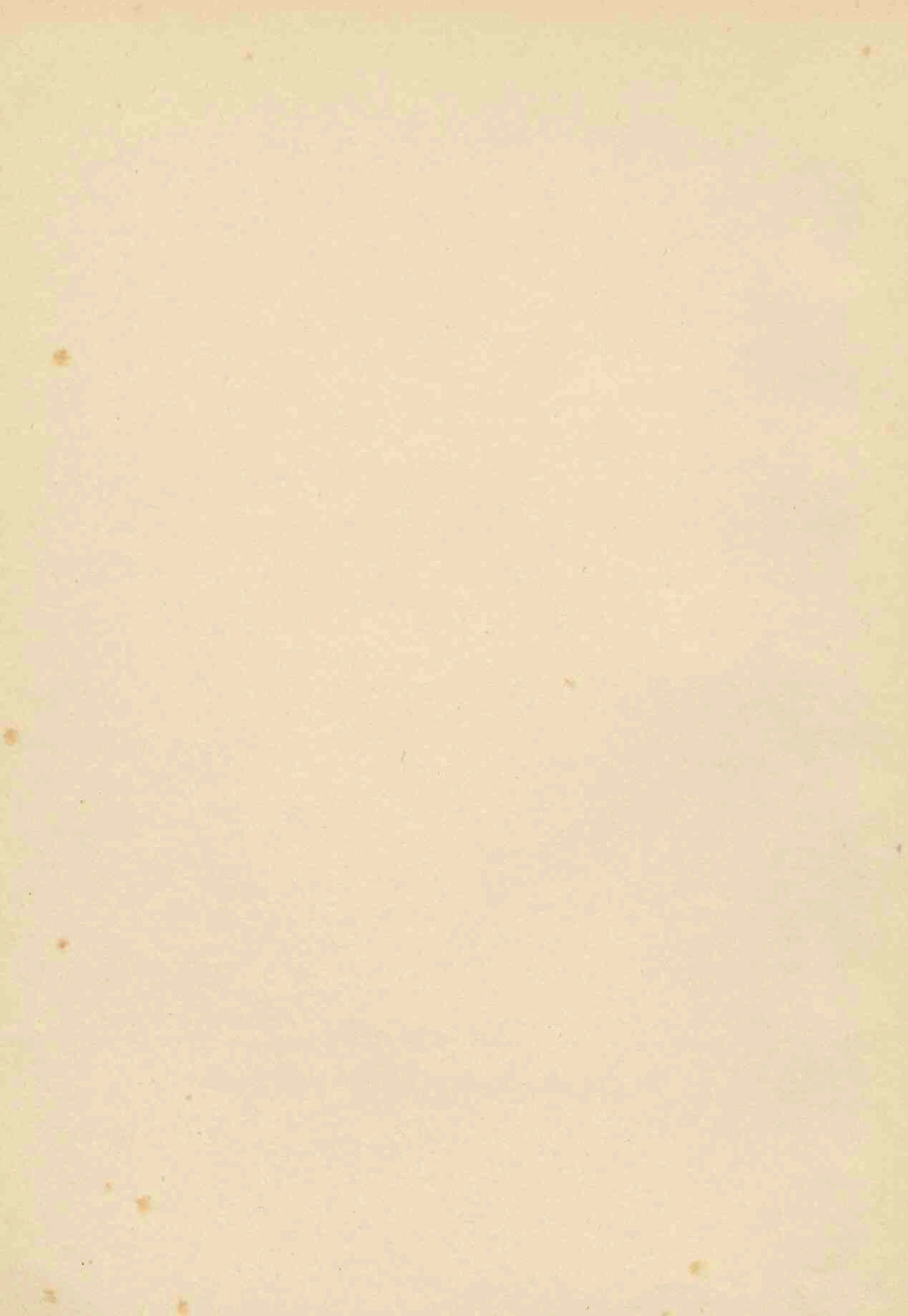
1940

PROMOTOR:
PROF. G. A. PH. WEIJER

*Aan mijn vader
en aan de nagedachtenis van mijn moeder*

Het doel, bij de samenstelling van dit geschrift, is daarin de economische ontwikkeling van de Westerafdeeling van Borneo te beschrijven en daarbij in het bijzonder licht te doen vallen op de bevolkingsrubbercultuur, die in deze Residentie een bijzondere beteekenis verkreeg.

Getracht is in het eerste hoofdstuk die gegevens bijeen te brengen, die de economische ontwikkeling van het onderhavige gebied omlijsten en richting geven.

Het tweede hoofdstuk bevat een overzicht van de staatkundige geschiedenis van West-Borneo, waarbij inzonderheid die gebeurtenissen op den voorgrond zijn gesteld, die op de economische ontwikkeling van invloed zijn geweest.

In het derde hoofdstuk zijn de middelen van bestaan in beschouwing genomen, terwijl het vierde een economisch-geschiedkundig overzicht over de jaren tot 1915 bevat, samengesteld aan de hand van de gegevens, in de voorafgaande hoofdstukken samengebracht.

Het vijfde hoofdstuk bevat een beschrijving van ontstaan en groei van de rubbercultuur, in het bijzonder van de bevolkingsrubbercultuur in West-Borneo. Daarbij is tevens de werking van de rubberrestrictie-wetgeving in West-Borneo aan een onderzoek onderworpen, en nagegaan welke de beteekenis van rubbercultuur en rubberrestrictie voor dit gebied was en is.

Ongetwijfeld heeft het economische leven van het gebied, waar hij dient, de belangstelling van den bestuursambtenaar. De toeneming van de bemoeienis van de Overheid — en deswege veelal ook van het bestuurscorps — met het bedrijfsleven, gedurende de laatste jaren, noodzaakt trouwens meer en meer tot het verzamelen van exacte kennis omtrent tal van onderwerpen van economischen aard. Een gelegenheid tot het verzamelen van gegevens van een zoodanig algemeen karakter, omtrent een als zelfstandig economisch geheel te beschouwen gebied, als mij tijdens mijn werkzaamheid te Pontianak — eerst als controleur voor agrarische zaken, daarna als residentie-secretaris

— werd geboden, is evenwel zeldzaam. Vandaar dat ik meende deze gelegenheid niet te mogen laten voorbijgaan.

Veel dank ben ik, ten aanzien van het volbrengen van mijn taak, voorzoover dit in West-Borneo moest geschieden, verschuldigd aan den hoogedelgestrengen heer J. Oberman, van Juli 1934 tot Augustus 1938 Resident der Westerafdeeling van Borneo. Ik mocht, bij alles wat ik in dit verband verrichtte, van Resident Oberman steeds in den ruimsten zin steun en welwillendheid ondervinden.

U, hooggeleerde Weijer, hooggeschatte promotor, mocht ik bereid vinden de leiding over den arbeid, aan de verdere voorbereiding van dit proefschrift verbonden, op U te nemen. De wijze, waarop U dit heeft willen doen, zal ik steeds op hoogen prijs blijven stellen.

Aan Prof. Dr. L. P. te Cosquino de Bussy moge ik mijn dank betuigen voor de verleende hulp en raad; ook aan den heer C. van de Koppel.

Naar de publicaties van het Centraal Kantoor voor de Statistiek, waarvan een dankbaar gebruik werd gemaakt, kon niet worden verwezen. Ook bij cijfermateriaal, ontleend aan Koloniale Verslagen, was het een enkele maal niet mogelijk een nauwkeurige verwijzing op te nemen.

De literatuurlijsten, opgenomen achter de hoofdstukken I, II, IV en V, hebben betrekking op deze hoofdstukken als geheel; in hoofdstuk III werd de geraadpleegde literatuur, voorzoover wenschelijk, ingedeeld naar de verschillende bestaansmiddelen der bevolking, waarop zij speciaal betrekking heeft. Achter het nootcijfer volgt in het algemeen eerst het nummer (c.q. de nummers) van de betreffende literatuurlijst, waarnaar verwezen wordt, daarna — indien noodig — het pagina-nummer. Slechts een enkele maal is achter het nootcijfer een titel van een tijdschriftartikel of boekwerk vermeld.

De, zeer gewaardeerde, groote hulpvaardigheid van het personeel van de bibliotheek van het Koloniaal Instituut te Amsterdam heeft mij in staat gesteld in den betrekkelijk korten tijd, die beschikbaar was, de, in de verschillende lijsten opgenomen, literatuur te vinden en te raadplegen.

WAGENINGEN, Januari 1940.

HOOFDSTUK I.

Geographische en economisch-geographische gegevens; bijzonderheden betreffende bestuur en bevolking der Westerafdeeling van Borneo.

§ 1. TOPOGRAPHISCHE GEGEVENS.

Het gedeelte van het eiland Borneo, dat met den naam „West-Borneo”, de „Westkust”, of — in verband met de bestuursindeeling — de „Westerafdeeling” wordt aangeduid, is van de overige deelen van het eiland door natuurlijke grenzen zoodanig afgescheiden, dat het alleszins gemotiveerd is op geographisch en economisch-geographisch terrein dit gebied als een afzonderlijk geheel te beschouwen. Zooals uit het hiernavolgende hoofdstuk over de politieke geschiedenis der Westkust zal blijken, heeft de topographische constellatie in de historie dan ook geleid tot een eigen typische ontwikkelingsgang.

Het meest noordelijke punt van de Westerafdeeling van Borneo is Tandjoeng Datoe (onderafdeeling Sambas) gelegen $\pm 2^{\circ} 6'$ N. Br. Het zuidelijkste punt is Tandjoeng Loempoer (onderafdeeling Ketapang) op $\pm 3^{\circ} 4'$ Z. Br. West-Borneo ligt dus voor een deel ten Noorden en voor een deel ten Zuiden van den evenaar. De hoofdplaats Pontianak ligt slechts enkele seconden zuidelijk van den evenaar.

De Topographische Dienst bepaalde den meridiaan van Singkawang op $108^{\circ} 59' 41''$ oostelijk van Greenwich. Het meest oostelijk gelegen punt van de Residentie (bij Batoe Ngêngêt) valt op $\pm 114^{\circ} 21'$ O.L.; het westelijkste punt, op het eiland Seroetoe (dus daargelaten de zeer kleine, nog meer westelijk gelegen eilanden Datoe en Pengiki), op $108^{\circ} 41'$ O.L.

Hemelsbreed is de afstand tusschen de kust voor Pontianak

en het meest afgelegen grensgebied van de onderafdeeling Boven-Kapoeas ongeveer 600 Km, evenals de afstand tusschen Tandjoeng Datoe en Tandjoeng Loempoer. De rechte lijn van Pontianak naar het hoofdeiland van de Billitongroep meet ongeveer 325 Km, die naar Batavia $\pm$ 650 Km, naar Singapore $\pm$ 600 Km.

De grens van de Westerafdeeling met het noordelijk en noord-oostelijk gelegen, onder Engelsch protectoraat staande, Vorstendom Serawak wordt gevormd door de waterscheidingen, waarin de rivieren van Serawak aan de eene, en de rivieren van West-Borneo aan de andere zijde hun oorsprong vinden. Deze grens werd laatstelijk vastgesteld bij het tusschen Nederland en Groot-Brittanië en Noord-Ierland gesloten verdrag „tot nadere vaststelling van een gedeelte der grens tusschen het Nederlandsche gebied op het eiland Borneo en Serawak”, Ned. Stbl. 1930 no. 86, Ind. Stbl. 1930 No. 375.

De grens met de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo wordt eveneens hoofdzakelijk door dergelijke waterscheidingen gevormd (Ind. Stbl. 1904 No. 391, jo 1934 No. 20). Slechts in het Zuiden van de afdeeling Ketapang is een andere natuurlijke grens genomen n.l. de Djelai-rivier.

De totale oppervlakte van de Westerafdeeling van Borneo bedraagt 146760 Km², ruim viermaal de grootte van Nederland dus.

Deze oppervlakte is als volgt verdeeld over de afdeelingen:

Singkawang	15.120 Km ²
Pontianak	34.160 „
Ketapang	34.600 „
Sintang	62.880 „

Totaal 146.760 Km²

Bij gouvernementsbesluit van 16 Januari 1886 No. 24 werd aan den Topographischen Dienst „toegestaan” de Residentie Westerafdeeling van Borneo „vluchtig” op te nemen. Het doel was van de geheele Residentie, behalve de eilanden, een kaart te vervaardigen. Tot December 1894 bevond de leiding van de opneming zich in handen van den 1en luitenant, later kapitein,

J. J. K. ENTHOVEN; daarna — tot de beëindiging in October 1895 — was kapitein A. A. G. GAYMANS leider. Het gestelde doel kon — tot groot voordeel, inzonderheid ook voor het bestuur van de Residentie — met behulp der verkregen opnamegegevens ruimschoots worden bereikt. Van de Westerafdeeling bestaat derhalve een volledig stel ook thans nog zeer goed bruikbare kaarten.

§ 2. GESTELDHEID VAN DEN BODEM.

De meeste ambtenaren en officieren, in de eerste helft van de vorige eeuw in West-Borneo werkzaam, hadden den indruk, dat de bodem aldaar overal zeer vruchtbaar moest zijn. Waaruit zij dit hebben geconcludeerd, is niet nauwkeurig vast te stellen. De waarneming van de vegetatie langs de rivieroeveren — vrijwel de eenige gedeelten van het land, die men destijds te zien kreeg — en wellicht het succes van proeven met den aanplant van enkele handełsgewassen zullen vermoedelijk bedoelden indruk hebben doen ontstaan. Zoo juichen VETH en ook na hem nog vele ambtenaren en officieren (met uitzondering van een enkele als TROMP) over de groote mogelijkheden op landbouwgebied ter Westkust. Men kon er — zoo werd gezegd — letterlijk alle op Java gebruikelijke handełsgewassen met gegarandeerd succes aanplanten. De geschikte gronden zouden voorts in overvloed aanwezig zijn. Dat de Inheemsche bevolking van die gronden geen gebruik maakte, diende alleen toegeschreven te worden aan luiheid en domheid.¹⁾

Toen verschillende vóór 1887 genomen proeven geen succes boekten, was men ten hoogste verbaasd en schreef de mislukking toe aan de wijze, waarop de proeven werden geëntameerd. Wanneer echter, na genoemd jaar, in het landschap Sambas op groote schaal wordt getracht grootlandbouwbedrijven in het leven te roepen en hiervan zoo goed als niets terecht komt, treedt ontegenzeggelijk op den voorgrond, dat het toch aanmerkelijk minder moet zijn dan men aanvankelijk had gemeend. Weliswaar vormden ook moeilijkheden met de verkrijging van

---

¹⁾ Zie b.v. 2 p. XX en de aldaar aangehaalde bronnen.

de noodige arbeidskrachten en ongunstige klimatologische factoren een deel der oorzaken van de mislukking van de groote Sambas-campagne (van Sultan MOHAMAD TSAFIOEDIN), doch ook de kwaliteit en de ligging van de beschikbaar gestelde gronden beantwoordden beslist niet aan de eischen, die b.v. ten behoeve van de tabakscultuur gesteld moeten worden. Typisch was, vooral voor meer landwaarts gelegen gronden, de groote onregelmatigheid in de samenstelling van den bouwgrond.

Gebleken was, dat de leemachtige gronden in de onmiddellijke nabijheid van de zee zich goed leenden voor de klappercultuur, doch zonder zéér gunstige resultaten te zien te geven. Bepaalde gedeelten van de heuvelterreinen leverden, na zorgvuldige voorbereiding, behoorlijke resultaten op voor de gambir- en pepercultuur.

Opvallend was, dat de door de Dajaks afgebrande bosch-terreinen slechts éénmaal voor den rijstbouw werden aangewend en dat het bosch zich daarna niet bijzonder vlug herstelde. Voor de vruchtbare oevers der rivieren was, in verband met de periodieke overstromingen, aanvankelijk geen geschikt emploti gevonden. Alleen rijst en ook sago werden in de omgeving der rivieren veelvuldig aangeplant.

De schrijvers van het „Verslag eener Spoorwegverkenning in Noordwest-Borneo” van 1919: VAN SANDICK en VAN MARLE, hebben niettemin omtrent den bodem van de Westkust nog een vrij gunstigen indruk, dien zij, bij gebrek aan resultaten van een stelselmatig bodemonderzoek (merkwaardigerwijze), op de meening van „ervaringhebbenden” gronden. Ook zij achten echter de geestdriftige beschouwingen der oudere schrijvers als TOBIAS, VAN LINGEN en VETH te optimistisch, doch beroepen zich op VAN LIJNDEN, die de aandacht vestigde op de geschiktheid der alluviale vlakten aan de kust voor rijst, suikerriet en tuingewassen, en op die van de kuststrook voor klappers, zoomede op TEYSMANN's aanwijzingen omtrent de geschiktheid voor sawahbouw van verschillende dalen in Singkawang, Bengkajang en Landak en voor koffie van gronden in Mempawah, Landak en de omstreken van Bengkajang. Weliswaar vestigden ook zij de aandacht op de wisselvalligheid der

samenstelling van de opperste aardlagen „al naar gelang de plaatselijke en verticale ligging der betrokken terreinen”, doch, het échec der Sambas-campagne besprekend, teekenen zij aan, dat de hoofdoorzaak hiervan moet worden gezocht in een onjuiste keuze van plantsoort in verband met klimaat en bodem, en gemis aan kennis.²⁾

De vraag of er nu inderdaad andere dan de typische West-Borneo cultures (rubber, klapper, gambir en peper) zijn, die in het raam der aanwezige bodemgesteldheid en klimatologische omstandigheden passen, is echter noch door VAN SANDICK en VAN MARLE, noch door latere publicaties afdoende beantwoord.

BLINK's — in verschillende opzichten onvolledig — resumé van de opvattingen van voornoemde onderzoekers, vervat in een tijdschrift-artikel van 1921³⁾ lokte een waarschuwing uit van de hand van MOHR.⁴⁾ Deze deskundige waarschuwt tegen een al te optimistischen geest bij de beoordeeling der toekomstverwachtingen van de Westerafdeeling van Borneo. Allereerst wijst hij op de aannemelijkheid der hypothese, dat de kustvlakten uit landalluvium en niet uit een zeeformatie bestaan, met onder de gegeven omstandigheden als gevolg, dat de vruchtbaarheid dier vlakten twijfelachtig dient te worden gesteld. Vlak aan de kust, naar hij meent, ligt de rijkste grond; vrij zware leemgrond, tot leemige, stijve klei. Physiek moeilijk en zwaar — zoolang hij nog maagdelijk is humeus en rul — kan hij allerlei cultures dragen, maar eenmaal goed in cultuur gebracht slechts gewassen voor zeer zwaren grond. Achter dezen leemgrond ligt dan veen met rivieroeveren als begrenzingen. Van veen verwacht MOHR niets; het ontstaat in de tropen alleen bij algeheel kalkgebrek. Venig water en kalkgehalte sluiten elkaar uit, of liever ze slaan elkaar neer. Waar men dus „ajer hitam” ziet, daar ontbreekt kalk, daar ontbreekt zeeklei met schelpjes enz., daar ontbreekt ook vruchtbaarheid. Ook de Boven-Kapoeasvlakte kan niet anders dan arm zijn. Ten bewijze zijner op-

---

²⁾ 12 II p. 128 e.v.; ook p. 131.

³⁾ 14 p. 41.

⁴⁾ 15 p. 171; vide 24 p. 302 e.v.

merkingen wijst MOHR op het groote verschil, dat er tusschen de talrijke klappertuinen in het kustgebied onderling bestaat. Er zijn goede klappertuinen genoeg, maar van een egale geschiktheid van de geheele kuststrook voor de klappercultuur is geen sprake. Men moet het hebben van die plaatsen, waar het „ajer hitam” verre is. Groote klapperondernemingen, met aaneengesloten terreinen, zullen daarom steeds met geschikte en ongeschikte gronden binnen hun territorium te doen hebben.⁵⁾ Wanneer in het rapport van de Spoorwegverkenning wordt vermeld onder de beschrijving van het berg- en heuvelland: „bijna in al deze valleien heeft zich de sawahbouw ontwikkeld, naast teelt van peper, gambir en rubber”,⁶⁾ dan meent MOHR, dat het noodig is daarnaast te stellen, dat men op plaatsen in Rembang sawahs aantreft, waarvan de opbrengst de 5 pikol per bouw niet te boven gaat. Peper wordt op Banka, met succes, geteeld door Chineezers, met ongelooflijke zorg, op terrein ook afkomstig van graniet en zandsteen. Bankaneezen kunnen dit niet en ook andere Inlandsche volken geeft MOHR op dit gebied geen kans. Dat dus op bedoeld terrein rijst- en andere cultures bestaan, bewijst niet dadelijk de bijzondere of zelfs de normale geschiktheid van den bodem.⁷⁾

„De rubber schijnt op al de kleien en zandige kleien wel te willen gedijen”⁸⁾ aldus VAN SANDICK en VAN MARLE. MOHR merkt echter op, dat de rubber op soortgelijken grond als ter Westkust wordt geteeld op Malaka, op beteren grond op Sumatra, op den besten op Java. Welk gebied zal, als er overproductie komt, het loodje leggen?

Ook meent MOHR uit het veelvuldige aanplanten van oebi door de Dajakbevolking ter Westerafdeeling te moeten concluderen, dat de ladangbouw onvoldoende resultaten oplevert (als gevolg van de onvruchtbaarheid van de gebezigde gronden).⁹⁾

In een wederwoord op het betoog van MOHR van de schrijvers van bovenbedoeld rapport betreuren zij terecht, dat

---

⁵⁾ 15 p. 173.

⁶⁾ 12 I p. 38.

⁷⁾ 15 p. 174; 24 p. 317.

⁸⁾ 12 II p. 130.

⁹⁾ 15 p. 174.

MOHR zijn beschouwingen baseert op den inhoud van een onvolledig en eenzijdig resumé van het verslag. Belangrijk is echter, dat met MOHR wordt ingestemd, voorzover uit zijn beschouwingen zou volgen, dat de teelt van koffie, thee, tabak en kina ter Westkust dient te worden ontraden. Geheel anders staat het uiteraard met de gewassen, die ter Westkust — met succes — reeds worden geteeld.¹⁰⁾

De geschiedenis der bevolkingsrubbercultuur ter Westkust over de jaren na 1921 heeft MOHR ten aanzien van zijn verwachtingen omtrent de rubberteelt in dit gebied niet in het gelijk gesteld. De bevolking der Westerafdeeling werd, ondanks het feit, dat de grond, waarop zij plantte, niet van de beste was, niet genoopt — eerder dan elders het geval bleek — de rubbercultuur prijs te geven. Dit bewijst echter geenszins, dat MOHR inzake zijn beoordeeling van den bodem ongelijk heeft, doch slechts, dat hij aan de bodemgeschiktheid in het geheel der economische factoren, die de positie van de bevolkingsrubbercultuur bepalen, een veel te hooge waarde toekende.

Omtrent de eigenlijke beoordeeling van de bodemgesteldheid, zooals MOHR die geeft, zouden nog de navolgende opmerkingen kunnen worden gemaakt.

Weliswaar zijn er tal van slecht produceerende klappertuinen ter Westkust, en is de oorzaak in vele gevallen een venige ondergrond, doch het aantal goed produceerende klapperaanplantingen blijft enorm groot. De bevolking weet trouwens meer en meer de leemgronden te vinden en deze zijn zelfs in Keta-pang (de pematangs) in overvloed aanwezig. De zeer hooge copra-uitvoercijfers vormen weliswaar geen bewijs voor een relatief goede gemiddelde opbrengst per boom, wel echter het feit, dat die cijfers zich naast de toenemende rubberexporten hebben gehandhaafd en dat de klapperaanplant zich, ook in de jaren, toen rubberaanplant nog mogelijk was, bleef uitbreiden.

De bevolkingsrubbercultuur heeft in de eerste plaats op de tot nog toe vrijwel niet voor overjarige gewassen gebezigde

---

¹⁰⁾ 16 p. 327. De beschouwingen van MOHR, vervat in 24, zijn hier niet als basis genomen, in verband met het feit, dat deze voor een deel voor geheel Borneo gelden; zie b.v. p. 322.

kleiachtige gronden aan en achter de oevers der rivieren, en in de tweede plaats ook in het binnenland op ladangs van allerlei soort, oude gambir- en pepertuinen enz. een merkwaardig succes geboekt. Uiteraard was dit op de laaggelegen gronden het grootst, doch ook de met rubber beplante ladanggronden bleken goede resultaten op te leveren. De typisch slordige behandeling van zulk een „rubbertuin” door den Dajakschen of Maleischen eigenaar, die, na een aanvankelijk gering onderhoud der aanplanting, verder alles tusschen de rubber liet groeien, wat maar groeien wilde, waardoor de bodem bedekt bleef, bracht hier een groot voordeel. Dit en de klimatologische omstandigheden waren aan dit rubber-succes zeker niet vreemd, doch de bodem bleek hier zelf ook rijk genoeg om deze voor dit gebied zoo uiterst belangrijke bevolkingscultuur te kunnen dragen.

De rijstcultuur, op ladangs, waaraan MOHR ook minder bevredigende resultaten toeschrijft, is inderdaad niet zeer gelukkig. Hieraan hebben echter de klimatologische omstandigheden meer schuld dan de bodem. Het klimaat ter Westerafdeeling levert jaarlijks namelijk een zoo gering aantal opeenvolgende droge dagen, dat bezwaarlijk van een „drogen tijd” gesproken kan worden. Dit heeft tengevolge, dat het ladangbranden der Dajaks naar verhouding veelvuldig geheel of ten deele mislukt. De uitgebreide aanplant van ketella — hoofdzakelijk op aandrang van het Bestuur — dient dan ook in dit licht te worden gezien. Verloopt het ladangbranden en de rijstcampagne, met eenige medewerking van het weer, normaal, dan kan, naar gebleken is, in 't algemeen niet van slechte opbrengsten gesproken worden. Ware dit wel het geval, dan was het middel tot verbetering uiteraard gelegen in uitbreiding van den rijstaanplant en niet in de bevordering van de ketellacultuur.

Kort samengevat kan hetgeen thans uit de ervaringen is gebleken, aldus luiden: de kustvlakten, dikwijls met den algemeenen naam „de kustvlakte” aangeduid, bevatten groote oppervlakten leem- en kleileemgronden, geschikt voor de klappercultuur, terwijl overigens de kleigronden in de rivierdelta's, en bovenstrooms, aan de rivieroevers, geschikt zijn voor den rubberaanplant. Voorts treft men in deze vlakte groote

oppervlakten veengronden aan. Waar deze — hetgeen veelvuldig voorkomt — met een kleilaag van voldoende dikte zijn bedekt, kan door middel van uitgebreide drainagemaatregelen veel bereikt worden.

De zgn. Boven-Kapoeasvlakte bestaat voor het grootste deel uit moerassige veengronden. Slechts de hooger gelegen gedeelten bleken tot nog toe, met de rivieroever, voor de rijst- en rubbercultuur zoomede voor den aanplant van sago te kunnen worden aangewend. Van andere cultuurmogelijkheden is in dit gebied geen sprake.

Van het berg- en heuvelland domineert het *lage* heuvelland verre in oppervlakte. Het bergland is weinig bewoond en is tot nog toe slechts — en dan nog in geringe mate — voor ladangbouw gebezigd. In dit verband kunnen worden genoemd het Boven-Kapoeas-, het Muller-, het Madi- en het Schwanergebergte, alle vier gelegen aan de oostgrens van de Westerafdeeling, en het Bawang- en Bajanggebergte, respectievelijk gelegen in het Zuiden en het Oosten van het landschap Sambas.

Het net van valleien, dat het heuvelland doorsnijdt, is tengevolge van de afgezette verweringsproducten der berghellingen (lateriet en klei) tamelijk vruchtbaar. Hier vindt men de gronden geschikt voor gambir- en pepercultuur, terwijl in tal van dalen in Mandor, Mempawah, Landak, Bengkajang en Singkawang de sawahbouw (met zeer bevredigende resultaten) wordt toegepast. De heuvels en berghellingen zijn geheel of gedeeltelijk door afspoeling van hun oorspronkelijke humuslaag ontdaan, en meestal onvruchtbaar. De gesteenten zijn ter Westkust meerendeels zeer oud en hebben derhalve lang aan vertering bloot gestaan. De onder de humuslaag tevoorschijn komende gronden zijn derhalve over het algemeen arm.

§ 3. KLIMAAT.

Hierboven werd reeds vermeld, dat het klimaat ter Westerafdeeling jaarlijks slechts een zoodanig gering aantal droge dagen oplevert, dat bezwaarlijk van een „drogen tijd” kan worden gesproken. Zoowel de West-Moeson als de Oost-Moeson brengen regen aan, de laatste in mindere mate. Gemeenlijk

tellen Februari/Maart een aantal „droge” weken, de zgn. „korte droge tijd”. Daarop volgt dan in de laatste weken van Juli, de maanden Augustus of September de „grootte droge tijd”, doch op geen van beide perioden kan staat gemaakt worden.

Ter verkrijging van een overzicht van den regenval volgen hier eenige gemiddelde cijfers (in mm):

	hoogte boven de zee in meters	Jan. Febr. Maart April Mei Juni						Totaal per jaar
		Jan.	Febr.	Maart	April	Mei	Juni	
Pontianak	3	285	212	251	285	280	223	
Sintang	27	345	213	319	318	291	234	
Poetoës Sibau	50	402	381	374	437	347	262	
		Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	
Pontianak		170	223	219	374	399	338	3259
Sintang		205	265	266	343	359	347	3585
Poetoës Sibau		234	265	283	460	460	429	4334

Het Indisch verslag 1937 geeft voor Pontianak en Poetoës Sibau respectievelijk 183,6 en 186,4 als gemiddeld aantal regendagen per jaar. Dit is beslist aanmerkelijk te laag. In dit verband zij opgemerkt, dat volgens hetzelfde verslag Buitenzorg bij een gemiddelden jaar-regenval ad 4209 mm 216,5 regendagen heeft. Vermoedelijk is een dergelijk cijfer voor Poetoës Sibau ook niet te hoog.

De dampkring is altijd vochtig. Te Pontianak bedraagt de betrekkelijke vochtigheid gemiddeld 85 %. De vochtigheids-toestand is in de bovenstreken over het algemeen iets hooger.

De kentering der moesons, $\pm$ April en $\pm$ October, kan, voor-zoover het kustgebied betreft, gepaard gaan met hevige rukwinden en stormen. De rukwinden vooral maken tal van slachtoffers onder de klapper- en rubberboomen.

De temperatuur is, in verband met veelvuldige bewolking, niet bijzonder hoog. De gemiddelde temperatuur te Pontianak — vrijwel overeenkomende met die op de andere plaatsen langs de kust en in het binnenland — bedraagt 25,4 ° Celsius.

De invloed van den zwaren regenval op de economische mogelijkheden ter Westkust is belangrijk. Eenerzijds is de veelvuldige regelmatige neerslag, met de tropische temperatuur en vochtigheidstoestand, van groot belang voor den plantengroei,

inzonderheid voor de rubbercultuur, die hier blijkbaar een ideaal klimaat heeft gevonden. Anderzijds belet de periodieke stijging van het peil der rivieren, tengevolge van den regenval in den West-Moeson, zoomede den toevloed van water in tal van valleien van het heuvelterrein gedurende dat seizoen, iedere andere cultuur dan rubber, rijst en sago aldaar.

De klappercultuur van de kuststreken ondervindt van overstromingen, hetzij van rivierwater, hetzij van zeewater, (bij vloed en vooral bij springvloed staan een groot aantal klapper-tuinen onder water), weinig overlast, mits door middel van drainage-maatregelen voor een zoo snel mogelijke afvloeiing van het water zorg wordt gedragen. Gambir- en pepertuinen en ketella-aanplant treft men slechts aan op gronden, die normaliter niet door overstromingen worden bedreigd.

De invloed van den regenval en de hooge waterstanden op den rubbertap dient niet te worden onderschat. Groote tuin-complexen kunnen in den West-Moeson niet worden getapt wegens den waterstand, terwijl zoolang het regent alle tapwerkzaamheden stopgezet dienen te worden. 's Morgens regent het echter in den regel niet, zoodat dit laatste van minder invloed is.

Kan men gedurende de maanden Januari, Maart, April, Mei, Juni, October, November en December, gebruikmakend van de hooge waterstanden, vrijwel de geheele Residentie met behulp van de waterwegen bereizen, in den drogen tijd blijft van deze mogelijkheid soms slechts een fractie over. Uiteraard komt deze aangelegenheid hieronder nader ter sprake.

De gezondheidstoestand ter Wester-afdeeling van Borneo wordt door het plaatselijke karakter van het tropische klimaat niet ongunstig beïnvloed.

§ 4. PLANTENGROEI, VEETEELT, VISSCHERIJ, MIJNBOUW

Plantengroei.

De bodem was vroeger geheel met een zwaar woudkleed bedekt. Ook de vele, minder vruchtbare streken, die uiteraard ook thans nog meestal buiten exploitatie zijn gelaten, hebben een betrekkelijk weelderigen plantengroei. Het zeer vochtige, warme klimaat geeft hiertoe aanleiding.

Een groot deel van deze oerbosch-oppervlakte is definitief verdwenen tengevolge van ontginning ten behoeve van den aanleg van permanente tuinen voor voedselgewassen, vruchten- teelt en handelsgewassen; daarnaast stond en staat het oerbosch bloot aan de aanvallen van de Dajak-bevolking, in verband met de door dit volksdeel gebezigde landbouw-methode. Het deel van het oorspronkelijke oerbosch, dat thans nog overgelaten is, zou kunnen worden geschat op 35 tot 40 % van de totale oppervlakte van de geheele Residentie. Aanstonds dient hierbij te worden vermeld, dat die deelen van het oerbosch, die door de Dajaks worden verbrand, met de bedoeling slechts één jaar van den vrijgekomen grond gebruik te maken voor den rijstbouw, zich, nadat de bevolking dergelijke terreinen verlaten heeft, zoo op het oog weer vrij spoedig herstellen. Het klimaat brengt mede, dat in verreweg de meeste gevallen inderdaad reboisatie plaats vindt, en geen alang-velden ontstaan. Bij deze natuurlijke reboisatie blijken echter de meest waardevolle bestanddeelen van het oerbosch zich veel moeilijker te herstellen; in het jonge bosch treden hoofdzakelijk mindere kwaliteiten hout enz. op. Dit hangt o.m. samen met de verarming van den bouwkruin tengevolge van de doorstane ladangkuur, waarvan de grond zich eerst zeer langzaam herstelt. Derhalve ziet men eerst veel later (na tientallen jaren, en de kans is groot dat vóór dien tijd het bosch opnieuw wordt afgeladangd) een restauratie van de beste houtsoorten (ijzerhout, tekam, enz.) en de producenten van de boschbijproducten (damar, copal, de wilde getahsoorten). En altijd blijft het secundaire bosch ten slotte armer dan het oorspronkelijke.

In hoofdstuk III komt de beteekenis der boschproducten en boschbijproducten voor het economisch leven der Westkust nader ter sprake.

Veeteelt.

Er zijn verschillende oorzaken, die er aanleiding toe geven, dat in de Westerafdeeling van Borneo uiterst weinig aan veeteelt wordt gedaan. Sapi's en karbouwen, in de Westerafdeeling gefokt, zijn zeldzaam. In slechts enkele streken (de Pinohlanden, sommige deelen van Melawi en nog andere kleine centra) —

waar de oorzaak hiervoor ook onmiddellijk aanwijsbaar is — treft men dit groote vee wel aan. Het gevolg is een regelmatige import van slachtrunderen. In het kustgebied worden wat geiten gehouden (Mempawah b.v.). Chineezen en Dajaks beschikken over een groot aantal varkens. In de geheele Residentie zijn slechts enkele paarden. Wegens het oudtijds geheel ontbreken van landwegen — behalve in de Chineesche districten sedert $\pm$ 1857 — had men geen behoefte aan trekvee. De wijze van voedselverbouw, door den Dajak toegepast, vereischte evenmin het gebruik van trekvee. In de kuststreken (het klappergebied) waren sapi's of karbouwen bij de ontginning van het land practisch niet noodig, terwijl men voor het vervoer van het product — ook zelfs van de pasgeogste klappernoten — van het water gebruik maakte. Alleen daar waar de ladangbouw door een meer permanente plantwijze werd vervangen (Pinohlanden, sommige deelen van Melawi, enkele streken in de Chineesche districten), ontstond langzamerhand de behoefte aan trekvee, en dientengevolge legde men zich daar het eerst op het fokken van sapi's en karbouwen toe.

De varkensfokkerij heeft nog de grootste beteekenis. Men kan over het algemeen zelf in de binnenlandsche behoefte aan slachtvarkens voorzien. Een enkele maal had eenige uitvoer naar Singapore en Serawak plaats.

Visscherij.

De mogelijkheden, die het merengebied van de onderafdeeling Semitau, verschillende der rivieren en de zee voor de kust van West-Borneo voor de visscherij opleveren, worden veelal gunstig genoemd.¹¹⁾ De bevolking houdt zich dan ook op verschillende plaatsen wel met de vischvangst bezig, met goede resultaten. De hoeveelheid visch, die ter markt wordt gebracht, is echter nauwelijks meer dan voldoende voor de plaatselijke behoefte aan verse visch. Slechts het merengebied van Semitau geeft betere resultaten te zien. Van enkele speciale soorten verduurzaamde visch en vischproducten bestaat een uitvoeroverschot. Andere vischproducten, die men elders blijkbaar veel goed-

---

¹¹⁾ 12 II p. 196.

kooper kan aanmaken, worden echter in groote hoeveelheden ingevoerd. De bij de visscherij en de productie van verduurzaamde visch en dergelijke betrokken groep, wordt slechts gevormd door enkele honderden Dajaks, Maleiers en Chineezen uit het merengebied van Semitau en het kustgebied (Soengei Kakap, Djongkat, Pat Kok Tin, Soengei Doeri, Penitie, Telok Soeak enz.).

Mijnbouw.

De mogelijkheden, die de Westerafdeeling op dit terrein biedt, zijn in hoofdstuk III uitvoerig behandeld. Hier zij slechts aangegeekend, dat de eertijds belangrijke diamantwinning in Landak en Sanggau, zoomede de vroeger beteekenisvolle exploitatie van goudvind-plaatsen in de zgn. Chineesche districten thans nog slechts een fractie van hun vroegere plaats innemen. De diamant-winning, zooals die thans op enkele plaatsen in Landak en Noord-Sanggau wordt geëntameerd, beteekent voor een kleine groep der bewoners van die streken nog slechts een (onzekere) bron van inkomsten. Van de goudproductie van Montrado, West-Bengkajang en Mandor is hoegenaamd niets overgebleven. De zeer verspreide, kleine hoeveelheden goud, die aldaar en op tal van andere plaatsen ter Westerafdeeling worden aangetroffen, worden thans nog wel geëxploiteerd, doch deze exploitatie draagt slechts het karakter van een aanvullende bron van geldinkomen voor een, naar gelang der algemeene economische omstandigheden, grooter of kleiner aantal leden der verschillende bevolkingsgroepen, waarvan de overgrootste meerderheid overigens normaliter op andere bestaansmiddelen steunt.

De oudere literatuur over de Wester-afdeeling van Borneo noemt, behalve goud, nog tal van andere metalen onder de mineralogische voortbrengselen van dit gebied: ijzer, antimonium, tin, kwikzilver, koper, zilver. Het staat thans wel vast, dat deze metalen of in het geheel niet of sporadisch, zonder economische vooruitzichten, ter Westkust worden aangetroffen.

In het Boven-Kapoeas gebied, in de omgeving van Boenoet en Selimbau vooral, komen op vrij gemakkelijk te ontginnen vindplaatsen steenkolen voor, van een zeer bruikbare kwaliteit.

De — na herhaald grondig onderzoek — thans bekende vindplaatsen, worden door deskundigen geacht niet voor exploitatie op Westersche wijze in aanmerking te komen. De kolenlagen worden echter sedert jaren door de Inlandsche bevolking van het onderhavige gebied geëxploiteerd. De daaruit voortvloeiende inkomsten, voor de betrokken — zeer kleine — centra weliswaar van eenig belang, zijn voor de Residentie als geheel van geen beteekenis.

§ 5. INTERNE COMMUNICATIEMIDDELEN.

Oorspronkelijk vormden de rivieren van de Westerafdeeling van Borneo de eenige communicatiemiddelen. Vooral in het kustgebied, dat het eerst en het meest aan verkeersmogelijkheden behoefte had, hebben deze ook langen tijd uitnemend aan de gestelde eischen — ook wanneer die met de economische ontwikkeling toenamen — voldaan. In de bovenstreken was dit veel minder het geval. Is het gebied, dat gedurende de hooge waterstanden van den West-Moeson te water bereikbaar is, zeer groot, na het invallen van de droogte krimpt dit op ontstellende wijze in, terwijl in de zeer droge jaren alleen de plaatsen langs de grootste rivieren en dan nog alleen aan den benedenloop bereikbaar blijven, zoodat het binnenland alsdan geheel geïsoleerd ligt. Daarbij komen dan nog de — tengevolge van plotselingen sterken regenval, ook in den „drogen tijd” — aan den bovenloop van alle voor het verkeer belangrijke rivieren veel voorkomende bandjirs. Voorts komen in tal van rivieren, ook in dat deel hunner bovenloop, dat nog als communicatiemiddel moet dienst doen, stroomversnellingen voor, die een ernstige belemmering voor een regelmatig verkeer vormen.

De belangrijkste rivier van de Westerafdeeling van Borneo is de Kapoeas. Het stroomgebied dezer rivier beslaat meer dan $\frac{2}{3}$ van het geheele gebied. De lengte van de Kapoeas (± 1150 Km) komt ongeveer overeen met die van den Rijn. De waterafvoer — in normale regenperioden — bedraagt bij Soeka Lanting ± 400.000 M³ per minuut. In den regentijd veroorzaken de door de Kapoeas afgevoerde watermassa's, dat men op ± 15 Km afstand van de kust nog zoet water aantreft.

De Kapoeas doorstroomt in westelijke richting de geheele Residentie, vanaf Centraal-Borneo tot de kust. Boven Sintang reeds $\pm$ 360 meter breed, wordt de capaciteit aldaar, op $\pm$ 450 Km van de monding, bijna verdubbeld door de samenvloeiing met de $\pm$ 250 meter breede Melawi. Na verscheidene andere, waaronder zeer groote, zijrivieren te hebben opgenomen, bereikt de Kapoeas beneden Tajan zijn grootste breedte, ruim 1600 meter. Kort benedenstreams van deze plaats begint dan de vorming van de enorme delta.

De uit economisch oogpunt belangrijkste delta-arm is de meest noordelijke, die beneden het splitsingspunt Soeka-Lanting „Kleine Kapoeas” (Kapoeas Ketjil) wordt genoemd. Van een breedte ad $\pm$ 200 meter neemt deze tak, tengevolge van de samenvloeiing met de $\pm$ 250 meter breede Landakrivier, weer aanzienlijk in capaciteit toe. Deze toename houdt tot aan de monding aan. Kort na de samenvloeiing is de breedte 400 meter, bij Batoe Lajang, $\pm$ 5 Km stroomafwaarts, 1000, bij Poeloe Baroe 1500 en bij Djoengkat 4000 meter.

Met vaartuigen van 10 voet diepgang is Sanggau onder alle omstandigheden bereikbaar (255 Km van Pontianak). Bij een eenigszins gunstigen waterstand, gedurende $\pm$ 10 maanden van het jaar, bereiken dergelijke vaartuigen eveneens Sintang (447 Km) en gemiddeld 8 à 9 maanden van het jaar ook Poetoes Sibau. Vaartuigen van 4 voet diepgang kunnen, behalve bij een zeer drogen Oost-Moeson, altijd Poetoes Sibau bereiken.

Vaartuigen met 6 voet diepgang bereiken (met dezelfde restrictie) steeds Sintang. Bij groote en langdurige droogte, gemiddeld eens in de drie jaar, is echter Sanggau voor vrijwel alle handelsverkeer het eindpunt. In de vaargeul langs de groote bank in de rivier aldaar staat dan veelal niet meer dan 3 à 4 voet water.

De Melawi is — tot Nangah Pinoh — ook een groot deel van het jaar voor schepen van 10 voet bevaarbaar. De bedding dezer rivier biedt echter naar verhouding veel meer gevaren. Van de Landak geldt ongeveer hetzelfde. De overige groote zijrivieren (Tajan, Sekadau, Belitang, Sepaek, Tempoek, Ketoengau, zoomede de grootste affluent van de Melawi, de Pinoh) zijn veel minder geschikt voor de scheepvaart. Vooral de uitmon-

dingen in de hoofdrievier zijn in den regel slecht, doch bovendien is ook de bedding stroomopwaarts veelal weinig geschikt voor stoom- en motorscheepjes van eenigen inhoud. Men maakt hier dan ook meestal gebruik van kleine motorbooten, waarmede dan een sleepschip, met zoo weinig mogelijk diepgang wordt meegevoerd. Verder stroomopwaarts houdt ook het gebruik van motorbooten op en worden allerlei roeivaartuigen gebezigd. In het gebied der stroomversnellingen benut men speciaal hiervoor gebouwde en ingerichte vaartuigen.

De groote afstanden, die op de Kapoeas afgelegd moeten worden, hebben in den loop der jaren het roeiverkeer vrijwel geheel uitgeschakeld. Alle — niet locale — scheepvaart van eenig belang op de Kapoeas maakt gebruik van mechanisch vermogen. De drukke Chineesche ruilhandelsvaart op de Kapoeas bedient zich veelal van zgn. huisbooten. Twee van deze, op groote houten sleepschepen (tongkangs) gebouwde pakhuizen annex kantoortje en woongelegenheid — alles uiteraard zeer primitief — worden door een kleine, tusschen beide huisbooten in gesjorde, sleepboot (motor- of stoomvermogen) voortbewogen. De snelheid, die met zulk een combinatie wordt bereikt, is niet zeer groot, maar de aanschaffing van dergelijke vrachtvervoermiddelen is veel minder kostbaar, dan die van stoom- of motorschepen van gelijk laadvermogen, terwijl de diepgang van het geheel minimaal blijft.

Boven Poetoës Sibau is de Kapoeas niet veel meer dan een bergstroom. Beneden genoemde plaats is de sterkte van den stroom, enkele bijzondere punten uitgezonderd, voor de scheepvaart niet bezwaarlijk. Nadeelig is uiteraard de zeer kronkelende loop der rivier. Van Tajan tot Sintang b.v. bedraagt de afstand hemelsbreed rond 166 Km; de stroomlengte van de Kapoeas tusschen beide plaatsen 287 Km. Het verhang is hier 1 : 15.000, de stroomsnelheid in de vaargeul normaal $3\frac{1}{2}$ Km per uur, maar het dubbele bij hoogen en de helft bij lagen waterstand.

Van belang voor het binnenlandsche verkeer is verder de Sambasrivier, zoomede enkele rivieren in Zuid-West-Borneo (de Pawan, de Kendawangan en de Simpang).

In het kustgebied werd in den loop van de tweede helft der

vorige eeuw tegemoet gekomen aan het gebrek aan verbindingswegen tusschen de kustplaatsen onderling — anders dan overzee — door middel van het graven van zgn. verkeersparits. De bevaarbaarheid van deze kleine kanalen hing echter op zeer bezwaarlijke wijze samen met de waterstanden in de mondingen van de Kapoeas, de Mempawah enz., waarop het getij een onbeprekten invloed uitoefent. Bevredigend was deze oplossing derhalve niet.

Uit het voorafgaande is gebleken, dat de Westerafdeeling van Borneo weliswaar beschikt over tal van waterwegen, inzonderheid de Kapoeas en hare talrijke zijrivieren, doch tevens werd geconstateerd, dat deze waterwegen niet te allen tijde bruikbaar zijn. Voorts zijn er tal van streken, die in het geheel niet over bruikbare waterwegen beschikken.

Derhalve moest — naar gelang het economisch leven zich ontwikkelde en de vraag naar regelmatige vervoersgelegenheid toenam — een drang naar aanleg van landwegen ontstaan.

Het ontwikkelingsstadium, waarin landwegen meer en meer noodzakelijk moesten worden geacht, werd echter eerst in den loop der laatste decennia bereikt.

Het gevolg hiervan was, dat bij de verwezenlijking van de geleidelijk samengestelde wegenplannen het stadium „karrewegen” werd overgeslagen en vrijwel overal direct overgegaan tot den aanleg van autowegen. Was nog geen autoweg noodig, en werd niettemin een overland-verbinding nuttig geacht, dan werd een fietspad aangelegd.

Bij het opmaken van de plannen tot wegeaanleg werd uiteraard eerst het oog geslagen op die streken, die te water niet, dan wel slechts gedurende een bepaalde periode van het jaar bereikbaar waren, terwijl mede moest worden getracht eerst die plaatsen door middel van landwegen te verbinden, waar het volgen der aanwezige waterwegen het afleggen van groote omwegen beteekende.

Diegenen, die sedert het begin van de tweede helft der 19e eeuw (het begin van de periode, waarin ingrijpende maatregelen van gouvernementswege in het belang van het beheerde gebied ter Westkust mochten worden tegemoetgezien) het

bestuur over de Residentie hebben gevoerd, zagen uiteraard het nut van landwegen wel in, doch de aanleg en het onderhoud werden, in verband met de zeer groote afstanden en de geringe bevolkingsdichtheid terecht veelal te bezwarend geacht tegenover het nut, dat van de wegen zou mogen worden verwacht. Over deze bezwaren van economischen aard werd uiteraard heengestapt, wanneer de urgentie der wegen uit politieke, strategische of politioneele bron opwelde. Zoo kan het om strategische redenen aangelegde net van vier meter breede paardenpaden in Montrado en omstreken en de verbindingen van dit net met Sambas en Pontianak worden verklaard, alsmede de aanleg van enkele gedeelten van den huidigen kustweg, de Tebidah-colonneweg in Melawi en de weg van Pontianak naar Soengei-Kakap, aan welken laatsten reeds in de zestiger jaren werd begonnen in verband met de wenschelijkheid om de roerige Boegineezen van Soengei-Kakap onder contrôle te kunnen houden. Het ligt intusschen voor de hand, dat zulke wegen weer geheel of gedeeltelijk werden verwaarloosd, wanneer het bijzondere belang, dat met den aanleg was gediend, door de betrokken autoriteiten later op den achtergrond kon worden gesteld. Zoo is het evenzeer verklaarbaar, dat die gedeelten van het wegennet, door de kongsi's van Montrado en West-Bengkajang in hun gebied aangelegd, die niet voor bovenbedoelde strategische doeleinden behoefden te worden in stand gehouden of verbeterd, zoomede het wegennet van de kongsi van Mandor, na de politieke en economische vernietiging der kongsi's geheel ten gronde gingen.

Omstreeks 1890 kwamen in het landschap Sambas verscheidene landbouw- en mijnbouw-ondernemingen — meestal gelegen in een streek met weinig of geen bruikbare waterwegen — in bedrijf, hetgeen de belangstelling in den landwegenaanleg niet weinig verlevendigde. De onkenbaar geworden paden tusschen Singkawang, Benkajang, Sebawi en Sambas werden weer in orde gebracht; de aanleg van een karreweg naar Ban Pin San volgde. Maar toen na een tiental jaren de meeste ondernemingen werden gesloten, verviel alles weer. Met de opheffing der garnizoenen te Bengkajang en Sambas in 1907 verdween de laatste overweging om den eenigen nog

overgebleven weg, die van Singkawang naar Bengkajang, te onderhouden. In enkele andere gebieden van de Residentie speelde zich — op kleinere schaal — iets dergelijks af. Alleen de waterwegen en de moeilijk begaanbare „pangkalan”-paden, voerende naar de bewoonde plaatsen bovenstrooms en over de verschillende waterscheidingen, bleven over.¹²⁾

Bovengemelde toestand was voor de minder of niet met bevaarbare rivieren bedeelde streken een ernstige belemmering op den weg der economische ontwikkeling. Meer en meer — naarmate sommige goed bereikbare streken toonden zich economisch vooruit te kunnen helpen — drong zich de noodzakelijkheid, op dit gebied op planmatige wijze verbeteringen aan te brengen, op den voorgrond.

In de eerste plaats werd (beginnende in 1914) getracht, het reeds tot eenige ontwikkeling gekomen kustgebied van een bruikbaar wegensstelsel te voorzien. Niet weinig werd daarbij gebruik gemaakt van den uit 1857 dateerenden heerendienstplicht van de mannelijke bevolking der Chineesche districten. In deze periode werd begonnen met den aanleg van den zgn. kustweg Pontianak (Km 0) — Mempawah (Km 67) — Singkawang (Km 145) — Pemangkat (Km 176). Gelijktijdig werd het bestaande voetpad Pontianak-Soengei Kakap verbeterd en werden zijwegen naar Kalimas en Djeroedjoe aangelegd. Aangevangen werd met den aanleg van een wegverbinding van Pemangkat naar Sambas; de weg van Singkawang naar Bengkajang werd grondig verbeterd en tegelijkertijd werd begonnen met een nieuwen weg van Bengkajang naar Sebalau; de bestaande verbindingen Bengkajang-Loemar-Ledo en Bengkajang-Selinse werden verbeterd. Te Pontianak werd aan den linkeroever van de Kapoeas begonnen aan een verbinding met het 18 Km stroomopwaarts gelegen Telok Koempai en aan den rechteroever met den aanleg van een weg naar Landak.

Voorts werd een aanvang gemaakt met den aanleg van een weg door de Mempawah-vallei, geprojecteerd van Soengei-Pinjoe via Andjongan, Karangan en Parigi naar Bengkajang.

Groot was de waarde der toenmaals aangelegde en verbeter-

---

¹²⁾ 12 I p. 75—77.

de wegen niet. Ze waren weliswaar 6 à 8 meter breed, maar grootendeels onverhard en deswege alleen bruikbaar gedurende den drogen tijd.

Daarenboven kon destijds eigenlijk niet worden verwacht, dat de bevolking al dadelijk een druk gebruik van het gebodene zou kunnen maken. Over trekvee werd niet of slechts in geringe mate beschikt; het autoverkeer was nog toekomstmuziek.

Dit alles betrof intusschen slechts het kustgebied en de Chineesche districten, waar de urgentie van wegeaanleg algemeen aanwezig werd geacht. In het overige deel van de Residentie teekende de toestand zich evenwel nog geenszins zoo scherp af en er bestond nog plaats voor de meening, dat men zich aldaar voorloopig nog wel met de waterwegen tevreden kon stellen. Wel werden in dit verband verschillende maatregelen genomen, om waar mogelijk, de verkeershindernissen in de rivieren op te ruimen. Drijfhout, vastzettingen van hout, eigenmachtige afdammingen werden bestreden; genietroepen ruimden in den loop van enkele jaren tal van banken en steenen uit de Landak en Teberau op; verschillende riviermondingen werden uitgediept. Van afdoenden aard waren deze maatregelen echter niet.

Het eerste algemeene rijwegenplan voor de Westerafdeeling van Borneo is in 1916 door den toenmaligen Resident DE VOGEL opgemaakt. Het omvatte den aanleg of verbetering van een 30-tal groote wegen met een totale lengte van 1843 Km. Tusschen de indiening van dit plan en de (voorloopige) beslissing van de Regeering valt de afschaffing van den heeren-dienstplicht van de Chineezzen per 1 September 1917. Uiteraard was dit voor de toekomst der wegen van groot belang. Immers de aanleg en het onderhoud van alle wegen, ook van die in de Chineesche districten, kwam hierdoor vrijwel geheel ten laste van de landschappen. De wegen binnen het gouvernementsgebied der hoofdplaats Pontianak toch waren in dit verband van weinig belang, terwijl de overige gouvernementslanden, diep in het binnenland gelegen, voorshands buiten beschouwing konden worden gelaten. Niet zoozeer de onttrekking van de Chineesche werkkrachten, dan wel het

verlies van de afkoopsommen was echter van te groote betekenis om deze zonder eenige compensatie te doen blijven. Met deze onttrekking hangt dan ook samen, dat de kosten van onderhoud en verbetering van den kustweg Pontianak-Pemangkat — hoewel deze geheel door het gebied van zelfbesturende landschappen loopt — hierna voor het overgrootste deel door het land zijn gedragen.

Bovenbedoelde voorloopige Regeeringsbeslissing leidde tot het „gewijzigde wegenplan” van Resident JAMES. Dit plan was o.m. gebaseerd op het standpunt, dat in „dit waterrijk gewest het vervoer in de eerste plaats op de rivieren is aangewezen, voor zoover deze bevaarbaar zijn”. Daar waar die rivieren niet of slechts periodiek bevaarbaar waren, dienden wegen te worden aangelegd, teneinde het geheele jaar door een geregeld verkeer te verzekeren. Het plan bevatte den aanleg van een achttal „rijwegen”, met een kruinbreedte van 5 meter en een verharding van $2\frac{1}{2}$ à 3 meter, tot een totale lengte van 665 Km, alsmede den aanleg van elf zgn. „colonnwegen”, onverhard, met een kruinbreedte van 4 meter, in totaal 882 Km lang. „Rijwegen” zouden in hoofdzaak de reeds geheel of ten deele aangelegde wegen in het kustgebied en de Chineesche districten worden, met dit verschil, dat de weg Soengei Pinjoe —Mandor zou worden doorgetrokken via Sidas naar Ngabang (Landak).

Dit wegenplan is door de Regeering in beginsel goedgekeurd, hetwelk evenwel niet beteekende, dat, anders dan voor den kustweg Pontianak—Pemangkat, gelden beschikbaar werden gesteld. Aangezien de betrokken landschappen in 1919 en volgende jaren (behalve Sambas en Pontianak in de periode van 1926 tot 1930) niet tot het doen van belangrijke uitgaven voor de wegen in staat waren, werd de uitvoering van het aldus goedgekeurde wegenplan voor het overgrootste deel toevertrouwd aan de betrokken bestuursambtenaren met zeer weinig andere middelen dan de beschikbare verplichte dagdiensten der Maleische en Dajaksche bevolking.

Intusschen bracht de wijze, waarop gewerkt moest worden mede, dat het gebruik van het grootste deel der aanvankelijk (gedurende de periode 1920—1934) aangelegde wegen in de

West-Moeson veel bezwaar moest opleveren. Immers in het uiterst regenrijke klimaat van de Westkust moet het onderhouden van wegen zonder waterdicht wegdek wel altijd bezwaarlijk blijven, doch zéér bezwaarlijk, wanneer aan den bouw van het weglichaam onvoldoende ten koste kan worden gelegd en verhardingsmateriaal door gebrek aan (te dure) mechanische vervoermiddelen niet of niet voldoende kan worden aangevoerd.

Een algeheele verandering is op dit terrein teweeggebracht door de aanwending, op de desbetreffende voorstellen van den toenmaligen Resident OBERMAN, van een groot deel der voor de Residentie Westerafdeeling van Borneo, sedert 1 Juni 1934 beschikbare fondsen uit het bijzonder uitvoerrecht op bevolkingsrubber, voor den aanleg en verbetering van wegen en den bouw van bruggen. Het bedrag, dat uit die fondsen direct en indirect aan de wegverbindingen ter Westerafdeeling is en zal worden besteed, beloopt ongeveer 7 miljoen gulden, dat is ruim $2\frac{1}{2}$ maal het totaal der gemiddelde inkomsten van alle landschappen ter Westerafdeeling in één jaar.

Met behulp van bedoelde fondsen is, of zal worden bereikt, de volledige geschiktheid — het geheele jaar door — voor autoverkeer van de navolgende wegen:

1. Pontianak—Mempawah—Singkawang—Pemangkat (176 Km).
Deze weg staat onder beheer van het Departement van Verkeer en Waterstaat en is geheel opengesteld. De volledige verwerking der in verband met noodig geachte verbeteringen, beschikbaar gestelde gelden, zal echter nog jaren duren.
2. Soengei Pinjoe (Km 50 van den sub 1 genoemden kustweg) —Andjongan—Bengkajang (105 Km).
3. Andjongan—Ngabang—Sanggau—Sekadau—Sintang (336 Km).
4. Telok Batang—Soekadana—Ketapang (134 Km).
5. Singkawang—Bengkajang—Sebalau (82 Km).
6. Bengkajang—Loemar—Ledo (40 Km).
7. Pemangkat—Sambas (50 Km).
8. Singkawang—Lohabang—Montrado (24 Km).
9. Pontianak—Soengei Kakap (19 Km).
10. Pontianak—Telok Koempai (20 Km).

11. Sidas—Parigi (63 Km).
12. Tajan—Sosok (51 Km).
13. Sekadau—Nanga Mahap (61 Km).
14. Ketapang—Kendawangan (96 Km).
15. Sandai—Singkoep (Boven-Matan 168 Km).

De sub 2 t/m. 15 genoemde wegen staan alle onder beheer der betrokken landschappen en zijn reeds het geheele jaar door per auto berijdbaar. Geheel afgewerkt volgens de vastgestelde plannen zijn deze wegen echter nog lang niet, slechts ongeveer $\frac{2}{3}$ der beschikbare fondsen werd tot nog toe verwerkt.

Nog geheel in aanleg zijn de navolgende autowegen:

1. Sintang—Nanga Pinoh—Kota Baroe (155 Km).
2. Soengei Keli—Sidoek (verbindingsweg Boven en Beneden-Matan, 61 Km).

zoomede de fietswegen:

1. Lohabang—Montrado—Tjapkala—Sangking—Toho (73 Km).
2. Ngabang—Serimboe (56 Km).
3. Sanggau—Balai Karangan (110 Km),
welke in de toekomst voor licht autoverkeer zullen kunnen worden geschikt gemaakt.

Uiteraard is bovenstaande opsomming beperkt tot de voornaamste wegverbindingen.

De kustvaart, vroeger — naast de hierboven genoemde parits voor het verkeer met prauwen en kleine tongkangs — het eenige communicatiemiddel tusschen de kustplaatsen onderling, heeft tengevolge van bovenomschreven aanleg van landwegen in sterke mate aan belangrijkheid ingeboet. Thans is nog slechts de kustvaart tusschen Pontianak, Mempawah en de kustplaatsen der afdeeling Ketapang van eenig belang. Aangezien de zee voor de Westkust doorlopend niet ongevaarlijk is voor de kleine scheepvaart, kan het tot standkomen van de wegen langs de kust ook in dit verband als een verbetering worden beschouwd.

Gedurende de periode, dat zich de noodzakelijkheid om tot den aanleg van landwegen over te gaan, meer en meer ontwikkelde, is ook talrijke malen de aanleg van spoor-

of tramwegen in de Westerafdeeling ter sprake gekomen.

De eerste denkbeelden hieromtrent werden geuit door R. A. EEKHOUT in 1891. Zijn motiveering voor den aanleg van spoorwegen op Borneo vond echter veel bestrijding, daar de gegevens, waarop e.e.a. was gebouwd, naar de meening van Borneo-kenners als ENTHOVEN, voor het meerendeel beslist onjuist waren.¹³⁾

Naarmate de behoefte aan landwegen ter Westerafdeeling toenam, vermeerderde ook het aantal pogingen van verschillende belanghebbenden om tot de acceptatie en uitvoering van verschillende plannen tot spoorweg- of tramaanleg te geraken. Ten slotte is van gouvernementswege in het jaar 1918 een uitgebreid onderzoek gehouden (door den dienst der Staatspoor- en Tramwegen). Het door de hoofdamttenaren J. C. F. VAN SANDICK en V. J. VAN MARLE uitgebrachte, zeer uitgebreide, verslag was optimistischer van toon dan werd verwacht. Evenwel waren de vooruitzichten blijkbaar toch niet gunstig genoeg om de uitvoering van eenig plan te kunnen motiveeren.

Ten slotte dient nog te worden vermeld, dat gedurende de laatste decennia tusschen verschillende plaatsen ter Westkust telephoon-verbindingen zijn aangebracht. Er bestaat thans een gouvernementstelephoonlijn Pontianak—Mempawah—Singkawang—Pemangkat—Sambas en de volgende landschaps-telephoonlijnen:

Singkawang—Bengkajang,

Soengei Pinjoe—Ngabang—Sanggau—Sekadau—Sintang,

Sintang—Semitau—Poetoës Sibau,

Sintang—Nanga Pinoh,

Sanggau—Balai Karangan,

Sosok—Tajan—Meliau,

Sekadau—Rawak,

Telok Batang—Soekadana—Ketapang,

Andjongan—Karangan.

Deze telephoonverbindingen zijn langzamerhand een steeds belangrijker plaats in het handelsgebeuren gaan innemen.

---

¹³⁾ 7 p. 310; 12 II p. 329.

§ 6. MOGELIJKHEDEN TOT VERKEER MET DE OVERIGE
DEELEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË EN HET
BUITENLAND.

Overlandverbindingen met de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo hebben in de geschiedenis van de Westerafdeeling van Borneo geen rol van beteekenis gespeeld. Wel bestonden en bestaan er op verschillende plaatsen Dajaksche voetpaden over de grenswaterscheidingen, doch van verkeer van eenig belang was geen sprake. Uiteraard is in verband met de toenemende economische ontwikkeling van de beide Borneo-Residenties de aanleg van een wegverbinding Pontianak—Bandjermasin wel in studie genomen. De totstandkoming van de aansluiting van de wegnetten beider gebieden zal echter nog wel eenige jaren op zich laten wachten.

De overlandverbindingen van de Westerafdeeling van Borneo met Serawak zijn in de geschiedenis wel van beteekenis geweest. Langs de grens-voetpaden in het Boven-Kapoeas-gebied trachtte, omstreeks het midden van de vorige eeuw, de eerste Radja, JAMES BROOKE, zijn economische en politieke invloed ook in Centraal-Borneo uit te breiden. Verder bestond er vooral in de eerste helft der 19e eeuw veel verkeer langs de verbindingsvoetpaden in het grensgebied van het landschap Sambas. Een dezer voetpaden, liggende in het verlengde van den bovengenoemden autoweg Bengkajang—Loemar—Ledo, in de richting van Siloeas, wordt thans geschikt gemaakt voor licht autoverkeer, terwijl over de Sambasrivier bij Ledo een brug zal worden gebouwd. Een eventueele autoverbinding met Serawak zal dus naar alle waarschijnlijkheid hierlangs worden geleid.

De kaart van de Westerafdeeling zal, op den eersten aanblik, ten aanzien van de kustlijn als afvoermogelijkheid niet teleurstellen, niettegenstaande de omstandigheid, dat, gezien de totale oppervlakte van de Residentie (146760 Km²), er een ongunstige verhouding tot de totale lengte van de kustlijn ad ± 1000 Km, n.l. van 146.7 Km² oppervlakte per Km kustlijn, bestaat. Inderdaad zijn er talrijke gunstig gelegen baaien en

inhammen. Doch een groote tegenvaller wordt gevormd door de omstandigheid, dat vele van die natuurlijke havens niet bruikbaar zijn tengevolge van de er voor liggende zand- of modderbanken. Zoo zijn de monding van de Soengei Djelai, de Air-Hitambaai, de baai van Soekadana, de mondingen van de Simpangrivier, de Soengei Ambawang, de Poenggoer Besar, de Pinjoe, de Mempawah, de Doeri, de Selakau en de Sebangkau slechts bruikbaar voor kleine prauwen — alleen bij hoog water door tongkangs en motorbooten — en dus van weinig betekenis voor de scheepvaart. Veel beter bruikbaar zijn de Simpang Lida (Selat Pandjang), de Telok Noeribaai, de Padang Tikarbaai en de monding van de Paloh. Deze goede natuurlijke havens voldeden echter niet aan de eischen, die door de Inlandsche of Arabische stichters der huidige vestigingen aan een geschikte plaats voor een nederzetting werden gesteld. Men was het, vooral ook met het oog op hun positie t.o.v. het achterland (stroomgebied), te doen om een vestiging aan een zonder veel moeite te beheerschen riviermonding. De laatstgenoemde havens waren in dat verband zeker niet geschikt te achten.

Intusschen valt op, dat ook de haven van Soekadana — in de oudere literatuur dikwijls als zeer goed beschreven ¹⁴⁾ — genoemd is onder de totaal onbruikbare natuurlijke havens. Nu zal in den loop der eeuwen, die sedert den bloei van Soekadana voorbijgegaan zijn, de plaatselijke situatie ongetwijfeld aanmerkelijk verslechterd zijn. Doch bij een beoordeeling van een dergelijke haven, die, hoe het ook zij, zelfs bij een algeheel ontbreken der er voor gelegen zandbank, onder de huidige omstandigheden slechts voor kustvaartdoeleinden zou kunnen worden gebruikt, dient men zich steeds rekenschap te geven van de eischen, die in de 16e en 17e eeuw, het bloeitijdperk van Soekadana, aan een „groote” haven werden gesteld en wat voor plaatsen destijds, in het Oosten als „drukke” havens werden aangemerkt. Soekadana had gedurende zijn bloei-periode, naar uit verschillende gegevens kan worden afgeleid, vermoedelijk niet meer dan 5000 inwoners, terwijl de tonnen-

---

¹⁴⁾ 2 I p. 129.

maat der jaarlijks de haven binnenvallende schepen in den tegenwoordigen tijd van zeer weinig beteekenis zou worden geacht. In zijn „Fragmenten van eene reis op de Westkust van Borneo in 1830” — dus reeds meer dan een eeuw na Soekadana's grootheid — schrijft H. A. HENRICI b.v. nog het volgende over de haven van Pontianak: „De Chineezzen van Pontianak zijn allen handwerkslieden. Jaarlijks komen daar 4 of 5 wankangs van Macao, Canton of Amoy aan, die veel tot verlevendiging van het verkeer te Pontianak bijdragen”. Hieruit blijkt aanstonds, dat ook de denkbeelden van dien tijd over „verlevendiging” en „verkeer” van een haven nog wel eenigermate van de huidige ideeën daaromtrent verwijderd zijn.

De Padang Tikarbaai, ongetwijfeld de mooiste natuurlijke haven van West-Borneo, was vroeger voor de zee-scheepvaart van belang. De monding van de Kapoeas-Ketjil was vooral vóór 1913 zeer moeilijk te bereiken, tengevolge van een er voor gelegen modderbank. Ankerden de stoomschepen tot 1888 — overeenkomstig de bestaande gewoonte der zeilvaartuigen — voor de monding; daarna bereikte men Pontianak, door via de Padang Tikarbaai, de Koeboerivier, Soeka-Lanting en de Kleine Kapoeas om te varen, of wel langs den nog langeren omweg via de Padang Tikarbaai, Mendawak, Kapoeas, Kapoeas-Ketjil. Langzamerhand werd de waterverbinding via de Koeboe onbruikbaar door het verzanden van de Koeboe-monding, terwijl de Mendawak-omweg, zeer smal en kronkelend, met veel hout in het vaarwater, ook vele bezwaren opleverde. In 1913 is men dan ook begonnen den toegang tot de Kapoeas-Ketjil te verbeteren, waarna langzamerhand de omwegen via de Padang Tikarbaai geheel in onbruik geraakten.

Zeer merkwaardig is in dit verband de propaganda van G. L. ULJEE (oud-assistent-Resident van Pontianak) voor de verwezenlijking van zijn plan tot „overplaatsing” van de gouvernementkantoren en -diensten van Pontianak naar de Padang Tikarbaai. De basis van dit plan was de zeer gunstige ligging en omgeving van de Padang Tikarbaai, tegenover den slechten toestand, waarin de toegang tot de Kapoeas-Ketjil destijds verkeerde, ondanks de hooge kosten aan de verbetering van deze laatste uitgegeven. Een kapitalisatie-berekening der

kosten, in de toekomst aan de instandhouding van de weinig bevredigende Kapoeas-vaargeul verbonden, leerde ULJEE, dat de aan de „overplaatsing” voor het Gouvernement verbonden kosten door dit kapitaal gemakkelijk konden worden gedekt. Het leger zou de ark wel volgen en zoo zou op die wijze voor Pontianak al spoedig een in alle opzichten betere „ligplaats” bereikt zijn. ¹⁵⁾

De havenplaatsen, van waaruit het verkeer met de overige deelen van Nederlandsch-Indië en het Buitenland plaats heeft, zijn Pontianak, Singkawang, Pemangkat, Sambas en Ketapang.

Over Pontianak, verreweg de belangrijkste haven van de Residentie, is hierboven reeds een enkel woord geschreven. Alle verkeer van en naar Pontianak gaat thans via de Kapoeas-Ketjil. Nadat de vaargeul over de modderbank aan de monding dezer rivier van 1913 tot begin 1937, met afwisselend doch over het algemeen niet afdoend succes, op voor de gebruikelijke zeeschepen voldoende diepte was gehouden door middel van het slepen van slibwielen, werd na omvangrijke proefnemingen in 1937, in 1938 overgegaan tot het periodiek indienststellen van een slibzuiger. Naar de meening van deskundigen kan aangenomen worden, dat deze maatregel voor de toekomst de diepte der vaargeul zeker stelt, terwijl tevens van de te ondernemen pogingen om de geul breeder te maken succes mag worden verwacht.

De Soengei Singkawang had hierboven zonder bezwaar kunnen worden genoemd onder die rivieren, wier monding voor de scheepvaart zeer weinig mogelijkheden biedt. Ook de voor de monding gelegen reede is uitermate ongunstig. De stoomschepen moeten ongeveer 3 Km uit de kust blijven, terwijl ter plaatse vrij sterke stroomingen optreden en de zee eigenlijk doorlopend voor de laadbooten gevaar oplevert.

De Sambas-rivier, aan de monding waarvan Pemangkat ligt, heeft een vrij diepe vaargeul; bij hoog water kunnen schepen van 12 voet diepgang naar binnen varen. De plaats Pemangkat is echter gehandicapt door de situatie van de modderbank

---

¹⁵⁾ 18, 22, 23.

in de monding van de Sambasrivier. Deze bank is n.l. zoo gelegen, dat de vaargeul juist aan den overkant van de 2 Km breede monding is ontstaan. Dientengevolge moet te Pemangkat, evenals te Singkawang, het lossen en laden der zeeschepen door middel van laadprauwen geschieden. Deze kunnen vanaf de wal (de douane- en K. P. M.-gebouwen liggen aan de zeer smalle en ondiepe Soengei Pemangkat, die hier in de Soengei Sambas uitmondt) de reede alleen bereiken bij hoog water. Een groot voordeel is echter, dat deze reede vrij goed beschut ligt.

Stroomopwaarts, voorbij Pemangkat, blijft de Sambasrivier tusschen 1 en 2 Km breed. Ongeveer 26 Km boven de monding ontlast zich de kleine Sambas of Teberau in de Sambasrivier, waaraan, 30 Km boven het samenstroomingspunt, de plaats Sambas ligt. Zoowel de Sambas als de Teberau (die 60 tot 100 meter breed is) zijn bevaarbaar voor kleine zeeschepen. De hierboven genoemde, tegenover Pemangkat gelegen, vaargeul in de Sambas zet zich n.l. in de Teberau voort en is te allen tijde bruikbaar voor schepen van 10 voet diepgang.

De toegang tot Ketapang wordt gevormd door de Kandang Karbau, de noordelijke delta-arm van de Pawan-rivier. Deze kan bij hoog water door schepen van maximaal 8 voet diepgang bevaren worden. De scheepvaart van Ketapang beperkt zich dan ook tot de kustvaart op Pontianak en op Java, terwijl de haven tevens door Chineesche zeilvaartuigen wordt aangedaan.

Aan de prauwenhavens van Singkawang en Pemangkat is uiteraard nog weinig ten koste gelegd. Sambas beschikt over een aanlegsteiger voor de zeeschepen, die tot deze plaats doorevaren. Ook in de Pawan is (te Ketapang) een kleine steiger gebouwd. Pontianak beschikt over een vrij groote gouvernementssteiger annex douanegebouwen, die echter niet meer ten volle aan de eischen voldoen, terwijl ook tal van groote afschepers een eigen steiger bezitten.

Het normale verschil tusschen eb en vloed bedraagt aan de kust van de Westerafdeeling van Borneo van ± 2 voet in de zuidelijke helft tot 3 à 4 voet in het noordelijke gedeelte. In

de West-Moesson, als hevige westenwinden op de kust staan en de groote rivieren veel water afvoeren, kan bij vloed en springvloed het water nog 2 voet extra stijgen.

§ 7. BIJZONDERHEDEN OMTRENT BEVOLKING EN BESTUUR.

Bevolking.

Naar uit het volgende hoofdstuk zal blijken is de geschiedenis van de Westerafdeeling van Borneo niet de geschiedenis van de oorspronkelijke bevolking, de Dajaks, doch van verschillende geïmmigreerde volken, die de Dajaks langzamerhand naar de meer afgelegen en minder bruikbare gedeelten van de Westerafdeeling teruggedrongen hebben. In het tweede hoofdstuk zijn van de meeste dier van elders gekomen volkeren de aanleiding tot hunne immigratie, zoomede de met hunne vestiging samenhangende gebeurtenissen behandeld, zoodat hier met een, waar noodig toegelichte, opsomming der huidige bevolkingsgroepen kan worden volstaan, onder vermelding voorts van enkele bijzonderheden omtrent die gewoonten en gebruiken der verschillende groepen, die in dit verband van belang kunnen worden geacht. Daarna volgen nog eenige aantekeningen betreffende de indeeling van het bestuur in landschappen en gouvernementsgebied, de openbare geldmiddelen (der landschappen, en de geldende regelingen op agrarisch-rechtelijk terrein. De aandacht zij daarbij nog gevestigd op het feit, dat het aanhangsel behoorende bij hoofdstuk II eenig cijfermateriaal met betrekking tot den groei der bevolking van de Westerafdeeling bevat, alsmede een overzicht van de verdeling der verschillende bevolkingsgroepen over landschappen en onderafdeelingen.

De *Dajaks* bewonen thans het noordelijk en westelijk deel van de afdeeling Singkawang, de onderafdeelingen Landak en Sanggau/Sekadau van de afdeeling Pontianak en de afdeelingen Sintang en Ketapang, met uitzondering van de kuststrook van laatstgenoemd gebied. De beteekenis van den naam Dajak is niet met zekerheid bekend. Oorspronkelijk zal vermoedelijk

met een „Dajak”, een boschbewoner zijn bedoeld. Thans klinkt het woord in den mond van velen minachtend. De Dajaks zelf hebben de gewoonte om, als ze zich — bijv. bij het doen van een verzoek — zeer nederig willen voordoen, zichzelf „Orang Dajak” te noemen. Zeker is evenwel, dat de benaming „Dajak” bij de bestuursvoering algemeen gebruik vindt en daarbij nooit moeilijkheden doet ontstaan.

De Dajaks zijn verdeeld over een groote verscheidenheid van stammen. In de sterk onder vreemden invloed staande streken is de stamindeeling langzamerhand meer of minder vervaagd, doch in die gebieden, waar de Dajak vrij bleef van vreemde overheersching (Boven-Matan, Boven-Melawi, Boven-Kapoeas) zijn de stamgrenzen nog zeer duidelijk en consequent. Bij de Dajaks bestaat een dorp uit een groot, langwerpig huis, door verdeelingen overdwars gesplitst in evenveel gezinswoningen als noodig zijn. Deze gezinswoningen hebben, onder hetzelfde dak, een gemeenschappelijke „voorgalerij”, die als dorpsstraat fungeert en ongeveer de helft van het „langhuis” vult.

De naam „Dajak” duidt ter Westkust mede aan, dat de betrokken persoon aanhanger is van een heidensche Godsdienst. Van de met den Godsdienst samenhangende zgn. „pantang”-gebruiken, een serie verbodsbepalingen, ondervindt de Dajak bij zijn dagelijksche bezigheden in het belang van den voedsellandbouw, het gebruikmaken van zijn eenvoudige vervoermiddelen te water enz., veel moeilijkheden. Het kan b.v. voorkomen, dat tengevolge van een bepaald ongunstig teeken — ondanks een gunstig verloop van den drogen tijd — niet wordt geladangd, aangezien zulks als „pantang” d.i. „verboden”, moet worden beschouwd.

De economische positie van den Dajak — voor alles landbouwer — is nog geheel één met die van zijn dorp, terwijl de economische ontwikkeling van zulk een dorpseenheid over het algemeen nog in een beginstadium verkeert. Wel heeft de deelname van tal van Dajaks aan de bevolkingsrubbercultuur de economische dorpseenheid in vele opzichten aan het wankelen gebracht, doch van individueele activiteit van Dajaks in het economische leven ter Westkust is nog geen sprake.

Nog zij vermeld, dat de bevolkings-cijfers omtrent Dajaks

en Maleiers steeds met eenige reserve moeten worden genomen in verband met het feit, dat de bekeering tot den Islam in het binnenland algemeen wordt aangeduid met den term „masoek Melajoe” d.i. „Maleier worden”. Een Mohammedaan geworden Dajak geeft zich ook gaarne voor Maleier uit. In 1930 bedroeg het aantal Dajaks, op een totaal van 802447 inwoners, 334028 zielen, d.i. dus ruim 41 %

Het oordeel van de meeste schrijvers over den Dajak van West-Borneo luidt vrij gunstig¹⁶⁾ (eerlijk, houdt zijn woord, bij NIEUWENHUIS ook: kleingeestig en zelfzuchtig), ondanks het feit, dat vooral de „vrije” stammen van Centraal-Borneo zich tot in het begin van deze eeuw onderling veelvuldig aan koppensnellen schuldig maakten. Het koppensnellen wordt dan aan, met den primitieven Godsdienst samenhangende, gebruiken toegeschreven, doch met den waren aard der Dajakbevolking niet in overeenstemming geacht. Niettemin is deze moorddadige gewoonte — tot daaraan vooral in de periode 1890—1905 zoo goed als een einde werd gemaakt — een niet geringe belemmering geweest bij den ontwikkelingsgang van Centraal-Borneo. Intusschen is thans de toestand op crimineel gebied in de Dajaklanden uiterst gunstig, terwijl de Dajakbevolking in een goede verhouding tot het bestuur en de overige bevolkingsgroepen staat. Aan de zoovele eeuwen plaats gehad hebbende uitbuiting van tal van Dajakstammen door Maleische vorsten en hoofden — nader in hoofdstuk II beschreven — is thans onder invloed van het Europeesch bestuur grootendeels een einde gekomen.

De *Maleiers* — hun aantal bedroeg in 1930 228.751, d.i. ruim 28 % van de geheele bevolking — zijn gevestigd langs de rivieren, aan samenvloeiingspunten vooral, en in het kustgebied. Zij vormen verder de kern van de bevolking, de heerschende klasse in de Maleische zelfbesturende landschappen, hoewel de hieraan verbonden consequenties thans onder nauwlettend toezicht van het bestuur worden gehouden. Het sterkst zijn ze in Sambas en Sintang.

Hun wijze van huizenbouw en kamponginrichting draagt

---

¹⁶⁾ 12 I p. 17; Ind. Gids 1902 III p. 156.

geen bijzonder karakter. Het „masoek Melajoe” van een Dajak brengt uiteraard mee, dat hij zich zooveel mogelijk bij de Maleische gewoonten op dit gebied zal trachten aan te sluiten.

Het oordeel, dat in de literatuur over de Maleiers van West-Borneo wordt uitgesproken, is over het algemeen vol van critiek.¹⁷⁾ Deze richt zich op het feit, dat de Maleische bevolking ter Westkust zich oudtijds voor een groot deel, zonder werkelijke tegenprestatie, door de Dajakbevolking liet onderhouden. Aan voedsellandbouw deed men weinig of niets, doch preste de Dajaks via allerlei belastingen in natura en gedwongen ruilhandel rijst- en andere landbouw- en boschproducten af te staan. Dit parasitisme werd dan aangevuld met baten uit handel met naburige soortgenooten en het Buitenland, zoodmede door zeerooverij. Het Nederlandsche Gouvernement had na de restauratie in 1818 dus wel een veelomvattende taak te verrichten, alvorens mocht worden verwacht, dat het Maleische volksdeel een meer positieve plaats in de samenleving ter Westkust zou gaan innemen. De zich meer en meer intensiverende bemoeiingen van het bestuur — die uiteraard veel openlijke en lijdelijke tegenwerking van de Maleiers (vooral in het binnenland) ondervonden — moesten wel leiden tot het onbruikbaar maken der voornaamste oude „bestaansbronnen” der Maleische bevolking. Na ± 1850 legden de Maleiers zich dan ook meer en meer op den landbouw toe. Een deel van hen trachtte zich langen tijd in den handel, inzonderheid in den klein-handel op de kustplaatsen en in het binnenland, naast den Chinees te handhaven, meestal echter zonder succes. Niettemin bleef het voortdurend nauw contact in de kuststreken tusschen Maleiers en Chineezers niet zonder invloed op eerstgenoemde groep, die op den duur in zekere mate de handelseigenschappen der Chineezers begon over te nemen. Dat de Maleische bevolkingsgroep zich later blijvend een zeer groot aandeel in de bevolkingsrubbercultuur wist te veroveren, dient ongetwijfeld voor een deel aan een, als gevolg van bovenbedoeld contact ontstane, vermeerdering van economische activiteit te worden toegeschreven.

---

¹⁷⁾ 12 I p. 19; 9 p. 19.

De Maleier toont zich steeds overtuigd Mohammedaan en propageert in het binnenland den Islam. Van fanatisme is echter geen sprake. De verhouding van de Maleiers tot het overige deel der bevolking laat niet te wenschen over.

De *Boegineezen* bewonen hoofdzakelijk het kustgebied van de onderafdeelingen Pontianak en Mempawah. Het vorstenhuis van Mempawah is van Boegineesche afkomst. Ook in het binnenland treft men hier en daar kleine groepen Boegineezen aan. Overal hebben zij zich sterk vermengd met de Maleiers, vooral in Pontianak, waar ook het vorstenhuis zeer nauw aan de Boegineezen verwant is.

Het centrum van hunne economische positie wordt nog steeds gevormd door hun klapperbezit in het district Soengei-Kakap van de onderafdeeling Pontianak. De Boegineesche kolonie aldaar gaf — mede tengevolge van de eigenaardige omstandigheden, waaronder zij tot stand gekomen is — langen tijd aan bestuur en politie veel moeite. Vechtpartijen en roof waren aan de orde van den dag. Na 1915 is de toestand geleidelijk aan afdoende verbeterd.

In de Mohammedaansche wereld nemen tal van Boegineezen een vooraanstaande positie in. Op dat terrein zijn zij in vele opzichten met de Maleiers te vergelijken.

De verhouding tot andere bevolkingsgroepen laat niet te wenschen over.

Het aantal Boegineezen bedroeg in 1930 45776, d.i. ongeveer 5½ % van de totale bevolking.

De *Chineez*en zijn hoofdzakelijk gevestigd ter hoofdplaats Pontianak en omgeving, in Mempawah, Mandor, West-Landak, Singkawang, Bengkajang en Zuid-Sambas. Verder vormen zij het handeldrijvend volksdeel — de pasar-bevolking — van vrijwel alle plaatsen van eenig belang in de geheele Residentie. In de onderafdeeling Pontianak, (vooral in de omgeving van de hoofdplaats, Telok Pakedai, Telok Koempai), langs den kustweg en in de oude Chineesche districten, vindt men den Chinees als klein-landbouwer, in klapper-, rubber-, peper-, gambirtuinen en sawahs. Op de pasars van Pontianak, Singkawang, Mempawah en de geheele Residentie door, speelt de Chineesche handelaar de hoofdrol. De groothandel in export-

producten, en vrijwel de geheele tusschenhandel in uit- en invoerproducten wordt door hem beheerscht. De Chineesche bevolkingsgroep (in 1930 107.998 zielen sterk, d.i. ruim 13 % van de geheele bevolking) heeft in het economisch leven en de huidige economische ontwikkeling van de Westerafdeeling van Borneo het grootste aandeel. De blijvende vestiging van een naar verhouding zeer groot aantal Chineezen — hetgeen in de geschiedenis met groote moeilijkheden gepaard is gegaan — is voor de Residentie van de grootste waarde gebleken. Een botsing der belangen van de Chineezen met die der overige bevolkingsgroepen, inzonderheid der Maleiers en Boegineezen, bleef in de afgelopen jaren, ook op het in vele opzichten gemeenschappelijk agrarische terrein, waarbij dan een ongewenscht overwicht der Chineezen zou zijn te duchten, vrijwel geheel uit, hetgeen niet in overeenstemming is met elders opgedane ervaringen.

De verschilpunten tusschen de groepen, waarin de Chineezen ter Westkust, naar gelang van hunne herkomst uit een bepaalde provincie of deel van een provincie in China uiteen vallen, hebben op de werkzaamheid op economisch gebied van het geheel der Chineesche gemeenschap geen noemenswaardige invloed uitgeoefend. Het ondervindt in dit verband dus geen bezwaar de Hakka's of Kehs, de hoofdgroep in de Chineesche districten, en in het Kapoeasgebied (afkomstig uit Kai Ying Tsjoe), de Tsj'ao-Tsjioe's veelal Hoklo's of Tjio tjoe's genoemd, vooral gevestigd in Pontianak (uit Hwei Tsjioe en Kwang Tsjioe), en de veel kleinere groepen Punti's uit Canton, Hokkian's uit Amoy en Hai Lam's uit Hai Nan, steeds met de algemeene benaming „Chineezen” aan te duiden.

Hier mag een de Chineezen overal ter Westkust vervolgend kwaad niet onvermeld blijven. Tengevolge van de omstandigheid, dat alle Chineesche pasars, behalve ten deele die te Pontianak en te Nanga Pinoh, van hout of ander licht brandbaar materiaal zijn opgetrokken, ontstaan telkens alles vernietigende pasarbranden. Meer dan 10 maal heeft sedert 1850 op de pasar van Pontianak een groote brand gewoed, die een enkele maal de geheele pasar verwoestte en in de overige gevallen geheele wijken met den grond gelijk maakte. Bij den

wederopbouw, die dan met de den Chinees eigen energie, weer plaats had, werden aanvankelijk wel maatregelen getroffen om herhaling te voorkomen, doch langzamerhand ging het ontstane gevoel van onveiligheid teloor en bouwde men weer op de oude wijze. Zoo brandde in den nacht van 21 op 22 October 1937 nog het grootste deel van de pasar te Singkawang tot den grond toe af. (schade $\pm$ f 2.000.000). Te Pontianak is het brandgevaar nu minder groot, daar na de laatste branden (van 1925 en 1930) herbouw in beton verplicht is gesteld.

Het ligt voor de hand, dat dergelijke pasarbranden voor de betrokken streek niet zelden groote verliezen en ernstige stagnatie in den gang van zaken op economisch gebied hebben opgeleverd.

De Europeesche groep omvatte in 1930 1077 zielen, de „*Andere vreemde Oosterlingen*” 3.787, de *Madoereezen* 5763, de *Javanen* 8.013, en eenige andere groepen (Banjareezen, Batavianen, Soendaneezen, Minahasers, Sumatranen zoomede de „onbenoemde” Inlanders) 67254 zielen. Overigens kunnen deze bevolkingsgroepen hier buiten beschouwing worden gelaten.

Bestuur in landschaps- en Gouvernementsgebied.

De Westerafdeeling is op één korte periode na steeds een zelfstandig ressort geweest. Bedoelde korte periode was van 1846 tot 1849. In 1846 werd n.l. een gouverneur van het nieuw ingestelde Gewest „Borneo en Onderhoorigheden” benoemd.

In 1849 werd bedoelde post, die in werkelijkheid zeer weinig te beteekenen heeft gehad, echter verder onbezet gelaten en volgde de benoeming van een Resident van Borneo's Westerafdeeling. Van 1818 tot 1846 en na 1849 is de Westerafdeeling namens de Regeering steeds rechtstreeks door een of meer assistenten-Resident onder periodiek toezicht van een commissaris, of wel door een civielen of militairen Resident bestuurd. Thans is, na de instelling van het Gouvernement Borneo — een der maatregelen uit het bestuurshervormingsplan — per 1 Juli 1938, de Resident der Westerafdeeling van Borneo ondergeschikt geworden aan den te Bandjermasin zetelenden Gouverneur van Borneo.

Oorspronkelijk werd het geheele gebied ter Westkust be-

schouwd als te behooren tot het territoir van een groot aantal zelfstandige Inlandsche vorsten. Met niet minder dan 19 dezer vorsten werden in den loop der 19e eeuw contracten gesloten.

Omstreeks 1860 bleek echter, dat een aantal Dajakstammen uit het Boven-Kapoeasgebied in feite nimmer onder het gezag van een der in hunne omgeving zetelende Maleische potentatjes hadden gestaan. Deze stammen werden deswege onder — voorloopig theoretisch — rechtstreeksch bestuur geplaatst. Deze eerste gouvernementslanden ter Westkust werden daarna nog uitgebreid met een oorspronkelijk tot de Zuider- en Oosterafdeeling behoorend district, de zgn. Pinohlanden en de om verschillende redenen ingelijfde gebieden van een zevental kleine landschappen n.l. Meliau, Soehaid, Selimbau, Piasa, Silat, Djongkong en Boenoet, en ten slotte met een door den Sultan van Pontianak ten behoeve van de gouvernementsvestigingen te Pontianak afgestaan stuk grond, groot 1 vierkante paal ($\pm 2.25 \text{ Km}^2$).

De indeeling van het gebied in bestuursressorten (afdeelingen en onderafdeelingen) heeft herhaaldelijk ingrijpende wijzigingen ondergaan. Thans is de bestuurs-indeeling als volgt:

De Residentie is verdeeld in 4 afdeelingen, n.l. Pontianak, Singkawang, Sintang en Ketapang.

Pontianak omvat: de vierkante paal gouvernementsgebied, het landschap Pontianak (behalve Mandor) en het landschap Koeboe (tezamen de onderafdeeling Pontianak), het gouvernementsland Meliau en de landschappen Tajan, Sanggau en Sekadau (tezamen de onderafdeeling Sanggau—Sekadau) zoodat het landschap Landak, juist samenvallend met de onderafdeeling van dien naam.

Singkawang omvat: het landschap Mempawah, Mandor (onderafdeeling Mempawah) en het landschap Sambas (verdeeld in drie onderafdeelingen: Singkawang, Bengkajang en Sambas).

Sintang omvat: het landschap Sintang, het gouvernementsdistrict Pinohlanden (terwijl een deel van Sintang, n.l. de hoofdplaats en omgeving, alsmede de stroomgebieden van de Ketoengau, de Sepaoek en de Tempoek, de onderafdeeling Sintang, en het overige tezamen met de Pinohlanden de onderafdeeling Melawi vormt), en de over twee onderafdeelingen,

n.l. Semitau en Boven-Kapoeas, verdeelde gouvernementslanden van Piasa, Soehaid, Selimbau, Silat, Djongkong, Boenoet en het gebied der „vrije” Dajaks.

Ketapang omvat: de landschappen Simpang en Soekadana (onderafdeeling Soekadana) en het landschap Matan (onderafdeeling Ketapang).

Volledigheidshalve dient daarbij nog vermeld te worden, dat de bestuurs- en rechtsmacht der zelfbestuurders zich in algemeenen zin slechts uitstrekt over de Inlandsche bewoners van hun gebied, voorzover deze niet in dienst van het Gouvernement zijn. De Chineezzen en „Andere Vreemde Oosterlingen” zoomede Inlandsche gouvernementsdienaren staan dus evenals de bevolking der gouvernementslanden onder het rechtstreeksch gezag van de Landsoverheid.

In een dergelijk met zelfbesturende landschappen gevuld gebied komen de kosten, aan de overheidstaak verbonden, voor het overgrootste deel ten laste van de kassen der zelfbesturende gebieden. Ieder der twaalf landschappen ter Westkust heeft een eigen zelfstandige kas. De door of namens de zelfbestuurders jaarlijks opgemaakte begrotingen van inkomsten en uitgaven dienen, alvorens geldig te zijn, door den Resident te zijn goedgekeurd. De landschapskassen van Sintang en Sambas zijn opgericht in 1899, die van Landak in 1907, van Sanggau en Mempawah in 1908, van Pontianak, Tajan, Sekadau, Matan, Simpang en Soekadana in 1909, en van Koeboe in 1912.

Overzicht van de budgetcijfers der gezamenlijke landschapskassen:

1910	f	168.974	1920	f	1.225.299	1930	f	2.103.475
1911	„	217.974	1921	„	1.426.000	1931	„	1.950.706
1912	„	677.164	1922	„	1.042.401	1932	„	1.555.894
1913	„	837.008	1923	„	1.265.327	1933	„	1.298.705
1914	„	1.218.527	1924	„	1.555.247	1934	„	1.464.183
1915	„	1.144.343	1925	„	1.625.600	1935	„	2.314.495
1916	„	1.243.602	1926	„	1.802.653	1936	„	2.407.149
1917	„	1.120.754	1927	„	2.175.265	1937	„	3.123.250
1918	„	1.164.904	1928	„	2.049.723	1938	„	2.441.897
1919	„	1.179.420	1929	„	1.929.159			

Ter verkrijging van een algemeen inderuk der verschillende landschapskassen is hieronder nog een overzicht opgenomen der afzonderlijke budgetcijfers over 1938 en 1913:

	1938	1913
1. Sambas	f 646.653	f 152.020
2. Mempawah	„ 270.215	„ 57.137
3. Pontianak	„ 548.700	„ 173.912
4. Koeboe	„ 71.114	„ 34.802
5. Landak	„ 148.321	„ 60.263
6. Sanggau	„ 117.278	„ 52.222
7. Tajan	„ 100.062	„ 22.002
8. Sekadau	„ 179.069	„ 56.537
9. Matan	„ 135.051	„ 130.750
10. Soekadana	„ 27.678	„ 16.468
11. Simpang	„ 38.243	„ 21.360
12. Sintang	„ 159.513	„ 59.535
	<hr/>	<hr/>
	f 2.441.897	f 837.008

De voornaamste inkomsten der landschappen bestaan uit de opbrengsten van een bedrijfsbelasting, niet geheven naar rato van de zuivere inkomsten der belastingplichtige landschaps-
 onderhoorigen, maar naar de werkelijke of normaal geachte
 bruto-opbrengst van het bedrijf, dat door de belastingplichtigen
 wordt uitgeoefend. Dit is uiteraard veelal het landbouwbedrijf.
 Voor ieder der landbouwgewassen wordt dan afzonderlijk een
 vast percentage b.v. van de normaal geachte bruto-opbrengst
 der klapperboom, van een bepaalde klasse, of per rubberboom
 berekend. Van progressie is hierbij dus geen sprake. Dit is een
 der redenen, waarom het belastingsaanslagcijfer in de Wester-
 afdeeling niet scherp op de conjunctuurbeweging reageert. Uit
 de betreffende cijfers volgt tevens dat de belastingdruk in het
 landschapsgebied in 1936 ongetwijfeld geringer was dan in
 1913. Zoo bedroeg de totale aanslag in de bedrijfsbelasting in
 1913 f 369.524, in 1919 f 499.226, in 1929 f 753.415, in 1933
 f 435.211 in 1936 f 503.360. De aanslagcijfers van de overeen-
 komstige gouvernements-directe belastingen, geheven van de

niet-landschapsonderhoorigen, geven bij vergelijking van de jaren 1913 en 1936 een geheel ander beeld.

	1913	1936	vermeerdering in % van 1913
landschap	f 369.524	f 503.360	ruim 33 %
Gouvernement	„ 273.622	„ 659.643	ruim 132 %

In 1937 heeft men echter, in verband met de enorme vermeerdering van het geldinkomen der bevolking, tengevolge van de invoering der individueele rubberrestrictie de schroef wat sterker aangedraaid, met als gevolg dat de totale aanslag in het landschapsgebied steeg tot f 1.196.899, d.i. met ruim 137 %. Daar de bruto-inkomsten der betrokken belastingplichtigen in bedoeld jaar, vergeleken bij die over 1936, naar schatting 6 à 700 % stegen, is hiermede de traditie der lage bedrijfsbelastingen in het zelfbestuursgebied ter Westkust niet gebroken.

Behalve uit deze bedrijfsbelasting verkrijgen de landschapskassen inkomsten uit een recht op ingezamelde boschproducten.

Overzicht der totaalcijfers van deze inkomsten:

1913	f 87.550	1922	f 91.991	1930	f 147.964
1914	„ 113.567	1923	„ 225.048	1931	„ 69.495
1915	„ 149.277	1924	„ 183.200	1932	„ 48.948
1916	„ 81.020	1925	„ 153.731	1933	„ 42.563
1917	„ 62.227	1926	„ 242.390	1934	„ 49.636
1918	„ 58.616	1927	„ 185.175	1935	„ 55.822
1919	„ 148.865	1928	„ 286.698	1936	„ 49.885
1920	„ 143.194	1929	„ 267.427	1937	„ 60.564
1921	„ 125.446				

Daarnaast zijn voor de landschappen o.m. nog van belang: de inkomsten verkregen uit den afkoop van heerendiensten, de opbrengsten van vastrecht en cijns van vergunningen tot het doen van mijnbouwkundige opsporingen en mijnbouwconcessiën, canon en cijns van erfpachtsperceelen en landbouwconcessiën, en vooral in de streken met een landbouwende Chineesche bevolking en groote Chineesche pasars, de huur

van door de landschappen aan niet-Inlanders, op den voet van door het Gouvernement vastgestelde regelingen, verhuurde landbouw- en woonperceelen.

De baten, die als gevolg van den hierboven bedoelden verhuur van gronden in de landschapskas vloeien, vormen de voornaamste bijdrage van de Chineesche bevolking in de kosten van de overheidszorg van landschapswege, waarvan zij voor een zeer groot gedeelte mee profiteert. Immers de door de Chineezzen betaalde belastingen, alle invoerrechten enz., komen ten bate van 's Landskas, terwijl de kustlandschappen — zonder eenige gouvernementssubsidie, behalve de kosten van onderhoud en verbetering van den kustweg (die d.e.b. de laatste jaren nog uit de fondsen van het bijzonder uitvoerrecht op bevolkingsrubber worden geput) — zich een groot deel der overheidstaak ook ten behoeve van de Chineezzen zien toegewezen. Uit dit oogpunt vormen de grondhuren, die de laatste jaren tengevolge van verstrekking maatregelen tot opsporing en registratie der door niet-Inlanders geoccupeerde perceelen, gestegen zijn tot ongeveer f 350.000, eenigszins een compensatie, evenwel uit den verkeerden hoek.

Elk der gouvernementlanden, zoomede de hoofdplaats Pontianak, beschikt ook over een eigen kas. Die van de onderafdeelingen Semitau en Boven-Kapoeas en de districten Meliau en Pinohlanden zijn van weinig belang. De budgetcijfers dier kassen bedroegen voor 1938 respectievelijk slechts f 15080.-, f 19.785.-, f 8.016.- en f 20.910.-. Het zgn. „Plaatselijke Fonds” van Pontianak, in 1903 opgericht onder den naam „Fonds ten behoeve van de reiniging, verlichting en verfraaiing van het Chineesche kamp te Pontianak” had voor 1938 een budget ad f 119.183.-.

De geldende regelingen op agrarisch-rechtelijk gebied.

De uitgifte van gronden aan Inlanders in het gouvernementgebied en de landschappen door de daarvoor aangewezen hoofden, geschiedt naar de eenvoudige en soepele desbetreffende adatrechtelijke regelingen. Ook voor niet tot de Inlandsche bevolking van het betrokken kamponggebied of district

behoorende personen zijn aan het verkrijgen van een perceel woesten grond vrijwel geen moeilijkheden verbonden. Nergens bestaat voorts eenig adatrechtelijk vervreemdingsverbod ten aanzien van bepaalde gronden. Zoo ondervindt ook de exploitatie van bosch- en boschbijproducten in het oerbosch door anderen dan de bewoners van het betrokken gebied bij de laatsten in den regel geen bezwaren, mits e.e.a. niet in de onmiddellijke nabijheid van de kampongs geschiedt, of b.v. damar wordt getapt uit een boom, waarop door bepaalde personen eigendomsrechten zijn verkregen. Theoretisch kan dus ook een Chinees — mede tengevolge van het ontbreken van een gouvernementele verbodsbepaling — zonder meer aan de winning van boschbijproducten deelnemen, mits hij zich aan de daarbij geldende plaatselijke gewoonten houdt.

Anders is het gesteld met de occupatie van landbouwterreinen en woonerven door niet-Inlanders, in casu de talrijke Chineezers ter Westerafdeeling van Borneo.

Van de mogelijkheid tot afstand van groote stukken woesten grond door de zelfbesturen, ten behoeve van landbouwondernemingen, in den vorm van concessiën, (na 1919 met het erfpachtsrecht), is reeds in de laatste decennia der 19e eeuw een druk gebruik gemaakt. De gemiddelde Chineesche landbouwer in Sambas, Mempawah, Pontianak en Landak was het echter niet te doen om groote stukken woesten grond, maar om de wettige voortzetting der occupatie van het hem van oudsher toebehoorende stuk grond, juist toen langzamerhand op agrarisch terrein het scherpe onderscheid tusschen Inlanders en niet-Inlanders ontstond. Dit onderscheid, voortvloeiend uit de elders noodig geachte, wettelijke maatregelen tot tegengang van deposeeering van de Inlandsche bevolking, veroorzaakt o.m., dat den zelfbesturen alleen het recht werd gelaten gronden uit te geven aan Inlanders. Het Land nam op zich regelen vast te stellen „in acht te nemen bij en ten opzichte van beschikking over gronden door het zelfbestuur of zijne onderhoorigen, ten behoeve van niet tot de inheemsche bevolking van Nederlandsch-Indië behoorende personen” en „met betrekking tot het gebruiken of doen gebruiken van gronden of daarop staande overjarige beplantingen door niet tot de inheemsche bevolking

van Nederlandsch-Indië behorende personen".¹⁸⁾ Ongetwijfeld zou een bijzondere regeling van deze onderwerpen voor de Westerafdeeling en eventueel voor Bangka en Riouw volledig gemotiveerd zijn geweest. Immers in de Westerafdeeling had men niet, zooals b.v. in de zelfbesturende landschappen van de Residentie Manado, te doen met een druppelsgewijs binnendringen van niet-inlanders in de agrarische wereld, dat noodzakelijk onder contrôle moest worden gesteld, maar met een landbouwende Chineesche bevolking, wier behoefte aan gronden zich van jaar tot jaar normaal uitbreidde, terwijl de economische samenleving binnen hetzelfde gebied met Maleiers en Boegineezen vereischte, dat de geoccupeerde landbouw- en woonperceelen zonder veel omslag van Inlanders op niet-Inlanders, en omgekeerd, konden overgaan. Alvorens de huidige bevredigende toestand op dit terrein bereikt werd, moesten nog verschillende moeilijkheden worden overwonnen.

Uiteraard waren op het tijdstip, dat de bevoegdheid tot het zelfstandig regelen van deze materie aan de zelfbesturen werd onttrokken, door de landschappen reeds — op volkomen wettige wijze — een groot aantal tuin- en woonerfperceelen aan de Chineezzen binnen hun gebied afgestaan. In 1901 werd bij gouvernementsbesluit van 25 September No. 6 goedgekeurd „een door den Sultan van Sambas te heffen belasting op den landbouw van Vreemde Oosterlingen". Deze „belasting" (hasil tanah) eigenlijk niets anders dan een vergoeding voor het gebruik van landschap-domeingrond, werd op f 1.— per bouw gesteld en trof destijds reeds $\pm$ 4000 perceelen (alleen in Sambas dus). Na 1901 werden nog tal van perceelen uitgegeven. Langzamerhand bemoeiden de Europeesche bestuursambtenaren zich meer en meer met deze aangelegenheid. In Mempawah, Pontianak en Landak werd de „hasil tanah"-regeling naar analogie toegepast. Toen in 1916 de afkondiging der eerste gouvernementsregelingen op het gebied der uitgifte van kleine perceelen door het landschap aan niet-Inlanders plaats had,

---

¹⁸⁾ Aldus art. 14 (1) sub i van de Zelfbestuursregelen 1927 (Staatsbl. 1927 No. 190) en art. 24 van de Contracten van Mempawah en Pontianak (oud).

waren in Sambas, Pontianak en Mempawah reeds $\pm$ 25000 perceelen in Chineesche handen. Bedoelde eerste regeling behelsde bepalingen op den verhuur van gronden door de zelfbesturen van aan hen toebehoorende gronden (waarover zij „de vrije beschikking hebben”) aan niet-Inlanders. Bedoelde verhuur mocht geschieden met kleine perceelen van ten hoogste tien hectaren, voor een termijn van hoogstens twintig jaren. Verder werden in bedoelde regeling (vervat in Bijblad op het Staatsblad no. 9025) nog een aantal bedingen opgenomen, die in de (verplicht schriftelijke) huurovereenkomst moesten voorkomen. Merkwaardig klinkt het voorschrift: „de huurakten worden ingeschreven in daartoe bestemde, ten bureele van het betrokken hoofd van plaatselijk bestuur aan te houden openbare registers, welke voor een ieder kosteloos ter inzage liggen, terwijl een der exemplaren van de akte ten vermelden bureele blijft berusten”.

De bepaling, dat de perceelen niet grooter dan tien hectaren mochten zijn, veroorzaakte geen moeilijkheden, aangezien niet werd voorgeschreven, dat een en dezelfde persoon niet meer dan één huurovereenkomst mocht hebben. De maximum termijn (twintig jaar) was voor rubber- en klapperperceelen (in verband met de theoretische kans op niet-voortzetting van het contract na expiratie van den termijn van twintig jaar) te kort. Deze termijn werd dan ook later voor perceelen, met genoemde beide gewassen beplant of te beplanten, op vijftig jaar gebracht.

Veel grooter moeilijkheden veroorzaakte intusschen de omstandigheid, dat de voor de totstandkoming van bovenbedoelde bepalingen uitgegeven „hasil tanah”-perceelen, vooral na de vaststelling van een strafbepaling tegen de onwettige occupatie van landschapsdomein in 1921, in een scheeve positie geraakten, terwijl de „huur”-bedragen, die van de nieuw uitgegeven perceelen werden gevorderd, aanmerkelijk hooger waren dan de oude „hasil tanah”.¹⁹⁾

Daarenboven bleek, uit de omschrijving van de door de landschappen te verhuren gronden, aanvankelijk reeds, dat de niet-Inlanders de door hen begeerde gronden niet door middel van afkoop van Inlandsche rechten „vrij” mochten maken, teneinde

---

¹⁹⁾ Vide Staatsbl. 1921 No. 676.

ze daarna van de zelfbesturen in te huren, terwijl deze bedoeling bij een later Bijblad nog eens werd geaccentueerd.²⁰⁾ Dit belette dus voortaan de overgang van gronden van Inlanders op niet-Inlanders langs dezen omweg. Daarnaast werd bij Stbl. 1923 no. 475 de rechtstreeksche overgang van gronden of overjarige beplantingen van Inlanders op niet-Inlanders verbonden aan een voorafgaande goedkeuring van den Resident.

In een gebied met een landbouwende autochtone Chineesche bevolking waren deze bepalingen niet op hun plaats. Tenslotte is (1931) dan ook door een voor de Westerafdeeling van Borneo alleen geldende Regeeringsbeschikking aan den aldus geschapen toestand radicaal een einde gemaakt. De bepaling, dat gronden, die aan Inlanders toebehoord hebben, doch van Inlandsche rechten zijn vrijgemaakt, niet aan niet-Inlanders mogen worden verhuurd, werd n.l. geheel ingetrokken. Dit maakt dus (sedert 1931) een soepele toepassing der betreffende agrarische voorschriften ter Westerafdeeling mogelijk.

Alle moeilijkheden zijn hiermede nog niet uit den weg geruimd. Zoo leveren de positie van huurder en verhuurder in rechten bij achterstalligheid in de huurbetaling (in verband met den inhoud van de desbetreffende bepalingen van het contract), acties van beweerde rechthebbende derden, acties van een schuldeischer van den huurder, die zijn perceel ten onderpand heeft gesteld, een even zoo groot aantal problemen op, doch rechtzaken op dit terrein zijn ter Westkust zeldzaam, zoodat in de praktijk met de huidige regeling zeer veel kan worden bereikt.

Aan de omzetting van oude „hasil tanah”-perceelen in „huur”-perceelen wordt reeds jaren met succes gewerkt.

In het gouvernementsgebied zijn t.a.v. de uitgifte van gronden aan niet-Inlanders over het algemeen dezelfde bepalingen als elders van toepassing. Slechts bestaat er een afzonderlijke huurregeling (Bijblad 12611), die veel overeenkomst vertoont met die van Bijblad 9025. Intusschen zijn de gouvernementslanden (waar dit voorschrift alleen geldt) voor den Chineeschen landbouw van weinig belang.

---

²⁰⁾ Bijblad 11105.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. Koloniale verslagen over de jaren 1852 tot 1920.
2. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, Zaltbommel 1854/56.
3. Verslag over een lezing van P. J. Veth, Tijdschr. Ned.-Indië 1866 II p. 167.
4. Resumé van het onderzoek naar de rechten welke in de Westerafdeeling van Borneo door den Inlander op onbebouwde gronden worden uitgeoefend, Batavia 1876 (Resident Kater).
5. Onze Indische financiën, E. de Waal, Jan. 1885, 's Gravenhage 1907 VIII.
6. De topographische opneming der Westerafdeeling van Borneo, J. J. K. Enthoven, Album der natuur 1891/92.
7. Over spoorwegen in Borneo, art. in Tijdschr. Ned.-Indië 1892 I p. 310.
8. In Centraal Borneo, A. W. Nieuwenhuis, Leiden 1900.
9. Sociale toestanden op Borneo, Hand. Ind. Gen. 1903 p. 1.
10. Bijdragen tot de geographie van Borneo's Westerafdeeling, J. J. K. Enthoven, Leiden 1903.
11. Artikel over het riviertransport in de Westerafdeeling van Borneo, Ind. Gids 1914 I p. 34.
12. Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, Batavia 1919.
13. De werkzaamheden van den Topographischen Dienst in de Westerafdeeling van Borneo (1886—1895), J. van Roon, Bandoeng 1920.
14. Economische geographie van Borneo's Westerafdeeling, H. Blink, Tijd. Econ. Geogr. 1921 p. 41.
15. Verwachtingen betreffende de toekomst van de Westerafdeeling van Borneo, E. C. Jul. Mohr, Tijdschr. Econ. Geogr. 1921 p. 171.
16. Wederwoord aan Dr. E. C. Jul. Mohr, J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, Tijdschr. Econ. Geogr. 1921 p. 327.
17. Culturen in West-Borneo, Ind. Mercur 1925 p. 756.
18. Padang Tikar, G. L. Uljee, Kol. Stud. 1927 II p. 15.
19. Het Adatrecht van Borneo, J. Mallinckrodt, Leiden 1928, deel I p. 7 e. v. 100, 388; deel II p. 13, 170.
20. Artikelen van H. Zondervan over West-Borneo, Ind. Gids 1928 p. 481 en 506.
Polemiek van G. L. Uljee, Ind. Gids 1929 p. 374, met een onderschrift van H. Zondervan, p. 379.
21. Trans-Borneo verbinding, G. L. Uljee, Ind. Gids 1928 p. 130.
22. Pontianak, zijn economische beteekenis, G. L. Uljee, Tijdschr. Econ. Geogr. 1931 p. 139.
23. Eenige opmerkingen over de zeehaven Pontianak, J. W. Langeler, Tijdschr. Econ. Geogr. 1931 p. 379; daarop aansluitend een antwoord van G. L. Uljee.
24. Borneo, deel II, tweede stuk uit Mededeeling XXXI Kon. Ver. Kol. Inst. afd. Handelsm. no. 12. (E. C. Jul. Mohr), 1935.

HOOFDSTUK II.

Overzicht van de staatkundige geschiedenis van de Westerafdeeling van Borneo.

De kenner bij uitnemendheid van de geschiedenis der Westerafdeeling van Borneo van vóór 1850, de hoogleeraar P. J. VETH, schrijft in de voorrede van zijn groot werk: „Borneo's Westerafdeeling”: „Uit een historisch oogpunt vooral vormt de Westerafdeeling een vrijwel op zichzelf staand geheel, welks geschiedenis natuurlijk wel eenigermate, maar toch zoo weinig met die der overige deelen van Borneo samenhangt, dat een afzonderlijke behandeling ongetwijfeld haar recht heeft”.¹⁾

De gang van zaken na 1850 blijkt het handhaven dezer stelling volkomen te wettigen.

1. DE PERIODE VÓÓR DE KOMST DER VEREENIGDE OOST-INDISCHE COMPAGNIE.

Algemeen wordt aangenomen, dat Borneo oorspronkelijk uitsluitend bevolkt is geweest door Dajakstammen, die in den loop der historie door van elders komende volken van de kust en de beste gedeelten van het binnenland zijn verdrongen.

Die immigrerende volken zijn het, die in de politieke geschiedenis — en juist ook in die der economische ontwikkeling — de hoofdrol spelen, niet de oorspronkelijke Dajak-bevolking.

Het eerste van de rij der vreemde volken, waarmede West-Borneo in aanraking kwam, waren de Maleiers. Handelaars of zeevaarders, tot dat volk behorende, afkomstig van Djohore en andere plaatsen van het Maleische Schiereiland, hebben waarschijnlijk reeds in de 11e en 12e eeuw bezit genomen van enkele plaatsen aan Borneo's Westkust. Groot waren de groepen,

---

¹⁾ 6 I p. II/III.

die zich aldus nederzetten, in den aanvang niet. Veelal leidde het vinden van een geschikte plaats voor een nederzetting aan een riviermond, met de mogelijkheid het stroomgebied en zoodoende min of meer ook de bewoners van het achterland te beheerschen, eerst tot de komst van een grooter aantal volksgeenooten. Men hield de band met het land van herkomst, vooral aanvankelijk, zooveel mogelijk aan, en erkende de dikwerf niet meer dan theoretische staatkundige oppermacht van den eigen landsvorst aan den overwal.

De oudste Maleische vestigingen zijn Sambas en Mempawah; hier ontwikkelen zich al spoedig uit de nederzettingen staatjes, die in de geschiedenis een zeer afwisselende machtspositie innemen. Op gelijke wijze ontstaan — in de volgende eeuwen — de Kapoeasrijkjes (gelegen aan de mondingen van groote zijrivieren van de Kapoeas) Tajan, Meliau, Sanggau, Sekadau, Sintang, en nog later Silat, Selimbau, Piasa, Soehaid, Djongkong en Boenoet.

De Dajakstammen, bewoners van de aldus door vreemdelingen beheerschte stroomgebieden der groote rivieren van West-Borneo, bleken zich zeer gewillig te schikken in de hun toebedachte rol van gehoorzame, uit te buiten onderdanen.

Een tweede belangrijke „aanraking” met de buitenwereld, die West-Borneo beleefde, was die met het Hindoe-Javaansche rijk van Modjopahit en daarna met de Javaansche rijken, die na den ondergang van Modjopahit, de „invloedsfeer”, die het toenmalige Java zich op de andere eilanden van den archipel had gevormd, onder zich verdeelden.

Dit contact resulteerde onder meer in de stichting, in de 13e en 14e eeuw, van Hindoe-Javaansche rijkjes, staande onder oppermacht van Modjopahit, te Soekadana, Landak en vermoedelijk ook in de Pinohlanden. Destijds moeten ook de oudere Maleische vestigingen ter Westkust — tijdelijk althans — de oppermacht van den Javaanschen heerscher erkend hebben.

KIELSTRA beschrijft de vestiging van Maleiers en Javanen als volgt: „Wetende hoe ook elders, b.v. langs de kusten van Atjeh tal van koloniën werden gesticht door avonturiers en hun gevolg, kunnen wij ons zeer goed voorstellen, hoe de Maleische en Javaansche nederzettingen aan de kusten van Borneo in het

leven zijn geroepen. Zoowel de Maleiers als de Javanen waren een zeevarend en handeldrijvend volk; op hun reizen vonden zij goede ankerplaatsen, vruchtbaar land en geen bevolking die zich tegen hun vestiging verzette; hadden zij daar eenigen voorspoed, dan volgden al spoedig uit het land hunner geboorte nieuwe kolonisten, en ook een gemachtigde van hun vorst om het gezag op zich te nemen. Later, wanneer de kolonie tot vollen wasdom gekomen en de band met het moederland, evenals die van den gemachtigde met zijn vorst, meer en meer verslapt was, beschouwden zij zich meer en meer als onafhankelijk".²⁾

Naar uit Chineesche bronnen blijkt, moet reeds in de 7e eeuw eenig contact tusschen Borneo (vermoedelijk Broenei) en China bestaan hebben. Later nam dit contact in frequentie toe. Zoo werd in 1609 door den opperkoopman BLOEMAERT van de V.O.C. de aanknooping van handelsrelaties met Bandjermasin afgeraden, aangezien de handel aldaar door de Chineezen reeds bedorven was.³⁾ Ook de plaatsen ter Westkust werden vóór de komst der Compagnie reeds veelvuldig door jonken aangedaan.

Van ± 1520 dateeren Portugeesche en Spaansche invloeden op Borneo. De Spanjaarden en Portugeezen zijn de eerste Europeanen, die Borneo bezoeken; zij hebben aanvankelijk met hun pogingen, handelsbetrekkingen aan te knopen, succes. De Spanjaarden richten zich daarbij hoofdzakelijk op de Noordkust, de Portugeezen op Bandjermasin en Soekadana.⁴⁾

Als in het jaar 1600 OLIVIER VAN NOORD te Broenei arriveert, dient zich daarmede echter een geduchte mededinger voor de andere Europeesche belangen aan. Met den handel van Spanjaarden en Portugeezen is het spoedig daarna gedaan.⁵⁾

2. DE PERIODE VAN 1600 TOT 1818.

Een omstandige beschrijving van het eerste contact dat de V.O.C. met West-Borneo heeft gehad treft men aan in „Neer-

---

²⁾ 35 p. 3; ook 41 p. 119, 129.

³⁾ 6 I p. XXXVII, 204.

⁴⁾ 6 I p. XXXV e.v.

⁵⁾ 6 I p. XXXVII.

land's vroegste betrekkingen met Borneo, den Solo-Archipel, Cambodja, Siam en Cochin-China", een nagelaten werk van L. C. D. VAN DIJK. Het tweede hoofdstuk, getiteld: „Betrekingen der V.O.C. met Succadana, Sambas en Landak (1600—1660)" bevat o.m. de mededeeling dat tusschen 13 Maart en 6 April 1604 een sloep van de vloot van admiraal WIJBRAND VAN WAERWIJCK „naar Succadana is gezonden om bedoelde plaats te verkennen". Dit had in goede orde plaats. Het uitgebrachte verslag was vrij gunstig. Een winstgevende diamant-handel werd — overeenkomstig te Bantam te voren ontvangen inlichtingen — inderdaad mogelijk geacht. Ter illustratie was een hoeveelheid diamanten aangekocht en medegebracht. Vanaf dit eerste contact ontstond een diamanthandel „met vlagen" op Soekadana, zoodanig evenwel, dat l'HERMITE aan de Bewindhebbers kon schrijven dat het „verkeer met Succadana een profijtelijken handel" opleverde. Echter voor niet langen tijd. Het handelsverkeer met Soekadana nam een einde in 1622. In dat jaar werd Soekadana namelijk geheel verwoest door een leger van den heerscher van Mataram, die met den toenmaligen theoretischen leenheer van Soekadana, de vorst van Soerabaja, in oorlog was. Bij de verwoesting werd de factorij van de V.O.C. verbrand. In 1623 besloot men de vestiging te Soekadana niet te herstellen. De diamanthandel was beneden de verwachting gebleven en de verdere handelsrelaties konden gevoeglijk zonder nederzetting aan den wal, met minder kosten dus, worden aangehouden.

Intusschen had de Compagnie — vermoedelijk met geen ander direct doel, dan de bescherming van haar monopolie — in 1609 een contract gesloten met den vorst van Sambas, leenman van den vorst van Djohore. Van de aldaar in 1609 opgerichte factorij werden echter in 1610, door volk van Sambas, alle Nederlanders vermoord en de bezittingen der Compagnie geroofd of verbrand. Weliswaar volgde, nochtans eerst in 1612, een tuchtiging, maar na dit jaar is dan ook geen sprake meer van noemenswaardig contact tusschen de V.O.C. en Sambas.⁶⁾

De Compagnie trof dus ter Westkust twee rijken aan: Soeka-

---

⁶⁾ 12 p. 130, 134, 144, 149.

dana (onder theoretische suprematie van Soerabaja), een voor dien tijd ongetwijfeld groote koopstad, waar zich de handel van het diamanten-produceerende Landak en van het Kapoeas-gebied had geconcentreerd, en Sambas, (staande onder theoretisch oppergezag van Djohore), van veel minder belang dan Soekadana. Daarnaast had de V.O.C. nog indirect contact, via Soekadana, met het rijkje *Landak* (welks vorstenhuis evenals dat van Soekadana van Javaanschen bloede moet zijn geweest), hierboven reeds als diamantproducent genoemd.

Onze toenmalige kennis van Borneo vindt men geresumeerd in een brief van BROUWER aan de Bewindhebbers, de dato 4 Januari 1636:

„De Borneosche negotie is successieve door ons wel onderzocht.

Het land wordt bevonden groote rijkdommen en veel wildernissen te hebben.

Men weet nog niet beter, alsdat het geregeerd wordt door twee koningen, dat is om den noord, die van Borneo (Broenei) en in 't zuiden, die van Martapoera, onder welken sorteren Landa, Sambas, Succadana, Cataringen, Mandawa, Benjar".... (enz.) „en de Oostkust, die de Macassar hem afhandig heeft gemaakt en in November laatstleden door een vliengenden tocht van vijf onzer jachten weder onder zijne subjectie is gebracht, met de totale destructie van de vlekke Pasir en over de vijftig vaartuigen.

Borneo (Broenei) geeft veel kamfer, was en bezoarsteenen, doch vallen duur door den grooten trek der Portugeezen.

Landa, Sambas en Succadana was, diamanten en bezoar....”

Martapoera's oppermacht over enkele der staatjes van Borneo's westkust — hier door BROUWER genoemd — is vermoedelijk slechts van korten duur geweest. ⁷⁾

Intusschen had de Compagnie van de stichting van factorijen op de Westkust blijkbaar definitief afgezien. Het bleef na 1622 bij eenigen incidenteele handel, zonder vestingen aan den vasten wal, en zonder veel pogingen tot handhaving van het monopolie. Verschillende malen komt men daarna in de ge-

---

⁷⁾ 12 p. 34 noot; 41 p. 133.

schiedenis van West-Borneo de Engelschen als concurrenten der Compagnie tegen; het ligt evenwel voor de hand, dat ook voor hen hier niet veel winst te behalen viel. Van een druk verkeer ter Westkust, van een belangrijken invloed der Engelsche belanghebbenden in Oost-Azië, is dan ook in het onderhavige tijdvak geen sprake.

Soekadana werd in 1699 door een Nederlandsche-Bantamsche-Landaksche expeditie nogmaals geheel verwoest. Dit geschiedde in verband met kwesties tusschen Landak en Soekadana, door de V.O.C. aangegrepen als gelegenheid om den Engelschen mededinger, die sedert te Soekadana vasten voet gekregen had, te verdrijven.⁸⁾

Bedoelde verwoesting droeg er wel toe bij de handelsmogelijkheden, die ter Westkust nog bestonden, te verkleinen, doch bleek niet doelmatig tot blijvend herstel van het monopolie der Compagnie. Eenige jaren later werd Soekadana namelijk door den gevluchten Sultan met behulp van de „na Speelman's overwinningen op Celebes, in talrijke scharen vandaar naar elders en ook naar Borneo's Westkust getrokken *Boegineezen*, (hieronder mede te verstaan uit Gowa en Wadjo afkomstige personen) heroverd en herbouwd".⁹⁾

Met deze laatste gebeurtenis hangt de stichting van het eerste en eenige Boegineesche Vorstenhuis ter Westkust nauw samen. De aanvoerder der Boegineesche hulptroepen van Soekadana huwde namelijk met een dochter van den Sultan van deze stad, die een schoonzoon was van den (Maleischen) vorst van Mempawah, vestigde zich vervolgens met vele zijner volgelingen te Mempawah, en bracht het vorstenhuis van Mempawah in zijn geslacht over.

Voor de economische ontwikkeling van de Westerafdeeling is dit feit van het grootste belang, aangezien de latere sterke toevloed van Boegineezen aan de Westkust, speciaal in het kustgebied van de Kapoeasdelta tot aan Soengei Poeroen, uit het hier tot stand gebrachte contact tusschen Zuid-Celebes en West-Borneo is voortgevloeid.

---

⁸⁾ 35 p. 5.

⁹⁾ 35 p. 6.

Een feit van groote beteekenis uit deze periode van de geschiedenis der Westerafdeeling wordt gevormd door de immigratie van een groot aantal Chineezzen in de rijken Sambas en Mempawah.

Zooals hierboven reeds is medegedeeld, was de deelname van de Chineezzen aan den handel op West-Borneo reeds van zeer ouden datum. Tot de vestiging binnen dit gebied van een groot aantal Chineezzen had dit echter geen aanleiding gegeven.

Er waren destijds, in verband met den handel van Chineesche jonken, te Sambas, Pontianak en Soekadana weliswaar kleine groepen Chineezzen gevestigd, doch van noemenswaardigen invloed dier groepen kon niet worden gesproken. Zelfs kan het verband tusschen deze handelsposten en de in $\pm$ 1745 door den Panembahan van Mempawah en daarna door den Sultan en rijks grooten van Sambas genomen maatregelen tot het aanwerven van Chineesche mijnarbeiders ten behoeve van de ontginning van de goudvelden binnen hun gebied, moeilijk worden aangetoond.

SCHAANK, in zijn uitvoerig artikel „De kongsi's van Montrado, bijdrage tot de geschiedenis en de kennis van het wezen der Chineesche vereenigingen op de Westkust van Borneo”, beschouwt, ten aanzien van de dateering van de komst der Chineesche mijnwerkers, de opgave van TOBIAS als de meest nauwkeurige, derhalve het tijdperk 1740—1745, aangezien in den omtrek van Montrado graven zijn gevonden uit het 10e jaar der periode Kien-lung (1731—1796), dus uit $\pm$ 1745. Een krachtig argument voor het stellen van de komst der eerste mijnwerkers in 1745 of daarvoor, is gelegen in de omstandigheid, dat de Chineezzen reeds $\pm$ 1770 bij machte bleken zich geheel, met geweld waar noodig, te onttrekken aan den invloed der Maleische vorsten, Maleische en Dajaksche hoofden, aangezien zulks ongetwijfeld moeilijk binnen zeer korten tijd na de aankomst der eerste Chineezzen ter Westkust mogelijk kan zijn geweest.¹⁰⁾

De zich sedert hun vestiging ter Westkust in sociaal-politieke vereenigingen (kongsi's) georganiseerd hebbende Chineezzen van Montrado (Zuid-Sambas, oorspronkelijk deel uitmakende van

---

¹⁰⁾ 28 p. 506 e.v.

't rijk Mempawah) en Boedok (ten oosten van 't huidige Singkawang), die door den Sultan van Sambas, in verband met de naleving van talrijke door hem vastgestelde voorschriften, onder toezicht van Dajakhoofden waren gesteld, maakten aan dit toezicht ± 1770 door een algemeenen moord op die Dajakhoofden een einde. De afhankelijkheid der kongsi's van de Inlandsche vorsten, door de Chineezen als niet veel meer dan zeeroovers beschouwd, bepaalde zich voortaan tot het betalen van een jaarlijksche vergoeding (recognitie) aan den Sultan of Panembahan. Alle overigens door een staat uitgeoefende macht op het terrein van wetgeving, politie en justitie, werd door de besturen der kongsi's of groepen van kongsi's zelve gehanteerd. De kongsi's vormden dus sedertdien kleine republieken binnen het gebied der hoogergenoemde Inlandsche vorsten.¹¹⁾

In dit verband kan t.a.v. de exploitatie der goudvelden van Sambas en Mempawah slechts worden medegedeeld, dat de opbrengsten vrij belangrijk waren en het noodige vertier met zich brachten. Wel was er weinig economisch resultaat van blijvenden aard voor het betrokken gebied, maar de met jonken onderhouden verbinding met China — aanvoer van kolonisten en handelswaren en afvoer van product en repatrieerenden — liet blijkbaar niet na de aandacht van de V.O.C. te trekken. Zij liet zich namelijk in de contracten van 1779 en 1787, met Pontianak en Mempawah gesloten, het rechtstreeksch gezag over alle Chineezen voorbehouden, bewerkte een verbod voor Chineesche jonken om handel te drijven, en verbond de vestiging van Chineesche immigranten aan een bijzondere vergunning van den sedert 1779 weer te Pontianak gevestigden Resident.

Zooals hierboven werd vermeld had de Compagnie Borneo's Westkust, na de vernietiging van hare bezittingen te Sambas in 1610 en te Soekadana in 1622, geheel verlaten en bepaalde zij zich sedert 1623 tot het bewaren van een zoo goed mogelijke verstandhouding met de vorsten van de Westkust, incidenteele handel en overigens enkele maatregelen om althans den handel van anderen te beletten. Omtrent de positieve resultaten der handelsconnecties met de Westkust is zeer weinig bekend. Even-

---

¹¹⁾ I p. 180; p. 10; 6 I p. 300.

wel bleken deze handelsrelaties reden genoeg om de Compagnie er toe te brengen op het einde der 18e eeuw in de gebeurtenissen ter Westkust op langeren termijn in te grijpen dan anderhalve eeuw lang usance was geweest.

De directe aanleiding daartoe was het volgende. In 1705 had zich een Arabische godgeleerde gevestigd te Matan. Aldaar wist hij zich met behulp van zijn kennis van den Islam een grooten naam te bezorgen. Daarna in moeilijkheden met den regeerenden vorst geraakt zijnde, verhuisde hij naar Mempawah. Ook daar was zijn succes groot. Voor zijn zoon, SJARIF ABDOEL RAHMAN BIN HOESEIN AL KADRI, vroeg en kreeg hij een dochter van den vorst van Mempawah tot echtgenoot. VETH geeft een interessant overzicht van de euvelsden, die genoemde SJARIF ABDOEL RAHMAN in zijn kwaliteit van handelaar-zeeroover heeft gepleegd. In dit verband is echter slechts belangrijk, dat hij zich o.m. door het afloopen van een Nederlandsch, een Engelsch en een Fransch schip te zeer onmogelijk maakte om nog langer te Bandjermasin, zijn tijdelijke woonplaats, of te Mempawah, te kunnen verblijven. Gedwongen met zijn veroverde schatten voor zich en zijn Boegineesche en Maleische wapenbroeders een goed heenkomen te zoeken, vestigde hij zich op het tot dusver onbewoonde (toenmalige eilandje) Pontianak, gelegen aan de samenvloeiing van de Landakrivier en de noordelijkste delta-arm van de Kapoeas, de Kapoeas-Ketjil.¹²⁾

SCHRIEKE acht de 14e Rabjab 1185, Woensdag 23 October 1771, de meest aannemelijke datum voor de stichting van Pontianak door dezen SJARIF ABDOEL RAHMAN. Deze stichtingsdag is een belangrijke dag voor de Westerafdeeling van Borneo. Pontianak is n.l. in alle opzichten het centrum van den handel van dit gebied geworden.¹³⁾

Binnen betrekkelijk korten tijd groeide de nieuwe vestiging uit tot een belangrijke handelsplaats. ABDOEL RAHMAN bleek niet alleen zijn zeerooversallures van zich te hebben gelaten, doch toonde zooveel tact, dat hij de kooplieden uit het binnenland geheel voor zich wist in te nemen en aan zijn woon-

---

¹²⁾ 6 I p. 249; 35 p. 7; 1 p. 175.

¹³⁾ 40 p. 324; 329.

plaats te verbinden. Uiteraard wekte dit het wantrouwen van de Maleische vorsten, die hoogerop aan de rivieren gevestigd waren, voornamelijk, omdat zij zich, voorzoover hun communicatie met de buitenwereld betrof, aan de genade van den in hun oogten beslist onbetrouwbaren ABDOEL RAHMAN voelden overgeleverd. Inzonderheid de vorst van Landak, wiens eenigen uitweg, de Landakrivier, gemakkelijk te Pontianak geblokkeerd kon worden, toonde zich vijandig. Hij wendde zich tot den Sultan van Bantam — die sedert de verwoesting van Soekadana in 1699 het leenheerschap van Landak had overgenomen — en wees dezen op de gevaren, uit de door ABDOEL RAHMAN ingenomen positie voortvloeiende. Daar de Sultan van Bantam zelf niet tot eenigen maatregel in staat was, gaf hij de zaak door aan den Gouverneur-Generaal der V.O.C.; zonder direct succes evenwel, aangezien ABDOEL RAHMAN er, door handige intriges, reeds in geslaagd was met de Compagnie op vriendschappelijken voet te komen. Een en ander was echter aanleiding, dat de Compagnie een vertegenwoordiger naar Pontianak zond, om de aangelegenheid eens plaatselijk op te nemen. Het eindresultaat der gevoerde onderhandelingen was op zijn minst onverwacht. Bantam droeg al zijn rechten ter Westerafdeeling over aan de V.O.C. Deze erkende op haar beurt SJARIF ABDOEL RAHMAN als Sultan van Pontianak, sloot een contract met hem, liet te Pontianak een sterkte en een factorij bouwen en plaatste aldaar een Resident als haar vertegenwoordiger.¹⁴⁾

Hoogstbelangrijk bleek daarna voor Pontianak het feit, dat een der lastige vijanden van de Compagnie, de onderkoning van Riouw, eerst naar Mempawah en daarna naar Soekadana vluchtte. ABDOEL RAHMAN, die sedert eenigen tijd tot beide rijken in minder prettige verhouding stond, meende zijn belang goed te dienen, door de V.O.C. hieromtrent in te lichten, daarbij den nadruk vestigende op de trouweloze houding van de vorsten van Mempawah en Soekadana. Hij slaagde er inderdaad in den toorn der Compagnie tegen beide vorsten te doen ontsteken. Daarbij kwam, dat de Sultan van Soekadana zich eind 1778,

---

¹⁴⁾ 35 p. 8.

toen hij van den Compagnie-Commissaris PALM te Pontianak van de overdracht der leenheerlijke rechten van Bantam op de Compagnie had gehoord, zich tegenover genoemden ambtenaar bepaald onvolgzaam had betoond.¹⁵⁾

De Sultan van Pontianak kreeg derhalve opdracht Soekadana en ook Mempawah te bestraffen. De met troepen en schepen der Compagnie versterkte expedities tegen Soekadana en Mempawah leidden, respectievelijk in 1786 en '87, tot de verwoesting van beide steden. Het Boegineesche Mempawah, dat zich sedert het begin der 18e eeuw krachtig had ontwikkeld, noch het thans voor de derde maal vernietigde Soekadana, zijn dezen slag te boven gekomen. Pontianak voer er echter wel bij. De voornaamste handelaren vestigden zich aldaar en de handel verplaatste zich naar de monding van de Kapoeas-Ketjil.

Voor al de concurrentie van Soekadana had ABDOEL RAHMAN als zeer ernstig beschouwd. Zoo had hij reeds in 1779 te Poeloe-Djamboe een fort gebouwd, ten einde den toegang — van uit de Kapoeas — tot de Mendawak, die den handel van het binnenland op Soekadana mogelijk maakte, te beheerschen. Thans was dit gevaar voorgoed bezworen.¹⁶⁾

Mempawah bleef door een detachement van het Pontianakgarnizoen van de V.O.C. bezet. Eind 1787 had de Compagnie dus drie vestigingen ter Westkust, aangezien ook Landak sedert de moeilijkheden van 1778/1779 enkele dienaren van de Compagnie herbergde. In 1790 besloot men echter de genoemde vestigingen weer te verlaten. Finantieel bleven het schadeposten, verwachting voor de toekomst had men er niet van; 8 Oct. 1791 was de ontruiming van de Westerafdeeling weer voltooid. Hoewel het handelsdoel der Compagnie ter Westkust geheel mislukt was, bleek haar invloed nog niet geheel verloren te zijn. Althans in 1792 trachtte Sambas te Batavia hulp te verkrijgen tegen Mempawah en Pontianak, die het destijds blijkbaar tezamen op vergrooting van hun gebied ten koste van Sambas toelagden. KIELSTRA constateert echter terecht dat „de Compagnie” hier had afgedaan.¹⁷⁾

---

¹⁵⁾ 35 p. 9.

¹⁶⁾ 6 I p. 267.

¹⁷⁾ 35 p. 12, 13.

Na het vertrek der Compagnie werden de toestanden ter Westkust echter geenszins beter. De grootste ramp was de nu vrijwel geheel onbeteugelde zeeroof, die door verschillende vorsten werd gesteund. VETH constateert dan ook, dat alle wezenlijke uitoefening van macht verdeeld was tusschen de zeeroovers (aan de kusten) en de Chineezee (binnenslands).¹⁸⁾

De oorlog met Engeland, gevolg der gebeurtenissen in Europa, maakte gedurende een reeks van jaren een regelmatige ontwikkeling van de scheepvaart onmogelijk, ook ter Westkust van Borneo.

Het Engelsche tusschenbestuur, dat zich overigens zeer weinig met den gang van zaken ter Westerafdeeling heeft ingelaten, zag zich in 1812/1813 genoodzaakt Sambas geducht te bestraffen, aangezien de Sultan en vooral een der rijks grooten te dier plaatse openlijk voor hun bondgenootschap met de zeeroovers uitkwamen en blijkbaar meenden de Engelsche vloot en krijgsmacht te kunnen weerstaan. Sambas werd in 1813 na harden strijd veroverd en geheel verwoest. 't Was echter geenszins de bedoeling der Engelschen zich te Sambas te vestigen. Verrassend is, dat zij zelfs den rijks groote, die zich het meest met zeerooverij had beziggehouden, als opvolger van den Sultan erkenden, terwijl deze volgens de adat niet eens de meest gerechtigde troonopvolger was. De nieuwe Sultan nam aanstonds krachtige maatregelen om de Chineesche kongsi's van zijn gebied geheel aan zich te onderwerpen, hetgeen slechts een openlijken opstand tengevolge had, die ver boven des Sultans krachten uitging. Ook Pontianak verkeerde in groote moeilijkheden. Van welvaart was geen sprake meer. De Chineezee in Mandor, welk gebied in 1787 door „een minnelijke overeenkomst” tusschen ABDOEL RAHMAN en zijn zoon, die na de verovering van Mempawah tot Panembahan van dat rijk was aangesteld, aan Pontianak was gekomen, bleken lastige onderdanen, die het prestige van den Sultan niet weinig schade toebrachten.¹⁹⁾

Soekadana was een puinhoop. Een omstreeks 1797 ondernomen poging eenig herstel te bewerken mislukte geheel.

---

¹⁸⁾ 35 p. 13.

¹⁹⁾ 6 I p. 382 e.v.; anders 4 p. 189.

Mempawah beteekende niets meer. Wel werd het in 1787 naar de bovenlanden verjaagde vorstenhuis in 1808 hersteld, doch van een opleving der vroegere handelsactiviteit kon onder de gegeven omstandigheden geen sprake zijn.

Pontianak, dat blijkbaar bij het Engelsche bestuur om hulp had aangeklopt, was in 1814 gedurende enkele maanden bezet geweest door een kleine militaire macht, die evenwel in den algemeenen toestand geen wijziging ten goede had kunnen brengen.

Het is dan ook eenigszins verklaarbaar, dat, als in 1816 het bericht van het herstel van het Nederlandsche gezag ter Westkust wordt ontvangen, de voornaamste vorsten de Regeering verzoeken om herstel der oude betrekkingen.²⁰⁾

DE PERIODE VAN 1818 TOT 1900.

Het duurde tot 1818 eer de toestand op Java toeliet, dat aan het verzoek der vorsten van de Westkust werd voldaan. Den Sultan van Pontianak had dit uitstel vermoedelijk reeds zoodanig in het nauw gebracht, dat hij zich later ook om hulp had gewend tot het Engelsche bestuur van Malaka; dit handelde weliswaar vlotter dan Commissarissen-Generaal te Batavia, doch de Engelsche vertegenwoordiger arriveerde juist enkele dagen na aankomst van den Nederlandschen vertegenwoordiger te Pontianak en moest onverrichterzake aftrekken. De toekomst van het Nederlandsche Gouvernement op West-Borneo had aan een zijden draad gehangen.²¹⁾

De bedoelingen, die de toenmalige Nederlandsch-Indische Regeering met de zending van een vertegenwoordiger naar de Westkust had, waren blijkens de terzake uitgevaardigde instructie alleszins prijzenswaardig.

Dit geschrift bevatte n.l. de navolgende opdrachten, die ook in hoofdzaak in een terzake handelende memorie van H. W. MUNTINGHE van 1821 terug te vinden zijn:

---

²⁰⁾ 35 p. 14.

²¹⁾ 35 p. 14.

1. De Nederlandsche vlag te plaatsen in de landen der vorsten, die de bescherming van het Nederlandsch-Indische Gouvernement hadden ingeroepen of verder mochten inroepen.
2. de bestrijding en uitroeiing der zeeroovers,
3. de bevordering van den koophandel,
4. het herstellen van rust en vrede alom,
5. de bescherming van de zwakken tegen roof en moord van de zijde van de sterkeren,
6. het opleggen aan bevriende volkeren van slechts zoodanige lasten, als geenszins drukkend konden worden genoemd, en die, naar hun eigen erkentenis, door de veiligheid, die onze bescherming aan personen en eigendommen zou verleenen, meer dan geaequivaaleerd zouden worden. ²²⁾

De toenmalige toestand der Westerafdeeling was dusdanig, dat de tenuitvoerlegging van elk der hierboven gestelde regels een taak op zichzelf had kunnen zijn, indien men inderdaad vastbesloten en met beschikbaarstelling van voldoende middelen het geheele programma had doen afwerken.

Daarvoor was echter in de eerste plaats noodig een juiste visie op de toestanden en mogelijkheden ter Westerafdeeling van Borneo, zoowel te Batavia als bij den regeerings-vertegenwoordiger te Pontianak.

Zoo lang namelijk werd vastgehouden aan het idee dat West-Borneo „grootte rijkdommen” verborg, die voor een zeer eenvoudige exploitatie als 't ware voor het grijpen lagen, bestond de zekerheid, dat het bestuur over de Westerafdeeling niets dan teleurstellingen zou opleveren. De ervaringen der Compagnie hadden trouwens al dadelijk aanleiding moeten zijn, de Westkust te beschouwen als een land met hoogstens eenige mogelijkheden op land- en mijnbouwgebied, doch met een dusdanig gebrek aan bevolking en innerlijke organisatie, dat met die mogelijkheden zonder ingrijpende verbeteringen op beide punten niets zou kunnen worden aangevangen.

Uit alles blijkt echter, dat men tot in het midden van de 19e eeuw over 't algemeen den indruk heeft behouden, dat de Westkust van Borneo, met weinig geld en weinig moeite eenmaal

---

²²⁾ 6 II p. 4.

op gang gebracht, al spoedig een land van gouden bergen zou blijken te zijn.

De eerste regeeringscommissaris reisde van Batavia af, zonder in de gelegenheid te zijn geweest de bescheiden van de V.O.C. omtrent West-Borneo in te zien. De Sultan van Pontianak verzweeg hem, na zijn aankomst aldaar, het feit, dat met zijn vader reeds een contract was aangegaan, in de hoop thans betere voorwaarden te kunnen bedingen. Niet zonder succes. Dezelfde vorst deed het zonder eenigen grond voorkomen alsof Tajan en Landak zijn vazallen waren; de regeerings-commissaris handelde dienovereenkomstig, hetgeen uiteraard moeilijkheden veroorzaakte. Te Sambas werd een in verband met zijn „eerezuchtige, lichtgeraakte, hevig opbruisende geaardheid” voor dien post beslist ongeschikte, ambtenaar geplaatst, die er in 't geheel niet in slaagde in een juiste verhouding tot den Sultan te geraken en voorts, in „samenwerking” met zijn collega te Mempawah, te Montrado het prestige van het Nederlandsche gezag op grondige wijze neerhaalde.²³⁾

Het ter beschikking gestelde troepencontingent was geheel onvoldoende voor de veelomvattende taak, die het zich gesteld zag: de bezetting van Pontianak, Landak, Mempawah, Sambas en de noodige plaatsen in de Chineesche gebieden (Mandor, Montrado en het huidige Bengkajang), zoomede het beschikbaar houden van expeditie-detachementen voor mogelijk optreden tegen zeeroovers, dan wel tegen de vorsten van Soekadana (Matan), Simpang en het stroomgebied van de Kapoeas.

Dit zijn slechts enkele der voornaamste bezwaren, die tegen den aanvankelijken opzet kunnen worden aangevoerd.

Daarbij stond den eersten regeeringscommissaris, zoowel als zijn opvolgers, voor den geest, dat het mogelijk moest zijn de uitgaven van het Gouvernement ter Westkust geheel goed te maken door middel van uit belastingen en monopolien te verkrijgen inkomsten.

Ter illustratie van deze visie volgt hier een gedeelte van een brief (enkele weken na aankomst van de eerste Nederlandsche missie te Pontianak in 1818 geschreven) van den kapitein ELOUT

---

²³⁾ 6 II p. 4 e.v., 12 e.v.

— die den eersten Regeeringscommissaris naar Pontianak verzegelde — aan den G. G. VAN DER CAPELLEN:

„Wanneer wij met den Sultan” (van Pontianak, die in 1818 gedaan kreeg, dat de aldaar aanwezige Nederlandsche expeditie hem zijn vermeende aanspraken op Tajan hielp handhaven) — „nu meester zijn van Tajan, zijn wij het ook van Sangau, Succadana, Sepang” (Simpang), „Brilitan” (Blitang), „Sentang” (Sintang), „Silat en andere plaatsen, die nog aan dezelfde rivier liggen, welke boven Sangau den naam van Kapoeas krijgt. Alle deze plaatsen geven goud, diamanten, rotting, was, rijst en meer andere dingen”.

Verder vestigt ELOUT de aandacht op onze, voor het handhaven van monopoliën geschikte, positie aan de riviermonden en wijst op de inkomsten, die e.e.a. ons zal bieden, door welke, naar hij meent, alle kosten zullen worden gedekt. Daarbij komt dan nog het hoofdgeld ad één Mexicaansche dollar (Spaansche daalder) te heffen van de $\pm$ 70.000 Chineezzen, intredegeld van nieuwkomende Chineezzen, een belasting op opium en 6 % op alle goederen behalve goud en diamanten. Voorts acht hij het wenschelijk de stichting van suikermolens te Pontianak te bevorderen, en „mogelijk zou het belang van het gouvernement met zich mede brengen, dat men aan landbouw dacht. Er zijn eene menigte mijnen zekerlijk nog te ontginnen. Bij Silat moet men het goud, wanneer het geregend heeft, met de handen uit den grond kunnen halen. Het spijt mij, tot nu toe niet in de gelegenheid geweest te zijn zulk een mijn te zien”. ²⁴⁾

Hoewel de hierboven genoemde, aan den eersten regeeringscommissaris verstrekte, instructie niet gehandhaafd werd, en de Borneo-politiek in de jaren 1818—1846 meer en meer — ook officieel — zóó werd ingericht, dat de bemoeiingen tot de allernoodzakelijkste en meest profijtelijke werden beperkt, blijft het wenschelijk aan de hand dezer eerste instructie, die inderdaad het bestuursideaal voor Borneo van dien tijd nabijkomt, na te gaan wat in deze periode ter Westkust is verricht.

---

²⁴⁾ 38 p. 156, 157.

De eerste opdracht luidde: „de Nederlandsche vlag te planten in de landen der vorsten, die de bescherming van het Nederlandsch-Indische Gouvernement hadden ingeroepen of verder mochten inroepen”. Inderdaad kan gezegd worden, dat de Nederlandsche vlag te Sambas, Mempawah, Pontianak, Landak en Tajan is gepland en ook eenigen tijd te Mandor en te Montrado heeft gewapperd; evenwel werd van de oorspronkelijke $\pm$ 600 man tellende expeditietroepenmacht slechts een 200 man achtergelaten, zoodat van een werkelijke handhaving van het gezag der Nederlandsche vlag over de genoemde rijken geen sprake kon zijn, om van de gebieden der Chineesche kongsi's maar niet te spreken. Daarbij kwam, dat het gehalte der achtergelaten garnizoenen niet bijzonder hoog was; verscheidene der soldaten dienden tegen hun zin, b.v. aangezien de periode, waarvoor ze zich verbonden hadden, verstreken was, terwijl de betaling en de verpleging te wenschen liet. De verhouding tusschen officieren en burgerlijke ambtenaren was dikwijls bepaald slecht, de samenwerking daarmede in verband onvoldoende.

De uitvoering der eerste opdracht resulteerde derhalve alleen in de vestiging en handhaving van eenig uitwendig Nederlandsch gezag op enkele der voornaamste plaatsen van de Westkust.

Aan de tweede opdracht: „de bestrijding en uitroeiing der zeeroovers”, kon slechts door incidenteele maatregelen der plaatselijke bestuursambtenaren eenigermate gevolg gegeven worden. De macht ter zee waarover men beschikte, was er in 't geheel niet op ingericht om den zeeroof met wortel en tak te vernietigen. Juist in dezen tijd zijn de van Mangindanao afkomstige Ilano-vloten en de benden „Zee-Dajaks” (Seribas) uit Serawak zeer machtig. VETH schrijft: „Erger nog was omstreeks denzelfden tijd de stoutheid der zeeroovers, die ter reede van Pontianak op de prauwen loerden, welke met de lading voor de buiten liggende wangkangs de rivier afvoeren. Om deze rooverijen zoo goed mogelijk te beletten werd aan eene gewapende prauw van den Sultan eene door de onzen toegevoegd, van twee metalen vierponders voorzien, en met 13 Ambonneezen, onder het bevel van een Europeeschen sergeant

bemand. Ofschoon deze maatregel natuurlijk tot onderdrukking der rooverij niets vermocht, strekte hij toch om aan ons etablissement den smaad af te weren, dat wij zelfs tegen onder onze oogen gepleegd geweld den handel niet konden beschermen". Eerst de verovering van Matan (destijds een der voornaamste zeerooversnesten) in 1828, en nog meer het optreden van den eersten Engelschen Radja van Serawak, JAMES BROOKE, tegen de binnen zijn rijk gevestigde zeeroovers (de Seribas), van welke ook ten onzent veel ellende was ondervonden, brachten hier blijvende verandering ten goede.²⁵⁾

Aan de uitvoering van de derde opdracht: „de bevordering van den koophandel” kon uiteraard weinig worden gedaan, alvorens rust, orde en veiligheid verzekerd waren. In ander verband komt dan ook slechts een enkele directe poging, van gouvernementswege ondernomen, om in deze periode op economisch terrein althans iets te bewerkstelligen, ter sprake. De gouvernementsbemoeienis beperkte zich hier voornamelijk tot indirecte maatregelen b.v. pogingen om de binnenlandse handelsbelemmeringen (tollen op de Kapoeas, gedwongen leveringen, rijstmonopolie der Maleische vorsten) zooveel mogelijk te beperken: zie hierover ook het onderstaande over de vierde opdracht. Blijvend resultaat op dit gebied kon eerst na 1850 worden geboekt.

De vierde opdracht: „tot herstel van rust en orde alom”, omvat de beide eerste bevelen en daarnaast („alom”) de last om dus ook buiten de gebieden der vorsten, die de bescherming van de Nederlandsche vlag hadden ingeroepen, derhalve in Simpang, Soekadana en de rijkjes in het binnenland (waarmede men, met uitzondering van Landak en Tajan, tot nog toe hoegenaamd geen bemoeienis had gehad) rust en orde te scheppen.

In verband met deze opdracht moeten de reizen worden gezien, door verschillende ambtenaren in de jaren 1822 en '23 gemaakt naar Sanggau, Sekadau, Sintang, Soekadana (Matan) en Simpang. Resultaten waren voorloopige (eerste) contracten met de vorsten van Tajan, Meliau, Sanggau, en Sintang in

---

²⁵⁾ 6 II p. 81.

1822 en in 1823 met Simpang, Matan, Koeboe, Silat en Selimbau.²⁶⁾

De „staatjes” Soehaid, Piasa en Djonkong werden wel bezocht, doch te onaanzienlijk geacht om de moeite en het tijdsverlies, aan de onderhandelingen verbonden, waardig te zijn. Aangezien echter alleen te Sintang een post werd gesticht, was de naleving der gesloten contracten elders aan de vorsten zelve overgelaten, waardoor de situatie in wezen bleef zooals ze was. Een enkel element als de afschaffing der tollén te Tajan, Sanggau enz. door de vorsten aan de handelsvaart op de Kapoeas opgelegd, en de opheffing van verschillende vormen van gedwongen handel in de Maleische rivierplaatsen, had wel gunstig effect kunnen hebben, mits men op de feitelijke naleving van de beloften der vorsten had toegezien.

De vierde opdracht: „de bescherming van de zwakken tegen roof en moord van de zijde van de sterkeren” krijgt gezien in het licht van de toenmalige toestanden ter Westerafdeeling een bijzondere beteekenis.

Immers de Dajakbevolking — de zwakken — werd reeds sedert eeuwen in ieder opzicht door de Maleische vorsten, hun familieleden en onderhoorige hoofden op ergerlijke wijze verdrukt.

Dit was den ambtenaren en officieren der V.O.C., die ter Westkust hadden gediend, uiteraard bekend geweest en trok ook aanstonds de aandacht der Nederlandsche ambtenaren, die na 1818 in de Westerafdeeling werden tewerk gesteld.

Ieder deed persoonlijk weliswaar wat in zijn vermogen was om dit euvel te bestrijden, doch de van regeeringswege gevoerde politiek t.o.v. de Maleische vorsten was niet geschikt om hier algemeene verbetering te brengen. In de eerste plaats wenschte de Regeering zich zoo weinig mogelijk met de inwendige aangelegenheden der staatjes te bemoeien. In de tweede plaats voorzagen de contracten met de in het binnenland gevestigde vorsten veelal niet in een behoorlijk geldinkomen voor den betrokken landsvorst, weshalve deze zich wel op onwettige wijze inkomsten moest zien te verschaffen, hetgeen door het

---

²⁶⁾ 22 p. 169.

ontbreken van geregelde contrôle dan ook zeer wel mogelijk was. Wellicht meer nog dan de vorsten, maakten zich diens familieleden (anak radja) aan allerlei vexaties schuldig. Zij verspreidden zich dikwijls gedurende den oogsttijd over de door de Dajaks bewoonde gebieden, en wisten zich op verbazingwekkende wijze met de bezittingen en producten der bevolking te verrijken. Uiteraard lag het beginsel van dezen toestand in de plaatselijke adat, doch de verplichtingen der Dajaks waren langzamerhand op schandelijke wijze uitgebreid, zonder dat van noemenswaardig verzet van de zijde der benadeelden sprake was.

De eigenaardige toestanden, die hiermede in verband in de Maleische vorstendommen, in 't bijzonder in Sintang, ontstonden, vormden de basis der moeilijkheden, die het Nederlandsch-Indische Gouvernement in de binnenlanden van West-Borneo in den loop van de tweede helft der 19e eeuw heeft onderzocht.

Men zag zich, na het sluiten van een contract met een der vorsten, tot taak gesteld diens gezag zooveel doenlijk te handhaven en te intensiveren binnen het gebied, dat men hem (op grond van zijn eigen inlichtingen!) meende te moeten toebedeelen.

Voor de betrokken bestuursambtenaren was het een voortdurend probleem met de Dajaks, die men wilde beschermen, in rechtstreeksch contact te komen. Steeds weer constateerde men allerlei vexaties van de vorsten of voorname Maleiers — die door een bepaalde machtspositie zich zulks konden veroorloven — ten nadeele van de Dajaks, in den vorm van haast ondragelijke belastingen, gedwongen handel, annex het ontstaan van schuldsavernij en pandelingschap. Telkens opnieuw had het optreden hiertegen ontevredenheid der Maleische grooten ten gevolge, die juist door het aanvankelijk ontbreken van contact tusschen Europeesch bestuur en Dajakbevolking, er dikwijls in slaagden de Dajaks, die het Gouvernement wilde beschermen, tegen den beschermer in het veld te brengen.

Ook den Chineezers in de mijndistricten kan worden verweten, dat zij de Dajakstammen uit hun omgeving dikwijls hebben benadeeld; echter veel minder systematisch en voor-

namelijk slechts dan, wanneer zij meenden op deze wijze wraak te moeten oefenen tegen den vorst, wiens onderdanen de getroffen Dajaks waren.

Tenslotte de 6e opdracht, n.l.: „het opleggen aan bevriende volkeren van slechts zoodanige lasten, als geenszins drukkend konden worden genoemd, en die, naar hun eigen erkentenis, door de veiligheid, die onze bescherming aan personen en eigendommen zou verleenen, meer dan geaequivaaleerd zouden worden”.

De laatste opdracht bevat nu het beginsel, dat ten rechte de basis van de politiek van opbouw der Westkust had behooren te zijn. Het is in werkelijkheid volkomen genegeerd. „Op het voetspoor der inlandsche vorsten toch”, aldus KIELSTRA, „had de uitbreiding van ons gezag destijds weinig anders dan fiscale bedoelingen; van handelingen, strekkende om de genegenheid der nieuwe onderdanen te winnen, was geen sprake.”²⁷⁾

Zooals hierboven reeds werd vermeld — vide het citaat uit ELOUT's brief aan den G. G. VAN DER CAPELLEN — beschouwde men de Westerafdeeling niet als een gebied, waar noodzakelijk eerst een groot kapitaal moest worden geïnvesteerd ten behoeve van rust, orde en veiligheid, een gebied, waar met tact en geduld eerst een vrij groot aantal Inlandsche vorsten onder werkelijk oppergezag moest worden gebracht en met niet minder zorg een typisch Chineesch gebied in de juiste verhouding tot het Nederlandsche gezag diende te worden gesteld. Neen, men dacht vooreerst aan niets anders dan aan dekking der gemaakte kosten, legde belastingen op, voerde monopoliën in en toonde zich verbaasd en verontwaardigd, toen de eenige groep der getroffenenen, die voldoende politieke macht bezat voor het bieden van ernstigen tegenstand, zich niet beijverde de bevelen der Nederlanders op te volgen, de belastingen trouw te voldoen en de instelling der vooral voor háár bezwaarlijke monopolies dankbaar te aanvaarden, doch in plaats daarvan zich geneigd toonde tot het te baat nemen van ieder bruikbaar middel om de lastige Nederlandsche opperheer-

---

²⁷⁾ 35 p. 17, 18.

schappij, waar zij nimmer om had gevraagd, weer kwijt te raken.

In het ontbreken van een juiste — op de resultaten van een grondig onderzoek gebaseerde — visie op de toestanden in de zgn. Chineesche districten, ligt de oorzaak der moeilijkheden met de bevolking van die districten, die voorzoover Montrado aangaat, in 1857 definitief eindigen en in Mandor in 1884/85 nog een slot-episode opleveren.

VETH en KIELSTRA zijn het er over eens, dat men in de eerste periode van de „vestiging” van het Nederlandsche gezag „kwalijk minder degelijks verricht, meer misslagen begaan, meer zaden van toekomstige onrust had kunnen strooien”.²⁸⁾

De vorsten waarmede men contracten had gesloten, misten wel de macht tot openlijk verzet, maar ontdoken, waar mogelijk, de hun opgedrongen overeenkomsten. Sambas b.v. bleef belastingen van zijn Dajaksche onderhoorigen heffen, buiten het contract om, en bleef op zeer goeden voet met de Mangindanaosche en Serawaksche zeeroovers.

De Chineezzen kwamen reeds in 1819 daadwerkelijk in verzet. Leden van de Lan Fong-kongsi van Mandor deden zelfs een mislukten aanval op het zwak bezette fort te Pontianak; ook in Montrado waren de Chineezzen eigenlijk in voortdurend verzet; doch de onderlinge verdeeldheid aldaar, die soms tot heftige burgeroorlogen aanleiding kon geven, belette in deze periode een krachtig optreden naar buiten.

Het troepencontingent ter Westkust was ternauwernood sterk genoeg om Sambas en Pontianak bezet te houden, temeer waar ook de Boegineezen van het kustgebied (het huidige Soengei Kakap) zich vijandig toonden. De Regeering te Batavia kon aanvankelijk geen hulp zenden in verband met een noodzakelijke expeditie tegen Palembang, die inspanning van alle krachten vereischte. Na den succesvollen afloop der tweede Palembangische expeditie werden echter troepen beschikbaar gesteld, die in 1823 Mandor en Montrado tot „onderwerping” brachten; d.w.z. de Chineesche bevolking zag op dat oogenblik geen kans zich met succes tegen de Nederlandsche troepen te

---

²⁸⁾ 35 p. 16.

verdedigen en onderwierp zich aan de gestelde eischen. Daarmede was dan, zoo meende men „de Chineesche bevolking der mijndistricten, die, meest van de slechtste soort en gewoon aan een losbandig en eigendunkelijk leven, zich moeilijk aan een geregeld bestuur onderwerpt” (VAN DER CAPELLEN op Nieuwjaarsdag 1826) tot rede gebracht.²⁹⁾ Bij niemand kwam destijds de gedachte op — en nog tientallen jaren later evenmin — dat de slechte verhouding tot de „muitzieke” Chineezen, die met de sterkste uitdrukkingen werden veroordeeld, in het geheel niet aan hen mocht worden verweten. KIELSTRA constateert, dat men van den aanvang af de nijvere Chineezen op Borneo's Westkust zonder redelijken grond heeft uitgescholden. Ieder der vele, zichzelf dagelijks als onmogelijk betoonende, Inlandsche zelfbesturen werd geaccepteerd en niet alleen zooveel mogelijk in de uitoefening van zijn bestaande macht gelaten, doch de Regeering beijverde zich, die macht te helpen handhaven en uitbreiden. De Chineesche kongsi's daarentegen beschouwde men van den aanvang af als contrabande en hun voortbestaan volkomen in strijd met de belangen van de Nederlandsch-Indische Regeering. Blijkbaar zag men de instandhouding hunner kongsi-organisaties door de Chineezen ter Westkust slechts als een opzettelijke, onduidbare aanranding van de positie van het Nederlandsch-Indische Gouvernement. Voor de veelvuldige, met het belang der Chineezen strijdige handelingen der Inlandsche vorsten in het verleden, de schade ook door de kongsi's van de zeerooverijen ondervonden, voor het economisch ongemak van de heffing van invoerrechten aan de toevoerwegen der mijndistricten en van de invoering der monopolieën, en het noodwendige effect van dit alles op de gemoedsgesteldheid der Chineesche bevolking, had men geen oog. Dat iedere met het belang der kongsi's strijdige maatregel van het Gouvernement voorts aan de beslist vijandige elementen onder de Chineezen telkens opnieuw vat op de massa moest geven, werd voorbijgezien. Het groote conflict, eindigende met algeheele politieke vernietiging der kongsi's en enorme economische schade voor de geheele bevolking van Montrado en het

---

²⁹⁾ 35 p. 18.

huidige Bengkajang, dat zoodoende komen moest, werd evenwel door bijzondere omstandigheden verschoven tot na 1850.

Niet verzuimd mag worden te vermelden dat MUNTINGHE in zijn eerdergenoemde „memorie” op een nauwkeurig onderzoek naar den aard der Chineesche grieven had aangedrongen, kennelijk met de bedoeling, dat met die grieven dan ook rekening zou worden gehouden; voorts dat een der regeerings-commissarissen (E. A. FRANCIS) in een rapport (van 1832) betoogde, dat de oorzaak der geschillen meer in misverstand en de intriges der Maleische vorsten moest worden gezocht dan in opzettelijke wederspanning der kongsi's; zijn meening omtrent de Chineezee steekt scherp af tegen het oordeel van de meeste officieele personen uit dien tijd; zeer naarstige menschen, doch ruw van aard, onbeschaafd in hunne zeden, norsch, eigenzinnig, dom-nieuwsgierig, maar toch handelbaar. Hij heeft liever met hen te doen dan met de roofzieke Maleiers; acht den Chinees gevoelig voor een rechtvaardige en billijke behandeling, meent dat eer een expeditie noodig zou zijn om de (economisch) onderdrukte Chineezee tegen de Maleische vorsten te beschermen, dan een militaire actie tegen de Chineezee zelf.³⁰⁾

Noch aan de voorstellen van FRANCIS, noch aan die der vijanden van de Chineesche kongsi's werd echter tengevolge van de tijdsomstandigheden effect verleend.

Het uitbreken van den Java-oorlog veroorzaakte al dadelijk, dat na 1825 voor de Westerafdeeling geen man en geen cent beschikbaar kon worden gesteld, terwijl na 1832, in verband met de vanaf dat jaar door de Nederlandsch-Indische Regeering gevoerde Buitengewesten-politiek, een tijdperk van opzettelijke verwaarloozing volgde.

Een expeditie tegen Matan, eindigende met de verovering van die plaats in 1828, is de eenige maatregel van grooter formaat, die in dit tijdperk ter Westkust is genomen. De Sultan van Matan, van wien reeds lang bekend was, dat hij aan de in het Zuiden druk beoefende zeerooverij deelnam, verstoutte

---

³⁰⁾ vide Tijdschr. Ned.-Indië 1850 II p. 160 *ibid.* jaarg. IV deel II p. 1; 6 I p. II j. 507.

zich namelijk in 1827 de lading op te eischen van een Nederlandsch schip, gestrand op een der eilanden van de Karimata-groep. Toen hem deze lading geweigerd werd, nam hij die met geweld en voerde de op pieken gestoken hoofden van onzen posthouder ter plaatse en diens broeder, benevens de verscheurde Nederlandsche vlag, als zegeteekenen, met den buit, naar Matan mede. Een in 1828 afgezonden strafexpeditie veroverde Matan, daarin bijgestaan door een Inlandsche prauwenvloot van RADJA AKIL, een vorstenzoon uit Siak, die reeds meermalen het Gouvernement (bij de expedities tegen Palembang en Banka en ook tegen de zeeroovers der zeeën van Borneo's Westkust) belangrijke diensten had bewezen. Het rijk Matan werd aan genoemden RADJA AKIL in leen gegeven. Hij vestigde zich op de plaats waar tot 1787 Soekadana had gestaan.

Hoewel RADJA AKIL er spoedig in slaagde zijn algeheele ongeschiktheid voor het ambt van Sultan te bewijzen, werd hij toch in verband met zijn vroegere verdiensten als zoodanig gehandhaafd. In 1843 volgde zijn zoon hem, onder den lageren titel van „Panembahan”, op. Het bleek evenwel niet mogelijk het oorspronkelijke rijk Matan (Soekadana) en het daaraan onderhoorige Simpang blijvend onder het bewind van het huis van RADJA AKIL te houden, zoodat ten slotte de vorsten van Matan en Simpang weer als zelfstandige heerschers, naast den Panembahan van Soekadana, werden erkend.³¹⁾

De val van Matan beteekende, zooals hierboven reeds werd vermeld, een belangrijken stap naar de uitroeiing van den zeeroof.

Tot 1849 gebeurde er overigens ter Westkust niets, dat in den algemeenen toestand wijziging bracht. Met de Chineezzen hield men, ten koste van eigen prestige, vrede. De ingeslagen weg, leidend tot vernietiging der kongsi's, werd in beginsel niet verlaten, doch middelen tot daden in die richting waren niet beschikbaar.

Het optreden van JAMES BROOKE in Serawak (1839) was o.m. aanleiding, dat men te Batavia weer eenige belangstelling

---

³¹⁾ 6 II p. 445.

in de Borneo-aangelegenheden begon te toonen, doch het duurde tot 1849 eer het bestuur ter Westkust weer werd aangevat met de uitgesproken bedoeling: „den invloed van het Nederlandsche Gouvernement uit te breiden”.³²⁾ Daar de eerste Resident (WILLER), die zich voor deze taak geplaatst zag, aanstonds tegen de — reeds jarenlang bestaande — ontduiking der douane- en opiummonopolie-voorschriften door de Chineezzen aan de kusten van Sambas optrad, brak dadelijk in de Chineesche districten verzet uit. De Resident vroeg militaire hulp te Batavia en trachtte met de hoofden der Chineezzen te onderhandelen, mede teneinde meer omtrent den inwendigen toestand van de Chineesche districten en de gevoelens der bewoners ten opzichte van het Nederlandsche gezag te weten te komen. De onderhandelingen mislukten echter, en na een vergeefsche poging van een oorlogsschip om een Chineesche batterij aan een der riviermondingen te veroveren, werd een ± 400 man sterke militaire expeditie gezonden. Pemangkat werd nu veroverd. Veel verder kwam men echter niet. Een later ondernomen aanval op Chineesche stellingen tusschen Singkawang en Pemangkat mislukte. Toen hierna de Chineezzen het onderling oneens werden, werd voorloopig van de zijde van het Gouvernement van verdere maatregelen afgezien. Gebleken was n.l. dat een invloedrijk deel der kongsi's om economische redenen den oorlog gaarne beëindigd zou zien. De Resident onderhandelde opnieuw en behaalde zooveel succes, dat hij zich in Januari 1851, vergezeld van drie afgevaardigden der kongsi's naar Batavia kon begeven, om over de voorloopig overeengekomen voorwaarden de goedkeuring der Regeering te vragen.³³⁾

Uiteraard ontketende alleen het feit, dat met de muitende oproerlingen van Montrado werd onderhandeld (!) een storm van verzet, vooral van militaire zijde. KIELSTRA vermeldt woordelijk de meening van den generaal J. PENNING NIEUWLAND, zooals deze aan den Landvoogd werd voorgedragen: „Montrado gaat van een vast plan uit: behoud van

---

³²⁾ 35 p. 23; 22 p. 13.

³³⁾ 35 p. 24; 22 p. 27 e.v.

overweldigde onafhankelijkheid en uitbreiding van grondgebied. En daaraan maakt het alles dienstbaar: list, logen, bedrog, godsdienst, valsche eeden, verraad en geweld. In dien hoogsten graad geldt ook bij dit volk de leer „het doel heiligt de middelen”. Het is die onafhankelijkheid, welke verbroken moet worden. De vraag, of wij of de Chineezzen op Borneo gebieders zullen zijn, vereischt een categorisch antwoord.... onze vijand is muitend gespuis tot den vreemde....”³⁴⁾

De Landvoogd stelde echter vertrouwen in Resident WILLER en keurde de door dezen genomen maatregelen goed; ongelukkiger wijze was deze Landvoogd (ROCHUSSEN) te Batavia ongeveer de eenige, die de inzichten van den Resident deelde, terwijl Zijne Excellentie juist een maand na WILLER'S bezoek aan Batavia het bewind neerlegde (Mei 1851). Zijn opvolger (DUYMAER VAN TWIST) „was de betreffende aangelegenheid volkomen nieuw, hetgeen hem uit den aard der zaak meer toegankelijk maakte voor de adviezen der Bataviaasche (on)deskundigen”, welke adviezen nu en in de eerstvolgende jaren „in het teeken van een verblinden Chineezzenhaat stonden”. „Terwijl men op Java”, aldus KIELSTRA „de autonomie der inlandsche gemeenten beschouwde als „het palladium der rust”, waaraan men niet zou durven tornen, zag men in de autonomie der Chineesche gemeenten alle kwaad. Men had niet het minste oog op de goede eigenschappen der Chineezzen, en zou bereid zijn elk goed bedoeld woord ten kwade uit te leggen” en.... „de resident werd als 't ware als hun medeplichtige beschouwd”!³⁵⁾

Resident WILLER ging intusschen voort op den ingeslagen weg, doch was genoodzaakt in 1851 nogmaals naar Batavia te gaan, teneinde „omtrent sommige kwesties” bepaalde bevelen te ontvangen. Na harden strijd overwon hij wederom en ook de Gouverneur-Generaal DUYMAER VAN TWIST vereenigde zich met zijn voorstellen en keurde zijn verrichtingen goed, echter.... eerst in Februari 1852, waardoor de Resident acht maanden van zijn post afwezig bleef. Teruggekomen op de

---

³⁴⁾ 35 p. 26.

³⁵⁾ 35 p. 27, 28.

Westkust bleek hem al spoedig, dat tijdens zijn afwezigheid „alles was ondermijnd wat hij tevoren met zooveel overleg had opgebouwd”. „Intusschen, met ijver ging de vertegenwoordiger van ons gezag weder aan den arbeid om te trachten, terug te winnen wat verloren gegaan was; en aan het einde van het jaar 1852 was de toestand zoo, dat men, met veel voorbehoud, zoude kunnen zeggen: misschien zou het hem nog gelukt zijn, door onderhandelingen het gewenschte resultaat, pacificatie der Chineezen van Montrado met hunne volledige onderwerping aan ons gezag, te bereiken.”³⁶⁾

De gelegenheid daartoe is hem echter niet gelaten. Mede onder invloed van een (op last van den Landvoogd opgemaakte) nota van den met verlof te Batavia vertoevenden militairen commandant der Westerafdeeling, die met den Resident op gespannen voet stond, verloor de Gouverneur-Generaal zijn vertrouwen in den heer WILLER.

De benoeming van een regeeringscommissaris volgde. Kortens later een oorlogs-proclamatie onzerzijds aan de Chineezen. Resident WILLER kreeg Java-verlof, en werd opgevolgd door den bovengenoemden militairen commandant. De regeeringscommissaris keerde voorloopig naar Java terug om verslag uit te brengen. Ook nu komen de tegenover de Chineezen vijandig gestemde adviseurs weer aan het woord. Zoo stond het naar de meening van den Raad van Indië vast, „dat de talrijkheid der in het Gewest gevestigde Chineezen den strijd met hen maakt tot een nationalen oorlog van hardnekkigen aard door zijnen langen duur, omdat hij slechts beëindigd kan worden door allen, zonder onderscheid, het veld hunner tegenwoordige exploitatiën te doen ontruimen, en hunne overblijfselen te noodzaken zich onder bescherming van onze vlag te Sambas en te Pontianak te vestigen. Het land zal daardoor worden ontvolkt, hommage-gelden en voordeelen uit de pachten zullen ons dan in de eerste tijden niet toevloeien; maar een schraal, door Dajaks zonder energie bewoond land zal immer nog beter onder Nederlandsch gezag behouden worden dan een land, overgegeven aan in anarchie levende Chineezen, die

---

³⁶⁾ 35 p. 29, 30; 26, Ind. Gids 1889 I p. 345 e.v.

nimmer te goeder trouw handelen, evenmin als andere mijnwerkers duurzaam zich aan het land hechten, immer tot afval en opstand geneigd zijn”.

„Zoo was destijds Chineezenvrees, gemengd met Chineezenhaat, aan het woord. Wel een verschil met den tijd van COEN, die den 20en Juli 1623 aan de bewindhebbers schreef: „daer en is geen volck die ons beter dan Chinesen dienen...”³⁷⁾

Weliswaar had de Landvoogd niet direct lust in een „schraal, door Dajaks zonder energie bewoond land”, maar tenslotte kon, onder de nieuwe richting in het bestuur, de, sedert als machtigste overgebleven, Thaikong-kongsi van Montrado niet meer aan den ondergang ontkomen. Daar de groote strijd, die tenslotte in 1854 ontbrandde, de verwoesting van vrijwel alle nederzettingen in Montrado en Bengkajang tengevolge had, beteekende hij tevens enorme economische schade voor de geheele streek. Daarbij kwam, dat omstreeks dezen tijd de mijnbouw veel minder resultaten dan tevoren was gaan opleveren. De kongsi-organisatie, die de — ten behoeve der voortzetting van de exploitaties der goudontginningen noodige — samenwerking van kapitaal en arbeidskrachten had moeten verzorgen, was vernietigd; daarmede tevens het grootste deel der bestaande exploitaties en tal van andere mogelijkheden op economisch gebied. Slechts heel langzaam is de bevolking van de Chineesche districten van Sambas er in geslaagd zich economisch te herstellen. De landbouw wordt dan het hoofdmiddel van bestaan.

Eén groote, buiten het Sambasgebied gevestigde, kongsi, n.l. die van Mandor, had zich na 1825 van verzet tegen de Nederlandsche opperheerschappij onthouden, en zich zelfs, waar zulks het eigen belang niet te zeer in gevaar bracht, ook actief loyaal jegens ons bestuur betoond. Deze kongsi was deswege blijven bestaan en werd in 1857 zelfs min of meer in den zin van zelfbesturend Chineesch gebied officieel erkend en bevestigd. In de praktijk bleek hier aan het voortbestaan der kongsi-figuur, onder leiding van het bekwame hoofd LIOE A SIN, gecontroleerd vanwege het Gouvernement, geen enkel bezwaar ver-

---

³⁷⁾ 35 p. 32.

bonden. Niettemin bleef men ook hier spreken van een „staat in den Staat” en langzamerhand kwam het vast te staan, dat na den dood van genoemd hoofd, die, naar gebleken was met persoonlijke middelen, de kongsi finantieel op de been hield, ook deze laatste diende te worden opgeheven. Zulks „al moest worden toegegeven, dat de kongsi van Mandor steeds als het eenige fatsoenlijk bestuurde landschap der residentie heeft bekend gestaan”.³⁸⁾

Opmerkelijk is b.v. in dit verband de mededeeling in het Koloniaal verslag over 1876 inzake Mandor: „het erkennen eener vereeniging van Chineesche kolonisten met recht van zelfbestuur te midden van aan rechtstreeksch bestuur (!) onderworpen landstreken was op zichzelf te zeer strijdig met de gewone regelen van bestuur”.³⁹⁾

Na den dood van LIOE A SIN in 1884 haastte men zich om de kongsi op te heffen. Gezien de ervaringen, die de Chineezzen omtrent de militaire macht van het Gouvernement hadden opgedaan, had deze maatregel, indien met de noodige tact en kennis van zaken genomen, geen ernstige moeilijkheden behoeven te veroorzaken. „Maar integendeel, het bestuur trad zoo ruw mogelijk op: het kongsigebouw, tevens voorouderlijke tempel, moest worden ontruimd en werd bestemd tot woning van den Europeeschen ambtenaar, het zielbord van den stichter der kongsi, die als haar beschermgod werd beschouwd, moest onverwijld naar een onaanzienlijk gebouwtje worden overgebracht.

Het gevolg van een en ander was.... ernstig verzet, zoodat eerst een jaar later de orde was hersteld”.⁴⁰⁾

Ernstige economische gevolgen kon dit gebeuren niet meer hebben. Tevoren waren, tengevolge van de slechte resultaten der goudwinning, reeds groote groepen kongsi-leden van Mandor naar andere streken van de Westkust uitgezwermd en al was 't wellicht mogelijk geweest met behulp van het kongsiverband de exploitatie der mijnen nog eenigen tijd op den ouden voet voort te zetten, van veel gewicht was dit zeker niet.

---

³⁸⁾ 35 p. 33, 34.

³⁹⁾ Kol. Versl. 1876 p. 20.

⁴⁰⁾ 35 p. 34.

Het Sultanaat Sambas, evenmin als het rijk Mempawah, maakten na den Chineeschen oorlog in Montrado een goeden tijd door. Hoewel aan den zeeroof voorgoed een eind is gekomen en ook de binnenlandsche rust en orde minder dan vroeger te wenschen overlaat, is van voorspoed op economisch terrein in de 19e eeuw nog geen sprake. IJverige pogingen van Sultan MOHAMAD TSAFIOEDIN van Sambas, in de laatste decennia dezer eeuw ondernomen, om Westersch kapitaal voor zijn land te interesseeren, mislukten geheel. Ook de zuidelijke kustlandschappen Matan, Simpang en Soekadana, zoomede het kleine landschap Koeboe, leiden economisch een kwijnend bestaan.

Pontianak ontwikkelt zich weliswaar beter, doch de welvaartsbasis, hoofdzakelijk gelegen in den export van boschproducten, toont zich dikwijls zeer labiel.

Rest nog na te gaan hoe zich de verhouding tot de sedert 1822/1823 met ons „verbonden” Kapoeas-landschappen Tajan, Meliau, Sanggau, Sekadau, Sintang, Silat en Selimbau ontwikkelde, zoomede de gebeurtenissen in het landschap Landak.

De Kapoeas-landschappen waren na 1823 geheel buiten de aandacht geraakt. De na 1832 gevoerde politiek bracht mede, dat men zijn invloed langs de Kapoeas opzettelijk tot Sanggau beperkte.

Het hierboven reeds genoemde optreden van JAMES BROOKE in Serawak (1839) bracht echter mede, dat men zich bevreesd maakte voor een algeheel verloren gaan van den Nederlandschen invloed in de binnenlanden. Hiervoor bestond intusschen alle reden. De handelsverbinding dier bovenlanden met Pontianak was in de eerste helft der 19e eeuw vooral tengevolge van de vele tollens langs de Kapoeas weinig bevredigend. De overlandverbindingen van het Boven-Kapoeasgebied met Serawak waren voor het grootste deel van het binnenland korter en betrekkelijk gemakkelijker te gebruiken dan de uitweg via Pontianak.

BROOKE oordeelde den toestand dan ook zeer gunstig voor de uitvoering van zijn plan: den handel van het geheele binnenland van West-Borneo naar Kuching te leiden. Vooral gedu-

rende de jaren 1845—1855 heeft hij tal van pogingen in het werk gesteld om zijn doel te bereiken. Zijn magazijnen, die tegen lagen prijs zout, tabak en dergelijke beschikbaar stelden, stonden tot dicht aan de grens. Het smokkelen van allerlei goederen vanuit Serawak naar het Nederlandsche gebied nam groote afmetingen aan. In 1851 had BROOKE zelfs een handelsagent op het Nederlandsche territoir. In 1854 noodigde hij den zelfbestuurder van Selimbau schriftelijk officieel uit om met hem in handelsrelatie te treden. Daar de Resident der Westerafdeeling van Borneo kort daarna een reis langs de Kapoeas maakte, kon voor een afwijzende houding tegenover dit verzoek worden zorg gedragen.⁴¹⁾

Intusschen bleek dat het zeer gewenscht was, dat het Boven-Kapoeasgebied in nauwer contact werd gebracht met het Nederlandsch-Indische Gouvernement.

Inderdaad is hierin omstreeks 1855 verbetering gebracht en werd het aantal „bondgenooten” langs de Kapoeas nog met een 4-tal n.l. Piasa, Soehaid, Djongkong en Boenoet, uitgebreid.

Hiermede was echter nauwelijks een aanvang gemaakt met het vele, dat het Gouvernement in deze streken nog te verrichten had, n.l. in de eerste plaats het brengen van rust, orde en veiligheid, door het steunen van het gezag van de verschillende Maleische vorsten en in de tweede plaats het beschermen van de Dajakbevolking tegen uitbuiting van de zijde der Maleische overheerschers. Deze taak is in de tweede helft der 19e eeuw niet zoo krachtig aangevat als noodig was. Gedurende deze geheele periode is tallooze malen militair optreden noodzakelijk geweest. Nergens was het verzet van ernstigen aard, doch nimmer ook werd zoo opgetreden dat een volgende verzetsactie daardoor op zijn minst onwaarschijnlijk werd. De geschiedenis van de binnenlanden van Borneo's Westerafdeeling is deswege het relaas van een lange reeks van allerlei opstanden en ordeverstoringen, juist voldoende om een geregelde economische ontwikkeling in ernstige mate te belemmeren.

---

⁴¹⁾ 26, Ind. Gids 1890 I p. 1110.

De eerste moeilijkheden volgden onmiddellijk op de vernieuwing van het contract met Sintang in 1855. Daar te dier plaatse in genoemd jaar een bestuursambtenaar te werk gesteld was, wiens aanwezigheid en toezicht door verschillende familieleden van den zelfbestuurder hoogst onaangenaam werd geacht, braken er spoedig onlusten uit. Aanvankelijk bepaalde men zich tot lijdelijk verzet en tot een verzoek aan Serawak om hulp, hetwelk afgewezen werd. In 't laatst van 1856 volgde echter een aanval op de versterking te Sintang, die met groote verliezen werd afgeslagen. Kort daarop was de rust hersteld.

In 1864 volgde reeds weer een verzetsactie (DEMANG LEH-MAN-NATA WIDJAJA-opstand), die tot in 1867 duurde. In 1874 was, evenals in 1881, in de Ketoengau-streek wederom gewapend optreden noodig. Vervolgens deed zich in 1891 de zgn. „Tebidah-opstand” voor, die eigenlijk geen opstand was, maar verzet tegen het herstel van het sedert jaren verdwenen gezag van den Panembahan van Sintang in het betrokken gebied, welk herstel door den Resident noodig werd geacht „in het belang van de rust in de Kajanstreek”.⁴²⁾

In 1895 werd wederom gewapend optreden in het Sintang-sche noodzakelijk, althans aan de Boven-Melawi. In Maart 1896 waren de onlusten aldaar (de zgn. RADEN PAKOE-onlusten) beëindigd.

In de benedenstrooms van Sintang gelegen vorstendommen Sekadau, Sanggau, Meliau en Tajan, zoomede ook in Landak, ging de geleidelijke vestiging van het Nederlandsche gezag met minder strubbelingen gepaard. Aangeteekend kunnen worden t.a.v. Sekadau eenige ongeregelheden in 1868 en 1873. In Sanggau in 1857, tengevolge van moeilijkheden tusschen de twee bestaande takken van het vorstengeslacht aldaar. Verzet in het, vóór 1887 tot Sanggau en na dat jaar tot Sambas behorende, Songkonggebied komt herhaaldelijk voor en is in 1900 nog niet definitief bedwongen. Voor Tajan, sedert 1889 met Meliau vereenigd, verliep het overige gedeelte van de 19e eeuw zeer rustig. Uit Landak worden rustverstoringen van geringen omvang gemeld: in 1871 en 1883 (kwesties tusschen

---

⁴²⁾ 31 II p. 555.

Mempawah- en Landak-Dajaks), in 1884/'85, (toen een deel van de Dajak-bevolking van West-Landak in den Mandor-opstand betrokken was), en in 1891 in de Menjoekei-streek. Van de zelfbestuurders van de hierboven genoemde landschappen werd bij de regeling der verschillende moeilijkheden, die zich voordeden, zeer weinig medewerking ondervonden. Niet zoozeer onwil, als wel algeheele ongeschiktheid voor hunne functies, lag hieraan ten grondslag.

De landschappen Silat, Selimbau, Djongkong, Piasa, Soehaid en Boenoet zijn in dit verband van zeer weinig belang. Veel gezag buiten de „hoofdplaats” hadden de betrokken bestuurders niet, en het gouvernement gaf zich weinig moeite om dit gezag over de Dajakstammen der door die „hoofdplaatsen” beheerschte stroomgebieden te vestigen en plaatste zelfs verschillende dier stammen onder (veelal echter niet meer dan theoretisch) rechtstreeksch bestuur. Het zijn deze Dajakstammen, waarmede de Europeesche bestuursambtenaren al dadelijk in meer rechtstreeksch contact zijn getreden, met dit gevolg, dat in de betrokken gebieden (de huidige onderafdeelingen Semitau en Boven-Kapoeas) zeer zelden moeilijkheden met de aldaar oorspronkelijke gevestigde Dajaks zijn ontstaan.

Geheel anders was het gesteld met den stam der Ibans, ook wel, naar hun woonplaatsen in Serawak aan de Batang-Loepar-rivier, „Batang-Loepars” genoemd. Deze stam, waarvan $\pm$ 1845 een deel ons gebied binnen trok, krijgshaftiger dan de meeste andere Dajakstammen, heeft het Gouvernement vooral gedurende de jaren 1870—1900 tal van moeilijkheden bezorgd. In de eerste plaats werden de Batang-Loepars door de oorspronkelijk in het Boven-Kapoeasgebied gevestigde Dajaks als indringers beschouwd, met als gevolg een steeds gespannen verhouding tusschen de Dajakbevolking onderling, annex periodieke onderlinge snelpartijen, waarbij vooral de Batang-Loepars zich niet onbetuigd lieten. In de tweede plaats hadden de op Nederlandsch gebied gevestigde Batang-Loepars steeds de neiging zich te mengen in de tallooze moeilijkheden, waarin hun stamgenooten in Serawak met den Radja aldaar, of met andere stammen, gewikkeld waren, hetgeen veelal

onvermijdelijk moest leiden tot een gewapend optreden van de zijde van het Nederlandsche Gouvernement.

De hierbedoelde kwesties zijn ook aan het eind van de 19e eeuw nog geenszins afgelopen. Het hoogtepunt dezer periode is daar, als Radja BROOKE in Maart 1885, met toestemming van het Nederlandsche Gouvernement, zijn actie tegen de Batang-Loepars tot op ons gebied uitstrekt en daar bij zijn straoefeningen tal van Nederlandsche Batang-Loeparvestigingen „tuchtigt”, die in feite geheel buiten het hangende verzet hadden gestaan.⁴³⁾

Dat men zich aan Nederlandsche zijde bewust was, dat in het Boven-Kapoeasgebied aan het einde van de 19e eeuw nog wel het een en ander te doen viel, bewijst onderstaande opmerking in het Koloniaal verslag over 1895.

„Meer en meer dringt zich de wenschelijkheid op om in de aan Serawak grenzende streken benoorden de Kapoeas-rivier, welke voor het meerendeel tot het zoogenaamde rechtstreeksche gouvernementsgebied behooren, ons gezag te versterken door de aldaar gevestigde Dajakstammen wat meer onder werkelijk bestuur te brengen”.⁴⁴⁾

Het door de Dajakstammen onderling ook nog op het einde der 19e eeuw veelvuldig beoefende koppensnellen, een zeer belangrijk element in den strijd voor orde en rust, die door het Gouvernement moest worden gevoerd, kwam in een — veel omstreden — nieuwe phase, toen na 1890 het grootste deel der snelzaken door den Landraad te Sintang werd behandeld, terwijl voor dien tijd afdoening der snelkwesties volgens de adat (meestal door middel van betaling van een bloedprijs: „patih njawa”) had plaats gevonden. Naar de meening der toenmalige bestuursambtenaren heeft deze maatregel niet weinig tot beteugeling van het koppensnellen in het Sintangsche bijgedragen.

Van groot belang voor de Westerafdeeling is nog de, in de tweede helft van de 19e eeuw te constateeren, zeer sterke toename van het aantal Boegineezen, welke immigranten zich

---

⁴³⁾ 25 p. 29.

⁴⁴⁾ Kol. versl. 1895 p. 20; over koppensnellen: 31 I p. 420.

bijna uitsluitend in de kustgebieden van Pontianak en Mempawah vestigden, met als centrum het huidige Soengei Kakap en omstreken.

Hierboven werd reeds de aandacht gevestigd op de eerste historische gebeurtenis ter Westerafdeeling, waarbij de Boegineezen een belangrijke rol spelen, n.l. de herovering van Soekadana en de daarna volgende vestiging van den aanvoerder der Boegineesche hulptroepen van den Sultan van Soekadana met zijn volgelingen te Mempawah, omstreeks 1702. Het feit, dat deze aanvoerder er later in slaagde den „troon” van Mempawah voor zich en zijn nakomelingen te verwerven, schonk de Boegineezen voor altijd vasten voet aan de kust der Westerafdeeling. De volgelingen van den stichter van Pontianak, ABDOEL RAHMAN, bestonden vermoedelijk hoofdzakelijk uit Boegineezen: de kern van de bemanning zijner zeerooversvloot. Het was n.l. vooral zeeroof, dat, zolang daartoe de mogelijkheid bestond (d.i. tot $\pm$ 1845), het middel van bestaan van de Boegineezen ter Westkust vormde. Nadat de maatregelen tegen den zeeroof een dusdanigen vorm hadden aangenomen, dat voortzetting van dit bedrijf roekeloos zou zijn geweest, waren de Boegineezen, waarvan de meesten destijds te Pontianak en Mempawah gevestigd waren, genoodzaakt naar andere bestaansbronnen uit te zien. Van dien tijd dateert de opkomst van de klapperteelt, aanvankelijk geconcentreerd in het huidige district Soengei Kakap, later ook uitgebreid tot in het kustgebied ten Noorden van de Kapoeas. Uiteraard was de $\pm$ 1850 nog betrekkelijk kleine groep Boegineezen zelf niet in staat tot opbouw van een dergelijke cultuur. Alvorens klappers konden worden geplant, dienden eerst uitgebreide drainage-werkzaamheden te worden verricht. Lust tot het verrichten van dergelijken zwaren handenarbeid had de toenmalige Boegineesche bevolking van Pontianak zelf niet. Aan het huren van vrije arbeidskrachten voor het beoogde doel kon onder de gegeven economische omstandigheden niet worden gedacht. ⁴⁵⁾

---

⁴⁵⁾ 16 p. 314; vide ook Tijdschr. Ned.-Indië 1875 I 181; Tijdschr. Ned.-Indië 1871 II 296.

Het in de tweede helft van de 19e eeuw zoo sterk gegroeide klapperbedrijf van Soengei Kakap is dan ook op slavernij en pandelingschap gegrond. Aanvankelijk gebruikte men vermoedelijk slechts de te Pontianak beschikbare slaven en pandelingen, om daarna van de steeds onderhouden relatie met Zuid-Celebes gebruik te maken om vandaar op allerlei slinksche wijzen „werkvolk” te werven, dat, ter Westerafdeeling gearriveerd, niet veel meer dan een slavenpositie werd toebedeeld. Groeide op deze wijze, vooral tusschen 1860 en 1890, het klapperbezit van de voorname Boegineezen van Pontianak sterk aan, de wantoestanden in het Soengei-Kakapsche trokken steeds weer de aandacht van het Europeesch bestuur. Zoo was men genoodzaakt om vanwege de onveiligheid en criminaliteit in Soengei-Kakap in 1867 een aanvang te maken met den aanleg van een rechtstreekschen landverbindingsweg van Pontianak met genoemd district.

De omstreeks 1860 bestaande toestand, dat enkele voorname Boegineezen en een paar Pangerans te Pontianak het geheele klappergebied van Soengei Kakap in handen hadden, veranderde in den loop der jaren geheel. Tengevolge van krachtige bestuursmaatregelen kwam aan slavernij en pandelingschap en de daarmee samenhangende wetteloosheid in het klappergebied nog in de 19e eeuw voor het overgrootste deel een einde.

Intusschen was de klapperteelt in de kuststreken van Pontianak de grootste en betrouwbaarste bestaansbron geworden.

Tenslotte zij nog aangeteekend, dat het grondgebied der Westerafdeeling in 1894 werd uitgebreid met de zgn. „Pinohlanden”; deze streek had tot genoemd jaar deel uitgemaakt van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. De aansluiting bij de Westerafdeeling was met de geographische situatie geheel in overeenstemming.

4. DE PERIODE VAN 1900 TOT 1937.

De 20e eeuw bracht in de eerste plaats de volledige pacificatie van de binnenlanden van West-Borneo, terwijl de organisatie van het bestuur der binnenlanden zoo werd ingericht,

dat ordeverstoringen normaliter uitgesloten konden worden geacht. Alvorens dit stadium bereikt werd, moesten echter nog tal van moeilijkheden worden overwonnen.

Van niet geringe waarde bij de tenuitvoerlegging der noodige maatregelen was de groote vermeerdering van de kennis der binnenlanden, onder meer verschaft door de publicatie van resultaten der topographische opname van de Westerafdeeling, voornamelijk onder leiding van J. J. K. ENTHOVEN, en der wetenschappelijke ontdekkingsreizen van MOLENGRAAFF en NIEUWENHUIS in de periode 1894 tot 1900. Steeds meer werd de ware positie der Maleische vorsten, hun algeheele ongeschiktheid om zelfstandig op te treden, zoomede de noodzakelijkheid om met de Dajakbevolking in rechtstreeksch contact te komen en te blijven, ingezien en het bestuursbeleid dienovereenkomstig ingericht.⁴⁶⁾

Het kort na 1900 door den geheelen Indischen archipel klinkende pacificatie-bevel was intusschen aan de voortvarendheid, waarmede te werk gegaan werd, uiteraard niet vreemd!

De landschappen Meliau — de aansluiting bij Tajan beviel in het geheel niet — en Boenoet (op eigen verzoek) werden, respectievelijk in 1908 en 1909, onder rechtstreeksch bestuur gebracht. In 1908 werd tevens een gedeelte van het gebied van het landschap Selimbau (de Empanang-streek) bij de gouvernementslanden gevoegd. In 1916 volgde de inlijving van de landschappen Silat, Soehaid, Piasa en Djongkong, zoomede de rest van het landschap Selimbau. Slechts in Meliau ontstond (in 1809) eenig „verzet tegen de inlijving”. In Sintang was nog enkele malen militair optreden noodig, n.l. in 1907 (de zgn. „PANGI en RANGAS-onlusten”) en in 1913 (verzet in de Kajan-streek van DONDA alias ABANG SEMANGAI c.s.).

Het grensgebied van de onderafdeelingen Semitau en Boven-Kapoeas, gedeeltelijk bewoond door de Batang-Loepars, vereischte vooral van 1900—1907 de volle aandacht. De Batang-Loepars van Serawak waren onder leiding van hun hoofd BANTIN tegen den Radja in verzet gekomen, waardoor ook

---

⁴⁶⁾ Economist 1901 I p. 435.

onder de Batang-Loepars van ons gebied onrust heerschte. Steeds moest er tegen worden gewaakt, dat de opstandelingen in Serawak van uit ons gebied steun ontvingen of zich tijdelijk binnen onze grenzen terugtrokken. In 1902 was militair optreden onzerzijds tegen de Batang-Loepars noodig. Opmerkelijk was hierbij, dat van eenig werkelijk verzet tegen het Nederlandsche Gouvernement van de zijde der Dajaks van de bovengenoemde beide onderafdeelingen in deze periode geen sprake was. KIELSTRA vindt hier grond voor de veronderstelling: „dat de goede uitwerking van het Europeesch bestuur, in zoo korten tijd en onder zulk eene bevolking, ook te danken is aan het feit, dat er boven de hier bedoelde Dajaks geen onbetrouwbare, knevelende en nietswaardige inlandsche potentatjes staan”.⁴⁷⁾

Zeker is dat in deze gebieden — zij het na een veel te lang uitstel van intensieve gouvernementebemoeienis — zonder schokken een geregelden toestand is geschapen, die voor een goeden gang van zaken bij den voedsellandbouw en de inzameling van boschproducten van zoo groot belang moet worden geacht.

De politieke atmosfeer in de benedenstrooms van Sintang gelegen landschappen Sekadau, Sanggau en Tajan werd in de 20e eeuw vrijwel niet meer door militair optreden in beroering gebracht. Slechts eenmaal moest gewapend optreden plaats vinden, n.l. in 1912 in Sanggau (het zgn. Boedjang-verzet). Ook de onlusten in het tusschen Sanggau en Tajan gelegen Meliau in 1909 (zie boven) waren van weinig belang. Moeilijker was de verzetsactie in Landak in 1912/13 in de Menjoekai-streek te bedwingen. Hoofdschuldige bleek hier te zijn een lid van de vorstelijke familie, die zeer gekant was tegen de voor zijn persoonlijk belang zeer schadelijke intensivering van het Nederlandsch bestuur, en de invoering eener nieuwe belastingregeling voor de Dajaks had aangegrepen om verzet tegen het Gouvernement uit te lokken.

In Mempawah werd de orde verstoord door verzet van de Katjak-Dajaks in Oost-Mempawah (1910).

---

⁴⁷⁾ 35 p. 39.

In Sambas stond men in 1900 nog voor de taak de hierboven genoemde Songkong-affaire definitief te regelen, hetgeen zonder veel moeite kon plaats vinden.

In Zuid-West-Borneo (Matan, Simpang en Soekadana), waar de intensivering der Europeesche bestuursbemoeyenis eerst van het begin der 20e eeuw dateert, brak in 1914 eenig verzet uit. Een registratie-patrouille werd door Maleiers overvallen. E.e.a. leidde tot een militaire actie, die spoedig aan de onlusten een einde maakte. De basis van het verzet bleek ook hier gelegen in de ontevredenheid van enkele Maleische hoofden over de vermindering hunner ten laste der Dajakbevolking komende voorrechten.

De politieke situatie in Koeboe en Pontianak was over het algemeen gunstig. Opmerkelijk is slechts, dat men er, blijkens het Koloniaal verslag van 1912, in dat jaar nog niet in geslaagd was, de rust en vrede en orde in het Boegineesche Soengei-Kakap op bevredigende wijze te verzekeren. Eerst omstreeks 1920 is de toestand in genoemd district geheel genormaliseerd.

De geschiedenis der Chineesche bevolkingsgroep vereischt een afzonderlijke beschouwing, waartoe ook een terugblik in de 19e eeuw noodig is. Zooals hierboven reeds is uiteengezet, was het kongsi-wezen in Montrado in 1854 en dat van Mandor in 1884 vernietigd. Dit had — mede tengevolge van de krijgsverrichtingen van beide zijden, waarmede e.e.a. gepaard ging — vooral in Montrado zeer ernstige economische gevolgen gehad. Tal van Chineezzen waren uit West-Borneo weggetrokken, de georganiseerde immigratie van Chineezzen, gedurende de oorlogsjaren van overheidswege geheel stopgezet, herstelde zich tengevolge van den tenietgang der ook dit organiseerende kongsi's niet. Daarenboven werd de nu volgende „wilde” immigratie door verschillende gouvernementeele voorschriften bemoeilijkt.

Voorts was van het oude bestaansmiddel der Chineesche bevolking: de exploitatie van goudvindplaatsen, zoo weinig overgebleven, dat slechts een fractie der geheele groep hieraan had kunnen blijven vasthouden.

Geleidelijk was men dan ook overgegaan tot andere takken

van bestaan. Reeds lang vóór 1855 was b.v. in de Chineesche districten een deel der bevolking aangewezen om voor de voedselproductie te zorgen, niet het minst met het oog op de moeilijkheden verbonden aan den invoer van de benodigde rijst uit Singapore. Na de vernietiging der kongsi's vond men derhalve in de Chineesche districten reeds een voedsel-verbouwend volksdeel.

De zich eertijds met mijnbouw bezighoudende groep was geleidelijk aan genoodzaakt buiten de mijndistricten hun bestaan te zoeken. Dit werd hoofdzakelijk gevonden, aanvankelijk in de klapper- en later ook in de gambir- en peperteelt (Singkawang, Bengkajang, Mempawah) en in den handel (export van boschproducten en import van rijst en allerlei verbruiksartikelen, in de bovenstreken veelal in den gecombineerden vorm van ruilhandel). Hierbij voegde zich, vooral in de jaren na 1925, een aandeel in de bevolkingsrubbercultuur.

In de vijandige houding tegenover de Chineezzen, die — naar hierboven is weergegeven — vóór 1855 veelal door de Nederlandsch-Indische Regeering werd aangenomen, kwam langzamerhand wel eenige wijziging. Reeds de „bedwinger” van Montrado, de latere militaire Resident ANDRESEN adviseert in 1857 meer Chineezzen in de Westerafdeeling toe te laten, aangezien deze bevolkingsgroep ijverig en arbeidzaam is en... de meeste belastingen opbrengt.⁴⁸⁾ Ook de opvolger van ANDRESEN, de militaire Resident KROESEN, ziet het nut van de Chineezzen voor de economische ontwikkeling der Residentie in. Tegelijkertijd toont men zich echter verwonderd, dat nu toch rust en orde in de Chineesche districten zoo voorbeeldig zijn verzekerd, aldaar de welvaart niet sneller toeneemt(!)⁴⁹⁾ Resident KATER (in 1867) wijst erop, dat de in 1857 ingevoerde heeren dienst in de Chineesche districten (ten behoeve van den aanleg van een strategisch wegensstelsel) aldaar zwaar drukt, en nog minder dan al het geval was, het verblijf aanlokkelijk maakt.⁵⁰⁾

---

⁴⁸⁾ 26 Ind. Gids 1890 II p. 1704.

⁴⁹⁾ 26 Ind. Gids 1890 II p. 2190.

⁵⁰⁾ 26 Ind. Gids 1892 II p. 2301.

Van groote waarde is in dit verband de publicatie van J. J. M. DE GROOT's „Het Kongsuwezen van Borneo" in 1885. De schrijver, die van 1880—'83 als sinoloog ter Westerafdeeling werkzaam was, toonde op overtuigende wijze aan, dat de in West-Borneo geïmmigreerde Chineezzen van huis uit behoorlijke menschen waren en niet het schuim der natie, zooals de anti-Chineesche activisten van vóór 1855 steeds hadden beweerd, en dat een billijk en op kennis van zaken gegrond optreden steeds een bevredigenden toestand in de Chineesche gebieden tengevolge zou hebben.

Het billijke en op kennis van zaken geponde optreden was echter nog niet te allen tijde aan bod. Vooral na den Mandoropstand bezag men de Chineesche bevolking met een diep wantrouwen. Dit weerspiegelt zich in de Koloniale verslagen over de hierna volgende jaren, waarin verschillende malen bijzonderheden worden vermeld over geheime Chineesche vereenigingen.

Men ging de 20e eeuw dan ook in met de gedachte, dat t.a.v. de Chineezzen nog allerlei moeilijkheden voor de deur stonden. Dit denkbeeld kwam des te krachtiger naar voren, waar het aantal Chineezzen ter Westkust tengevolge van het succes, dat hun landbouw na ± 1890 begon te hebben, snel was gaan toenemen. In de bovenbedoelde „geheime vereenigingen" nu zag men organisaties tegen het Nederlandsche gezag gericht. De na 1900 opgerichte niet-„geheime" handelsvereenigingen (Siang Hwee) en literair-paedagogische vereenigingen (Soe Po Sha) meende men evenzeer te moeten zien als instrumenten van een op zelfstandigheid en aansluiting bij China gerichte actie. Inderdaad bleek het revolutionaire China van 1912 in staat de belangstelling der volksgenooten ter Westkust te trekken. In het hiermede in verband ontstane politieke leven onder de Chineezzen ter Westkust kan mogelijk een der factoren gezien worden, die de moeilijkheden van 1912 en 1914 het aanzijn hebben gegeven. Hierbij mag echter niet worden vergeten, dat in iedere vergadering van Chineezzen destijds een mogelijk begin van opstand werd gezien.

Het in 1907/'08 gehouden onderzoek van het lid van den Raad van N. Indië F. A. LIEFRINK bracht weliswaar aan

het licht, dat er van gevaarlijke actie weinig kon worden gesproken, maar de houding van sommige Europeesche ambtenaren tegenover de Chineezzen werd hierdoor slechts weinig veranderd. ⁵¹⁾

In 1912 maakte de — vermoedelijk zeer kleine, doch actieve — groep Chineezzen, die werkelijk vijandiggeezind was tegenover het Nederlandsche Gezag een ruim gebruik van het troebele water der slechte verhouding tusschen de Chineesche bevolking en het Gouvernement. Anonieme aansporingen om geen belasting meer te betalen werden verspreid; twee Chineesche hoofden werden vermoord; andere politieke moorden volgden. De Resident vroeg en verkreeg versterking van de troepenmacht in de Chineesche districten van Sambas en Mempawah. Voorloopig had dit het gewenschte succes. Eind Juli 1914 brak echter verzet uit in Andjongan (Zuid-Mempawah). De Chineezzen uit deze streek, vereenigd met de bewoners van enkele Dajakkampongs — door allerlei fraaie beloften daartoe bewogen — verwoestten te Soengei Pinjoe en Mempawah de gouvernementsegebouwen. Verder gebeurde er niet veel. De aanvankelijke vrees voor een algemeenen opstand verdween al spoedig. Het uitgezonden expeditie-corps ondervond ook in de Andjongan-streek hoegenaamd geen tegenstand. Opmerkelijk is ook, dat reeds aan het begin van het verzet talrijke Chineezzen naar Singapore vluchtten. Duidelijk was, dat de meerderheid der Chineesche bevolking zich van deelname aan de poging tot opstand had onthouden. Niettemin: de angst was groot geweest. De Kapoeas had men gedurende enkele dagen en nachten voortdurend door troepen Boegineezzen en Maleiers doen bewaken, met het oog op het gevaar uit het Noorden.

In ieder opzicht was de opstand van 1914 hoogst betreurenswaardig, niet het minst voor de Chineezzen zelf, die in verband met de ontwikkeling van hun landbouw en handel in de eerste plaats behoefte hadden aan orde en rust, het vertrouwen en de steun van het bestuur; terwijl de nu gevormde zenuwachtige atmosfeer de mogelijkheid op den groei van een wederzijdsch vertrouwen zeer verkleinde, waar immers de altijd waar-

---

⁵¹⁾ 34 p. 262.

schuwende tegenstanders der Chineezzen tot op zekere hoogte gelijk hadden gekregen.

De oorzaken van het verzet, dat dus zeker niet als een opstand van de geheele Chineesche bevolking van de Westerafdeeling van Borneo mag worden aangemerkt, was blijkbaar geenszins door goed georganiseerde geheime vereenigingen voorbereid of onder invloed van Siang Hwee's of Soe Po Sha's ontstaan. De verzetslieden waren niet de Groot-Chineesche idealisten, die men in hen wilde zien. BOREL, die van 1908 tot 1910 op West-Borneo als ambtenaar voor Chineesche zaken werkzaam was, schrijft, dat de invloed der Chineesche revolutie is geweest, dat de Chineezzen zich meer mensch zijn gaan voelen, meer aspiraties hebben gekregen, gevoeliger zijn geworden voor onrecht, meer op hun rechten zijn gaan staan, meer besef hebben gekregen van „les droits de l'homme" en zich als Oosterlingen niet meer à priori inferieur voelen aan Westeralingen, zoodat zij zich minder gemakkelijk neerleggen bij vernederende handelingen en toestanden.

Dit behoefde geenszins te leiden tot een algemeen opstand tegen het Nederlandsche Gezag. Uit den invloed van de gebeurtenissen in China kan het verzet in Andjongan dan ook hoogstens ten deele worden verklaard. Veel meer moet de verklaring dezer actie gezocht worden in het feit, dat de bevolking aldaar gerechte en vermeende grieven had, die door gebrek aan contact tusschen bestuur en bevolking niet tijdig werden onderzocht en zoo mogelijk uit den weg geruimd. De bezwaren gingen voornamelijk tegen den heerdienstplicht (die dan ook billijkheidshalve per 1 September 1917 is afgeschaft). De ministeriele verklaring, dat de Chineezzen den aanleg van nieuwe wegen als een weldaad beschouwden en deswege ook gaarne heerdiensten aan de wegen verrichtten, is beslist onaanvaardbaar. BOREL teekent hier nog bij aan, dat juist omstreeks 1912 in verband met de uitbreiding van het wegennet, door de Chineezzen meer heerdienst moest worden verricht dan gewoonlijk. Zij waren voorts verplicht om in de voor hen aangewezen wijken te wonen. De Chineesche bevolking in West-Borneo, voorzoover deze zich met den landbouw bezig houdt, woonde echter in haar peper-, gambir- en klapper-

tuinen, hetgeen oogluikend werd toegestaan. Nu wilde men destijds de Chineezzen ook buiten hun districten heeren dienst laten verrichten. Wilden zij dit niet (de verplichting strekte zich alleen uit tot de grenzen der Chineesche districten), dan mochten ze ook niet langer in hun tuinen wonen. Verder wijst BOREL op de bemoeijking der immigratie en den achteruitgang van den economischen toestand als mogelijke bijoorzaken van het verzet.⁵²⁾

Zeker is, dat de, sedert het uitbreken van de huidige Chineesch-Japansche „moeilijkheden”, heftig opblaaiende nationale gevoelens der Chineezzen nimmer tot de minste actie tegen het Nederlandsche gezag hebben geleid, terwijl de reactie der gebeurtenissen in China op de Chineesche bevolking thans ongetwijfeld aanmerkelijk grooter was dan in 1912 tot '14. Opmerkelijk is, dat thans de Chineesche handelsvereenigingen meermalen actief medewerken aan de uitvoering van economische maatregelen der Regeering, dat de Chineesche bevolking actief deelneemt aan de viering van Nederlandsche nationale feestdagen. Is dit aan een principieele verandering in de houding dier bevolking te danken? In eerste instantie zeker niet. Ongetwijfeld is de toenadering tusschen het bestuur en de Chineesche bevolking der Westerafdeeling in de eerste plaats het gevolg van het voeren eener toenaderingspolitiek door de vertegenwoordigers van het Gouvernement, die de laatste 15 jaren het bestuur over de Westerafdeeling hebben geleid. Wel zijn nog niet alle struikelblokken op dit terrein uit den weg geruimd. Zoo zijn de sedert 1892 van gouvernementswege bezoldigde Chineesche hoofden en wel meer speciaal de zgn. kapitans en laothays veel te laag gesalarieerd, terwijl ze niet beschikken over gouvernementspersoneel, en zodoende hun hulpkrachten zelf moeten betalen. Is de bewering, dat de verhouding tusschen hen en hun onderhoorigen door het „belooning-systeem” dikwijls onzeker is, gegrond, dan vindt dit zijn eigenlijke basis in de omstandigheid, dat de Chineesche hoofden meer geld nodig hebben dan hun van gouvernementswege wordt uitbetaald. Komen de huidige (niet-

---

⁵²⁾ 37 III p. 44, 45; 34 p. 262.

opgeleide) hoofden niet in aanmerking voor een hooger salaris, dan kan hierin verandering worden gebracht door middel van het stichten eener opleiding voor deze hoofdenfuncties.

Het verwijt, voorheen dikwijls tegen de Soe Po Sha's en schoolcomité's geuit, n.l. dat zij scholen stichten, die kweekplaatsen voor Chineesch nationalisme worden, was en is in vele opzichten misplaatst. De Chineezzen zijn verplicht voor wat in de Inlandsche wereld het volks- en vervolgonderwijs heet, zelf zorg te dragen. Het Gouvernement bemoeit zich hiermede niet. De plaatselijke schoolcomité's der Chineezzen zijn, in verband met het ontbreken van geschikte plaatselijke krachten, verplicht onderwijzers uit China te laten komen, om aan de meer dan honderd Chineesche scholen ter Westerafdeeling onderwijs te geven. Niemand zal zich verwonderen wanneer blijkt, dat de groote meerderheid dezer Chineesche onderwijzers in den tegenwoordigen tijd felle nationalistes blijken te zijn, meestal sterk anti-Japansch gezind, dikwijls met een „anti-kapitalistischen” of „anti-Westerschen” inslag, zonder dat het betrokken Chineesche comité opzettelijk een aldus gestemden onderwijzer heeft willen aanwerven. Niet duidelijk is waarom het Gouvernement aan dezen gang van zaken nog geen einde heeft gemaakt, door zelf de zorg over dit onderwijs op zich te nemen. Intusschen volgt uit e.e.a., dat zoo min de Soe Po Sha's als de huidige schoolcomité's of de Chineesche gemeenschap hier rechtmatige verwijten kunnen worden gemaakt.

Hierboven is reeds vermeld, dat na den „opstand” van 1914 de verhouding tot de Chineezzen zich gunstig heeft ontwikkeld. Dit was ook het geval met de verhouding tot de zelfbesturen en de bevolking van de gouvernementslanden. Uiteraard valt aan verbetering van de zelfwerkzaamheid van verscheidene der Inlandsche vorsten nog veel te doen en is ook de bescherming der Dajak-bevolking, in de 19e eeuw het groote ideaal van den Europeeschen bestuursambtenaar, nog lang niet als overbodig van het programma geschrapt. Van verstoringen van orde en rust is echter geen sprake meer. Gevallen van koppensnellen behooren de laatste jaren tot de groote zeldzaamheden.

Het economisch leven kan zich sedert 1915 ongestoord ontwikkelen.

Aan dit hoofdstuk is een aanhangsel toegevoegd, bevattende een overzicht van de bevolking der Westerafdeeling van Borneo, en de verdeeling van die bevolking over de verschillende onderafdeelingen en landschappen.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch — vide ook de alphabetische literatuurlijst van Veth in deel I p. XI).

1. De bevestiging van het Nederlandsche gezag op Borneo en de vermeerdering der inkomsten van dat eiland voor de schatkist (hoofdzakelijk naar Muntinghe), Tijdschr. Ned.-Indië 1850 II, p. 160.
2. Koloniale verslagen over de jaren 1852—1920.
3. Toelichting en verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indië, J. J. Rochussen, 's Gravenhage, 1853.
4. Bijdragen tot de kennis van Borneo (van Lynden?), Tijdschr. Ned.-Indië 1853 I p. 171.
5. De verwickelingen van het Nederlandsche Gouvernement met de Chineesche bevolking op Westelijk Borneo toegelicht (Penning Nieuwland), Tijdschr. Ned.-Indië 1853 II p. 273.
6. Borneo's Westerafdeeling, geographisch, statistisch, historisch, voorafgegaan door een schets des ganschen eilands, P. J. Veth, deel I, Zaltbommel 1854, deel II, idem 1856.
7. Eerste proeve eener kronijk van Mempawa en Pontianak, J. F. Willer, Tijdschr. Ind. T., L. en V.-kunde 1855 p. 316.
8. Staatsbladen 1857, de no's 5 en 67, bevattende de „provisioneele reglementen” op het bestuur „van Sintang en onderhoorigheden” en „de nieuwelings onderwerpen Chineesche districten” in de Westerafdeeling van Borneo.
9. Bijdrage tot de geschiedenis van Borneo, J. Hagemann Jczn., in Tijdschr. Ned.-Indië 1857, p. 223.
10. Montrado, W. A. van Rees, 's Hertogenbosch 1858.
11. Wachia, Taykong en Amir, W. A. van Rees, 's Hertogenbosch 1859.
12. Neerlands vroegste betrekkingen met Borneo, den Solo-archipel, Cambodja, Siam en Cochinchina, nagelaten werk van L. C. D. van Dijk, Amsterdam 1862.
13. Matan, Simpang, Soekadana, de Karimata-eilanden en Koeboe (Westerafdeeling van Borneo), H. von Dewall, Tijdschr. Ind. T., L. en V.-kunde 1862 I p. 146.
14. Schets van Montrado in 1861, M. von Faber, Tijdschr. voor Ind. T., L. en V.-kunde deel XIII 4e Serie, IVe deel 1864 p. 457.
15. Fragmenten van eene reis op de Westkust van Borneo in 1830, H. A. Henrici-P. J. Veth, Tijdschr. Ned.-Indië 1867 p. 488.
16. De Boegineesche nederzetting te Pontianak, R. Wijnen, Tijdschr. Ned.-Indië 1871 p. 314.
17. Iets over de Batang Loepar Dajaks in de Westerafdeeling van Borneo, daaraan toegevoegd „Aanteekeningen op Prof. Veth's „Westerafdeeling van Borneo”, 5e boek van het 2e deel”, C. Kater, Ind. Gids 1883 I p. 1, 12.

18. Herinneringen uit en aan de Chineesche districten der Westerafdeeling van Borneo, 1879—1882, P. Adriani, Amsterdam 1898.
19. Het Inlandsch bestuur van Sanggau, H. P. A. Bakker, Ind. Gids 1884 p. 793.
20. Lioe A Sin, J. J. M. de Groot, Bijdr. T., L. en V.-kunde van Ned.-Indië, 4e reeks X 1e stuk p. 34.
21. Het Kongsuwezen van Borneo, J. J. M. de Groot, 's Gravenhage 1885.
22. Onze Indische financiën, E. de Waal, 1885, uitgegeven 's Gravenhage 1907, VIII.
23. Een en ander omtrent de beschouwingen van den heer Perelaer omtrent de Chineezen, J. J. M. de Groot, Ind. Gids 1886 I p. 112.
24. Het rijk Sanggau op Borneo, H. P. A. Bakker, Tijdschr. Bat. Gen. 1885 p. 353, 591.
25. Historisch overzicht van onze verhouding en die van Serawak tot de Batang-Loepar-Dajaks op Borneo's Westkust sedert 1854, H. A. H. N. Tijdschr. Ned.-Indië 1887 I p. 29.
26. Bijdragen tot de geschiedenis van Borneo's Westerafdeeling, E. B. Kielstra, Ind. Gids 1889 I, p. 321, 505, 705, 941; idem 1889 II p. 1140, 1352, 1721, 1918, 2119; idem 1890 I p. 450, 682, 857, 1085; idem 1890 II p. 1482, 1694, 1922, 2185; idem 1892 II p. 1264, 1441, 1679, 2072, 2301; idem 1893 I p. 952; idem 1893 II p. 2090.
27. Mededeelingen uit Borneo, S. W. Tromp, Tijdschr. Aard. Gen. 1890 2e ser. III p. 728.
28. De Kongsis van Montrado. Bijdrage tot de geschiedenis en de kennis van het wezen der Chineesche vereenigingen op de Westkust van Borneo, S. H. Schaank, Tijdschr. Ind. T., L. en V.-kunde 1893 p. 198.
29. Bijdrage tot de geschiedenis van Borneo's Westerafdeeling, J. W. Young, Tijdschr. Bat. Genootsch. 38 p. 499.
30. Overzicht van de Afdeeling Soekadana, J. P. J. Barth, Verh. Bat. Genootsch. 50 2e stuk.
31. Bijdragen tot de geographie van Borneo's Westerafdeeling, J. J. K. Enthoven, deel I en II, Leiden 1903.
32. Chineesche geheime genootschappen in Nederlandsch Indië, E. J. Jellesma, „Het Vaderland” van 16 en 17 Aug. 1910.
33. De Westerafdeeling van Borneo, F., Ind. Gids 1914 II p. 1390.
34. Overgenomen Telegraaf-artikel van H. Borel over de gebeurtenissen in West-Borneo in 1912-14, Ind. Gids 1915 I p. 262.
35. West-Borneo, historisch overzicht, E. B. Kielstra, Onze Eeuw 1916 5e aflevering.
36. De Chineezen overbodig voor de economische ontwikkeling van Nederlandsch-Indië? Thung Liang Lee, „De Taak”, 1918 p. 20—22.
37. Verslag eener spoorwegverkenning in Noordwest-Borneo, J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, Batavia 1919, deel III (van Marle), bijlagen A I en A II.

38. De vestiging van het Nederlandsche Gezag op Borneo's Westerafdeeling in 1818—1819, P. H. van der Kemp, Bijdr. T., L. en V.-kunde 76, p. 117.
39. Montrado tijdens het herstel van ons gezag in 1818, P. H. van der Kemp, Kol. Tijdschr. 1920 p. 275.
40. De stichting van Pontianak, B. O. Schrieke, Not. Bat. Genootschap 59 (1921) p. 323.
41. Prolegomena tot een sociologische studie over de volken van Sumatra, B. Schrieke, Tijdschr. Ind. T., L. en V.-kunde 1925 p. 90.
42. De Geschiedenis der Chineesche districten der Westerafdeeling van Borneo van 1740 tot 1926, P. M. van Meeteren Brouwer, Ind. Gids 1927 p. 1057.
43. De Chineezzen in Nederlandsch-Indië, J. J. L. Duyvendak, uit de twaalfde Koloniale vacatiecursus voor geographen, gegeven te Amsterdam 28—30 December '31.
44. De krijgsverrichtingen in de Chineesche districten (Westerafdeeling van Borneo), C. G. Toorop, Ind. Militair-Tijdschr. 1932 p. 880.
45. The economic position of the Chinese in the Netherlands Indies, W. J. Cator, acad. proefschrift, Leiden 1936, chapter IV A.

AANHANGSEL.

Gegevens betreffende het getal en de toename van de bevolking der Westerafdeeling van Borneo, zoomede de huidige verdeling over de verschillende onderafdeelingen en landschappen.

I. Cijfers betreffende de eerste helft van de 19e eeuw (hoofdzakelijk ontleend aan Veth); deze taxaties dateeren uit de jaren van 1820—1845):

Landschap	Arab.	Mal.	Chin.	Daj.	Totaal
Koeboe	—	1850	150		2000
Pontianak (zonder Mandor) .	200	8000	1500	100	9810
Mandor	—	—	10000	500	10500
Landak	18	2000	40	20000	22058
Mempawah	—	2000	1000	6800	9800
Sambas	18	9300	16000	20000	45318
Simpang		3500	30	14000	17530
Soekadana		1300	4		1304
Matan		2550		66000	68550
Tajan	8	300	176	3900	4384
Meliau		240	14	1300	1554
Sanggau		3200	200	20000	23400
Sekadau		1600	400	13000	15000
Belitang		200		9750	9950
Sepaoek		250	25	975	1250
Sintang	15	4500	319	25000	56834
Pinohlanden		2000		8000	10000
Silat		300	70	9100	9470
Soehaid		150		650	800
Selimbau		600		1300	1900
Piasa		180			180
Djongkong		100		975	1075
Boenoet		500	13	1170	1682
Karimata		500			500
„Vrije Dajaks” behalve Bat.					
Loepars				2925	2925
Batang Loepars				5000	5000
Totaal	269	45120	29940	257445	332774

II. Opgaven uit de Koloniale verslagen:

	Eur.	Chin.	Arab.	A.V.O.	Inl.	Totaal
1860	104	24080	809	855	294123	319971
1870	205	23872	826	325	315884	341112
1880	188	27368	1616	328	345910	375400
1890	320	31993	1424	440	383349	417526

		Eur.	Chin.	Arab.	A.V.O.	Inl.	Totaal
Volkstelling	1905	374	48348	1342	533	400332	450929
„	1920	839	67787	733	527	535516	605402
„	1930	1077	107998		3787	689585	802447

III. Afzonderlijke opgaven betreffende de Chineesche bevolkingsgroep:

1850	50000	1876	26500	1885	28000
1854	48000	1877	26900	1886	31500
1856	23800	1878	27400	1888	32000
1860	24000	1879	27600	1890	32000
1870	24000	1880	27900	1905	48348
1873	25000	1881	28600	1920	67787
1875	24500	1882	27200	1930	107998

De Chineesche bevolkingsgroep is volgens deze cijfers (zie v. S. en v. M. p. 43, 44) gedurende de periode 1854/'56 met meer dan de helft verminderd. Dit is niet aannemelijk, ook niet wanneer ten volle rekening wordt gehouden met het feit, dat vele Chineezzen gedurende die oorlogsjaren het land verlieten. Vermoedelijk is zoowel het cijfer over 1850, als dat over 1854 eenigszins te hoog, terwijl het getal betreffende 1856 te laag is genomen; wel kan worden aangenomen, dat $\pm$ 1860 het cijfer 24000 metterdaad bereikt is, terwijl na bedoeld jaar het getal der vertrekkenden en dat der immigranten elkaar vooreerst min of meer in evenwicht zullen hebben gehouden. Buys schrijft (p. 202), dat nog na 1870 veel Chineezzen wegens gebrek aan emplooi de Westkust verlieten, terwijl het Koloniaal verslag (1876 p. 20) mededeelt, dat tal van Chineezzen den in 1875 naar Atjeh overgeplaatsten Kapitan van Montrado derwaarts volgden. Bij de beschouwing van het cijfermateriaal van vóór 1920 past echter groote reserve. Enthoven schrijft nog (deel I p. 403): „De bevolkingsstatistiek van de Westerafdeeling is nog in een eerste ontwikkelingsperiode” (1903).

IV. Sterkte der voornaamste bevolkingsgroepen in 1920 en 1930.

	1920	1930
Dajaks	214468	334028
Maleiers en andere Inlandsche groepen	291539	296005
Boegineezen	24414	45776
Javanen	4361	8013
Madoereezzen	734	5763
Chineezzen	67787	107998
Andere Vreemde Oosterlingen . . .	1260	3787
Europeanen	839	1097
	<hr/>	<hr/>
	605402	802447

V. Sterkte der bevolking in elke onderafdeeling volgens de volkstelling 1930.

Afdeeling Pontianak:

	Inlanders	Europeanen	Chin.	A.V.O.	Totaal
Onderafd. Pontianak	98208	556	26063	2433	127260
„ Landak	62232	46	2999	3	65280
„ Sanggau	77628	31	3342	13	81014
„ Sekadau	33971	20	1792	11	35794
Totaal	272039	653	34196	2460	309348

Afdeeling Singkawang:

Onderafd. Sambas	63934	67	4263	240	68504
„ Singkawang	61487	197	38072	351	100107
„ Bengkajang	12619	15	6076	5	18715
„ Mempawah	44093	22	18940	309	63364
Totaal	182133	301	67351	905	250690

Afdeeling Sintang:

Onderafd. Melawi	65078	11	1716	7	66812
„ Sintang	39324	62	1259	17	40662
„ Semitau	28342	13	651	71	29077
„ Boven-Kapoeas	22798	9	632	23	23462
Totaal	155542	95	4258	118	160013

Afdeeling Ketapang:

Onderafd. Soekadana	21301	14	1080	111	22506
„ Beneden-Matan	20881	5	738	193	21817
„ Boven-Matan	37689	9	375	—	38073
Totaal	79871	28	2193	304	82396

Westerafdeeling v. Borneo 689585 1077 107998 3787 802447

VI. Sterkte der bevolking in elk der landschappen volgens de volkstelling 1930.

	Inlanders	Europeanen	Chin.	A.V.O.	Totaal
Sambas	135125	275	48411	596	184407
Mempawah	40233	22	10038	309	50602
Pontianak	77708	53	20121	1919	99801
Koeboe	18849	—	2037	75	20961
Landak	62189	44	2999	3	65235
Sanggau	46090	20	1117	4	47231
Tajan	22175	—	1458	—	23633
Sekadau	33936	20	1792	11	35759
Simpang	15938	8	715	7	16668
Soekadana	5363	6	365	104	5838
Matan	38490	9	1113	193	39805
Sintang	90589	71	2835	24	93519
Totaal	586685	528	93001	3245	683459
Gouvernementslanden .	102900	549	14997	54	118988
Westerafdeeling v. Borneo	689585	1077	107998	3787	802447

VII. Aantal inwoners van de voornaamste plaatsen (volkstelling 1930).

Pontianak	45196
Singkawang	7127
Pemangkat	4292
Ketapang	4385
Sintang	4474

HOOFDSTUK III.

De welvaartsmiddelen der bevolking.

§ 1. VOEDSELGEWASSEN.

Bij vergelijking met de overige deelen van Nederlandsch-Indië blijkt de Westerafdeeling van Borneo een gradueele afwijking van het normale beeld te vertoonen. Dat deel der eigen bevolking, dat niet of niet voortdurend over de productie van eigen voedsellandbouw beschikt, is hier n.l. grooter dan elders het geval is.

In dezen toestand schuilt een risico-element, aangezien de producten, die de bevolking inplaats van haar voedselgewassen is gaan voortbrengen, voor het overgrootste deel naar het Buitenland moeten worden verkocht, terwijl de internationale markt van het meerendeel dezer producten steeds groote fluctuaties te zien geeft.

In het hierna volgende komt dit risico-element nog nader op den voorgrond. Het ligt voor de hand, dat het complex van stabilisatie-maatregelen, als vervat in de internationale rubber-restrictie-overeenkomst, aan een der voornaamste handelsgewassen der Westerafdeeling juist in ruime mate die zekerheidsfactor heeft toegevoegd, die tevoren door alle welvaartsmiddelen der bevolking — uitgezonderd den voedsellandbouw — werd gemist.

Het hoofdvoedsel voor alle bevolkingsgroepen (van niet-Europeesche afkomst) is rijst.

De Dajak plant op zgn. boschladangs. Over het algemeen wordt bij de keuze van ladangterrein aan secundair bosch — 12 à 15 jaar oud — de voorkeur gegeven, aangezien van dergelijk bosch na het branden zeer weinig overblijft: de harde houtsoorten ontbreken nog. Hoe groot, niettegenstaande dit, het oppervlak primair bosch is, dat jaarlijks nog door het ladang-

branden vernietigd wordt, is niet bekend. Aangenomen kan worden, dat voor 70 à 80 % der ladangs van secundair bosch gebruik wordt gemaakt.

De gemiddelde opbrengst der boschladangs per bouw kan op 750 kg rijst worden gesteld. Bij de bepaling van dit gemiddelde is rekening gehouden met normale klimatologische omstandigheden. Dit opbrengstcijfer is, in verhouding tot de hoeveelheid arbeid, die door den Dajak ten behoeve van zijn ladang wordt gepresteerd, ongetwijfeld hoog. Bij een langhuis (dorp) met 20 gezinnen behoeft iedere man, ter verkrijging van een voldoende geachte rijstooft, gemiddeld niet meer dan ongeveer 30 dagen 's jaars te werken. De vrouwen zien zich over het algemeen een wat grooter aantal arbeidsdagen toebedeeld, doch zij behoeven aan het planten en oogsten der ladangs niet meer dan ongeveer 60 dagen te besteden. Het ligt voor de hand, dat het aantal werkdagen, dat in totaal ten laste der geheele kampong komt — over de geheele ladang-campagne te verdeelen — hier per persoon is omgeslagen.

Hieruit zou kunnen worden geconcludeerd, dat van economisch standpunt gezien de ladangbouw onder de huidige omstandigheden voor de bevolking den kortsten en gemakkelijksten weg is naar de verlangde hoeveelheid rijst. VAN GELDEREN wijst er op, dat de ladangbouw derhalve van dit standpunt gezien, zeker niet als economisch minderwaardig mag worden beschouwd. Het is dan ook geenszins — zoo meent hij — economisch gewenscht, dat de ladangbouw plaats maakt voor de zeer bewerkelijke natte, op sawah's beoefende, rijstcultuur. ¹⁾

Dit is juist, wanneer vaststaat, dat de sawahbouw inderdaad zooveel meer arbeid vergt dan de ladangbouw, zooals de laatste door de Dajaks wordt toegepast. Men treft echter b.v. bij WITSCHI het betoog aan, dat deze vorm van voedselverbouw den Dajak altijd aan het begin van een kolonistenloopbaan houdt. Hij kapt een stuk land met groote moeite en verlaat het weer. „Schwierig und unrationell” wordt deze vorm van landbouw deswege genoemd. ²⁾

---

¹⁾ 5 p. 26.

²⁾ 13 p. 60.

De juiste economische koers van den Dajak is echter noch een à tout prix handhaven van den ladangbouw, noch een geheel loslaten van dien vorm van landbouw, in verband met bezwaren als WITSCHI noemt. Het handhaven van den ladangbouw in streken als West-Landak, waar de Dajak den Chineeschen sawahbouw van dichtbij zag en leerde waardeeren als gemakkelijker dan zijn eigen methode (mits geschikte gronden konden worden gevonden), zou economisch geenszins verantwoord zijn. Anderzijds zijn ook beschouwingen als die van WITSCHI niet als richtsnoer bruikbaar. De meerderheid der ter Westkust voor den ladangbouw gebezigde gronden behoort niet meer tot het zoo moeizaam te kappen oerwoud, maar tot het veel gemakkelijker te branden secundaire bosch, terwijl in tal van streken de vraag, of inderdaad een meer rationeele wijze van voedselverbouw zou kunnen worden gevonden, voorshands ontkennend moet worden beantwoord.

Ladangbouw behoeft niet steeds minder bewerkelijk te zijn dan sawahbouw in klein bestek, zooals men die in de Westerafdeeling vindt. Zoo verdwijnt het irrationeele, dat WITSCHI hier ziet, onmiddellijk, wanneer niets anders mogelijk is.

De vraag is echter, of het als geoorloofd moet worden beschouwd deze materie te bezien, zooals VAN GELDEREN dit doet, n.l. met alleen het economisch belang van den Dajak, zooals hij thans leeft en werkt, voor oogen. Naar het voorkomt, dient deze vraag ontkennend te worden beantwoord. Het is ook onjuist den ladangbouw op één lijn te stellen met de bevolkingsrubbercultuur (die een overjarig gewas in het leven roept en den bodem niet bederft) en dan te zeggen: de intensiviteit of extensiviteit eener cultuur bepaalt den uitslag eener economische beoordeeling niet, het komt toch maar op een zoo goed mogelijke samenvoeging der gegeven productie-factoren aan.³⁾

Aanstands kan immers worden opgemerkt, dat gezien vanuit het algemeen Nederlandsch-Indisch economisch belang — waarin ook dat van den Dajak behoort, hoewel hij dit zelf geenszins kan overzien — het verbranden van op zichzelf reeds productief bosch en het daardoor direct en indirect beschadigen van den

---

³⁾ 5 p. 26.

bouwkruin, zonder dat daartoe de noodzakelijkheid bestaat, een nadeel moet zijn. Een nadeel, waarvan de vermindering, en zoo mogelijk de algeheele verdwijning, het doel van het positieve streven van het bestuur moet vormen. Dat de ladangbouw voor den Dajak het gemakkelijkste is, kan deswege niet meer dan een argument van den tweeden rang zijn. Eerst dient te worden gevraagd naar de mogelijkheid om op andere wijze — zij het met meer moeite — de benoodigde rijst te verbouwen. Het voordeel, dat zal zijn te behalen door het doen verdwijnen of het beperken van het ladangbranden, zal zeker opwegen tegen de vermeerdering van den te presteeren arbeid.

Ter bepaling van de gedachten omtrent den ladangbouw zij vermeld, dat de rijstbehoefte van de Dajakbevolking ter Westerafdeeling — naar de ervaring leert — per hoofd gemiddeld kan worden gesteld op een hoeveelheid ongeveer gelijk aan 150 kg per jaar. Een kampong met 20 lawangs (gezinnen), in totaal te stellen op 80 zielen, zal dus — bij een gemiddelde opbrengst van $\pm$ 750 kg per bouw — ladangs tot in totaal ongeveer 16 bouw moeten aanleggen. Uiteraard geldt hier geen vaste regel en maakt de praktijk een zeer onregelmatigen indruk.

De ladangbouw is technisch nog vrijwel op identieke wijze geregeld als door de voorouders der huidige Dajaks ten tijde der V.O.C. geschiedde.

De huidige bemoeiingen van het bestuur tot het tegengaan van den ladangbouw beperken zich tot het zooveel mogelijk bestrijden van het branden van oerbosch en van het te snel opnieuw branden van secundair bosch, teneinde het alang²-gevaar tegen te gaan. Voorts wordt — waar mogelijk — bij de keuze der ladang-terreinen leiding gegeven, teneinde de bezwaren van hydrologischen en landbouwkundigen aard te verminderen. Het geheel dezer maatregelen is echter nog niet veel meer dan een schaduw van wat het in de toekomst zal behooren te worden.

De Chineezzen waren reeds tijdens de bloeiperiode van de kongsi's gewend aan de noodzakelijkheid om te trachten een zoo groot mogelijk deel van de benoodigde rijst zelf te ver-

bouwen, teneinde aan het rijstmonopolie der Maleische vorsten te ontkomen. De thans geheel met klappers beplante omgeving van Pemangkat, Selakau, Singkawang, Sedau, Soengei-Doeri en ook enkele streken van Montrado waren destijds met rijstvelden bedekt. Een groote groep der Chineesche bevolking, n.l. zij, wier gronden thans in mindere mate door handelsgewassen in beslag genomen worden, de bewoners van Mandor, Zuid-Mempawah (Andjongan en omgeving), West-Landak (Darit), Bengkajang en Singkawang, houden zich thans ook nog met den voedsellandbouw bezig. De opbrengst der rijstvelden van de Chineezen (vrijwel altijd sawah's) dient echter, in verhouding tot de totale behoefte aan rijst van de geheele Chineesche bevolkingsgroep, niet te worden overschat. Aangenomen kan worden, dat gemiddeld niet meer dan een vijfde deel in eigen rijstbehoefte voorziet.

De sawah's der Chineezen zijn gelegen in de dalen van het heuvelterrein in de hierboven genoemde gebieden. Slechts zelden ziet men groote complexen. Het meerendeel wordt gevormd door bevoeide sawah's, doch ook zgn. regensawah's komen veelvuldig voor. De Chinees bewerkt zijn sawah deugdelijk. De gemiddelde rijstopbrengst per bouw kan op ± 1300 kg worden gesteld.

De Maleiers ter Westkust hebben zich nooit ijverig betoond bij het aanleggen van voedseltuinen. Het grootste deel dezer bevolkingsgroep is thans dusdanig geïnteresseerd bij de rubbercultuur, dat de voedsellandbouw, die zich in den loop van de tweede helft der 19e eeuw uitbreidde, thans opnieuw op den achtergrond is geraakt. Het niettemin nog groote aantal Maleiers, dat voedseltuinen aanlegt, maakt veelal gebruik van zgn. moerasladangs. Deze, gedurende de Oost-Moeson droogvallende terreinen, worden alsdan gekapt en de uit grassen en biezen bestaande begroeiing verbrand, waarna men de rijst plant. Aan den rijstbouw op dergelijke terreinen is veel risico verbonden, in verband met de onregelmatige waterstanden. De gemiddelde opbrengst van deze moerasladangs per bouw kan op ± 1000 kg worden gesteld. Aangenomen mag worden, dat het grootste deel der Maleische bevolking voor een bepaald percentage in de

rijstbehoefte per hoofd voorziet. Diegenen, die een geheel voldoende quantum rijst verbouwen, zijn echter zeldzaam.

De Boegineezen trachten zich veelal naast hun klapper- of rubbertuinen het bezit van een stuk grond — veelal een moerasladang — voor den rijstbouw te verzekeren. Dit is in het kustgebied (Soengei Kakap, Siantan, Soengei Ambawang, Mempawah) soms niet gemakkelijk. Opmerkelijk is in dit verband de belangstelling van Boegineesche zijde voor den aanleg van „kwelders” langs de kust in Mempawah. Gedurende de laatste jaren wordt aldaar n.l. getracht mangrove-terreinen en dergelijke te ontginnen en in te dijken, waarbij zeer bevredigende resultaten worden behaald.

In verband met bovenstaand overzicht dient nog de aandacht te worden gevestigd op het feit, dat ieder der bevolkingsgroepen weliswaar in zekeren zin een eigen voedsellandbouw-methode volgt, doch dat tevens de noodige overgangsvormen worden aangetroffen. Zoo zijn er Dajaks (West-Landak, Mempawah, Mandor), die sawah's bezitten; Maleiers (Boven-Sekajam, Boven-Sekadau), die boschladangs branden; Boegineezen (Penitie) en Maleiers (Pinoh), die sawah's bebouwen enz.

Slechts de Dajaks richten zich in beginsel op een volledige rijstvoorziening uit eigen landbouw. Daarvan komt door klimatologische en andere omstandigheden dikwijls slechts een gedeelte terecht, zoodat hier de eerste reden van een rijsttekort kan liggen, dat intusschen door middel van reserve-voedselgewassen: sago, oebi en dergelijke, zoomede boschvruchten, weer voor het grootste deel zal kunnen worden opgeheven. Beschikt de Dajakbevolking over ruime inkomsten uit boschbijproducten, rubberaanplant of anderszins, dan zal echter eerst de neiging ontstaan rijst van de Chineesche handelaren te koopen. Ook een rijsttekort in de Dajakstreken kan dus, mits de overige economische omstandigheden gunstig zijn (en dit is de laatste jaren meer en meer het geval), zonder bezwaar leiden tot invoer van rijst.

Daarnaast is de rijstbehoefte van minstens viervijfde deel der Chineesche groep, waaraan niet uit de binnenlandsche productie kan worden voldaan, oorzaak van een regelmatigen rijstimport,

terwijl voorts de rijstvoorziening van de Maleisch-Boegineesche bevolking eveneens een — met de conjunctuur af- en toenemende — vraag naar import-rijst doet ontstaan. De voedselvoorziening der andere groepen kan hierbij buiten beschouwing blijven.

Dat West-Borneo derhalve behoort tot die gebieden, waar regelmatig een belangrijke rijstinvoer plaats heeft, vindt zijn economischen grond in het feit, dat de bevolking grond en arbeid voordeliger meent te kunnen aanwenden voor den aanplant van handełsgewassen, uit de opbrengst waarvan zij in staat is het rijsttekort geheel te financieren en meer dan dat.

Productiecijfers van den voedsellandbouw zijn niet voorhanden. Deze zijn in een beschouwing omtrent de economische ontwikkeling der Westerafdeeling intusschen van veel minder belang dan cijfers betreffende hoeveelheden en waarde van den rijstinvoer. Laatstbedoelde cijfers zijn opgenomen in die gedeelten van de hoofdstukken IV en V, waar de rijstinvoer in deze Residentie in algemeen verband wordt besproken.

Reeds in hoofdstuk I is er op gewezen, dat de klimatologische omstandigheden, inzonderheid voor de rijstbouw-methode van de Dajaks, niet gunstig zijn. Aan het ladangen moet te allen tijde een „droge” periode van eenige weken voorafgaan, wil het werk succes hebben, terwijl veel regen in den oogsttijd ook zeer nadeelig is. Daarnaast beletten de „pantang”-gebruiken de Dajaks in sommige gevallen de werkzaamheden, aan den rijstbouw verbonden, behoorlijk af te wikkelen, waardoor ook misgewas kan ontstaan. Ook de regensawah's en moerasladangs van Maleiers en Chineezeeen kunnen zeer van ongunstige weersomstandigheden te lijden hebben. E.e.a. gaf oudtijds aanleiding tot plaatselijk soms ernstig rijstgebrek, dat op onbevredigende wijze door allerlei voedsel-surrogaten uit het bosch diende te worden gecompenseerd. De meeste Dajaks klagen niet spoedig, zoodat het op den weg van het bestuur ligt hier preventieve maatregelen te treffen. Het ligt echter voor de hand, dat deze maatregelen — hoofdzakelijke bestaande uit het systematisch bevorderen van den verbouw van ketella (oebi) — periodiek minder en meer noodig waren, al naar dat het geldinkomen van de Dajaks uit de verschillende hun ten dienste staande

welvaartsbronnen meer of minder rijkelijk vloeide. Toch is bijna overal de bemoeienis van het bestuur met den ketella-aanplant van de bevolking voortdurend gehandhaafd gebleven. Eenvormigheid heerscht hier echter allerminst. De soorten ketella, die worden aangeplant, zijn ook plaatselijk zeer verschillend.

Mais schijnt het in het vochtige klimaat niet bijzonder goed te doen. In de Dajakstreken plant men wel eerst mais op de ladangs, en daarna rijst. De mais rijpt eerder en dit stelt de bevolking in de gelegenheid alvast iets te oogsten. Ook in de Chineesche districten treft men maisvelden van geringe uitgestrektheid aan.

De functie van sago als voedselgewas komt hierna— bij de bespreking der handelsgewassen, waaronder sago eveneens een plaats inneemt — nog aan de orde.

Omtrent de vraag wat het beste reserve-voedselgewas voor de Westkust zou vormen, is nog geen studie gemaakt. Of van den verbouw van katjang tanah (Arachides) in plaats van oebi (Manihot utilissima Pohl) iets te verwachten valt, is nog weinig bekend.

De groententeelt ter Westerafdeeling heeft zeer weinig te beteekenen. De Inlandsche en Chineesche bevolking stelt blijkbaar weinig eischen op dit gebied en aan de vraag van het Europeesche volksdeel wordt slechts op gebrekkige wijze tegemoetgekomen door in de omgeving der grootere plaatsen gevestigde groentenkweekers, meestal Chineezen.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. Koloniale verslagen 1852—1920.
2. Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 139.
3. De Oebi, een voedingsgewas voor mensch en vee, E. Heijman, Alg. Landb. Weekbl. 1918 p. 755.
4. De cassave, K. R. F. Blokzeijl, in „Onze koloniale Landbouw”, Haarlem 1922.
5. Voorlezingen over Tropisch-koloniale Staathuishoudkunde, J. van Gelderen, Haarlem 1927.

6. Bevolkingscultuur van handelsgewassen en rijstvoorziening in de Buitengewesten, A. Luytjes en G. C. W. Chr. Tergast, Korte Meded. Afd. Landbouw 1930 no. 10.
7. De invoer van rijst in de Buitengewesten, G. C. W. Chr. Tergast, Landbouw 1931—'32, p. 195.
8. Verbetering der cassave-cultuur door middel van proefvelden, C. E. van der Zijl, acad. proefschr. Wageningen 1930, p. 100 e.v.
9. De boschexploitatie in de Buitengewesten, R. van der Klip, Tectona 1937 p. 426; vide ook Tectona 1937 p. 449, 450.
10. De rijstpolitiek in de jaren 1933 tot 1937, G. J. Schimmel, Landbouw, Juli/Aug. 1937 p. 156.
11. De maatregelen op het gebied van voedingsgewassen en voedsel-distributie, E. de Vries, Landbouw Juli/Aug. 1937 p. 173.
12. De bemoeienis van de landbouwvoorlichting met den ladangbouw, A. H. J. Kroon, Landbouw Juli/Aug. 1937 p. 379.
13. Bedrohtes Volk, Hermann Wetschi, Basel 1933.

§ 2. HANDELSGEWASSEN.

(Met uitzondering van rubber).

Bij de hiervolgende behandeling der handelsgewassen, die door de bevolking der Westerafdeeling worden verbouwd (met uitzondering van rubber), is slechts de bedoeling, zooveel omtrent elk dezer gewassen te vermelden, dat de door hetzelfde in het economisch leven der Westerafdeeling ingenomen plaats daardoor wordt bepaald.

Het ligt buiten het bestek van dit geschrift meer botanische en landbouwkundige bijzonderheden te vermelden, dan in verband met bovenomschreven doel noodig moet worden geacht. Slechts kon worden getracht de mogelijkheid, de hieronder opgenomen gegevens met die betreffende dezelfde cultures in andere gebieden te vergelijken, zooveel mogelijk te vergrooten.

a. *Sago*.

De palm, die de sago — ten rechte *sagoe* — produceert, behoort tot de oudste der in de Westerafdeeling van Borneo in cultuur gebrachte gewassen. VETH acht de sagopalm en het product (sagomeel) van het grootste gewicht voor de voeding der bevolking; hij teekent aan: „de sagopalm, die ofschoon somtijds gekweekt toch ook zonder cultuur in de bosschen van Borneo wast, en het bekende meel oplevert, dat bij schaarsche oogsten en gemis aan rijst door de inwoners wordt genuttigd, of, in

grootte hoeveelheden uitgevoerd, een belangrijk handelsartikel vormt".¹⁾

Nu was destijds ($\pm$ 1850) nog van geen belangrijke sago-meel-export sprake, althans niet van West-Borneo. Eerst omstreeks 1880 begint sago-meel onder de uitvoerartikelen mee te tellen.

Mede in verband met den inhoud van bovenstaand citaat kan aangenomen worden, dat reeds in het begin van de 19e eeuw in het kustgebied — aan de mondingen der rivieren — overal kleine sago-aanplantingen aanwezig waren, die een soort voedselreservoir vormden. Meer binnenslands waren vermoedelijk geen of weinig geteelde sagoboomen voorhanden en was men daar aangewezen op de vooral in het Boven-Kapoeasgebied talrijke, in het wild groeiende, sagopalmen, wanneer er reserve-voedingsmiddelen noodig waren.

Eerst de in de tweede helft der 19e eeuw groeiende mogelijkheid van verscheping van grootte hoeveelheden sago-meel naar Singapore was aanleiding den bestaanden aanplant in sterke mate uit te breiden. Speciaal de oevers der rivieren (de Sambas, Selakau, Sebangkau, Mempawah, Landak, Ambawang, Kapoeas-Ketjil) in de omgeving van bewoonde streken, zoomede ander laaggelegen terrein, als b.v. in Soengei-Kakap, werden hiervoor gekozen. Deze aanplant van sagopalmen is eigenlijk eerst tot staan gebracht naarmate men dezelfde soort gronden voor den aanplant van rubber noodig had.

Het huidige sago-areaal (dat op export is ingesteld) heeft naar schatting een productievermogen ad 6000 ton 's jaars.

De voornaamste sagopalmsort van deze Residentie is de Metroxylon Rumphii, Inlandsche naam sagoe doeri. De overige soorten zijn van zoo weinig belang in dit verband, dat zij niet behoeven te worden genoemd.

De functie van voedselreservoir is voor wat betreft de eigenlijke sagocultuur in het kustgebied sedert lang verloren gegaan. De Maleiers en Boegineezen gebruiken het sago-meel alleen voor de samenstelling van lekkernijen. In het binnenland echter neemt de aanwezige sagovoorraad juist op het terrein der voedselvoorziening nog een plaats in. Niet alleen speelt sago-meel altijd een

---

¹⁾ I I p XXII.

bepaalde rol in het menu der Dajaks, doch nog steeds is men in tijd van nood gedeeltelijk op het sagovoedsel aangewezen. Vandaar, dat de aanplant van sagoe doeri nog slechts kort geleden in Semitau van bestuurswege opnieuw werd gesteund en aangemoedigd, in verband met het feit, dat aldaar zeer weinig geschikte gronden voor andere reserve-voedselgewassen beschikbaar zijn.

De sagoproductie van het kustgebied is geheel op export ingesteld.

Tengevolge van het feit, dat de sagocultuur aldaar gedurende de jaren 1925 t/m. 1928 als bestaansmiddel de concurrentie met de bevolkingsrubbercultuur niet kon volhouden, daalde de export over die jaren tot een ongekend laag cijfer. De daling van den rubberprijs in de hiernavolgende periode bracht weer een deel der sagoproducenten bij hun oorspronkelijken arbeid terug. De in 1931 inzettende sterke daling van den sagoprijs deed echter het tijdelijke voordeel van sago boven rubber verloren gaan. Het jaar 1934 deed vreezen, dat de sagoproductie geheel teniet zou gaan. De laatste jaren brachten evenwel eenig herstel.

Hierbij dient nog vermeld, dat de van West-Borneo afkomstige sago naar verhouding laag geprijsd is, aangezien het meel, tengevolge van het gebruik van het roodachtig-bruine water van den benedenloop der rivieren bij het wasschen, veelal niet geschikt wordt geacht voor de bereiding van voedingsmiddelen, doch slechts als grondstof voor stijfsel-fabricatie en appretuur („pap”) van katoenen weefsels kan worden aangewend.

De sagocultuur is vrijwel geheel in handen van de Maleische bevolking.

UITVOERCIJFERS:

Hoeveelheden in tons van duizend kilogram, waardebedragen in duizenden guldens. De export naar de andere Buitengewesten kan worden verwaarloosd.

Jaar	Totaal generaal		Ruw sago-meel		Gezuiverd sago-meel			
	hoev.	waarde	n. h. Buitenl. hoev.	waarde	n. h. Buitenl. hoev.	waarde	naar Java hoev.	naar Java waarde
1856	—	36	—	36	—	—	—	—
1879	99	5	99	5	—	—	—	—
1882	67	4	67	4	—	—	—	—

Jaar	Totaal		Ruw sago-meel		Gezuiverd sago-meel		naar Java	
	hoev.	waarde	n. h. hoev.	Buitenl. waarde	n. h. hoev.	Buitenl. waarde	hoev.	waarde
1883	321	161	321	161	—	—	—	—
1884	48	3	48	3	—	—	—	—
1888	223	13	223	13	—	—	—	—
1889	552	33	552	33	—	—	—	—
1894	1240	74	1240	74	—	—	—	—
1895	1556	93	1556	93	—	—	—	—
1896	1551	93	1551	93	—	—	—	—
1897	1541	92	1541	92	—	—	—	—
1898	1097	65	1097	65	—	—	—	—
1899	1192	72	1192	72	—	—	—	—
1900	1637	98	1637	98	—	—	—	—
1901	1307	85	1150	69	157	16	—	—
1902	2527	181	1790	107	737	74	—	—
1906	2082	162	1148	69	934	93	—	—
1907	3581	282	1879	112	1702	170	—	—
1908	5823	494	2192	131	3631	363	—	—
1914	1743	122	—	—	1743	122	—	—
1915	4227	296	—	—	4227	296	—	—
1916	4707	335	—	—	4674	327	33	8
1917	1340	95	—	—	1329	93	11	2
1918	1814	132	—	—	1324	79	490	53
1919	6622	717	342	21	6062	667	218	29
1924	3339	300	—	—	3339	300	—	—
1925	1434	151	—	—	1434	151	—	—
1927	917	139	713	66	204	73	—	—
1929	2783	234	112	9	2671	225	—	—
1930	7429	442	5818	323	1602	118	9	1
1931	2756	101	2194	75	562	26	—	—
1932	3679	90	2939	69	740	21	—	—
1933	1541	27	450	8	1091	19	—	—
1934	279	4	—	—	146	2	133	2
1935	1106	22	—	—	877	18	229	4
1936	1754	47	—	—	1525	43	229	4
1937	561	28	—	—	561	28	—	—

T. a. v. de jaren vóór 1913 zijn geen cijfers omtrent den uitvoer naar Java beschikbaar. Aangenomen kan worden, dat bedoelde export van zeer geringen omvang is geweest.

De verdeling van den export over de verschillende havens is wisselvallig. Het achterland van Pontianak heeft de grootste potentie, doch een enkele maal komt het voor, dat de noordelijke havens meer uitvoeren dan Pontianak.

De verdeeling „ruw” en „gezuiverd” sagomeel is vrij willekeurig en hangt dikwijls van de persoonlijke visie van den betrokken douane-ambtenaar af. Het product, dat ontstaat na de eerste spoeling van de geklopte „pulp” is de „ruwe” sago; verschillende malen herhaald spoelen (wasschen) van dit „ruwe” product doet vervolgens de „gezuiverde” sago ontstaan. Een scherp onderscheid kan hier uiteraard niet steeds worden aangewezen.

De lage prijzen van het sagomeel hebben o.m. tengevolge gehad, dat men de „pulp” (rampang), het zonder meer uit den boom geklopte product, meer en meer is gaan aanwenden als varkensvoer. De verkoop van „rampang” schijnt daarbij soms meer op te leveren — bij de huidige prijzen — dan verdere bereiding en verkoop van sagomeel.

De bladeren van sagoboomen worden, vooral in het binnenland, veel gebruikt voor het vervaardigen van manden en dakbedekkingsmateriaal.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, deel I, Inleiding p. XXII.
2. Over sagoe en sagoepalmen, L. A. F. J. F. van Oyen, Bull. Kol. Mus. Haarlem, 1909 no. 44.
3. Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 146.
5. Producten van den Sagopalm, H. Deinum, Landbouw 1932—'33, p. 105.
6. Enkele korte opmerkingen omtrent de voedingswaarde van Sago, W. F. Donath, Landbouw 1932—'33, p. 142.

b. *Klapper en klapperproducten.*

De aansporing van Gouverneur-Generaal van Imhoff (1745—'50) om klapperboomen aan te planten kon ter Westkust nog geen uitwerking hebben. De opdracht van den Landvoogd ROCHUSSEN — een eeuw later — aan de bestuursambtenaren, om den aanplant van klappers door de bevolking aan te moedigen, is ter Westerafdeeling vermoedelijk wel opgevolgd.

Over den toestand, waarin de klappercultuur ten tijde van

deze opdracht verkeerde, is weinig bekend. VETH deelt omtrent de klappercultuur in West Borneo slechts mede: „Bezuiden de uitwatering der Pontianak-rivier, bij Soengei Iteh, hebben de Boegineezen uitgebreide tuinen van klapperboomen aangelegd, welker vruchten zij ook naar de bovenlanden, waar zij zelden worden aangekweekt, uitvoeren.”¹⁾

Aangenomen kan worden, dat kort vóór 1850 in het district Soengei Kakap de oudste klapperaanplantingen van deze Residentie zijn aangelegd. Mede uit het feit, dat gedurende de jaren vóór 1850 vrij groote hoeveelheden klapperolie in de Westerafdeeling zijn ingevoerd, volgt dat destijds zeer weinig klappers in dit gebied werden geogst.

In den loop van de 19e eeuw breidt de klapper-aanplant zich gaande weg uit. Soengei Kakap wordt door de Boegineezen voor het grootste deel vol geplant, waarna het kustgebied ten noorden van de monding van de Kapoeas-Ketjil (Djoengkat, Penitie, Belanga, Pinjoe, Mempawah) in cultuur wordt gebracht. Ook Maleiers nemen hierin een belangrijk aandeel. Intusschen is de bevolking van de Chineesche districten, wier oorspronkelijk hoofdmiddel van bestaan, de goudwinning, langzamerhand zijn beteekenis heeft verloren, begonnen met den aanplant van klappers. Het Koloniaal verslag van 1859²⁾ maakt melding van een Chinees uit Montrado, die niet minder dan 3000 klapperboomen bezit(!) Vooral na 1870 neemt het aantal klappertuinen van Chineesche bezitters in het gebied ten Noorden van de Mempawah snel toe. Centra worden Pemangkat, Singkawang en Djawei (gelegen ten Noorden van de monding van de Sambas; deze streek werd reeds in 1857 door KROESEN bijzonder geschikt geacht voor de klappercultuur). Nog later breidt de klapperaanplant zich ook naar het Zuiden uit; de kust van Koeboe (centrum Telok Pakedai-Selat Remis) en het kustgebied der landschappen in het Zuidwesten worden er dan bij betrokken.

Dit uitbreidingsproces duurt ook thans nog voort. Het heeft zelfs weinig te lijden gehad van de groote aantrekkingskracht,

---

¹⁾ 2 I p. 22; 12 p. 15.

²⁾ Kol. versl. 1859 p. 130.

die de rubbercultuur gedurende de jaren 1925—1928 op de bevolking uitoefende.

In de praktijk ontwikkelde de klappercultuur zich echter niet zoo geleidelijk en vanzelfsprekend, als uit het bovenstaande wel zou kunnen worden opgemaakt. Daarvoor was de afzet der klapperproducten destijds te stroef, terwijl ook enorme prijsinzinkingen (b.v. in 1870 en 1879/80) een zeer nadeeligen invloed uitoefenden.

VETH klaagde b.v. in een in 1866 gehouden lezing, dat de klappercultuur ter Westkust in de jaren 1854 e.v. niet in uitgebreidheid toenam. „Deze teelt bleef schier uitsluitend in handen van den Inlander (Boeginees), terwijl de Chinees, die steeds bedacht is op terugkeer naar het Vaderland, weinig genegenheid heeft om klappers te planten, wier vruchten eerst na eenige jaren, en misschien eerst door een volgend geslacht zullen worden geplukt”. De oogst van de toen aanwezige klapperaanplantingen was dan ook voldoende voor de plaatselijke behoefte, meer niet. In 1858—'59 werden de rapporten omtrent de uitbreiding van de klapperteelt veel gunstiger, hoewel de ijver daarna verslaptte. Eerst in 1863 ontving men weer gunstige berichten over de klappercultuur. ³⁾

Volgens het Koloniaal verslag van 1864 ⁴⁾ bestond het klapperbezit van de bevolking in Soengei Kakap destijds uit 352.000 boomen. In 1869 ⁵⁾ wordt vermeld, dat de klapperaanplant jaarlijks met 100.000 boomen toeneemt. Hieruit volgt dus, dat destijds ieder jaar den grondslag werd gelegd voor een copraproductie van ± 1000 ton 's jaars (in de Westerafdeeling leveren gemiddeld 6 boomen 1 pikol copra per jaar, 16×6 boomen derhalve ± 1 ton). GIJSBERTS stelt, in 1891, het aantal klappers alleen in Soengei Kakap op 2.000.000 boomen. STREEFLAND ⁶⁾ geeft in 1918 de volgende cijfers (voor de geheele Residentie):

vruchtdragende boomen	3.123.826
nog niet vruchtdragende boomen	2.864.691

Totaal 5.988.517

³⁾ 3 p. 185.

⁴⁾ Kol. versl. 1864 p. 185.

⁵⁾ Kol. versl. 1869 p. 151.

⁶⁾ 5 p. 183; 10 p. 31.

Aangezien de totale copra-productie over het jaar 1919 $\pm$ 32000 ton heeft bedragen, kunnen deze cijfers als ten naastebij juist worden beschouwd.

De huidige potentieele productie bedraagt ten minste 80.000 ton, overeenkomende met $\pm$ 8.000.000 vruchtdragende klapperboomen, terwijl het aantal nog niet vruchtdragende boomen op minstens 1.500.000 dient te worden gesteld.

De klappercultuur is daarbij ter Westerafdeeling vrijwel geheel bevolkingscultuur gebleven. Er zijn enkele kleine „ondernemingen”, met een totale jaarproductie van nog geen 500 ton. Eigenlijke Europeesche ondernemingen zijn dit niet. De exploitatie der betreffende tuinen geschiedt geheel op de wijze der Chineesche en Inlandsche tuinbezitters.

Reeds kort na 1860 was ter Westerafdeeling telken jare een uitvoeroverschot van klappers of klapperproducten aanwezig. Vóór 1865 verzond men belangrijke hoeveelheden ontbolsterde klappers naar Singapore. Na genoemd jaar gaat men meer en meer over tot het — op Inlandsche wijze — bereiden van klapperolie, welk product destijds op de Oostersche markt een goeden aftrek vond. Eerst in de jaren na 1880 begint de Westkust aan den wereld-coprahandel — eerst recht mogelijk geworden door de opkomst van de stoomvaart en de opening van het Suezkanaal — deel te nemen. *)

Intusschen had het copra-vet nog lang niet de huidige veelzijdige aanwending gevonden.

De proefnemingen met kokosolie als mogelijke grondstof voor spijsvet dateeren eerst van omstreeks 1880. De raffinageproeven van SCHLINK te Ludwigshafen waren de eerste die volledig slaagden. De groote ontwikkeling der betreffende industrie had echter eerst na 1890 plaats. 7)

Verbeterden op den duur de afzetkansen van copra op definitieve wijze, de markt in Singapore voor de Inlandsche klapperolie ging geheel te niet. Een in 1889 te Pontianak

---

*) Hierover Tectona 1939 p. 343.

7) 12 p. 21.

opgerichte stoomoliefabriek (HEMMES) had echter zoowel op Java als in Singapore met haar — veel beter — product succes. De oprichting van een tweede klapperoliefabriek te Pontianak (THENG SENG HIE) volgde. Deze beide bedrijven vormden tot 1910 de eenige van dien aard in Nederlandsch-Indië.⁸⁾

De copraproductie steeg na 1890 dusdanig, dat de onttrekking der in de fabrieken verwerkte hoeveelheden copra aan den export nauwelijks in de exportcijfers is terug te vinden.

De na het persen van de copra in de oliefabrieken overblijvende vaste bestanddeelen, werden als veevoeder („kokoskoeken”, „boengkil”, „molascuit”) geëxporteerd.

UITVOERCIJFERS:

Dehoeveelheden copra en kokoskoeken in tons van duizend kilogram, idem klapperolie in duizenden liters; waardebedragen in duizenden guldens.

Jaar	Totale waarde	Copra (en klappers)				Klapperolie				Koeken	
		n. h. Buitenl. hoeve.	Buitenl. waarde	n. Java enz. hoeve.	enz. waarde	n. h. Buitenl. hoeve.	Buitenl. waarde	n. Java enz. hoeve.	enz. waarde	n. h. Buitenl. hoeve.	Buitenl. waarde
1853	3	—	—	—	—	18	3	—	—	—	—
66	174	—	—	—	—	115	174	—	—	—	—
79	877	—	130	—	—	933	147	—	—	—	—
80	721	—	391	—	—	412	330	—	—	—	—
82	1550	—	127	—	—	1778	1423	—	—	—	—
83	72	—	218	—	—	68	54	—	—	—	—
84	864	—	843	—	—	25	18	—	—	—	—
85	1076	4934	1964	—	—	24	12	—	—	—	—
86	848	6546	846	—	—	5	2	—	—	—	—
87	769	5900	764	—	—	10	5	—	—	—	—
88	728	5749	726	—	—	4	2	—	—	—	—
89	797	5610	690	—	—	358	107	—	—	—	—
90	1029	6440	846	—	—	611	183	—	—	—	—
91	833	6582	724	—	—	358	107	—	—	46	2
92	651	3574	394	—	—	860	258	—	—	—	—
93	849	5118	564	—	—	954	286	—	—	—	—
94	1049	6943	764	—	—	951	285	—	—	—	—
95	869	5207	573	—	—	987	296	—	—	—	—
96	993	5445	599	—	—	1314	394	—	—	—	—
97	999	3747	412	—	—	1556	467	—	—	401	20
98	1035	4936	543	—	—	1548	464	—	—	557	28
99	1489	7329	806	—	—	2171	651	—	—	645	32

⁸⁾ 11 II p. 202; 12 p. 83.

Jaar	Totale waarde	Copra (en klappers)				Klapperolie				Koeken	
		n. h. hoev.	Buitenl. waarde	n. Java enz. hoev.	waarde	n. h. hoev.	Buitenl. waarde	n. Java enz. hoev.	waarde	n. h. hoev.	Buitenl. waarde
1900	1007	4339	477	—	—	2585	517	—	—	426	13
01	1393	7170	932	—	—	2185	437	—	—	596	24
02	2553	13128	1969	—	—	2728	546	—	—	951	38
03	2496	12077	1812	—	—	3153	631	—	—	1325	53
04	2730	14794	2219	—	—	2368	474	—	—	915	37
05	2145	10089	1513	—	—	2834	567	—	—	1622	65
06	2542	13065	1960	—	—	2556	511	—	—	1772	71
07	3230	17682	2652	—	—	2552	510	—	—	1699	68
08	3091	17725	2659	—	—	1906	381	—	—	1268	51
09	3470	20556	3083	—	—	1629	326	—	—	1522	61
10	4778	23125	3931	—	—	1664	682	—	—	2197	165
11	5700	23900	4782	—	—	1851	703	—	—	2684	215
12	4791	19663	3933	—	—	1616	614	—	—	2428	194
14	8965	29938	7484	—	—	1420	611	1922	720	1875	150
15	6530	17497	4199	956	187	655	282	4492	1747	2303	115
16	8410	24212	5811	45	11	1250	538	3830	1914	2723	136
17	7818	18721	4493	7541	1819	698	363	4106	2135	100	8
18	7803	7441	1711	20394	3467	136	72	5662	2552	31	2
19	13213	12414	4717	14570	5275	60	53	5447	3040	1601	128
20	16708	18174	9269	13290	6504	37	28	1615	824	1390	83
21	14956	41971	11752	5273	2476	328	174	1352	522	425	32
22	13343	54919	13180	154	39	3	2	365	104	299	18
23	15034	56062	14856	14	4	2	1	358	147	437	26
24	16282	56318	15769	1289	322	—	—	446	178	163	13
25	17814	59101	17139	2500	625	7	3	87	35	124	12
26	18585	67067	17242	4744	1334	—	—	15	5	61	4
27	16521	59335	14019	9095	2136	13	6	790	311	709	49
28	18378	76051	18053	901	245	—	—	139	61	230	19
29	14718	70326	14715	—	—	—	—	7	3	—	—
30	12876	71708	12860	18	3	—	—	—	—	230	13
31	9639	70274	9148	2834	347	—	—	451	113	604	31
32	6930	76985	6778	12	1	—	—	747	123	675	28
33	6542	76592	5951	3875	297	—	—	1922	249	1413	45
34	2968	66217	2174	11452	472	—	—	3009	275	2321	47
35	3928	57932	3050	10369	625	68	5	2449	203	1858	45
36	6406	59180	4825	16037	1269	8	1	2183	268	1683	43
37	9532	68027	8383	5838	793	195	35	1050	269	1224	52

De voornaamste copra-exporthavens zijn Pontianak, Pemangkat en Singkawang. Vroeger ging de export van het Zuidwesten (Ketapang, Soekadana) via Pontianak. Thans wordt ook een

kleine hoeveelheid vanuit Ketapang per kustvaartschip naar Java, en per Chineesch zeilvaartuig naar Singapore uitgevoerd:

(In tons van duizend kilogram, uitvoer naar 't Buitenland).

Jaar	Pontianak	Pemangkat	Singkawang	Ketapang
1921	30311	7883	3777	—
1930	46833	16221	8654	—
1937	41688	21607	4665	67

Vergelijking met den totalen copra-export van Ned.-Indië naar het Buitenland:

(In tons van duizend kg).

	Ned.-Indië	West-Borneo	Percentage
1921	217558	41971	20 %
1930	368164	71708	19 %
1937	498241	68027	14½ %

De Westerafdeeling van Borneo neemt onder de copra-produceerende gebieden (na Manado) de tweede plaats in.

Aangeteekend zij, dat de waarde der bovenstaande cijfers, voorzoover ze betrekking hebben op de jaren vóór 1890, dubieus moet worden genoemd, in verband met de omstandigheid, dat de bronnen hier dikwijls verschillen in opgave.

Het is te betreuren, dat geen cijfers betreffende den export naar Java omtrent de jaren vóór 1913 konden worden geproduceerd, daar de klapperolie-uitvoer naar plaatsen binnen het tolgebied ook vóór genoemd jaar reeds van veel belang moet zijn geweest.

Intusschen blijkt wel — hierop wordt in het volgende hoofdstuk teruggekomen — van hoe groot belang de klappercultuur voor de Westerafdeeling was en is. De eenige — zij het belangrijke — bedenking, die hierbij dient te worden gemaakt is, dat de klappercultuur alleen in het kustgebied kan worden geëntameerd, en dus nimmer veel tot de welvaart van het uitgestrekte binnenland zal kunnen bijdragen.

De weersomstandigheden ter Westerafdeeling zijn minder geschikt voor de bereiding van de zgn. „Sundried Copra” (Fair Merchantable „Sundried”). Men maakt derhalve uitsluitend „mixed”-copra (Fair Merchantable „Mixed”). Het drogen van de copra geschiedt op zeer eenvoudige wijze; hetgeen wordt bereikt is trouwens niet fraai. De copra van de Westerafdeeling ziet er over het algemeen minder goed uit. Copra is echter te weinig kwaliteitsproduct om pogingen hier een betere kwaliteit te produceeren de evenredige premie boven den prijs te verzekeren.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. Koloniale verslagen van 1852—1920.
2. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, deel I p. 22.
3. Verslag van een lezing van P. J. Veth, Tijdschr. Ned.-Indië II, p. 167.
4. De kokospalm in de Kapoeas-vlakte der Residentie Westerafdeeling van Borneo, A. H. Gijsberts, Tijdschr. bevord. van Nijv. 1891 p. 5.
5. Verslag van een lezing van A. H. Gijsberts: „De tegenwoordige politieke en economische toestand van de Westerafdeeling”, Ind. genootschap, verg. 10-11-1891.
6. Economisch verslag over de Westerafdeeling van Borneo, S. W. Tromp, Bijl. C sub II, Kol. verslag 1892.
7. De klappercultuur op de Westkust van Borneo, Th. A. de Neve, Ind. Mercur 1913 p. 971.
8. Bespreking van laatstgenoemd artikel door C. L., Tijdschr. B. B. 1914 p. 45.
9. Copra-productie en copra-handel, Publicatie van de afdeling Nijverheid en Handel 1915 no. 1.
10. De olie-industrie in Ned.-Indië, B. Streefland, 1918.
11. Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 148.
12. Het vraagstuk der verbetering van de kwaliteit van de Inlandsche copra in Nederlandsch-Indië, S. van Velzen Camphuis, academisch proefschrift, Amsterdam 1920.
13. De kokoscultuur, H. R. Roelfsema, Haarlem 1929.
14. Kokospalmen, F. W. T. Hunger, Berlin 1929 (Wohltmann-Bücher).
15. De copra-situatie in de Buitengewesten gedurende de laatste jaren, Korte berichten Landbouw, Nijverheid en Handel 13 en 20 Maart 1931, de Nos. 11 en 12.

c. *Pinang.*

De pinangnoten, vruchten van den pinangpalm (*Areca Catechu* L., familie der *Palmae*), genieten in geheel Zuid-Oost Azië bekendheid als een onmisbaar ingrediënt bij het sirih-kauwen. Als zoodanig vinden ze ook ter Westerafdeeling van Borneo een aanmerkelijk binnenlandsch afzetgebied. De in de kustlandschappen in en om de Maleische en Boegineesche kampongs — vooral in Pontianak en Sambas — veel voorkomende pinang-aanplantingen danken hun ontstaan dan ook in eerste instantie aan de vraag van de — over het algemeen veel sirih en pinang verbruikende — eigen bevolking.

Hoewel gedurende de eerste helft van de 19e eeuw reeds kleine hoeveelheden pinang in de uitvoeropgaven van West-Borneo voorkomen, bestond destijds nog geen op den export gerichte pinang-cultuur. Deze is gegroeid in de jaren na 1870, toen langzamerhand de mogelijkheid ontstond groote hoeveelheden pinang te Singapore te verkoopen, voornamelijk ten behoeve van het verbruik van Britsch-Indië. Na 1890 is de aanplant reeds zoodanig uitgebreid, dat de groote hoeveelheden kunnen worden geëxporteerd. Na 1924 daalde de belangstelling der bevolking voor de pinangcultuur aanvankelijk, hetgeen zeker niet in overeenstemming was met het prijsverloop. Vermoedelijk vormde ook dit verschijnsel een der gevolgen van de buitengewone resultaten der bevolkingsrubbercultuur gedurende deze periode. Nadat deze resultaten eenigszins waren verminderd, nam de pinangproductie weer wat toe. Na 1931 volgde echter een enorme inzinking. Dit hing samen met een zoodanige vermindering van de afzetmogelijkheden in Britsch-Indië, dat de export naar Singapore zelfs gedurende eenigen tijd geheel stillag.

Niettegenstaande de lage prijzen werd door de bevolking der Westerafdeeling in 1935 de export van pinang op beperkte wijze hervat, zulks in verband met het feit, dat de algemeene vermindering der opbrengsten de overige cultures sedert tot op het peil van de pinangcultuur had verlaagd.

UITVOERCIJFERS:

Hoeveelheden in tons van duizend kilogram; waardebedragen in duizenden guldens.

Over de jaren vóór 1913 zijn geen cijfers betreffende den export naar Java of de andere Buitengewesten beschikbaar. Naar het voorkomt kan echter zonder bezwaar worden aangenomen, dat de uitvoer over die jaren van even weinig beteekenis zal zijn geweest als thans het geval is.

Jaar	Naar het Buitenl.		Jaar	Totaal		Naar het Buitenl.		Naar Java enz.	
	hoev.	waarde		hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1885	100	10	1914	2861	686	2858	686	3	0.1
1888	43	4	1915	2792	279	2792	279	—	—
1892	82	8	1916	2736	274	2711	271	25	3
1893	128	10	1917	2815	422	2813	422	2	—
1896	471	38	1918	3204	480	3186	478	18	2
1898	733	59	1919	2745	412	2745	412	—	—
1899	555	44	1920	2095	210	2074	207	21	3
1900	812	123	1921	1372	206	1372	206	—	—
1901	750	112	1922	1928	289	1928	289	—	—
1902	1183	117	1923	1994	249	1994	299	—	—
1903	1483	223	1927	1173	251	2136	249	37	2
1904	1580	237	1928	1470	302	1447	301	23	1
1905	1785	268	1929	1710	358	1710	358	—	—
1906	3473	521	1930	1505	303	1505	303	—	—
1907	2849	427	1931	687	132	687	132	—	—
1908	2959	445	1932	313	49	306	47	7	2
1909	2810	422	1933	39	9	39	9	—	—
1910	2957	355	1934	—	—	—	—	—	—
1911	3145	472	1935	685	75	685	75	—	—
1912	3819	381	1936	1561	170	1561	170	—	—
			1937	1246	135	1246	135	—	—

Pontianak is, in verband met de omstandigheid, dat de onderafdeeling Pontianak het belangrijkste pinang-productiegebied is, de hoofdvoerhaven. Singkawang en Sambas — ook in laatstgenoemde onderafdeeling is de pinangcultuur vrij belangrijk — exporteerden vóór 1933 ook pinang. De laatste jaren is dit niet meer het geval (hoeveelheden in tons van duizend kilogram):

	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Pontianak	574	189	39	—	685	1561	1246
Singkawang	89	92	—	—	—	—	—
Sambas	24	25	—	—	—	—	—
	687	306	39	—	685	1561	1246

LITERATUUROPGAVE:

Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 163.

d. *Gambir*.

De gambir wordt gewonnen uit de gambirheester, *Uncaria gambir* Roxb, familie der Rubiaceae.

De bladeren en jonge twijgen van deze heester worden in water afgekookt. Het verkregen extract kan, nadat het sterk is ingedampt, op tweeërlei wijze worden bewerkt. De Europeesche markt vereischt zoo zuiver mogelijk gambirextract, zonder bijmengsels (common- of block-gambir). Voor de binnenlandsche markt daarentegen is de aanmaak van blokjes of schijfjes gambir noodzakelijk, ten behoeve van den kleinhandel. De op deze wijze in den handel gebrachte kleine hoeveelheden gambir zijn vermengd met rijstzemelen.

Het gambirextract voor de Europeesche markt is bestemd om als looistof en in de textielindustrie dienst te doen, het draagt den naam „gele catechu”.

De blokjes of schijfjes gambir voor de Oostersche markt dienen om bij het sirihkauwen te worden gebruikt. Voor de aanwending als looistof in de Inlandsche leerlooierijen op Java is gambir tot nog toe te duur gebleken. De concurrenten aldaar (pilang, trenggoeli, segawé enz.) zijn aanmerkelijk goedkooper. ¹⁾

De naam „gele catechu” is verwarrend. De grootste concurrent van de gambir, de *Acacia*, draagt n.l. den naam „Catechu”, terwijl de pinangboom, die geen looistof levert, „*Areca catechu*” heet. De eveneens wel gebruikte benaming „gambir cutch” kan ook aanleiding tot misverstand zijn, aangezien een andere concurrent van gambir, de looistof uit mangrovebast, ook „cutch” wordt genoemd. ²⁾

De voor de Oostersche markt bestemde gambir stond — ook ter Westerafdeeling — veel aan vervalsching bloot. Aan het product werd b.v. een soort „witte” aarde toegevoegd. In ver-

---

¹⁾ 3 p. 36, 37.

²⁾ 4 p. 1.

band hiermede is in 1904 ter Westkust de „gambir-vervalschingskeur”³⁾ uitgevaardigd, waarin o.m. werd bepaald, dat geen andere mengstof dan rijstzemelen zou zijn toegelaten.

De gambirplanters ter Westerafdeeling behooren steeds tot de Chineesche bevolkingsgroep. De gambircultuur oefent, vermoedelijk in verband met de verhouding tusschen arbeid en resultaat, blijkbaar weinig aantrekkingskracht uit op de Inlanders. Zij moet dan ook daar gezocht worden, waar Chineezen zich als landbouwers hebben gevestigd: in het Zuiden van de onderafdeeling Sambas, in West-Bengkajang, Singkawang, Zuid-Mempawah, West-Landak en op enkele plaatsen in het Kapoeasgebied.

Omstreeks 1895 werd ook op een tweetal ondernemingen in Sambas gambir aangeplant, doch met zoo weinig resultaat, dat de betreffende werkzaamheden spoedig werden gestaakt. Overigens is (op West-Borneo) de gambircultuur steeds bevolkingscultuur geweest en is dit thans nog.⁴⁾

De opkomst der gambircultuur begint eerst wanneer de Chineesche bevolking zich op den landbouw gaat toeleggen en naar verschillende zijden tracht winstgevende objecten te vinden. Dit geschiedde in de periode 1860—1885. Uit een artikel van TEYSMANN blijkt intusschen, dat de Chineezen van West-Borneo ± 1851 reeds met cultuur en bereidingswijze van gambir op de hoogte waren.⁴⁾ Merkwaardig is dat het Koloniaal verslag (1874) voor het eerst van gambir in de Westerafdeeling melding maakt in verband met het toenmalige landschap Meliau, waar thans geen of weinig gambir wordt geteeld.⁵⁾

Door het ontbreken van het benodigde cijfermateriaal kan de ontwikkeling van den gambirexport, die zich aanvankelijk uitsluitend op Java, Zuidoost-Borneo en Lombok richtte, niet worden nagegaan. Het eerste jaar, dat hieronder is genoemd (1911), toont reeds een belangrijken export. Wanneer het uitvoeroverschot een definitief karakter verkreeg is niet zeker, vermoedelijk omstreeks 1895. De stijging, die de uitvoer van

---

³⁾ Jav. Courant 6 Sept. 1904 no. 71.

⁴⁾ 1 p. 307.

⁵⁾ Kol. versl. 1874 p. 213.

gambir na 1911 vertoont, wordt eerst in 1924 tot staan gebracht. Hoewel de prijs nadien zeer hoog blijft, neemt de productie af. De concurrentie van de rubbercultuur blijkt ook voor gambir te zwaar. Nadat deze concurrentie zijn grootste kracht heeft verloren, stijgt de gambirproductie weer. Dat de gambircultuur zich ook thans nog handhaaft vindt zijn oorzaak voor een niet gering deel in de omstandigheid, dat de aanplant van rubber thans niet meer geoorloofd is.

De belangrijke daling van de waarde van den uitvoer gedurende 1937 dient te worden toegeschreven aan het feit, dat de belangrijkste gambirafnemer, Java, de gambirblokjes thans zelf fabriceert en derhalve slechts het extract wil koopen. De kosten van het mengen met rijstzemelen, die als regel van Java worden aangevoerd, en de meerdere vervoerkosten zijn hierdoor uit de prijsmotiveering verdwenen. „Uit economisch oogpunt gezien”, aldus de Handelsvereniging van Pontianak in haar verslag over 1937, „is het dan ook voordeliger, dat Java de „gambir ko” aanvoert en de vermenging met de volumineuze bijproducten zelf regelt. Voor de gambirblokjes-industrie in West-Borneo is zulks te betreuren, doch mag gehoopt worden, dat West-Borneo zich thans zal instellen op de productie van gambir ko (essence), evenals zulks reeds in den Riouw-Archipel het geval is.”

De uitvoer van gambir uit de Westerafdeeling bestond de laatste jaren uitsluitend uit gambirblokjes, het door de Inlandsche bevolking geconsumeerde product dus.

Overzicht van den gambiruitvoer (hoeveelheden in tons van 1000 kilogram; waardebedragen in duizenden gulden):

Jaar	Totaal		Naar het Buitenland		Naar andere gewesten v. Ned.-Indië	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1911	1664	615	13	6	1651	609
1912	1745	702	804	322	941	380
1913	2321	860	93	31	2228	829
1914	1745	573	67	23	1678	550
1915	1638	738	557	195	1081	543
1916	2112	1150	458	160	1654	990
1917	2635	922	300	105	2335	817
1918	2961	837	492	246	2469	591

Jaar	Totaal		Naar het Buitenland		Naar andere gewesten v. Ned.-Indië	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1919	3106	741	142	71	2964	670
1920	3017	893	94	53	2923	840
1921	2429	523	6	3	2423	520
1922	2596	948	67	27	2529	921
1923	2793	2118	188	66	2605	2052
1924	3497	2758	350	280	3147	2478
1925	2707	2262	65	58	2642	2204
1926	2465	1909	21	17	2444	1892
1927	1888	1412	23	11	1865	1401
1928	2197	1679	5	2	2192	1677
1929	1673	913	13	12	1660	901
1930	2313	1094	50	45	2263	1049
1931	2554	1123	—	—	2554	1123
1932	2394	1306	—	—	2394	1306
1933	2307	950	—	—	2307	950
1934	2619	785	—	—	2619	785
1935	2579	765	—	—	2579	765
1936	3611	1149	—	—	3611	1149
1937	2190	497	—	—	2190	497

Verdeeling over de uitvoerhavens (in tons van 1000 kg):

	1931	1934	1937
Singkawang	1033	786	678
Pemangkat	230	213	180
Sambas	27	7	7
Pontianak	1264	1613	1325
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	2554	2619	2190

Nog zij aangeteekend, dat in Meliau, Sanggau, Sekadau en Sintang uit de zgn. „gambir hoetan” (*Trigonopleura malayana*), voor eigen gebruik gambir wordt bereid. Dit is dus eigenlijk „wilde” gambir. ⁶⁾ Dit product kan men in de gemelde streken als regel op de pasar wel koopen, doch het is niet voor export bestemd; het is een typisch surrogaat. Vermoedelijk doelt VETH op dit product als hij schrijft: „Op de Westkust vindt men een hoog opschietenden boom, van welks bladeren gambir gekookt wordt, welker hoedanigheid boven de gewone, het

⁶⁾ 6 p. 211.

product der *Uncaria gambir*, die ook op Borneo in het wild groeit, geschat wordt. Men weet dat de bewoners van den Archipel de gambir met de sirih en pinangnoten kauwen; als looistof wordt dit artikel ook naar Europa verzonden." 7)

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. De Gambir-cultuur, J. E. Teysmann, p. 169, 295 en 357 e.v. in Tijdschrift Nijv. en Landb. deel XIX (1874).
2. De Gambir-cultuur in de Buitenbezittingen, Mededeelingen Encyclopaedisch Bureau, aflevering 7, 1914.
3. Het looistofvraagstuk in Nederlandsch-Indië, R. Wind, academisch proefschrift, Wageningen 1924.
4. De Gambirsituatie, Mededeelingen van de Afdeeling Handel no. 5, 1931.
5. De Gambirsituatie, Handelsberichten, 18 Februari 1932 p. 277 en 25 Februari 1932 p. 319.
6. Wilde Gambir, bericht van J. P. Schuitemaker in *Tectona* 1934 p. 211.
7. Gambircultuur en Gambirbereiding in de onderafdeelingen Sekadau en Sintang van West-Borneo, G. A. de Mol, Landbouw 1933-'34 p. 336 e.v.

e. *Peper*.

Het product van *Piper nigrum* L. (familie Piperaceae), is in Europa reeds meer dan 2000 jaren bekend. In de dagen der V.O.C. vormde het een der voornaamste handelsartikelen, dat vooral in Bantam en in Djambi werd gekocht.

De aanplant van peper in de Westerafdeeling van Borneo — met export als doel — dateert echter eerst van $\pm$ 1885.

VETH schrijft, dat de peperrank in West-Borneo haar „ware Vaderland” heeft gevonden. Niettemin schijnt $\pm$ 1850 slechts in de nabijheid van Pontianak (Soengei Sahang) een zeer beperkte peperaanplant te hebben bestaan. Het Koloniaal verslag over 1865 meldt: „de peperrank wordt hier en daar aangetroffen, doch niet opzettelijk aangekweekt. 1) In 1872 2) wordt medegedeeld, dat in Sambas een zending peperranken worden

---

7) Veth's „Westerafdeeling” I p. XXVIII.

1) I I p. XX, 22.

2) Kol. versl. 1872 p. 186.

verwacht; de Sultan zal trachten de pepercultuur te bevorderen. De eerste peperuitvoeren vindt men echter eerst geregistreerd in 1885 (434 kg), 1886 (1200 kg) en 1887 (1500 kg). Tot 1891 wordt uitsluitend zgn. „zwarte” peper geëxporteerd. In 1892 heeft de eerste uitvoer van „witte” peper plaats. Slechts een enkele maal (1905, 1909, 1910) worden kleine hoeveelheden „staart”-peper (het product van *Piper cubeba*) uitgevoerd.

„Witte” peper wordt na 1900 hoofdzaak en blijft dit. Het quantum „zwarte” peper vormt niet meer dan 5 à 10 % van de totaal geëxporteerde hoeveelheid.

„Witte” en „zwarte” peper zijn het product van denzelfden plant. De „zwarte” peper ontstaat door het zonder meer laten drogen van de — rijp en groen door elkaar geplukte — „peperbessen”.

Ten behoeve der productie van „witte” peper dienen (uitsluitend) de rijpe peperbessen eerst in water aan een fermentatie-proces te worden onderworpen. De buitenste schil laat dan los en valt af. De witte peper is aanmerkelijk hooger in prijs, omdat bij de bereiding alleen de rijpe bessen kunnen worden gebruikt en het „pepergehalte” per gewichtseenheid hooger is.

De pepercultuur is vrijwel uitsluitend in handen van Chineezen. De gevallen dat een Maleier of een Dajak in het bezit van een pepertuin is, worden zeldzamer (Bengkajang, West-Landak). Het overgrootste deel der tuinen is gelegen in West- en Zuid-Landak, Bengkajang, Singkawang, Zuid-Sambas, Mempawah en Mandor.

Zooals in hoofdstuk I bij de bespreking der bodemgesteldheid reeds werd opgemerkt, zijn de gronden, die ter Westerafdeeling worden gebruikt voor de pepercultuur, daarvoor niet bijzonder geschikt.

Aanleg en onderhoud van den aanplant stellen aan de zorgzaamheid en volharding van den landbouwer hooge eischen.

Voor de pepercultuur is men aangewezen op permanent droge gronden, die alleen in heuvelachtig terrein te vinden zijn. Als mest gebruikt men meestal „tanah bakar” (gebrande aarde), afval van garnalen en visch of afgekookte gambirbladeren.

Omstreeks 1890 zijn door enkele ondernemingen proeven met peperteelt genomen, echter zonder bemoedigend resultaat. Sedert is de pepercultuur uitsluitend bevolkingscultuur gebleven. De tuinen bestaan uit meestal 5 à 600 ranken, zoodat het onderhoud de capaciteit van een gezin niet te boven gaat.

De climax, die sedert het begin der cultuur in de peperuitvoeren valt waar te nemen, eindigt in 1917. In de dan volgende periode handhaaft de peperteelt haar positie echter grootendeels, hoewel de toenemende belangstelling voor de rubbercultuur de Chineesche bevolking den aanleg van nieuwe tuinen doet achterwege laten.

Blijkbaar is gedurende de jaren met de grootste rubberopbrengsten (1925 en 1926) het peperareaal dusdanig verwaarloosd, dat men er, ondanks de hoge prijzen van 1927 t/m. 1929, niet in kan slagen een uitvoer van 1000 tons te halen. Als daarna de daling der rubberprijzen de belangstelling voor de pepercultuur weer doet toenemen, gaan de peperprijzen echter ook omlaag. Nadat hierin tijdelijk door een peperpool te Londen wijziging is gebracht, volgt in Januari 1935 een débacle, die de animo voor de peperteelt ter Westerafdeeling een vernietigenden slag toebrengt.

Insectenplagen en het veelvuldig voorkomen van den zgn. „voetrot” — hoewel de landbouwvoorlichtingsdienst er in slaagde het laatste euvel met succes te bestrijden — droegen er mede toe bij, dat de pepercultuur bijkans uit de rij der belangrijke bevolkingscultures van de Westerafdeeling verdween.

UITVOERCIJFERS:

Hoeveelheden in tons van duizend kilogram; waardebedragen in duizenden guldens.

In dit geval is het ontbreken van cijfers omtrent den uitvoer naar Java en de andere Buitengewesten een bezwaar, aangezien reeds sedert ± 1900 eenigen uitvoer van witte peper naar Java moet hebben plaats gehad.

Jaar	Totaal	Witte peper				Zwarte peper				
		n. h. Buitenl. hoeve.	Buitenl. waarde	n. Java enz. hoeve.	Java enz. waarde	n. h. Buitenl. hoeve.	Buitenl. waarde	n. Java enz. hoeve.	Java enz. waarde	
1888	8	5	—	—	—	—	8	5	—	—
1889	23	12	—	—	—	—	23	12	—	—
90	15	8	—	—	—	—	15	8	—	—
91	50	15	—	—	—	—	50	15	—	—
92	93	29	6	3	—	—	87	26	—	—

Jaar	Totaal	Witte peper				Zwarte peper				
		n. h. Buitenl. hoev. waarde	n. h. Buitenl. hoev. waarde	n. Java enz. hoev. waarde	n. Java enz. hoev. waarde	n. h. Buitenl. hoev. waarde	n. h. Buitenl. hoev. waarde	n. Java enz. hoev. waarde	n. Java enz. hoev. waarde	
1893	76	24	6	3	—	—	70	21	—	—
94	70	12	8	3	—	—	62	9	—	—
95	67	12	9	3	—	—	58	9	—	—
96	45	8	6	2	—	—	39	6	—	—
97	36	6	5	1	—	—	31	5	—	—
98	25	4	3	1	—	—	22	3	—	—
99	19	4	5	2	—	—	14	2	—	—
1900	29	12	7	3	—	—	22	9	—	—
01	21	10	10	5	—	—	11	5	—	—
02	29	13	16	8	—	—	13	5	—	—
03	27	12	14	7	—	—	13	5	—	—
04	53	25	37	19	—	—	16	6	—	—
05	130	60	80	40	—	—	50	20	—	—
06	285	134	193	97	—	—	92	37	—	—
07	490	231	352	176	—	—	138	55	—	—
08	676	327	566	283	—	—	110	44	—	—
09	785	378	647	323	—	—	138	55	—	—
10	780	488	704	465	—	—	76	23	—	—
11	825	602	768	576	—	—	57	26	—	—
12	879	627	768	576	—	—	111	51	—	—
14	1061	788	892	713	8	6	161	69	—	—
15	1570	1283	1355	1152	90	73	122	57	3	1
16	1853	1489	1603	1362	35	26	213	100	2	1
17	2662	1250	2232	1942	45	39	373	261	12	8
18	2401	1573	1924	1347	134	64	328	157	15	5
19	2530	2913	2009	2571	100	49	402	286	19	7
20	1913	1864	1499	1573	251	197	130	75	33	19
21	2407	1977	2132	1813	173	119	81	33	21	12
22	1735	1011	1456	932	167	46	91	28	21	5
23	1842	1043	1569	926	142	77	126	39	5	1
24	1655	1125	1269	939	309	156	74	29	4	1
25	1498	1686	1234	1505	136	97	115	79	13	5
26	1778	1112	652	958	76	111	50	42	2	1
27	992	1615	892	1505	29	43	70	66	1	1
28	896	2020	822	1910	4	9	69	100	1	1
29	878	1954	794	1827	—	—	83	126	1	1
30	1188	1662	1069	1531	4	8	108	115	7	8
31	1375	1044	1191	931	71	58	99	48	14	7
32	1901	952	1499	769	192	99	192	77	18	7
33	1318	483	1137	428	49	19	126	35	6	1
34	2720	1113	2557	1075	23	9	122	25	18	4
35	291	99	163	78	—	—	128	21	—	—
36	667	142	594	133	2	1	71	8	—	—
37	431	290	355	269	54	18	13	2	9	1

In verband met de ligging van het peper-produceerend gebied is Sinkawang de hoofd-uitvoerhaven van dit product (hoeveelheden in tons van 1000 kg, alleen witte peper, naar het Buitenland):

	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Singkawang	599	916	1003	1219	773	1401
Pontianak	122	77	61	60	131	381
Pemangkat	55	46	53	41	59	425
Sambas	18	30	74	179	174	350
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	794	1069	1191	1499	1137	2557

Beteekenis van den West-Borneo peper-export in tons van duizend kilogram (witte en zwarte peper tezamen):

Uitvoer n. h. Buitenl.:	1933	1934	1935	1936
Nederlandsch-Indië	38464	44452	53734	72636
West-Borneo	1263	2679	291	665

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, deel I, Inleiding p. XX, 22.
2. Beschrijvende catalogus van het Koloniaal Museum 1903, IV p. 19: Peper.
3. Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 158.
4. De kwaliteit van zwarte Lampongpeper, J. H. Brinkgreve, Landbouw 1937 Juli/Aug. p. 484.

§ 3. BOSCHPRODUCTEN EN BOSCHBIJPRODUCTEN.

De exploitatie van het oerbosch, de inzameling van getahsoorten, harsen, rotan en tengkawang, heeft in de economische geschiedenis van de Westerafdeeling een groote rol gespeeld.

In de periode vóór 1890 vormt het geldinkomen uit deze welvaartsbron het centrum van het economisch gebeuren ter Westkust. Daarop volgt de overgangperiode: de klapper-, de peper- en de gambircultuur zijn in opkomst. Na 1900 wordt al spoedig het stadium bereikt, waarin de plaats van de nieuwe handsgewassen groter is dan die der boschvoortbrengselen.

De bevolking van het binnenland houdt echter nog langen tijd aan het oude bestaansmiddel vast. De bovengenoemde cultures zijn door hun aard of door de eischen, die zij aan den bodem stellen, voor het binnenland minder geschikt. In dezen toestand wordt wijziging gebracht door het binnendringen van de rubbercultuur. Deze schept een nieuwe, veel meer bevredigende mogelijkheid tot verkrijging van geldinkomen. In een groot deel der Residentie blijft daarna van de exploitatie van het oerbosch nog slechts een fractie van den vroegeren omvang bestaan. Alleen daar, waar men nog niet of nog slechts in geringe mate over rubberaanplantingen beschikt, is thans nog van inzameling van boschproducten sprake.

Het productieve boschoppervlak van de Westerafdeeling is uiteraard sedert den aanleg van de eerste ladang voortdurend verminderd. Tevens is de positie van verschillende der boschbijproducten op de wereldmarkt gedurende de laatste jaren sterk achteruitgegaan.

De huidige positie der boschvoortbrengselen in het economisch geheel ter Westkust is door bovenvermelde oorzaken niet meer te vergelijken met die welke zij vroeger innamen.

De wijze, waarop dit deel van de welvaartsmiddelen der bevolking hieronder behandeling vindt, wordt echter mede bepaald door de historische beteekenis van de boschvoortbrengselen voor deze Residentie.

Op dezelfde wijze als hierboven ten aanzien van de handelsgewassen geschiedde, is getracht de noodzakelijke gegevens zoodanig aan te vullen, dat vergelijking der boschproducten en boschbijproducten van de Westerafdeeling met die van andere Gewesten daardoor wordt vergemakkelijkt.

a. *De nuttige houtsoorten.*

De export van de verschillende houtsoorten der bosschen van de Westerafdeeling heeft nimmer veel te beteekenen gehad. Er had met een zekere regelmaat eenige houtuitvoer naar Java plaats, terwijl gedurende enkele jaren een beperkte export naar Japan kon worden geregistreerd, doch de houtaankap vindt den noodigen afzet in de eerste plaats in de Residentie zelf. Vrijwel alle huizen worden hier geheel van hout opgetrokken en het

benodigde duurzame hout, zoowel als dat van mindere kwaliteit, kan geheel uit de eigen bosschen van de Westkust worden betrokken. De houtaankap is thans geheel in handen van de bevolking. De arbeid in het bosch wordt veelal door Dajaks en Maleiers verricht, terwijl de handel voor het grootste deel in handen der Chineezen is. De pogingen, die door Westersche ondernemers (na 1850 — VETH meldt hierover nog niets) zijn aangewend om in de houtexploitatie ter Westerafdeeling een aandeel te nemen, zijn talrijk.

Zoo spreekt reeds BUYS van een Europeesche exporthoutzagerij, die $\pm$ 1850 met behulp van een voorschot uit 's Landskas ad f 40.000 te Pontianak werd opgericht. SENN VAN BASEL deelt mede, dat $\pm$ 1860 in het Landschap Tajan een vrij uitgebreide gouvernements-houtaankaponderneming werkzaam was. ¹⁾ Ook ENTHOVEN vermeldt dit. ²⁾ De waardevolle houtsoorten waren destijds op veel geringeren afstand van de bewoonde streken te vinden, zoodat de exploitatie met minder moeilijkheden gepaard ging dan thans het geval is. De statistieken vermelden weliswaar geenerlei houtuitvoer naar het Buitenland, maar vermoedelijk zijn in de tweede helft der vorige eeuw hoeveelheden harde houtsoorten van West-Borneo in Java geïmporteerd.

Na bovengemelde eerste pogingen tot het stichten van houtbedrijven was gedurende geruimen tijd van Europeesche zijde geen activiteit op dit terrein merkbaar. Eerst in 1890 werd in het Paloh-gebied weer een groote boschexploitatie-concessie uitgegeven, doch eenige jaren later, zonder dat een geregeld bedrijf was ontstaan, weer ingetrokken. ³⁾ Na 1900 volgde een groot aantal andere uitgiffen van boschperceelen, op Poeloe Maja, Telok Air, langs de Kapoeas (Meliau), opnieuw in het Palohgebied, in het district Kendawangan (Ketapang), zoomede in Zuid-Mandor (Memprigang). Eenige der houtaankap-maatschappijen hielden zich met de bereiding van tannine (cutch) uit mangrovebast bezig, hetgeen nog afzonderlijk zal worden

---

¹⁾ 2 p. 82; 3 p. 60.

²⁾ 5 II p. 524.

³⁾ 5 II p. 525.

besproken. Over het algemeen boekten de eigenlijke houtaan-
kapondernemingen — voorzover zij inderdaad de exploitatie
hunner concessiën serieus ter hand namen — weinig succes.
De terreingesteldheid, alsook het gebrek aan goede arbeiders
onder de aangeworven plaatselijke krachten, leverden over het
algemeen te groote bezwaren op.⁴⁾ Slechts een enkele onder-
neming, die er zich op toelagde bepaalde houtsoorten van de
Inlandsche bevolking aan te koopen, had eenig succes.

Voor enkele jaren heeft, gedurende een korte periode, een
groep Japansche handelaren zich ter Westkust met houtexport
beziggehouden. Ook hier werd het product van de Inlandsche
bevolking opgekocht. Het tijdelijk succes dezer onderneming
— die in verband met de verscherping der verhoudingen
tusschen de Japansche en Chineesche bevolkingsgroepen (de
houthandelaren in 't binnenland zijn vrijwel alle Chineezen)
moest worden gestaakt — bewees echter, dat onder bepaalde
omstandigheden eenige mogelijkheid op een loonend hout-
exportbedrijf bestaat, en wel voornamelijk met betrekking tot
de zachte en middelmatig-harde houtsoorten. Harde houtsoorten
komen weliswaar ook nog in groote hoeveelheden voor, doch
het grootste deel der voorraden ligt onvoldoende gunstig voor
afvoer.

De meeste bekende harde (zware) houtsoorten („kajoe keras”)
zijn: ijzerhoutsoorten, waaronder de beste belian of tebelian
(Eusideroxylon Zwageri), tekam (Borneo-djati) en merbau;
daarnaast de lichte of lichtere houtsoorten (kajoe lompong of
lempong): tengkawang, madjau, kelopo enz.

UITVOERCIJFERS:

Alleen de waarde van het geëxporteerde hout is opgegeven (in duizenden
guldens); de export naar de andere Buitengewesten kan worden
verwaarloosd.

Jaar	Totaal	Naar het Buitenland	Naar Java
1903	—	5	?
1904	—	20	?
1916	24	6	18

⁴⁾ 6 III p. 179.

Jaar	Totaal	Naar het Buitenland	Naar Java
1917	65	—	65
1918	17	—	17
1919	—	—	—
1920	187	—	187
1923	27	—	27
1925	90	—	90
1926	91	38	53
1927	88	—	88
1928	141	2	139
1929	123	2	121
1931	88	—	88
1933	37	—	37
1934	66	35	31
1935	63	33	30
1936	23	1	22
1937	5	—	5

Uit bovenstaande cijfers — over de jaren voor 1903 werden geen cijfers betreffende houtexport naar het buitenland aangetroffen — blijkt wel, dat de activiteit der verschillende Europeesche houtaankap-ondernemers en houtopkoopters, om welke reden dan ook, niet zeer groot geweest is. Wel zijn mogelijkheden tot vermeerdering der inkomsten van de Westerafdeeling uit de aanwezige houtvoorraad niet uitgesloten, doch voorshands heeft de houtaankap alleen een (niet te onderschatten) beteekenis voor het binnenlandsch verbruik.

Sedert 1 Juli 1936 wordt de, in vele opzichten schadelijke, „wilde” aankap door de bevolking binnen zekere perken gehouden door de invoering van een houtaankap-reglement. Deze regeling stelt het geheel onder preventief toezicht van het Boschwezen. ⁵⁾

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch)

1. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, deel I, Inleiding, p. XXIII.
2. De onbebouwde gronden op Borneo's Westkust, W. H. Senn van Basel, Tijdschr. Ned.-Indië 1880 I p. 81.
3. Twee maanden op Borneo's Westkust, M. Buys, Leiden 1892 p. 60.

---

⁵⁾ Jav. Courant 21 Dec. 1934 no. 102; extra bijv. no. 77.

4. Enkele aanteekeningen over IJzerhout van Borneo, Tijdschr. Nijv. en Landb. Ned.-Indië 1894 p. 380.
5. Bijdragen tot de Geographie enz., J. J. K. Enthoven, deel II p. 524—538.
6. Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 191—194, deel III bijl. B No. XII p. 179.
7. Eenige resultaten van de boschverkenning in de Buitengewesten, F. H. Endert, Tectona 1933 p. 391.

b. *Getah pertja, djeloetoeng en aanverwante producten.*

De mogelijkheden, aan het gebruik van — de „echte” — getah pertja in de industrie verbonden, werden omstreeks het midden van de vorige eeuw ontdekt. Van dien tijd dateert ook reeds de export uit de Westerafdeeling.

Daar echter de Dajaks en Maleiers, die zich in het bosch met de winning van getah pertja bezig hielden, daarbij steeds zijn uitgegaan van de gedachte, een zoo groot mogelijke hoeveelheid verkoopbaar product te verzamelen — zonder acht te slaan op qualiteiten — terwijl het aantal boomsoorten, dat getah (of een getah-achtige stof) levert, zeer groot was en is, bleef de samenstelling van het ten verkoop aangeboden artikel zeer problematisch. Ook thans zijn vele vragen, die hiermee in verband staan, nog niet opgelost.

Het vereischte groote vakkennis de samenstelling van een bepaalde partij bij benadering vast te stellen, en het heeft jaren geduurd alvorens de Inlandsche getahverzamelaars merkbaar aan een meer doelmatige sorteering van hun product medewerkten.

Tusschen „getah pertja” en djeloetoeng was het onderscheid in botanische herkomst en chemische samenstelling duidelijk. Het product, dat met den algemeenen naam „getah pertja” werd aangeduid, viel echter in een groot aantal qualiteiten uiteen, alle uit verschillende boomsoorten gewonnen.

Hierbij dient nog te worden opgemerkt, dat de naam „getah” pertja ten onrechte eenige verwantschap doet veronderstellen met het huidige bevolkingsproduct „rubber”, dat ter Westerafdeeling algemeen „getah” wordt genoemd. Zooals nader zal blijken, is er echter wel sprake van overeenkomst tusschen djeloetoeng en rubber. De Deutsche handelsnaam voor djeloetoeng

toeng „Pontianakharz” dankt dit product aan het vrij hooge gehalte aan harsachtige stoffen. De getah's en djeloetoeng dienen scherp van de „harsen” (damar en copal) te worden onderscheiden, terwijl ze ook niets met de zgn. „gommen” gemeen hebben.

De beste soort getah — men zou deze de „echte” getah pertja kunnen noemen — werd aanvankelijk vermoedelijk in vrij groote hoeveelheden in de Westerafdeeling gewonnen en geëxporteerd. De producent dezer eerste soort schijnt echter al spoedig dusdanig te zijn uitgeroeid, dat de aanvoer tot de zeldzaamheden begon te behooren. Intusschen bleken enkele andere boomsoorten een kwaliteit getah te leveren, die vrijwel dezelfde eigenschappen als de „eerste soort” vertoonde. Daarnaast stonden dan nog een aantal kwaliteiten (of kwaliteiten-mengsels), die ieder op zichzelf aftrek vonden, hoewel ze zeer weinig stabiliteit in samenstelling bezaten. Ten slotte leverde het oerbosch nog een groot aantal getah's en getahachtige producten, op zichzelf van zeer weinig waarde, die zich gemakkelijk lieten mengen met de verkoopbare soorten. Tot deze laatste boschvoortbrengselen behoorde aanvankelijk ook djeloetoeng, voordat dit (in feite totaal van getah pertja verschillend) product, dat ook weer gemakkelijk met minderwaardige soortgenooten kan worden vervalscht, met een eigen speciaal doel in den handel werd opgenomen ($\pm$ 1885).

De bovenbedoelde „echte” getah pertja dient vermoedelijk te worden beschouwd als het product van den tabanboom. VETH spreekt van den taban als den oorspronkelijk te Singapore geëxploiteerden — en uitgeroeiden — leverancier van de eerste kwaliteit getah en andere schrijvers uit de periode van de eerste ontwikkeling van den handel in getah pertja noemen ook dezen naam. ¹⁾ De betreffende boom — behorende tot de Sapotaceae — werd in 1847 door Sir WILLIAM HOOKER tot het geslacht Isonandra gebracht en aanvankelijk Isonandra gutta genoemd; thans luidt de gebruikelijke benaming Palaquium gutta. ²⁾ Het product van Palaquium gutta staat ter

---

¹⁾ I p. XXV; ook 2 en 3.

²⁾ 18 p. 977.

Westerafdeeling vrijwel bekend onder den naam „getah no. 1”. Het is vrijwel niet meer verkrijgbaar. Ook reeds zeldzaam zijn de zeer goede surrogaten „getah merah” en „getah doerian”, vermoedelijk producten respectievelijk van *Palaquium oblongifolium* en *Palaquium borneënsis*. Wellicht leveren andere *Palaquium* en *Payena*-soorten getah's, die aan „merah” en „doerian” in kwaliteit zeer nabijkomen; zoo vindt men de benamingen „getah samboen” en „getah beringin”. Het is echter mogelijk, dat met deze namen oorspronkelijk mengsels van bijv. „hankang” met „doerian” en derg. werden aangeduid, aangezien men ze thans nog voor, met mindere soorten verontreinigde, „doerian” en „merah” hoort bezigen.

De „getah hangkang” of kortweg „hangkang”, ook wel „djongkang” genoemd, is reeds veel minder waardevol dan de bovenbesproken soorten. Ook deze getah wordt geproduceerd door een *Palaquium*, vermoedelijk door *Palaquium leio-carpum*. De „getah ketiau” wordt geleverd door *Ganua Motleyana*.³⁾

Het groote verschil tusschen de hierboven genoemde producten en djeloetoeng (afkomstig van de tot de Apocynaceae behorende *Dyera*) is, dat de getah's niet elastisch zijn, doch kneedbaar bij hooge temperatuur, terwijl djeloetoeng zeer elastisch is.

Getah pertja werd vooral gebruikt — afgewisseld of vermengd met de mindere getah's — voor de bekleeding van ondergrondsche en onderzeesche kabels en buisleidingen, zoomede bij de fabricatie van golfballen. Voor laatstgenoemd doel en enkele andere (medische instrumenten) wordt het ook thans nog gebezigd.

Djeloetoeng deed oorspronkelijk dienst als getah-vervalschingsmiddel, doch bleek later als surrogaat van de „echte caoutchouc” — product van *Ficus elastica* en *Hevea brasiliensis* — goede diensten te kunnen bewijzen. Na de opkomst van de rubbercultuur moest dit terrein uiteraard volledig worden ontruimd. De thans nog van West-Borneo uitgevoerde hoeveelheden djeloetoeng worden gebruikt in de Amerikaansche

---

³⁾ 23 p. 403.

kauwgummi-industrie, tezamen met het Zuid-Amerikaansche „chicle gum”. 4)

Behalve de reeds genoemde Dyera — de belangrijkste soorten n.l. Dyera Lowii of Dyera costulata en Dyera laxiflora komen op West-Borneo voor — zijn er nog tal van boomen, die een djeloetoeng-achtig product leveren. Bij prijzen als van de laatste jaren bestaat voor vervalsching echter weinig gevaar.

Hieronder volgen eenige cijfers omtrent de uit de Westerafdeeling uitgevoerde hoeveelheden van de betreffende producten. De geheele export was en is op Singapore gericht. De kleine hoeveelheden die sporadisch naar Java werden verzonden, zijn verwaarloosd. Het geheel is ingericht naar de benamingen, gebezigd in de verschillende publicaties van het Centraal Kantoor voor de Statistiek.

Hoeveelheden in tons van 1000 kg, waardebedragen in duizenden guldens.

Jaar	Getah pertja		Gomelastiek		Andere getah's	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1854	—	216	—	—	—	—
1855	—	153	—	—	—	—
1856	—	42	—	—	—	—
1866	—	201	—	—	—	—
1879	1061	2122	18	27	—	—
1880	1027	2054	18	29	—	—
1881	1579	3157	—	—	—	—
1882	726	1452	—	—	117	234
1883	572	852	—	—	—	—
1884	444	888	11	16	191	191
1888	348	647	—	—	51	51
1889	360	720	—	—	50	50
1890	313	626	—	—	300	300
1891	81	121	—	—	342	342
1892	9	9	—	—	379	284
1896	41	41	—	—	1064	798
1897	83	125	—	—	1171	1171
1898	2372	2372	—	—	160	120

4) Volgens 23 p. 403 worden hangkang en ketiau eveneens in de kauwgummi-industrie aangewend; vide 20.

Jaar	Getah pertja		Gomelastiek		Andere getah's	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1899	4531	4531	—	—	580	435
1900	4326	8653	—	—	323	404
1901	329	658	8	16	4727	7031
1902	121	243	63	126	3327	3327
1903	66	132	75	151	2419	2419
1904	13	26	118	237	4398	4400
1905	35	69	220	440	4698	4698
1906	106	212	210	420	2320	2320
1907	161	321	139	277	1793	1793
1908	32	64	114	360	625	625
1909	59	119	91	182	1846	1846
1910	259	388	144	360	5239	1153
1911	116	231	128	385	3390	684

Jaar	Getah pertja		Hangkang		Djeloetoeng		Andere getah's		Ketiau	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1912	34	85	512	230	3966	713	—	—	—	—
1914	37	61	850	399	388	78	—	—	—	—
1915	20	25	1198	455	298	48	—	—	—	—
1916	40	51	1097	417	633	101	—	—	—	—
1917	42	57	1019	357	707	99	—	—	—	—
1918	108	157	771	270	495	69	—	—	—	—
1919	67	115	478	167	654	170	—	—	—	—
1920	29	52	506	344	504	146	—	—	—	—
1921	—	—	257	142	73	14	39	38	—	—
1922	32	35	394	198	127	14	—	—	—	—
1923	19	25	355	220	102	14	—	—	—	—
1924	22	19	534	409	108	19	—	—	—	—
1925	30	37	381	294	150	32	—	—	—	—
1926	18	54	252	133	325	106	—	—	—	—
1927	14	53	329	205	282	80	—	—	—	—
1928	6	17	311	168	197	49	—	—	34	16
1929	—	—	453	260	482	113	—	—	135	57
1930	300	106	—	—	282	41	—	—	49	11
1931	357	76	—	—	255	29	—	—	149	31
1932	—	—	142	20	76	4	—	—	76	9
1933	12	5	39	6	843	89	—	—	85	11
1934	—	—	124	19	618	48	—	—	—	—
1935	—	—	121	25	793	62	—	—	18	2
1936	—	—	180	40	1705	157	—	—	4	0,3
1937	5	2	133	31	1015	93	—	—	—	—

Totale waarde van den export van getah's en djeloetoeng
(in duizenden guldens):

1854	216	1889	770	1903	2702	1915	528	1926	293
1855	153	1890	926	1904	4663	1916	569	1927	338
1856	42	1891	463	1905	5207	1917	513	1928	250
1866	201	1892	293	1906	2952	1918	496	1929	430
1879	2149	1896	839	1907	2391	1919	452	1930	158
1880	2083	1897	1296	1908	1049	1920	542	1931	136
1881	3157	1898	2492	1909	2147	1921	194	1932	33
1882	1686	1899	4966	1910	1901	1922	247	1933	111
1883	852	1900	9057	1911	1300	1923	259	1934	67
1884	1095	1901	7705	1912	1028	1924	447	1935	89
1888	698	1902	3696	1914	538	1925	373	1936	197
								1937	126

Het meerendeel (80 à 90 %) der uitgevoerde hoeveelheden gaat via de hoofdplaats Pontianak. De in de tweede helft der 19e eeuw niet onbelangrijke export van Sambas verdwijnt later bijna geheel. Ketapang heeft thans nog eenige beteekenis.

Uit bovenstaande cijfers kan wel worden opgemaakt hoeveel het totaal aantal kilogrammen getah's en djeloetoeng bedraagt, dat ieder jaar is geëxporteerd. Bij de verdeeling van den export over de onderscheiden rubrieken moet echter meermalen misverstand hebben plaats gehad. De douane kon blijkbaar niet met de verwarrende serie getah's en djeloetoeng-mengsels overweg. Dit had tengevolge, dat jarenlang groote hoeveelheden geëxporteerde getah en djeloetoeng onder onjuiste omschrijvingen werden te boek gesteld. Een opgave als over 1879 (ruim 1000 tons getah pertja naast 18 tons gomelastiek — vermoedelijk djeloetoeng) kan niet juist zijn. Eerst in 1884 gaat men er toe over althans eenige der minderwaardige soorten getah onder een afzonderlijk hoofd op te nemen. Gedurende een drietal jaren (1898 t/m. 1900) geraken echter weer groote hoeveelheden „andere getah's” (voor 't grootste deel waarschijnlijk djeloetoeng) onder het hoofd „getah pertja”. In 1901 verschijnt na 10 jaren van rust het begrip gomelastiek opnieuw — tot 1911; wellicht dat de eerste hoeveelheden ondernemings- en bevolkingsrubber hier ondergebracht zijn. In 1912 volgt een splitsing van de „andere getah's” in hangkang en djeloetoeng, hetgeen uiteraard niet beteekenen kan,

dat alles wat later in deze beide kolommen is opgenomen inderdaad hangkang of djeloetoeng is geweest. Immers zijn er na dit jaar tal van hoeveelheden mindere getah's uitgevoerd, die dus in een van beide groepen moeten zijn ingeschoven. In 1930 en 1931 verhuist de „hangkang”-export abusievelijk naar de kolom „getah pertja”, terwijl eerst vanaf 1928 de ketiau afzonderlijk is geregistreerd.

Ook de juistheid der opgegeven waardecijfers is op verscheidene punten aan twijfel onderhevig. Niettemin is het geheel voldoende om de belangrijke positie, door deze boschproducten van $\pm$ 1875 tot $\pm$ 1915 ingenomen, te demonstreeren.

In het laatst van de vorige eeuw is de bevolking er toe overgegaan getah pertjaboomen aan te planten. Het meest geschiedde dit door de Dajaks van het Kapoeasgebied, in hun boschvruchtentuinen (tembawangs). De juist sedert die periode steeds teruglopende prijs van de getah pertja heeft echter een opbloei van deze cultuur tegengehouden.

Omstreeks denzelfden tijd werden in de Westerafdeeling eenige ondernemingen, die de bereiding van getah pertja uit de bladeren van verschillende Palaquiumsoorten ten doel hadden, geopend. De getah pertja stond destijds in een centrum van belangstelling. Het Gouvernement was er zelf toe overgegaan een „getah pertjaplantsoen” aan te leggen, n.l. te Tjipetir op Java (1885). Ook ter Westerafdeeling ontstond zoodoende een groote activiteit. ENTHOVEN deelt mede, dat omstreeks 1890 in Boenoet een getah pertja-fabriek in bedrijf was. Eenige jaren later werden ook dergelijke ondernemingen in Meliau (1902) en Sambas (1904) geopend, doch, na slechts korten tijd werkzaam te zijn geweest, wegens gebrek aan toevoer van bladeren, weer gesloten. Nadien had nog van tijd tot tijd export van kleine hoeveelheden getahbladeren plaats, de laatste maal in 1920. ⁵⁾

De bosschen, waar thans nog getah-soorten en djeloetoeng worden gewonnen, zijn hoofdzakelijk gelegen in de nog onontgonnen gedeelten van de stroomgebieden der affluents van

---

⁵⁾ 9 II p. 533; 19 II p. 165; 22 p. 310 e.v.

de Kapoeas, in Meliau, Sanggau, Sekadau, Sintang en Boven-Kapoeas, zoomede in Boven-Matan en Boven-Simpang.

De in het rechtstreeks bestuurd gebied voorkomende djeloetoengboomen worden tegen vernieling en beschadiging beschermd door een gewestelijke keur: de „djeloetoengkeur”⁶⁾ van 1912; verder bestaat in de Westerafdeeling een „getahvervalschingskeur”⁷⁾ dienende tot het tegengaan van het vervalschen van de verschillende handelskwaliteiten der getah's door vermenging met minderwaardige soorten.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, deel I, Inleiding p. XXV.
2. Mededeelingen omtrent getah pertja in de Westerafdeeling van Borneo, Tijdschr. Ned.-Indië 1854 p. 342.
3. Aanteekeningen betreffende getah pertja boomen (Sapoteën) en getah pertja enz., naar aanleiding van ontdekkingen van Ir. James Motley, W. H. de Vriese, Soerabaja 1859.
4. De onbebouwde gronden op Borneo's Westkust, W. H. Senn van Basel, Tijdschr. Ned.-Indië 1880 I p. 81.
5. Aanteekeningen betreffende Getah pertja enz., J. W. Schlimmer, Bandjermasin 1882.
6. Uiteenzettingen over caoutchouc en getah pertja, A. H. Berkhout, Tijdschr. Nijv. en Landb. 1895 p. 205.
7. De toekomst der Gutta Percha, H. J. Th. Netscher, Teysmannia 1899 p. 266.
8. Iets over Caoutchouc, J. H. Boerrigter, Tijdschr. Nijv. en Landb. 1900 p. 81, 168.
9. Bijdragen tot de geographie enz., J. J. K. Enthoven (1903), deel II p. 531, p. 761.
10. Iets over z.g.n. Djeloetoeng, P. te Wechel, Teysmannia XXII p. 588.
11. Nog iets over Djeloetoeng, P. van Romburgh, Teysmannia XXIII p. 1.
12. Caoutchouc, Getah pertja en Balata, A. Slingervoet Ramondt, 2e druk, Haarlem 1907.
13. De getah-pertja-onderneming te Tjipetir, E. Tobi, Cultura 1909 p. 472.
14. Aanteekeningen enz. (over aan een Duitsche combinatie uit te geven djeloetoeng-concessies), J. G. Schlimmer, Bandjermasin 1911.

---

⁶⁾ Jav. Cour. 28 Jan. 1913 no. 8.

⁷⁾ Jav. Cour. 11 Mei 1934 no. 38; extra bijv. no. 28.

15. Economische beschouwingen over djeloetoeng enz., J. G. Schlimmer, Bandjermasin 1911.
16. Djeloetoeng-zaken, H. 's Jacob, Tijdschr. Nijv. en Landb. 82 p. 121.
17. Djeloetoengconcessies op Borneo, B. H. Drijber, Ind. Gids 1912 II p. 1444.
18. Uit de geschiedenis van de getah pertja, Z., Ind. Mercur 1915 p. 739, 838, 977 en 1022.
19. Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 182, 188.
20. Gegevens over djeloetoeng-gebruik, Korte berichten v. Landb., Nijv. en Handel 30 Juni 1921.
21. Planting and production of raw rubber and latex including Gutta percha, balata, chicle and jelutong, Annual report on the progress of rubber technology, deel I 1937.
22. Mijne bemoeienissen met de getah pertja-cultuur in Ned.-Indië, A. H. Berkhout, Tectona 1939 p. 389.
23. Ontwikkeling van de productenmogelijkheden der bosschen in de Buitengewesten, W. A. P. de Boer, Tectona 1939 p. 389.

c. *Damar en Copal.*

Om verschillende redenen is het noodzakelijk deze producten onder één hoofd te behandelen. Onder den gemeenschappelijken naam „harst” komt men deze stoffen in de oude literatuur tegen. Copal is dikwijls, met name in de oudere uitvoerstatistieken, inbegrepen in de geëxporteerde „gom-damar”, terwijl ook in tal van nog vrij recente statistieken de cijfers betreffende den uitvoer van damar en copal gecombineerd zijn opgenomen.

De dikwijls gebezigde benaming „gom-damar” en „gom-copal” zijn onjuist. De eenige overeenkomst tusschen „gommen” en „harsen” (tot welke laatste groep damar en copal behooren) is, dat ze beide uitscheidingsproducten van boomen zijn. De gommen zijn oplosbaar of mengbaar met water, echter onoplosbaar in de meeste organische oplosmiddelen, welke beide eigenschappen tegengesteld zijn aan die der harsen. De producenten van gommen, bijv. van „Arabische” gom (*Acacia senegal* Willd.) enz. komen in Nederlandsch-Indië niet voor. Het ligt voor de hand dat de gommen in de industrie een geheel andere bestemming hebben dan de harsen. Zij worden o.a. gebruikt voor de bereiding van kleefstoffen, tandpasta, weefsel-appretuur enz.

De in den handel voorkomende benaming „Pontianakharz” is zeer verwarrend. Hiermede wordt n.l. djeloetoeng aangeduid!

Damar.

Dit product moet sinds eeuwen bij de Inlandsche bevolking van West-Borneo bekend zijn geweest. VETH schrijft: „Vele andere boomen leveren de hars, onder den naam van damar bekend, die fijn gestampt en in een oepi-blad gerold, door de inboorlingen tot verlichting wordt gebrand, terwijl de fijne doorschijnende naar Java wordt uitgevoerd, om bij het batikken te worden gebezigd.”¹⁾

Reeds in de eerste helft der 19e eeuw werden kleine hoeveelheden „harst” naar Singapore geëxporteerd. Geleidelijk nam deze export toe, tot de damar-uitvoer ten slotte een der pijlers van het economisch leven ter Westkust werd.

Gedurende de laatste jaren zijn, mede ook naar aanleiding van de zeer scherpe daling van de uitvoerwaarde van damar en copal, de Nederlandsch-Indische harsen door de betrokken gouvernementsinstanties in studie genomen. Eerst de op deze studie gegronde publicaties hebben de kennis dezer harsen tot een behoorlijke ontwikkeling gebracht. Voor de Westerafdeeling is in dit verband — voor wat betreft damar — van bijzonder gewicht het in Tectona 1933 voorkomende artikel: „Damar-onderzoek in West-Borneo” van J. P. SCHUITEMAKER, destijds als opperhoutvester te Pontianak werkzaam.²⁾

Bij bedoeld onderzoek in de Westerafdeeling bleek het aantal boomen, dat „damar” produceert, enorm groot te zijn. SCHUITEMAKER vond onder de Dipterocarpaceae (verreweg de voornaamste), Burseraceae en Guttiferae, niet minder dan 22 „meer bekende” en 16 „minder bekende” soorten.³⁾

Slechts een deel dezer boomen is als producent van het exportproduct van belang. Het ruwe product is, gezien de onderlinge verschillen tusschen de talrijke damarleveranciers, een zeer heteroog mengsel, waarin behalve heldere stukken

---

¹⁾ Veth's „Westerafdeeling” I p. XXVI.

²⁾ 5.

³⁾ 3 p. 231 e.v.

ook veel groene, bruine en nagenoeg zwarte voorkomen. Een dergelijke menging is naar ENDERT opmerkt, zeer ondoelmatig, aangezien het ruwe product hierdoor veel minder opbrengt dan de damar van de Lampongs en Benkoelen, terwijl ook na de sorteering (te Batavia — hier ontstaat dus de in den handel bekende „Pontianak-damar”) de prijs nog steeds iets achterstaat bij dien van de „Sumatra-damar”.⁴⁾

Als belangrijke producenten in de Westerafdeeling noemt ENDERT, o.m. aan de hand van de gegevens van SCHUITMAKER: *Shorea laevifolia* comb. nov., Inlandsche naam benoea, in Sanggau ook wel penjaoe, die in West-Borneo veel getapt wordt; *S. virescens* Parijs, Inlandsche naam madjak (Ben.-Matan, Bov.-Matan, Sintang, Sanggau, Soekadana) of m. lilin (Melawi), eveneens veel getapt. Daarnaast nog drie Shoreasoorten, aangeduid met c, d en e. Sh. c draagt den Inlandschen naam toenam of tenam (Sanggau, Ben.-Matan, Bov.-Matan, Bengkajang, Sintang) of mampang (Ben.-Matan, Soekadana) en wordt eveneens wel getapt; Sh. d: Inlandsche naam botok (Sanggau) of (?) kebaong (Sintang); Sh. e draagt den Inlandschen naam marinja (Sintang) of (?) engkoenang (Sanggau), en behoort evenals Sh. d onder de getapte soorten.⁵⁾

Deze boomen leveren de betere „*damar mata koetjing*”. Het bijmengen met andere damar-soorten heeft echter veelvuldig plaats. Deze bijmenging draagt over het algemeen niet het karakter van vervalsching.

De goedkoope damar, die wordt uitgevoerd, bestaat behalve uit minder goede, vaak sterk verweerde hars, ook uit zgn. *zwarte* damar. Deze damar wordt geleverd door Shoreasoorten, door ENDERT aangeduid met h en j; Sh. h draagt de Inlandsche namen: pakit (Sintang) of pokit (Sekadau), Sh. j heet in Sanggau tengkoejoeng. Het van deze boomen gewonnen product is bruin-zwart. Voorts produceeren nog enkele *Balanocarpus*soorten „*damar hitam*”.

Van minder belang zijn *Vatica Rassak* Bl. (rassak ajer, Sintang; r. nangkak, Sanggau; r. lembawang, Ben. Matan;) en

---

⁴⁾ 7 p. 35.

⁵⁾ 7 p. 35, 36.

Cotylelobium flavum Pierré (rasak doerian — Sambas, Mempawah, in andere gebieden rasak met andere soortnamen).⁶⁾

T.a.v. de damarwinning op de Westkust is merkwaardig, dat de meeste boomen opzettelijk worden aangetapt en men zich dus niet beperkt tot het inzamelen van de spontaan uitgevloede hars. Dit heeft intusschen tengevolge gehad, dat West-Borneo de meeste andere gebieden, voor wat betreft de kennis omtrent damar, vooruit is, aangezien het verzamelen der gegevens door het vrij intensieve tappen — het nauwe contact met het productie-areaal dus — betrekkelijk eenvoudig was.

In de Westerafdeeling houden zoowel Dajaks als Maleiers zich met harsinzameling bezig. In die streken, waar men zich eerst later op dit bedrijf is gaan toeleggen (Melawi, Pinohlanden) is het meerendeel der geëxploiteerde boomen eigendom van Maleiers. In Boven-Kapoeas, Semitau en Matan b.v. is het aandeel der Dajaks in de productie grooter dan dat der Maleiers. Voorzoover de Dajaks damar verzamelen deden en doen zij zulks vrijwel altijd in loondienst of wel om een, van een Chineeschen opkoper, ontvangen geld- of voedselvoorschot in damar terug te betalen.

Een enkele Maleier verkoopt zelf zijn damar te Pontianak, doch meestal treden de overal langs de rivieren gevestigde Chineesche handelaren als tusschenpersonen op. Waar de beteekenis van het achterland van Sambas, dat vroeger ook betrekkelijk veel damar exporteerde, terzake zeer is verminderd, gaat thans bijna alles via Pontianak. Ketapang exporteert een enkele maal rechtstreeks naar Java, meestal echter ook via Pontianak.

Hieruit volgt dat de voornaamste productie-gebieden in het achterland van Pontianak moeten liggen. Het zijn hoofdzakelijk de bovenstroomgebieden van de Sekadau, de Sekajam-, Sepaoek- en Tempoekrivieren, de Bovenlanden van Melawi en Pinoh en voorts Semitau en Boven-Kapoeas.

---

⁶⁾ 7 p. 40 e.v.

UITVOERCIJFERS:

Hoeveelheden in tons van 1000 kg, waardebedragen in duizenden guldens.

De bedragen over de periode vóór 1900 gelden voor damar en copal gezamenlijk.

Jaar	Totaal		Naar het Buitenland		Naar Java	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1866	—	—	8	2	—	—
1880	—	—	158	112	—	—
1881	—	—	206	144	—	—
1882	—	—	2	2	—	—
1883	—	—	83	58	—	—
1888	—	—	72	51	—	—
1890	—	—	121	72	—	—
1896	—	—	81	49	—	—
1899	—	—	333	199	—	—
1903	—	—	62	25	—	—
1911	—	—	321	71	—	—
1912	—	—	85	19	—	—
1913	1171	273	84	21	1087	251
1914	1095	350	93	35	1002	315
1915	1190	351	390	117	800	234
1916	2251	1294	627	888	1624	406
1917	3718	988	2122	637	1596	351
1918	1858	447	689	207	1169	240
1919	1462	787	555	505	907	282
1920	1365	688	432	306	933	382
1921	1830	521	478	191	1352	330
1922	3062	603	990	346	2072	257
1923	1896	662	616	228	1280	434
1924	2096	644	259	85	1837	559
1925	2417	1097	159	53	2258	1044
1926	3117	1385	254	37	2863	1348
1927	3456	1754	92	13	3364	1741
1928	498	250	149	69	349	181
1929	1246	577	259	109	987	468
1930	105	35	64	22	41	13
1931	36	5	25	3	11	2
1932	368	20	211	9	157	11
1933	850	31	551	16	299	15
1934	3068	140	762	26	2306	114
1935	3786	153	1858	65	1928	88
1936	4615	211	1287	55	3328	156
1937	3793	216	654	31	3139	185

Nauwkeurig kunnen bovenstaande cijfers zeker niet worden genoemd. Dit hangt o.m. samen met de groepeerings van den harsenexport door de douane. Treft men dus al een splitsing tusschen damar en copal in de uitvoer-opgaven aan, dan blijft het nog een vraag of inderdaad steeds de damar- en copal-soorten door de douane juist zijn ondergebracht. Dit was voor de betrokken kantoren bepaald moeilijk, aangezien de bevolking ook de copalsoorten „damar” („damar daging”) noemt. Daarenboven is het in de praktijk, ook bij eenige kennis van de beide producten, nog niet altijd gemakkelijk de onderscheiding tusschen damar en copal te maken. ENDERT wijst er op, dat de douaneambtenaren bij hun desbetreffende taak aan de „Handleiding voor Warenkennis” ook niet veel steun hadden. Daarin zijn wel een paar bladzijden gewijd aan copal, maar slechts enkele regels aan damar, zonder dat zelfs een enkele damarsoort als zoodanig genoemd wordt. Genoemde deskundige acht het dan ook onmogelijk, een juist inzicht te krijgen in den uitvoer van de afzonderlijke harssoorten.⁷⁾ Zoo is het, gezien de veel meer betrouwbare cijfers der laatste jaren, hoogst waarschijnlijk, dat de hooge copal-uitvoercijfers van b.v. 1903, 1914, 1920 tengevolge van een foutieve verschuiving zijn genoteerd.

De verdeling van den export over de uitvoerhavens der Westkust was de laatste jaren vrijwel constant: Pontianak $\pm 80\%$. Ketapang $\pm 20\%$.

Hierboven is reeds op den achteruitgang van de beteekenis van den harsenexport gedurende de laatste jaren gewezen. De totale waarde van den uitvoer van Nederlandsch-Indië van deze producten daalde van ± 10 millioen in 1928/'29 tot ± 1.5 millioen in 1932/'33. Een naar aanleiding hiervan ingesteld onderzoek strekte zich uit tot alle onderdeelen der harsen-questie.

Te Buitenzorg werden, van regeeringswege, chemische en botanische onderzoekingen ingesteld. Daarnaast werden door de verbruikers in Amerika technische onderzoekingen geor-

---

⁷⁾ 7 p. 19.

ganiseerd, welke mede gedeeltelijk ten laste van het Indische Gouvernement kwamen.

Sedert 1932 is op die wijze veel materiaal verzameld (hier toe droeg voor West-Borneo b.v. het onderzoek-SCHUITMAKER bij). Nadien is door de Regeering een „Harsencentrale” in het leven geroepen⁸⁾, die tot taak heeft al bovengenoemden arbeid, voorzoover Nederlandsch-Indië betreft, te coördineeren. In deze „centrale” hebben vertegenwoordigers van de producenten en den handel en ambtelijke deskundigen zitting.

Bij alle maatregelen, die op dit terrein mochten worden beraamd, voorzoover die op bevolkingshandelingen van toepassing zouden zijn, zal steeds op den voorgrond dienen te worden gesteld welke economische positie de inzameling der harsen in elk der productiegebieden inneemt. Deze positie verzwakt, voorzoover de Westerafdeeling van Borneo betreft, nog voortdurend, naarmate het rubberareaal van de bevolking in het binnenland tapbaar wordt. Aan het op die wijze ontstaan van een nieuwe bron van geldinkomen zal echter in den loop van 1940/'41 wel een eind komen, terwijl invloeden van buiten af — b.v. zeer hooge damar-prijzen — in het voordeel van de harsenexploitatie zouden kunnen werken. Zoolang dit laatste echter niet het geval is, brengt iedere regeeringsmaatregel, die moeilijkheden voor de bevolking zou scheppen, het risico mede, dat het resultaat om te beginnen negatief zou zijn. De reactie op iedere overheidsinmenging van de zijde der op dit punt altijd „onwennige” bevolking zou bepaald in een vermindering der productie tot uiting komen. Deze reactie zal sterker zijn naarmate de positie der harsenwinning in het economisch geheel ter Westkust zwakker is, naarmate de bevolking het geldinkomen uit dit bestaansmiddel minder noodig heeft en het door lage prijzen weinig aantrekkelijk is. Een periode met lage damarprijzen is voor dergelijke maatregelen dus bij uitstek ongeschikt.

Suggesties tot het in 't leven roepen eener damarcultuur zijn in dit verband verklaarbaar. De bevolking beschikt echter over een hoeveelheid wilde damarboomen, die voldoende

---

⁸⁾ Staatsbl. 1937 no. 603, 607.

schijnt om het gevraagde quantum van het product te leveren. Overname van de productie-werkzaamheden door Lands- of landschapsinstanties, of contrôle op de Inlandsche producenten door die instanties, is zeer bezwaarlijk, vooral in verband met de wijze waarop damarboomen over het productiegebied verspreid zijn.

Dat in een minder goede kwaliteit van de Nederlandsch-Indische harsen onder de huidige omstandigheden een gevaar kan schuilen, vindt zijn oorzaak in de toenemende concurrentie der zgn. „kunstharsen”.

Oorspronkelijk hadden damar en copal op hun terrein — dat der lak- en verfindustrie — een soort monopolie-positie. Sedert de uitvinding van de kunstharsen en de ontwikkeling der kunstharsen-industrie, het in zwang komen van het gebruik van chineesche houtolie met colophonium en de nitrocellulose-lakken is in de marktpositie der natuurharsen echter een ingrijpende verandering gekomen. Vandaar dan ook, dat door deskundigen herhaaldelijk de aandacht werd gevestigd op het feit, dat het thans zaak is de Indische harsen nauwlettend te bestudeeren en te bewaken.⁹⁾ Dit alles droeg uiteraard mede bij tot het doen instellen van de bovengenoemde onderzoekingen vanwege het Nederlandsch-Indische Gouvernement.

Copal.

De naam „copal” is van betrekkelijk recenten datum. De literatuur over de economische ontwikkeling der Westerafdeeling van de vorige eeuw spreekt steeds van „damar”, ook als „copal” wordt bedoeld. Ook thans is het èn in den binnenslandschen handel èn bij de copal-verzamelaars nog de gewoonte om te spreken van „damar-daging”. Dit heeft intusschen tengevolge, dat uit de geschiedenis van de copalproductie der Westerafdeeling van Borneo zeer weinig bekend is. Omtrent het aandeel van copal in den harsenexport van de jaren vóór 1900 bestaan dan ook geen gegevens. Opmerking verdient in dit verband, dat, terwijl de damarproducenten reeds lang

---

⁹⁾ Vooral VAN DE KOPPEL in 3, 4 en 8.

opzettelijk worden aangetapt, zulks met de copal-leverende boomen niet geschiedt en men zich hier bepaalt tot het inzamelen van het spontaan uitgevloeid hars.

Het copalhars werd aanvankelijk beschouwd als het product van verschillende Agathis (behoorende tot de Pinaceae, in tegenstelling dus met alle damarsoorten, die n.l. door angiosperme boomen worden geproduceerd). Later meende FOXWORTHY alle copalproducenten tot één boomsoort n.l. de Agathis alba Foxw. te moeten terugbrengen. Thans vindt dit laatste echter bestrijding en wordt door deskundigen weer onderscheid gemaakt. De producent van het copalhars van West-Borneo is dan nu Agathis Borneënsis Warb.

De in Nederlandsch-Indië gewonnen copal staat in den handel merkwaardigerwijze bekend onder den naam „Manilla-copal”, hoewel Nederlandsch-Indië steeds meer dan 80 % van de wereldproductie van dit hars heeft geleverd.

UITVOERCIJFERS:

Hoeveelheden in tons van 1000 kg; waardebedragen in duizenden guldens.

De cijfers over de jaren vóór 1900 gelden voor damar en copal gezamenlijk.

Vanaf 1916 zijn damar en copal in de intergewestelijke statistieken (tot 1934) weer gecombineerd. Het is echter niet waarschijnlijk, dat er eenigen copal-uitvoer naar Java heeft plaats gehad in deze periode.

Jaar	Totaal		Naar het Buitenland		Naar Java	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1866	—	—	8	2	—	—
1880	—	—	158	112	—	—
1881	—	—	206	144	—	—
1882	—	—	2	2	—	—
1883	—	—	83	58	—	—
1888	—	—	72	51	—	—
1890	—	—	121	72	—	—
1896	—	—	81	49	—	—
1899	—	—	333	199	—	—
1903	—	—	761	190	—	—
1911	—	—	652	163	—	—
1912	—	—	878	219	—	—
1913	801	198	744	188	57	10
1914	687	138	687	138	—	—

Jaar	Totaal		Naar het Buitenland		Naar Java	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1915	206	33	206	33	—	—
1916	—	—	312	50	—	—
1917	—	—	390	55	—	—
1918	—	—	187	32	—	—
1919	—	—	332	61	—	—
1920	—	—	965(!)	367(!)	—	—
1921	—	—	—?	—?	—	—
1922	—	—	—?	—?	—	—
1923	—	—	34	9	—	—
1924	—	—	310	82	—	—
1925	—	—	247	76	—	—
1926	—	—	319	141	—	—
1927	—	—	176	67	—	—
1928	—	—	216	18	—	—
1929	—	—	237	92	—	—
1930	—	—	169	53	—	—
1931	—	—	30	8	—	—
1932	—	—	165	18	—	—
1933	—	—	318	27	—	—
1934	274	23	274	23	—	—
1935	216	18	216	18	—	—
1936	230	24	230	24	—	—
1937	281	27	281	27	—	—

Zooals hierboven reeds is gezegd, zijn de zeer hoge cijfers over 1903, 1910 en vooral over 1920, met een daarna in 1921 en 1922 ontbreken van iedere opgave, niet acceptabel.

De afscheep van copal geschiedt voor gemiddeld 75 % van het quantum te Pontianak, voor 't overige te Sambas.

Ook voor copal geldt de eisch, dat het product, in verband met den concurrentiestrijd tegen Chineesche houtolie (met colophonium), nitrocelluloselakken en kunstharsen, zoo goed mogelijk, ja steeds beter, ter markt wordt gebracht.¹⁰⁾

Evenals damar wordt copal hoofdzakelijk gebruikt in de lak- en verfindustrie. De vroegere aanwending in de gramaphoonplatenfabricage is thans te niet gegaan.

¹⁰⁾ Vide 3 en 4; ook In- en uitvoer 1930 p. 470, 471.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. De boschproducten van den Indischen Archipel, A. H. Berkhout, Ind. Gids 1915 I p. 169 e.v.
2. Hoe kan door het Boschwezen de exploitatie en de afzet van boschbijproducten het best bevorderd worden? C. van de Koppel, Tectona 1929 p. 676.
3. De handel en het gebruik van de voornaamste Ned.-Indische boschbijproducten copal en rotan, C. van de Koppel, Tectona 1929 p. 1083.
4. Hoe te voorkomen, dat de Ned.-Indische natuurharsen geheel door kunstharsen van de markt verdrongen worden, C. van de Koppel, Hand. 6e N. I. Natuurwetensch. Congr. 1931 p. 606.
5. Damaronderzoek in West-Borneo, J. P. Schuitemaker, Tectona 1933 p. 230.
6. Natuurlijke harsachtige producten, E. Aster; De verfkroniek 15 Sept., 15 Oct., 15 Nov. en 15 Dec. 1934.
7. Het harsonderzoek in Nederlandsch-Indië, tevens eerste overzicht der Nederlandsch-Indische harsen, meer in het bijzonder der damarsoorten, F. H. Endert, Korte Meded. Boschbouwproefstation no. 51; ook Tectona 1935 p. 248.
8. De harsen, damar en copal, C. van de Koppel, Econ. Weekblad 20 Nov. 1936.
9. De toekomst der Nederlandsch-Indische harsen, L. Verhoef, Tectona 1937 p. 758.
10. Aanplant van copalleverende boomsoorten, F. K. M. Steup, Tectona 1938 p. 1.
11. Gommen en harsen, uit Meded. Kol. Inst. XLIX, afd. Handelsmuseum no. 2, 1938.

d. *Rotan.*

Dit is het eerste boschbijproduct, dat op regelmatige wijze uit de Westerafdeeling werd uitgevoerd. VETH schrijft: „een hoogstbelangrijk artikel voor Borneo zijn de talrijke soorten van rotan en bindrotting (oewi), het voortbrengsel van verschillende speciës van het geslacht Calamus. Men heeft ze in de moerassige streken overal slechts voor het snijden; de bewoners verwerken ze tot manden of matten van groote duurzaamheid, of bezigen de buitendeelen der gespletene rotans als bindtouw, dat bij hun kunstlooze gebouwen vaak de plaats

van spijkers vervangt. Voor 't overige maken zij een der belangrijkste artikelen van uitvoer uit".¹⁾

Ook thans is rotan een in de Inlandsche maatschappij op uitgebreide schaal aangewend artikel. Tientallen soorten hebben hun eigen speciaal doel. „Rotan” is n.l. een verzamelnaam van een groot aantal klimmende, meestal doornige, palmsoorten, die overal in het oerbosch voorkomen.

Vermoedelijk zijn de rotansoorten alle onder te brengen in drie geslachten n.l. Calamus, Daemonorops en Korthalsia. Het werk, verbonden aan het determineeren der rotansoorten, is echter nog slechts ten deele verricht. HEYNE vermeldt reeds meer dan 130 soorten rotan, doch VAN DE KOPPEL meent, dat daarmede slechts een gering gedeelte beschreven zal zijn.²⁾

Van de in den handel aangetroffen drie groote groepen rotan (glans-, half glans-, en vettige rotan) levert de Westerafdeling, de laatste jaren althans, alleen glansrotan. Aan het „ontglanzen”, d.i. het verwijderen van de kiezelzuurhoudende, glazuurachtige buitenste laag van de glansrotansoorten, wordt in deze Residentie hoegenaamd niet (meer) gedaan.

Aangenomen kan worden, dat de glansrotan uit betrekkelijk weinig soorten wordt verkregen, doch het „geheim” hiervan is nog slechts voor een deel onthuld.³⁾ In het binnenland duidt men de beste rotan in den regel aan met den naam „rotan segah”. Het is evenwel meermalen gebleken, dat het begrip „segah” plaatselijk verschillende beteekenissen kan hebben.

Het wereldverbruik van rotan was van 1927—1932 dalende. VAN DE KOPPEL noemt als oorzaken hiervan: het meer en meer in onbruik geraken van rotan-meubelen, de concurrentie van de steeds toegenomen wilgenteenenproductie, en het verdringen van rotan-pitriet door fibre. De laatste jaren vertoont het verbruikscijfer echter een belangrijke stijging.⁴⁾

Naast glansrotan, in de statistieken met den naam „rotting” aangeduid, werden en worden nog zgn. „rotanstukken” uit-

---

¹⁾ 1 I p. XXIX.

²⁾ 8 p. 1214.

³⁾ Calamus caesius Bl., C. optimus? Zie J. H. VAN TUIL, Handel en Cultuur van rotan in de Z. en O.-afd. van Borneo, Tectona 1929 p. 695.

⁴⁾ 8 p. 1254, 1255.

gevoerd. Deze rotansoort, in de Westerafdeeling algemeen „semamboe” genoemd, heeft zeer lange geledingen, waardoor bijzondere geschiktheid voor de wandelstokken-fabricage ontstaat. De uit deze rotansoort vervaardigde zgn. Malaka- of semamboe-stokken („Spaansch riet”) bestaan dikwijls slechts uit één geleding. Semamboe is het product van *Calamus scipionum* Lour.⁵⁾

Andere vroeger eveneens geëxporteerde rotansoorten hebben thans hun beteekenis verloren.

In de hiervolgende exportcijfers zijn „rotting” en „rotan-stokken” in één kolom vereenigd. De hoeveelheid geëxporteerde semamboe-stokken vormt slechts een fractie van het overigens geheel uit glansrotan samengestelde quantum.

UITVOERCIJFERS:

Hoeveelheden in tons van 1000 kg; waardebedragen in duizenden guldens.

Betreffende den uitvoer naar Java zijn vóór 1913 geen cijfers beschikbaar; doch vermoedelijk had zeer weinig uitvoer naar Java plaats.

Geen noemenswaardige export naar andere Buitengewesten.

Jaar	Totaal		Naar het Buitenland		Naar Java	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1846	—	45	—	45	—	—
1847	—	49	—	49	—	—
1848	—	31	—	31	—	—
1853	—	90	—	90	—	—
1854	—	48	—	48	—	—
1855	—	72	—	72	—	—
1856	—	47	—	47	—	—
1866	—	280	—	280	—	—
1879	3457	691	3457	691	—	—
1880	2789	558	2789	558	—	—
1881	8183	1637	8183	1637	—	—
1882	4265	853	4265	853	—	—
1883	607	121	607	121	—	—
1884	6313	1263	6313	1263	—	—
1888	3479	696	3479	696	—	—
1889	3657	622	3657	622	—	—
1890	3562	427	3562	347	—	—

⁵⁾ 6 p. 186. Ook Meded. XLV Kol. Inst., Afd. Handelsmuseum no. 18, p. 90 e.v.

Jaar	Totaal		Naar het Buitenland		Naar Java	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1891	3377	507	3377	507	—	—
1892	3024	754	3024	754	—	—
1896	231	35	231	35	—	—
1897	8610	1318	8610	1318	—	—
1898	3779	567	3779	567	—	—
1899	3101	466	3101	466	—	—
1900	3623	547	3623	547	—	—
1901	2579	389	2579	389	—	—
1902	2371	358	2371	358	—	—
1903	2888	437	2888	437	—	—
1904	2191	317	2291	317	—	—
1905	2804	424	2804	424	—	—
1906	2877	438	2877	438	—	—
1907	2163	329	2163	329	—	—
1908	2538	376	2538	376	—	—
1909	1712	268	1712	268	—	—
1910	1619	279	1619	279	—	—
1911	2816	361	2816	361	—	—
1912	2184	280	2184	280	—	—
1914	1952	239	1935	238	17	1
1915	3316	398	3306	397	10	1
1916	2888	380	2855	376	33	4
1917	3072	404	3053	402	19	2
1918	3105	431	3094	430	11	1
1919	3572	488	3563	487	9	1
1920	4924	982	4793	961	131	21
1921	2380	432	2244	423	136	9
1922	3878	608	3810	602	68	6
1923	2237	351	2191	348	46	3
1924	3844	604	3789	597	55	7
1925	3316	483	3312	482	4	1
1926	2271	316	2261	314	10	2
1927	2969	419	2945	415	24	4
1928	2882	409	2829	402	53	7
1929	2219	295	2143	286	76	9
1930	1590	131	1459	120	131	11
1931	1976	109	1885	104	91	5
1932	2346	109	2052	97	294	12
1933	2311	108	2020	95	291	13
1934	2007	107	1788	95	219	12
1935	2540	112	2404	107	136	5
1936	1907	86	1594	75	313	11
1937	1504	83	1230	71	274	12

Verreweg het grootste deel van den uitvoer gaat via Pontianak. De oudtijds veel rotan produceerende streken in Singkawang, Bengkajang en Mempawah zijn thans op dit terrein van geen belang meer. Het huidige productie-areaal van rotan moet gezocht worden in de nog met primair bosch bezette streken van het Kapoeasgebied en Ketapang, zoomede daar, waar men omstreeks 1905 rotan heeft aangeplant: Sintang, Belitang, Meliau, Landak en Noord-Sambas. Het aanplanten van rotan is sedert geheel in onbruik geraakt. Verschillende der daartoe gebezigde terreinen (langs de rivieren) zijn naderhand weer geheel ontruimd en met rubber beplant.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, deel I, Inleiding p. XXIX.
2. De onbebouwde gronden op Borneo's Westkust, W. H. Senn van Basel, Tijdschr. Ned.-Indië 1880 I p. 81.
3. De cultuur van rottan, G. V. E. Leembruggen, Tijdschr. Nijv. en Landb. 1898 p. 262.
4. Bijdragen tot de geographie enz., J. J. K. Enthoven, deel II p. 530.
5. Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 185.
6. Rotan, J. J. Paerels, Cultura 1922 p. 185.
7. Rotan, L. K., Teysmannia 27 p. 192.
8. Handel en gebruik van copal en rotan, C. van de Koppel, Tectona 1929 p. 1213.

e. *Tengkawang*.

Het vetgehalte der vruchten van verschillende Diptero-carpaceae was reeds in het begin van de 19e eeuw bekend.

VETH schrijft over de „oliën en plantaardige talk” leverende gewassen der Westerafdeeling het volgende: „Hier verdient in de eerste plaats melding de memkabang of tengkawang, weder een boom van het geslacht dipterocarpus, en waarvan men een groot aantal soorten onderscheidt, onder welke de menkabang pinang tevens een duurzaam licht te bewerken, roodachtig timmerhout oplevert. De vetachtige zelfstandigheid, uit de noten dezer boomen getrokken, wordt deels in de lamp gebrand, deels als boter tot braden gebezigd. Proeven met deze

stof in Engeland genomen, hebben de overtuiging verschaft, dat zij voor het inwrijven der stoommachines de olijfolie overtreft, en op Manilla is men er in geslaagd, er uitmuntende kaarsen van te maken".¹⁾

Omstreeks 1870 begint de regelmatige uitvoer van tengkawangvet, korten tijd later ook van tengkawangpitten (illipé nuts), d.w.z. de zaadlobben uit de gepelde *noten*. De export van het vet houdt na 1910 vrijwel geheel op, nadat de uitvoer van pitten langzamerhand terrein gewonnen heeft. De Inlandsche vetbereidingsmethode was n.l. zoo primitief, dat het verkregen product op den duur niet voldeed. Thans is ook het bereiden van het tengkawangvet (vegetable tallow) voor eigen gebruik in het binnenland een zeldzaamheid geworden. BAL deelt mede, dat in den moeilijken tijd na 1930 de tengkawangvetbereiding sterk toenam, zoowel voor eigen consumptie als voor den verkoop, o.a. voor zeepfabrieken te Pontianak. In de praktijk is deze „sterke toename" echter niet van definitieven aard geweest. Voor de verlichting immers gebruikt men in het binnenland, indien eenigszins mogelijk, petroleum; kan dit niet meer betaald worden, dan volgt klapperolie en pas in uitersten nood zal tengkawangvet of damar worden gebruikt. Die uiterste nood nu is niet zoo algemeen of van zulk een langen duur geweest, dat groote hoeveelheden tengkawangvet zijn gebruikt.²⁾

De tengkawangpitten (padi tengkawang) noteerden in vroeger jaren over het algemeen goede prijzen, varieerende tusschen f 100.- en f 200.- per ton f.o.b. Den laatsten tijd wordt een gemiddelde prijs voor de verschillende kwaliteiten ad f 50.- per ton f.o.b. als niet ongunstig beschouwd. Van groot belang voor het economisch leven der betrokken gebieden kan de tengkawang derhalve onder deze omstandigheden — nu een ingrijpende prijsverbetering niet kan worden verwacht — niet worden. Daarbij dient ook rekening te worden gehouden met het feit, dat de tengkawang-oogsten zeer wisselvallig zijn. De verschillende tengkawang-producenten leveren n.l. — merk-

---

¹⁾ 1 I p. XXVI.

²⁾ 6 p. 253.

waardiger wijze alle gelijktijdig — slechts om de 6 à 7 jaren een belangrijke oogst. Meestal volgen dan nog enkele, weliswaar mindere, maar nog noemenswaardige productie-jaren, waarna telkens een periode vrijwel zonder mogelijkheid tot export volgt. De oorzaken hiervan zijn niet met zekerheid te bepalen. Vermoedelijk hangt dit verschijnsel in hoofdzaak samen met de klimatologische omstandigheden.

Het maximum der in een jaar te oogsten hoeveelheid tengkawangpitten, dat voor export kan worden bestemd, zou op ongeveer 9000 ton gesteld kunnen worden. Gemiddeld — b.v. over het tijdvak 1921—1930 gerekend — bedraagt de tengkawanguitvoer niet meer dan 3500 ton 's jaars, hetgeen tegen den bovengenoemden prijs ad f 50.- per ton een gemiddelde opbrengst ad f 175.000 kan opleveren.

OVERZICHT VAN DEN UITVOER.

De geheele export is op Singapore gericht, uiteindelijke bestemming meestal West-Europa; hoeveelheden in tons van duizend kilogram, waardebedragen in duizenden guldens.

Jaar	Pitten		Vet		Jaar	Pitten	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde		hoev.	waarde
1879	—	—	—	186	1919	7654	1148
1883	—	166	—	209	1920	2477	619
1884	—	—	—	71	1921	13	2
1885	—	—	—	132	1922	315	70
1897	—	72	—	187	1923	9603	1824
1898	—	—	—	46	1924	5273	580
1899	—	—	—	10	1925	3444	310
1900	—	1	—	2	1926	3954	962
1908	—	48	—	49	1927	368	47
1909	—	150	—	7	1928	3273	843
1910	362	36	—	—	1929	7071	1266
1911	750	75	—	—	1930	3076	424
1912	9002	900	2	0.3	1931	3202	127
1913	—	—	—	—	1932	—	—
1914	9776	2444	—	—	1933	—	—
1915	6508	1106	—	—	1934	—	—
1916	997	170	—	—	1935	4996	248
1917	39	8	—	—	1936	3728	139
1918	7	1	—	—	1937	32	2

Het overgrootste deel van den export gaat via Pontianak. Ketapang en Singkawang voeren slechts kleine quanta uit.

De tengkawangpitten kunnen worden onderscheiden in „grootste zwarte”, „grootste bruine”, zoomede „kleine zwarte” en „kleine bruine”. Deze onderscheiding hangt samen met de wijze waarop de pitten exportklaar worden gemaakt. In Landak past men algemeen de rook-methode toe, die de bruine pitten doet ontstaan. In het Kapoeas-gebied worden de noten geweekt, waardoor zij openspringen. De aldus vrijgekomen en vervolgens gedroogde pitten hebben een zwarte kleur.

Van de wetenschappelijke benamingen der talrijke Shorea- en Isoptera-soorten, die „tengkawang”-pitten leveren, volgen hier slechts de voornaamste: Shorea pinanga Scheff. (Inl. naam in Landak: „bane” en „mege” met diverse „soort”-namen), Shorea seminis V. Sl. (Inl. naam in geheel West-Borneo terendak), Shorea Gijsbertsiana Burck (vroeger S. stenoptera Burck, Inl. naam in Sanggau-Sekadau, toengkoel, in Landak toengkoel besar, toengkoel tawang enz.) Shorea Martiniana Scheff. (Inl. naam in Sanggau-Sekadau rabai of rambai, de laatste naam ook in Ketapang, in Landak belante of peloea), Shorea lepidota Bl. (Inl. naam in geheel West-Borneo madjau) en Shorea mecistopteryx Ridl. (Inl. naam in Landak, Sambas, Sanggau, afd. Ketapang, Singkawang lajar, in Landak ook lamboeng). De Inlandsche benamingen — ook die hierboven zijn opgegeven — bieden thans nog veel onzekerheid.³⁾

De tengkawangpitten zijn, naar ook blijkt uit het feit, dat zij nog steeds vallen onder de sepoeloeh-satoe, het tiendrecht op boschproducten, nog steeds te beschouwen als een boschbijproduct. Hoewel, inzonderheid in Landak, Tajan, Meliau, Sanggau, Sekadau en Sintang, verschillende soorten tengkawang worden aangeplant, kan niet van een „tengkawangcultuur” worden gesproken. Bedoelde aanplant heeft plaats op de zgn. tembawangs, de boschvruchten-„tuinen” der Dajaks en Maleiers. Deze tembawangs zijn meestal ontstaan op plaatsen waar eertijds Dajakhuizen hebben gestaan. Deze terreinen, veelal reeds daar gekozen, waar het bosch een naar verhouding

---

³⁾ 6 p. 273 e.v.; 7 p. 5.

groot aantal boschvruchtboomen bevatte, werden dan, nadat zij waren verlaten, door de verhuisde Dajaks geheel of gedeeltelijk met tengkawangsoorten, doerian, ramboetan, mangistan en andere vruchtboomen beplant; een enkele maal ook met Palaquium-soorten (getah pertja-producenten). Aanvankelijk werd de jonge aanplant ook eenigermate onderhouden. Het talrijkst zijn deze boschtuinen in Landak en Sanggau.

Het tengkawangvet vindt dezelfde toepassing als cacaoboter, d.i. dus in de eerste plaats de verwerking in chocolade; daarnaast ook in cosmetische praeparaten. Vroeger zou het vet ook bij de bereiding van kaarsen en zeep gebruikt zijn.⁴⁾

De belangrijke positie van de Westerafdeeling voor wat betreft de tengkawang-export blijkt uit de volgende cijfers⁵⁾ (in tons van 1000 kg):

Jaar	Ned.-Indië	W. A. van Borneo
1928	3420	3273
1929	10167	7071
1930	3853	3076
1931	5081	3276

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, deel I, Inleiding p. XXVI.
2. De tengkawang, H. P. A. Bakker, Ind. Gids 1884 I p. 264.
3. Bijdragen tot de geographie enz., J. J. K. Enthoven, deel II p. 534.
4. Verslag eener spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 187.
5. Plantentalg, J. J. Paerels, Cultura 1922 p. 120.
6. De tengkawang in de Westerafdeeling van Borneo, A. J. Bal, Landbouw 1933-'34 p. 211.
7. Tengkawang (illipé), P. A. Rowaan, Ind. Mercur 1937 p. 416.

⁴⁾ 7 p. 24, 25.

⁵⁾ 7 p. 11.

f. *Mangrovebast.*

Het kustgebied van de Westerafdeeling is bijzonder rijk aan mangrovebosschen, die geruimen tijd voor een deel in exploitatie zijn geweest ten behoeve van de zgn. „cutch”-bereiding. Bedoelde mangrove-terreinen (zgn. vloedbosschen) bestaan n.l. hoofdzakelijk uit *Rhizophora*- en *Bruguiera*-soorten, waarvan de bast bij extractie een hoog percentage aan looistof (tannine of cutch) blijkt te bevatten.

Begin 1905 werd de eerste cutchfabriek ter Westerafdeeling op het eiland Telok Air, midden in het mangrove-gebied van Koeboe, geopend.¹⁾ In 1906 volgde een tweede installatie te Poeloe Datoe (Soekadana). In 1907 hadden de eerste exporten van tannine plaats. Een tijdelijke slechte gang van zaken bij den looistofafzet in Amerika en Europa had tengevolge, dat de fabriek te Poeloe Datoe (in 1911) moest sluiten. Die te Telok Air bleef bestaan en maakte gedurende den wereldoorlog een bloeitijdperk door, terwijl daarna de bedrijfsresultaten nog tot 1924 bevredigend bleven. Nadien moest de cutchproductie van deze fabriek wegens verschillende handelsbelemmeringen, die een winstgevend tannine-bedrijf in Ned.-Indië onmogelijk maakten, worden gestaakt. De in 1927-'29 nog geëxporteerde hoeveelheden cutch dienen wellicht toegeschreven te worden aan de beide door WIND genoemde Chineesche cutch-ondernemingen; hieromtrent zijn overigens geen gegevens beschikbaar.²⁾

De mangrovebosschen aan de kust der Westerafdeeling zijn dus slechts gedurende ruim 17 jaar van reeële beteekenis geweest. Tot een exploitatie door de bevolking is het niet gekomen. De arbeiders der mangrove-ondernemingen moesten zelfs voor het grootste deel buiten deze Residentie worden aangeworven (Bandjareezen).

---

1) Volgens 4 II p 170 noot bestond reeds cutchbereiding in 1898, op een landbouwconcessie in Paloh.

2) 4 II p. 183, 184; 5 p. 138.

UITVOERCIJFERS:

Hoeveelheden in tons van 1000 kg; waardebedragen in duizenden guldens.

Betreffende den uitvoer naar Java zijn geen cijfers bekend vóór 1913; geen uitvoer naar andere Buitengewesten.

Jaar	Totaal		Naar het Buitenland		Naar Java	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1907	—	266	—	266	—	—
1908	—	218	—	218	—	—
1909	—	55	—	55	—	—
1910	—	166	—	166	—	—
1911	—	141	—	141	—	—
1912	—	242	—	242	—	—
1914	—	197	—	197	—	—
1915	1800	886	1727	863	73	23
1916	1781	891	1736	868	45	23
1917	1239	744	1138	683	101	61
1918	1118	478	542	325	576	153
1919	3498	1883	3047	1828	451	56
1920	1545	628	1494	613	51	15
1921	837	168	830	166	7	2
1922	266	70	260	68	6	2
1923	1222	343	1220	342	2	0.5
1924	2302	334	2299	333	3	1
1925	—	—	—	—	—	—
1926	—	—	—	—	—	—
1927	28	4	28	4	—	—
1928	47	9	47	9	—	—
1929	27	5	27	5	—	—

De afvoer van de te Telok Air geproduceerde cutch geschiedde via Pontianak, dan wel vanuit Telok Air rechtstreeks. De fabriek lag aldaar op een in zeer goed vaarwater gelegen eiland. (Padang Tikarbaai).

De verwerkte bast (de naam „bakau”, wel te onderscheiden van bako-bako d.i. nipahbosch, wordt door de Inlandsche bevolking vermoedelijk alleen aan de bast van enkele Rhizophoren gegeven; de overige bastsoorten hebben ieder een eigen naam) was hoofdzakelijk afkomstig van *Rhizophora conjugata* en *Rhizophora mucronata*. Andere gebruikte bastsoorten waren

afkomstig van *Bruguiera gymnorhiza*, *Br. eriopetala* en *Br. parvifolia*.³⁾

In den loop der jaren is het ook wel voorgekomen, dat kleine hoeveelheden „bakau-bast” werden geëxporteerd. WIND noemt dezen export in verband met de looistofbereiding. Het is evenwel zeer goed mogelijk, dat, onder den — bij Europeanen en Chineezzen — algemeenen naam „bakau”, hoofdzakelijk bast van *Ceriops Candolleana* Arn., d.i. de wegens een hoog kleurstofgehalte geëxploiteerde *tengar* of *tinggibast*, is uitgevoerd.⁴⁾

Eenigen tijd geleden is door een groote Engelsche maatschappij een aantal mangrovekapaanvragen met betrekking tot terreinen ter Westkust ingediend. Wat dit voor de economische beteekenis der mangrove-terreinen tengevolge zal hebben, dient nog te worden afgewacht.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. De mangroven als looistofproducten, F. H. von Stürler, *Cultura* 1909 p. 401.
2. Artikel in *Tectona* 1912, p. 429, 701.
3. Looistof-fabricage in Ned.-Indië, Th. A. de Neve, *Ind. Mercur* 1917 p. 5, 38.
4. Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 183.
5. Het looistofvraagstuk in Ned.-Indië, R. Wind, acad. proefschrift, Wageningen 1924.
6. Over de mogelijkheid van afzet van mangrove en bakau-bast, *Mededeeling* no. 37 Kol. Instituut, Afd. Handelsmuseum No. 15, 1934 p. 56.
7. Artikel over mangrovebasten, *Orgaan Ned.-Indische Plantersbond* 1936 p. 5829.

---

³⁾ 5 p. 138.

⁴⁾ 5 p. 138; 7 p. 5829.

§ 4. VOORKOMEN EN EXPLOITATIE VAN MINERALOGISCHE VOORTBRENGSELEN.

a. *Overzicht.*

Tijdens het eerste contact van de V.O.C. met West-Borneo was de uitvoer van *Landak-diamanten* (via Soekadana) het hoofdmotief, dat vreemdelingen aanleiding gaf om ter Westkust handelsrelaties aan te knopen. Omtrent den omvang van den diamantuitvoer, de vindplaatsen, de waarde, is weinig bekend. De hoeveelheid te verhandelen diamanten was echter blijkbaar voldoende om Soekadana gedurende een reeks van jaren tot een handelsplaats van beteekenis te maken. Andere redenen voor de opkomst en groei van Soekadana zijn moeilijk te vinden.¹⁾

Na $\pm$ 1750 is de diamantproductie van West-Borneo in belangrijke mate teruggelopen. In den loop van de 19e eeuw zet zich dit proces voort. Thans is het zoeken naar diamanten voor slechts eenige tientallen Maleiers en enkele Chineezers in Landak en Sanggau beroep gebleven, terwijl onder bepaalde omstandigheden (gunstigen waterstand) een aantal andere — tot verschillende bevolkingsgroepen behoorende — personen, uit „liefhebberij” nog wel aan dezen arbeid deelnemen. Hoewel ook heden ten dage nog niet over betrouwbare gegevens betreffende de jaarlijksche opbrengst van de gevonden diamanten wordt beschikt, staat wel vast, dat deze niet meer dan hoogstens eenige duizenden guldens bedraagt, weshalve geconcludeerd mag worden, dat de diamant-productie, zoowel in het hoofdgebied Landak, als in Boven-Sekajam (Sanggau), geen economische beteekenis meer heeft.

De *goudproductie*, eens groot genoeg om West-Borneo een wereldvermaardheid te bezorgen, heeft op een overeenkomstige wijze haar positie verloren.

Vermoedelijk werd $\pm$ 1740 ontdekt, dat op verschillende

---

¹⁾ SCHRIEKE in „Prolegomena enz.” T. Ind. T., L. en V.-kunde 1925 p. 90, noemt *drie* afvoerwegen van de Landak-diamanten: Soekadana, Lawei en Sambas. Lawei zou in 1522 door Broenei vernietigd zijn. Sambas was (en is) vanuit Landak vrijwel onbereikbaar, tenzij over zee, een afstand tweemaal die van Landak naar Soekadana.

plaatsen in het grensgebied Mempawah-Sambas de bovenste aardlagen zeer rijk aan goud waren. De vorst van Mempawah, en na hem die van Sambas, gingen in verband hiermede, bij gebrek aan bruikbare en tot het werk genegen binnenlandsche arbeidskrachten, er toe over Chineesche arbeiders aan te werven. Deze kwamen in grooten getale, organiseerden zich in het zgn. „kongsi”-verband, en werden ten slotte zoo machtig, dat het den beiden Inlandschen vorsten niet meer mogelijk was meer van het provenu der goudwinningen machtig te worden dan een zekeren cijns, waarvan de grootte niet met juistheid bekend is, doch die zeker niet meer dan enkele procenten van de netto mijnopbrengsten heeft bedragen. Veel genoeg hebben de beide genoemde vorsten en met hen de Westerafdeeling dan ook niet van de goudexploitatie beleefd. Ging een groot gedeelte der winsten met tijdelijk of voorgoed naar China terugkeerende mijnwerkers mede, van eenig economisch contact tusschen de Chineezzen en de overige bewoners van Noordwest-Borneo, waardoor deze laatsten mee konden deelen in den gevonden rijkdom, was door verschillende omstandigheden geen sprake.

Het ligt voor de hand, dat ook de gegevens over de goudproductie in de Chineesche districten van Sambas en Mempawah weinige en van betrekkelijke betrouwbaarheid zijn. Eenigszins beter wordt dit na het herstel van het Nederlandsche gezag in 1818, maar dan is de opbrengst der goudvindplaatsen reeds dalende, zoo zelfs, dat de verdeeling der nog met veel winst exploiteerbare terreinen onder de Chineezzen tot bloedige onderlinge twisten aanleiding geeft.

Het feit, dat de kongsi's zich niet op de gewenschte wijze naar het Nederlandsche gezag wilden schikken, gaf aanleiding tot moeilijkheden, die in 1854/'56 met de algeheele vernietiging der kongsi's eindigden. De ondergang der kongsi's, die in eerste instantie als organisatoren der goudwinning waren opgetreden, beteekende voor de, reeds sterk achteruitgaande, goudexploitatie een doodelijken slag. Na 1856 bleef van de eertijds belangrijke goudproductie der Chineezzen, met uitzondering van die in 't district Mandor, waar de kongsi Lan Fong tot 1884 mocht voortbestaan, slechts het magere resultaat van

eenige op zichzelf staande, economisch reeds minder belangrijke, ontginningen over. En ook dit overblijfsel ging gedurende de tweede helft der 19e eeuw en daarna langzamerhand zoodanig achteruit, dat van een tenietgaan van dit welvaarts-middel kan worden gesproken.

De goudwinning als permanent bestaansmiddel van een belangrijk deel van de bevolking van West-Borneo is hiermede verdwenen. Wat men thans nog wel op dit terrein ter Westkust aantreft — vooral in tijden van economische depressie, met lage prijzen van boschproducten en landbouwgewassen — is, dat het zeer kleine getal „beroepsgoudgravers of -wasschers” wordt aangevuld met honderden leden van de verschillende bevolkingsgroepen, die, op tal van plaatsen van de Westerafdeeling, van de bijna overal voorkomende goudsporen zoo-veel probeeren bijeen te verzamelen, als noodig is ter verkrijging van het op andere wijze niet meer te verdienen geldinkomen.

Een derde „mijnbouw-product”, dat in dit verband moet worden genoemd, is de *steenkool* uit het Kapoeasgebied.

Vermoedelijk is eerst in het begin van de 19e eeuw de aandacht gevallen op het feit, dat vooral in de toenmalige landschappen Selimbau en Boenoet op betrekkelijk eenvoudige wijze, op het oog goede, steenkolen konden worden gedolven. Hoewel aanstonds bleek, dat deze steenkolen op de bekende vindplaatsen slechts in dunne lagen voorkwamen, heeft men langen tijd gehoopt, dat op Westersche wijze exploiteerbare hoeveelheden zouden worden gevonden. Dit is echter niet geschied, en tot heden is — met uitzondering van de korte periode gedurende den wereldoorlog — de winning der West-Borneo-kolen beperkt gebleven tot een productie van enkele duizenden tonnen 's jaars, door de bevolking der betrokken gebieden zelf gegraven en (min of meer welwillend) door gouvernementsinstanties voor 's Landsdienst aangekocht. Dit is intusschen van economische waarde voor enkele kleine centra in het Boven-Kapoeasgebied, terwijl de daar aanwezige kolen ook een kleine noodreserve vormen.

Vast staat intusschen, dat omstreeks 1860, toen de Wester-

afdeeling, voorzover het kustgebied aangaat, voldoende gepacificeerd was om aldaar investering, zonder te groot risico, van Westersch kapitaal mogelijk te maken, de bestaande goud- en diamantwinning niet veel meer te beteekenen had, terwijl omtrent nieuwe mogelijkheden (steenkolen, ijzer, tin, enz.) nog weinig bekend was.

De successen der goud- en diamantexploitatie hadden echter reeds vóór 1800 de Westkust een grooten naam bezorgd. Er was destijds inderdaad een loonende ontginning van goudvelden en een vermoedelijk vrij regelmatige productie van diamanten, doch zeer overdreven verhalen daarover op Java en ook in Europa in omloop gebracht, deden de ideeën over dit gebied ten slotte alle realiteit verliezen en maakten van de Westerafdeeling een waar sprookjesland met „onbegrensde mogelijkheden” op mijnbouwgebied. Bekend is de historie van den Danau-Radja, den grooten diamant van Landak, over het bezit waarvan een oorlog zou zijn gevoerd, terwijl later bleek dat de echtheid van den steen op z'n minst twijfelachtig was! ²⁾

VETH, sprekende over den rijkdom van Borneo, juicht: „Deze bestaat vooral in de kostbare delfstoffen, die het in zijnen schoot bergt”. Daarna een „bloote optelling der kostbaarste producten van het delfstoffelijke rijk” gevend, noemt hij diamanten, goud, platina, kwikzilver, koper, tin, ijzer, antimonium, nikkel, porcelein-aarde, aardolie, mineraal-zout, zwavel en steenkolen. ³⁾ Talrijk zijn ook de verhalen over den ongelooflijken goudrijkdom van het Boven-Kapoeasgebied, van sommige bergen in Bengkajang. Een voorbeeld hiervan — uit den aangehaalden brief van ELOUT aan den Landvoogd VAN DER CAPELLEN — is hierboven, in hoofdstuk II aangehaald. ⁴⁾ Voor een deel stammen deze verhalen ook uit de periode na 1818. Toen immers beschikte men t.a.v. de goudproductie der Chineesche districten over weinig meer dan enkele onzekere mededeelingen van den Sultan van Sambas, en omtrent den goudrijkdom van de Boven-Kapoeasstreken, die nog niet waren

---

²⁾ 32 p. 5; ook 10 p. 197; Ingenieur 1919 p. 707.

³⁾ 1 I p. XXIX.

⁴⁾ Hiervoor p. 63.

bezocht, slechts over berichten van Maleische handelaren.

Omstreeks 1850 wist men echter, dat de goudwinning in de districten Montrado enz. van Sambas sterk achteruitgaande was, terwijl uit de rapporten der verschillende gouvernements- autoriteiten, die reizen hadden gemaakt naar de landschappen aan den bovenloop der Kapoeas-rivier, overtuigend bleek, dat omtrent mogelijkheden op mijnbouwgebied aldaar voorshands niets vast stond; de bevolking van bedoeld gebied had in het verleden wel aan goudwasschen gedaan, echter met weinig succes, en bepaald zonder dat redelijkerwijs ook maar eenige basis voor de sprookjes, die in omloop waren geweest, daarin zou kunnen worden gevonden.

Langzamerhand, zeer langzaam, vormt zich dan ook bij de kenners van de toestanden en mogelijkheden ter Westkust de meening, dat de toekomst van dit gebied niet op mijnbouw- mogelijkheden kan worden gebaseerd, dat van „onbegrensde” mogelijkheden op dit terrein geen sprake is, dat wellicht één enkele onderneming eenig succes zal vermogen te boeken, doch dat nooit voor den economischen opbouw van het geheel de mijnbouw het fundament zal kunnen opleveren.

Zeer langzaam ging dit. Het was blijkbaar moeilijk deze waarheid te aanvaarden. Zoo deelde de oud-Resident A. H. GIJSBERTS in 1891, in een vergadering van het Indisch Genootschap te 's-Gravenhage nog mede, dat de voortbrengselen op mineralogisch gebied van de Westkust waren: sedert 1855 kolen uit Selimbau, voorts diamanten uit Landak, Sanggau en Sekadau, kwik uit een der zijtakken van de Boenoetrivier, koper uit Montrado, Bengkajang en Mandor, goud uit de meest variabele plaatsen.⁵⁾ Geen der genoemde mijnbouwproducten was toen in loonende exploitatie bij een Westersche onderneming, ondanks zeer serieuze en deskundige pogingen. Was het strikt genomen juist, dat bij Boenoet een enkele maal een kleine hoeveelheid cinnaber was gevonden — verdere vondsten werden, ondanks de uitgelofde belooning, niet aangebracht! Noemenswaardige hoeveelheden koper zijn nooit geproduceerd, nooit aangetoond, hoogstens verondersteld! Van

---

⁵⁾ Verh. Ind. Gen. 10 Nov. 1891.

deze feiten moet men op de hoogte zijn geweest, doch een streep door „mijnbouw” op de lijst der toekomstmogelijkheden van de Westerafdeeling was blijkbaar een harde zaak. ENTHOVEN verricht dan ook nog een zeer baanbrekende handeling, wanneer hij in het „besluit” van zijn groot werk „Bijdragen tot de geographie van Borneo's Westerafdeeling”, na het betrokken gebied grondig bestudeerd, en zeer uitvoerig beschreven te hebben, o.m. concludeert, dat de mijnindustrie voor het land geen toekomst vormen kan. „Alleen landbouw in den uitgebreidsten zin des woords, en waar nog waardevolle bosschen zijn, toezicht op de exploitatie, om een verder uitroeien der boschproducten te voorkomen, zullen dit gebied tot ontwikkeling en welvaart kunnen brengen.”⁶⁾

Veel verder gaan reeds de schrijvers van het „verslag eener Spoorwegverkenning in Noordwest-Borneo” (VAN SANDICK en VAN MARLE, 1919). Zij bewijzen uit de geschiedenis, uit de ervaringen der verschillende mijnbouwondernemingen en uit de resultaten der van overheidswege verrichte onderzoekingen, dat van den mijnbouw hier voor de toekomst niets meer te verwachten valt: „de beteekenis der goudelverij van West-Borneo heeft nog slechts historische waarde”. „Geheel uitgestorven is het bedrijf nog wel niet; zelfs worden nog, bij wijze van spreken, overal sporen van goud gevonden, maar de goudwinning kan na de opheffing der kongsi's niet anders dan in het klein geschieden”. „Goudwassching uit het rivierzand... vindt evenwel nog zeer veel plaats... De opbrengst is echter van zoo luttelen aard, dat het niet de moeite waard wordt geacht, daarvan aangifte te eischen”. „Het graven naar diamant in Landak heeft ongeveer gelijke beteekenis als het zoeken naar goud...”⁷⁾ Over den Europeeschen mijnbouw: „De teleurstelling op mijnbouw-gebied nam in West-Borneo al niet minder groote afmetingen aan dan die op landbouw-gebied, maar de ontgoocheling trof daarbij zooveel te dieper, omdat de hoop op succes schijnbaar een werkelijken grondslag had gehad. West-Borneo had immers eeuwenlang goud opge-

---

⁶⁾ 26 p. 876.

⁷⁾ 30 II p. 209, 210.

bracht? WING EASTON echter is het geweest, die ook toen reeds waarschuwde (maar tevergeefs), dat ook die grondslag bedriegelijk was. Hadde men, volgens hem, het *geologisch* onderzoek doen voorafgaan aan de *opsporing van ertsvindplaatsen* en niet omgekeerd, dan zou reeds veel eerder gebleken zijn, dat wel verscheidene edelmetaalertsen in de bovenste lagen van den bodem aanwezig waren, maar dat deze zich niet naar de diepte voortzetten. De voorraad aan de oppervlakte was betrekkelijk spoedig uit te putten en daarmede was het met den rijkdom gedaan. Voor de uitbuiting was de Chineesche en Inlandsche delverij al vrij afdoende geweest, zoodat voor Europeesche ondernemingen, misschien één ongerept gebleven vindplaats daargelaten, er niets meer te doen bleef, althans niet op groote schaal. Slechts ondernemingen, die in staat waren een zeer groote massa erts te verwerken met klein goudgehalte, zouden z.i. misschien in staat zijn, om te renderen.... Ook hier was de faam van de uitgaande hoeveelheden goud der Chineezen weer veel grooter geweest dan de werkelijkheid, op feiten onderzocht, is gebleken te zijn.”⁸⁾

De ervaring omtrent mijnbouwkundige mogelijkheden ter Westkust is sedert nog aanmerkelijk verrijkt. Meer en meer is vast komen te staan, in de eerste plaats voor den dienst van den Mijnbouw, doch ook voor de betrokken bestuursambtenaren, dat verdere pogingen om hier een op Westersche wijze ingerichte exploitatie te ondernemen, beter kunnen worden nagelaten. „Mining is a chance”, in de Westerafdeeling thans een „very bad one”.

Ter motiveering van deze meening kan dan worden aangevoerd, dat sedert den aanvang van de werkzaamheden der eerste specifiek Westersche mijnbouwmaatschappij in 1859, er nimmer één onderneming is geweest, die er zonder schade afgekomen is, terwijl de achtereenvolgens plaats gehad hebbende uitgebreide onderzoekingen van overheidswege niet hebben geleid tot resultaten, die eenige waarschijnlijkheid voor loonende Westersche exploitatie in het leven riepen.

Een reden tot het *uiten* van deze meening is gelegen in de

---

⁸⁾ 30 II p. 210, 211.

noodzakelijkheid de belangen der groote en kleine financiers der mijnbouwpoingen ter Westkust te beschermen, en te voorkomen, dat de reeds niet bijster goede roep, die van de Westerafdeeling uitgaat, door verdere mislukkingen nog meer degradeert.

„Mining” is n.l. in tweeërlei opzicht een „chance”; in de eerste plaats voor bonafide „ondernemers” op mijnbouwkundige en voor minder bonafide collega’s op finantieele resultaten.

b. *Onderzoekingen van gouvernementswege op geologisch en mijnbouwkundig gebied.*

De eerste exploraties door gouvernementeele mijnbouwdeskundigen dateeren van na 1850. De oorzaak, dat men over de bezwaren van de aan die exploraties verbonden uitgaven heenstapte, was uiteraard in de eerste plaats gelegen in de omstandigheid, dat de Westerafdeeling van ouds als producente van goud- en diamanten een goeden naam had gehad. Daarnaast gaf de vrees, dat JAMES BROOKE, de Radja van Serawak, zijn invloed in Centraal-Borneo zou trachten uit te breiden, in algemeenen zin aanleiding tot een vermeerdering van belangstelling in het binnenland ook van West-Borneo, terwijl ten slotte BROOKE’s successen als antimoon-producent ook voor de Westerafdeeling verwachtingen wekte.

De eerste onderzoekingen hadden plaats in 1851 (het onderzoek van GROLL in Selimbau.⁹⁾ Veel belangrijker waren de daarna plaatsgehad hebbende, omstandig verslagen, exploraties van R. EVERWJN van 1853—1857. Deze onderzocht achter-eenvolgens:

het voorkomen van kolen langs de Kapoeas (Boenoet, Embalau, Selimbau enz.),

het voorkomen van koper in het grensgebied Mempawah—Mandor (Tampi-gebergte boven Penitie),

het voorkomen van tin in Soekadana, Simpang en Matan-Kendawangan,

---

⁹⁾ I I p. 50; Tijdschr. Ned.-Indië 1851 p. 537—636, aant. van J. Groll.

het voorkomen van antimonium op de Karimata-eilanden,
het voorkomen van ijzer, koper en tin in het Palohgebied
in Noord-Sambas,

het voorkomen van koper c.q. goud bij Boedok (grens Bengkajang—Singkawang).¹⁰⁾

Slechts ten aanzien van mogelijkheden tot exploitatie van koperertsen bij Tampi en goudertsen bij Bengkajang was, volgens de resultaten van EVERWIJN's onderzoek, eenig optimisme gewettigd.¹¹⁾

Na 1857 hebben nog eenige incidenteele vondsten plaats, o.m. van looderts bij Marau in Kendawangan. Dit alles beschouwende, zegt EVERWIJN in 1879: „Mag men eenerzijds hieruit afleiden, dat het land niet zoo rijk is aan mineralen, of dat minstens de ontginbare delfstoffen er niet zoo voor de hand liggen, als men zulks in vroegere tijden wel heeft doen voorkomen, anderzijds zou het echter verkeerd zijn op grond daarvan te willen beweren, dat uit een mijnbouwkundig oogpunt niets van den mineralogischen of delfstoffelijken rijkdom van Borneo is te verwachten.”¹²⁾

Een onderzoek naar het na de exploraties van EVERWIJN gevonden looderts in Kendawangan (1871) heeft plaats gehad in 1878, door de Ingenieurs L. F. LE ROI en G. O. CROES. Het resultaat was, dat wel loodertsvindplaatsen werden gevonden, doch deze bleken reeds uitgeput; een verdere exploitatie werd niet loonend geacht.¹³⁾

In Mei 1879 werd vervolgens de mijnbouwingenieur C. J. VAN SCHELLE aangewezen voor een commissiereis naar West-Borneo, in verband met een noodzakelijk geacht onderzoek naar het voorkomen van cinnaber in bedoeld gebied. In 1880 volgt een meer algemeene regeeringsopdracht aan VAN SCHELLE: de leiding der geologisch-mijnbouwkundige opname van een gedeelte der Westerafdeeling van Borneo.

VAN SCHELLE bleef tot 1886 ter Westkust werkzaam. Uit zijn uitgebreide verslagen blijkt dat hij:

---

¹⁰⁾ 14 p. 3 e.v.

¹¹⁾ 3: Tijdschr. Ned.-Indië 1855, p. 53; J. M. N. I. 1883 p. 381.

¹²⁾ 14 p. 89.

¹³⁾ 16.

het voorkomen van cinnaber bij de rivier Betoeng, in Boven-Kapoeas, onderzocht,

op tal van plaatsen de bestaande goudwinning observeerde en de geheele entourage onderzocht,

een onderzoek instelde naar de vroeger door Dajaks geëxploiteerde ijzervindplaatsen,

het voorkomen van andere metalen dan goud in de Chi-neesche districten controleerde: loodglans (gedeeltelijk zilverhoudend), koper (gedegen en als koperkies), kwikzilver (als cinnaber) en antimonium (als grauwspiesglanserts).

Het blijkt hem, dat de oppervlakkige lagen van den bodem ter Westkust vrijwel steeds goudhoudend zijn, dat het goudwasschen — hoewel oncontroleerbaar — geacht moet worden op een groot aantal plaatsen voor de bevolking een bestaan op te leveren. Op tal van plaatsen in Boven-Kapoeas en Semitau vindt hij steenkolen, die wel van locale waarde worden geacht, maar niet in aanmerking komen voor ontginning op groote schaal. Exploraties naar goud en diamanten hebben zeer magere resultaten. Cinnaber wordt wel op enkele plaatsen gevonden, maar in, niet nader te traceeren, op zichzelf staande, kleine hoeveelheden. ¹⁴⁾

Over steenkolen merkte VAN SCHELLE nog het volgende op: „het is mogelijk, dat door boringen meerdere en dikke lagen worden ontdekt, doch dan zal de ontginning zeer kostbaar zijn; ook geloof ik niet, dat, bij den grooten afstand van de kust en de slechte gelegenheid voor afscheping aan de monding der Kapoeas-rivier, zulk een ontginning winstgevend kan zijn”. ¹⁵⁾

Slechts op een tweetal plaatsen lieten VAN SCHELLE's bevindingen ruimte voor een poging tot winning, op grootere schaal, van goud, koper en eventueel lood, n.l. te Sjoei Tsiet bij Selinse, en te Hang Oei San, 3½ km. ten Oosten van Montrado. ¹⁶⁾

In 1893 werd opnieuw een aanvang gemaakt met geologisch-

---

¹⁴⁾ 15 p. 16. e.v.; de onder 18 genoemde bronnen.

¹⁵⁾ 17 p. 34.

¹⁶⁾ Tijdschr. Aard. Gen. 1883 p. 12.

mijnbouwkundige onderzoekingen in de Westerafdeeling van Borneo. Doel was een exploratie van de Chineesche districten van Sambas en van de rijken behorende tot het stroomgebied der Kapoeas-rivier. Bij deze onderzoekingen heeft voornamelijk de mijnbouwingenieur N. WING EASTON de leiding gehad. Achtereenvolgens werden onderzocht Sambas, Landak, Mandor en het Kapoeasgebied. Het resultaat werd in hoofdzaak gevormd door een vermeerdering van de bestaande gegevens van geologischen aard betreffende het onderzochte gebied. Uit mijnbouwkundig oogpunt bezien leidden de onderzoekingen vrijwel tot niets. In het vierde kwartaal van 1898 werden de werkzaamheden stopgezet, na afwerking van het geheele programma.

Van 1899 tot 1910 hadden geen geologische of mijnbouwkundige exploraties ter Westerafdeeling plaats. In December 1910 werden echter weer eenige, in de afdeeling Sambas gelegen, nieuw bekend geworden ertsvindplaatsen verkend. Het resultaat was ook thans vrijwel negatief. In 1913 werden eenige ertsafzettingen bij Sintang en in de onderafdeeling Sanggau gecontroleerd. Ook deze bleken van geen economische beteekenis te zijn.

De meer algemeene onderzoekingen worden daarna weer opgevat in December 1915. Ditmaal is leider de mijnningenieur J. E. LOTH, die tot Oct. '17 ter Westkust werkzaam blijft en daarna over de resultaten zijner „vluchtige” verkenningen en opsporingen een uitvoerig verslag publiceert.¹⁷⁾

In bedoeld verslag worden de kolenvindplaatsen in een zestal „bekkens” verdeeld: *a* het Selimbau-Boenoet, *b* het Boven-Ketoengau, *c* het Belitang, *d* het Sanggau, *e* het Sintang-beneden-Melawi en *f* het Bt.-Alatbekken. Van kolenveld *a* worden de kolenlagen te dun en de velden te klein geacht. Dagbouw door de bevolking is de eenige oplossing. Bij de kolenbekkens *b*, *c*, *d* en *e* is in het geheel geen kans op loonende ontginning. Ook dagbouw kan hier niet worden aangewend. Kolen moeten in 't groot geëxploiteerd worden, anders worden de kosten per m³ te hoog, de qualiteit te verschillend, de

---

¹⁷⁾ 29.

leveranties onbetrouwbaar. Het kolenveld f, het Bt.-Alatbekken, krijgt een veel beter getuigenis. Hoewel hier echter dikkere lagen, over grootere oppervlakte, aanwezig worden geacht, wordt de kans op geslaagde exploitatie, wegens de afgelegenheid van het betrokken terrein, gering aangeslagen.

„Vatten wij” — aldus LOTH — „de economische vooruitzichten van het koolvoorkomen in deze Residentie te samen, dan blijkt, dat ten opzichte van grootbedrijf, alleen voor de Bt.-Alatkool de vraag moet opengelaten worden, terwijl van de andere velden voor het Inlandsch-kleinbedrijf hoofdzakelijk het Selimbau-Boenoet kolenveld in aanmerking komt”.¹⁸⁾

Koesterden R. EVERWIJN en C. J. VAN SCHELLE nog de hoop op het vinden, bij diepboringen, van ontginbare dikkere kolenlagen bij Sintang of bij Boenoet, LOTH niet meer; hij raadt verder onderzoek af.¹⁹⁾

Het hierboven aangehaalde rapport vermeldt verder, dat hetgeen in de Westerafdeeling van Borneo gevonden is, weinig hoop op het aantreffen van petroleum wettigt.²⁰⁾

T.a.v. het voorkomen van ertsen (goudertsen enz.) wordt al evenmin eenig perspectief gelaten. Geconstateerd wordt, dat goudstroomafzettingen over het geheele gewest te vinden zijn. In 't algemeen wordt een winstgevend grootbedrijf als uitgesloten gequalificeerd. Op het voorkomen van diamanten in Landak en Sanggau wordt weinig nieuw licht geworpen. Verwezen wordt naar WING EASTON's sombere opvattingen hieromtrent.²¹⁾

Het eerst hieropvolgend onderzoek is dat van de hoogleraren S. J. VERMAES en W. A. KNOL, in 1920, naar het voorkomen van kopererts op Karimata. De resultaten van de exploraties — waarbij voor den Dienst van Mijnbouw de ingenieur W. A. J. AERNOUT tegenwoordig was — waren t.a.v. koper en tin geheel negatief. Wat men vond, waren ijzer-

---

¹⁸⁾ 29 p. 256 e.v.

¹⁹⁾ J. M. N. I. 1879 I p. 43; J. M. N. I. 1880 II p. 34; 29 p. 269.

²⁰⁾ 29 p. 271.

²¹⁾ 29 p. 273; zie 20a.

sporen en goud in zeer kleine hoeveelheden, zonder economische vooruitzichten. ²²⁾

In 1923 werd een aanvang gemaakt met een onderzoek naar alluviaal goud in de zgn. Chineesche districten (Montrado). Tal van proeven ter contrôle van den goudrijkdom der oppervlaktelagen werden genomen. Men vond vrijwel overal een gering goudgehalte. De slotformule luidde: „arme alluviale voorkomens en goudvoerende ondergrond”. Geen vooruitzichten. ²³⁾

In 1924 volgde een onderzoek naar Landak-diamanten. Wel werd ontdekt, dat diamant aldaar op meer terreinen voorkwam, dan men te voren gedacht had. De geheimzinnigheid, door de Dajaks in acht genomen, had in zooverre eenig succes gehad. De overtuiging, dat van een exploitatie van diamanten in grootbedrijf geen sprake kon zijn, werd echter verstevigd.

In 1925 werd het diamant-onderzoek in 't Landaksche nog voortgezet, terwijl aldaar (in de Menjoekai-vallei) tevens een onderzoek naar het goudvoorkomen werd ingesteld. Omtrent dit onderzoek wordt in 1926 gemeld: „In de nabijheid van een paar oude verlaten Chineesche kollongs werd nog eenig goud aangetroffen, waaruit men mag afleiden, dat de bevolking vroeger de goudhoudende vallei-gedeelten zeer nauwkeurig gekend heeft en bijna volkomen uitgewerkt, zoodat er niets is overgebleven”. ²⁴⁾ Dit gold in 't bijzonder voor secundaire goudafzettingen. Ook ten aanzien van primaire ertsafzettingen werd een onderzoek ingesteld o.m. bij Bengkajang, aan de Landak-Mempawah grens, met weinig bemoedigende resultaten. Bedoeld onderzoek werd nog in 1927 voortgezet, waarna in 1928 een uitgebreide exploratie naar tin in Matan (stroomgebieden van de Soengei Tajap, de Sei Pawan enz.) plaats had. Er werd geen tin aangetroffen. Ook de verdere onderzoekingen, die (met een onderbreking van April 1929—Mei 1930) tot Juli 1932 duurden, brachten nergens het exploitabel voorkomen van nuttige mineralen aan het licht. Het resultaat van dit

---

²²⁾ 31.

²³⁾ Verslag Mijnbouw 1924.

²⁴⁾ Verslag 1926 p. 60. Zie ook Versl. Verg. Ind. Gen. 1930 p. 69.

onderzoek, dat voor het grootste deel onder leiding van den mijn ingenieur L. H. KROL stond, was evenwel een geologische kaartteering van de geheele Residentie. De daaraan verbonden werkzaamheden konden in 1937 worden beëindigd.

c. *Aanteekeningen betreffende de geschiedenis van den Westerschen mijnbouw in de Westerafdeeling van Borneo.*

De eerste mijnbouwmaatschappij, die ter Westkust werkzaam was, trachtte de kopervindplaatsen bij Tampi, aan den bovenloop van de Penitie-rivier (welke door EVERWIJN niet onbruikbaar waren geacht), te exploiteeren. Van 1859—1861 duurden de werkzaamheden; zonder succes. Dit schijnt, althans voor eenige jaren, belanghebbenden er van te hebben weerhouden ter Westkust mijnbouwondernemingen te beginnen. Ten tijde van het onderzoek van den ingenieur VAN SCHELLE, dat t.a.v. enkele goudvindplaatsen in het landschap Sambas geen algeheel hopeloze resultaten opleverde, en daarna (voornamelijk van 1888—1891), ontstond echter een enorme belangstelling voor mijnbouwmogelijkheden ter Westkust. Het aantal opsporingsvergunningen bedroeg gedurende de periode van 1885 tot 1910 gemiddeld meestal meer dan honderd, terwijl het aantal concessies de honderdvijftig heeft overschreden. Een aanmerkelijk aantal concessionarissen stelde serieuze onderzoekingen in. Sommigen zijn zelfs overgegaan tot het inrichten van groote mijnbedrijven. Nergens, ook in het gunstigste geval niet, was de opbrengst van het gewonnen edel metaal voldoende om de gedane kapitaals- en dagelijksche uitgaven te dekken. Bekend zijn uit deze periode de West-Borneo Goudmaatschappij met mijnen te Sepang en Boedok; de Ban Pin San maatschappij, met de mijn van dien naam, gelegen in de Goenoeng-Sekadau (Zuid-Sambas); de Goud-exploratie-Maatschappij Bengkajang; de Loemar-Maatschappij; de Sintoeroe-Maatschappij; verder Bani, Alluvia, Emmaville, Melawi-rivier Concessies, Sambas-rivier Concessies, Sebalau, Songkong, Empalai, Mandor I, II en III enz.

Voor al de West-Borneo Mijnbouw Mij., Ban Pin San, Loemar en Sintoeroe waren op ruime basis opgezet. Zoo was bij

de Ban Pin San-exploitatiën (begonnen in 1888) in 1891 reeds f 400.000 uitgegeven, tegen een productie ter waarde van f 70.000. Nadat in 1891 de werkzaamheden gestaakt waren, begon men in 1898 opnieuw met groote kapitaalsuitgaven. Ook thans zonder succes. In 1902 werd alles stopgezet. Loemar, in 1900 opgericht, boekte in 1900 en 1901 opbrengstcijfers, respectievelijk ad $\pm$ f 24.000 en f 46.000; nadien werden de Westersche methoden, die te duur bleken, verlaten en werd de gewone Chineesche werkwijze toegepast, evenwel ook zonder succes. Sintoeroe was de beste mijn, die West-Borneo gekend heeft. De opbrengstcijfers over 1909 t/m. 1917 beliepen respectievelijk f 50.000, f 440.000, f 150.000, f 70.000, f 30.000, f 62.000, f 36.000, f 26.000 en f 7000.-. Hier scheen het, vooral in 1910, alsof kapitaal en kosten ruimschoots gedekt zouden worden. Op den duur bleek dit echter ook bij deze Maatschappij niet het geval te zijn.²⁵⁾

Het aanvankelijke succes van Sintoeroe gaf echter, aan het sedert $\pm$ 1895 voortdurend geslonken optimisme, omtrent de mijnbouwmogelijkheden ter Westkust, nieuw voedsel. Tal van opsporingsvergunningen werden aangevraagd en enkele nieuwe concessies ontstonden. Van een succes, dat een vergelijking met dat van Sintoeroe kan doorstaan, is echter geen sprake meer geweest.

Ook heden ten dage is de belangstelling voor den mijnbouw ter Westerafdeeling nog betrekkelijk groot. Het aantal exploratievergunningen loopt steeds in de tientallen en niet zelden komt een concessie-aanvraag binnen. Telkenmale acht men het verantwoord nog eens een poging te wagen. Temeer, waar de overal aanwezige goudsporen niet nalaten de onderzoekers hoopvol te stemmen, terwijl voortdurend op het succes van kleine Chineesche goudondernemingen kan worden gewezen. Zoo exploiteerde in den loop van 1938 een van Singkawang afkomstige Chinees een, flinke winsten afwerpende, goudonderneming in de onderafdeeling Bengkajang. Op deze onderneming (Serantak-Boedok) waren in totaal $\pm$ 80 Chineesche en Dajaksche mannen en vrouwen werkzaam. De

---

²⁵⁾ 30 II p. 212.

ondernemer had niet meer dan eenige duizenden in zijn bedrijf behoeven te steken, doch wist handig van, onder zeer gunstige omstandigheden verworven, waterkracht en andere weinig kostbare hulpmiddelen gebruik te maken. Van langen duur is zulk een succes in den regel niet, doch daarvan is men zich ook wel bewust.

Dergelijke kleine en zeer kleine goudexploitaties zullen ongetwijfeld ter Westerafdeeling nog diverse malen kunnen worden ondernomen met afwisselend kans op succes. Van de investering van Westersch kapitaal in het mijnbedrijf heeft de Westerafdeeling van Borneo echter vrij zeker niets te verwachten. De laatste mislukkingen, vooral ook die van Pandan (1937), hebben dit opnieuw bewezen.

Nog zij vermeld, dat één concessionaris zich — in onderscheiding met de hierboven genoemde goudondernemingen — meer in het bijzonder bezig hield met de exploitatie van diamantvindplaatsen in Landak. Deze exploitatie, aangevangen in 1907, eindigde een jaar later wegens gebrek aan fondsen, nadat voor een bedrag ad f 58.000 aan diamanten was gevonden (in de mijnen Waris, Pantek en Soengei Emahan).²⁶⁾

d. *Aanteekeningen betreffende de geschiedenis van de Inlandsche en Chineesche exploitaties.*

Zoals reeds werd vermeld, ontstond omstreeks het midden van de 18e eeuw in de landschappen Sambas en Mempawah een omvangrijk goudproduceerend gebied, waar geïmmigreerde Chineezzen, eerst in dienst der landsvorsten, later zelfstandig als producenten optraden. De voornaamste goudvindplaatsen waren gelegen in de huidige districten Montrado, Benkajang en Mandor. Omtrent de opbrengstcijfers en het aantal deelnemers aan de exploitatie is zeer weinig bekend. Naar aan de hand van de aanwezige literatuur mag worden aangenomen, bedroeg het aantal volwassen mijnwerkers in 1770 ± 10.000, om daarna te stijgen, tot omstreeks 1820 een maximum van 30.000 werd bereikt. Gedurende de periode 1770—1820 nam het aantal

---

²⁶⁾ 30 II p. 213.

personen uit de kongsi's, dat zich met landbouw bezig hield, ook in sterke mate toe. De landbouwende kongsi's (en gedeelten van kongsi's) hadden tot taak de Chineesche gemeenschap zoo-veel mogelijk onafhankelijk te maken van den aanvoer van voedingsmiddelen, die door tusschenkomst van de Maleische vorsten moest geschieden. Hoeveel de opbrengst der gezamenlijke kongsi-exploitaties per jaar heeft bedragen, kan slechts worden geschat. RAFFLES taxeert de opbrengst over het jaar 1810 op 3.7 millioen Spaansche dollars. Hiervan zou, naar zijn gegevens, ongeveer één millioen zijn besteed voor den aankoop van opium en kleederen, één millioen aan zout, olie, tabak en dergelijke, terwijl één millioen door repatrieerende Chineezzen zou zijn medegenomen, en de rest opgezonden naar China. Vermoedelijk is deze taxatie te hoog; volgens CATOR, tengevolge van de omstandigheid, dat RAFFLES ten onrechte van de veronderstelling uitging, dat destijds iedere volwassen Chinees ter Westerafdeeling in den mijnbouw werkzaam was. VETH geeft als opbrengst over 1848 nog 1.3 millioen gulden.²⁷⁾

De achteruitgang van het opbrengstcijfer der goudexploitaties nam na 1854/'56 een veel ernstiger vorm aan, tengevolge van het tenietgaan van de (den mijnbouw organiserende) kongsi's. Bedroeg de bruto-opbrengst der na 1856 nog geëxploiteerde goudvindplaatsen aanvankelijk nog eenige honderdduizenden guldens, na $\pm$ 1875 wordt het een zeldzaamheid, als zulk een goudontginning goede winsten afwerpt. In den loop der jaren ziet men dan ook, naarmate de activiteit van de Chineesche bevolkingsgroep ter Westerafdeeling op landbouwgebied toeneemt, het aantal goudwinningen afnemen. De sterke opkomst der rubbercultuur ter Westkust na 1924 heeft in dezen overgang nog een aanmerkelijk aandeel gehad. Thans is de mogelijkheid tot het vinden van een (mager) bestaan in het goudgraven en goudwasschen, zooals hierboven reeds omschreven, nog slechts van belang in de functie van reserve-velvaartsmiddel.

---

²⁷⁾ Raffles „History of Java” I p. 263, 264 noot; 1 I 326 e.v.; 36 p. 149, 150.

De vindplaatsen van *diamanten* waren en zijn gelegen in de huidige onderafdeelingen Landak en Sanggau, aan den bovenloop der groote rivieren Landak en Sekajam en aan enkele zijtakken dezer rivieren.

RAFFLES zegt, dat de mijnen van Landak zoo oud zijn als de Maleische heerschappij over het betrokken gebied van Borneo. Die van Sanggau zijn, naar hij meent, van wat jongeren datum.

De hoeveelheid diamanten door de V.O.C. uit West-Borneo aangevoerd, moet aanzienlijk zijn geweest. RAFFLES meent, dat omstreeks 1738 door de Hollanders jaarlijks voor een waarde van twee à driehonderdduizend Spaansche matten aan diamanten werd geëxporteerd.²⁸⁾

Omstreeks het midden van de 18e eeuw nemen ook tal van Chineezen aan de diamantexploitatie, die tevoren geheel in handen was van Dajaks en Maleiers, onder contrôle van den vorst, deel. Den terugval van de diamantproductie gedurende de tweede helft der 18e eeuw schrijft RAFFLES toe aan den achteruitgang der V.O.C., de afnemer van vrijwel de geheele geproduceerde hoeveelheid diamant. Toen de vraag op die wijze langzamerhand ophield, werden de meeste der „mijnen” stilgelegd. Er bleven slechts een tiental „parits” over, waaraan ongeveer 170 Chineezen werkzaam waren.

Van niet weinig gewicht bij de beschouwing van de diamantproductie is de houding, die hierbij steeds door den vorst en zijn rijksgrooten is aangenomen. Zij eischten n.l. dat alle steenen boven een bepaald gewicht, tegen een door den vorst of diens vertegenwoordiger vast te stellen prijs door den vinder aan dezen werd afgestaan, terwijl de vastgestelde prijs bovendien werd uitbetaald in goederen, waarop door den vorst nog een behoorlijke winst was gelegd. Het is onder deze omstandigheden niet te verwonderen, dat de Chineezen op den duur weinig ambitie voor deelneming aan de diamantexploitatie toonden.²⁹⁾

---

²⁸⁾ Raffles „History of Java” I p. 265, 266 noot; ook I I p. 69 e.v.

²⁹⁾ I I p. 70, 71.

Toen in 1818 het herstel van het Nederlandsche Gezag ter Westerafdeeling plaats had, was de diamantproductie en -handel grootendeels verlopen. In 1823 deed het Nederlandsche Gouvernement een poging om hierin verbetering te brengen. Bij overeenkomst met den Panembahan van Landak werden de diamantmijnen in dit rijk onder rechtstreeksch beheer van het Nederlandsche Gezag gesteld, onder bepaling, dat de ruwe steen door de arbeiders aan het Gouvernement moest geleverd worden voor viervijfde van de getaxeerde waarde. De knevelarij van de zijde van den vorst was op deze wijze uitgeschakeld, en zoo er inderdaad een mogelijkheid tot productie van een belangrijke hoeveelheid diamanten bestond, dan had dit nu kunnen blijken. Ruim vijf jaar (tot 1828) heeft het hierboven omschreven systeem gefunctionneerd en, hoewel het Gouvernement op de diamanten een totale winst ad $\pm$ f 26.000 heeft gemaakt, werd het provenu lang niet voldoende geacht om verdere bemoeiingen van de Regeering te rechtvaardigen, vooral in verband met de hooge kosten der terzake noodige militaire bezetting van Landaks hoofdplaats Ngabang. In 1831 volgde nog een poging om den diamanthandel te beheerschen, doch reeds in 1833 werd de actie gestaakt, voorgoed.

Daarna merkt men van Chineezzen bij de diamantproductie weinig meer. De Dajaks schijnen evenwel in de eerste jaren hierna van de diamantgraverij nog veel werk te hebben gemaakt. Als PEETERS (in 1861) de diamantproductie van dien tijd vergelijkt met die van 1841, schrijft hij: „Een twintigtal jaren geleden schijnt de diamanthandel, te oordeelen naar het aantal slijpwielen, welke men alleen op Ngabang had, grooter geweest te zijn dan thans. Toen had men op Ngabang zeven personen, die 16 slijpwielen bezaten en waarmede zij een goed bestaan hadden; thans zijn er niet meer dan 6 slijpwielen en drie personen, die het diamantslijpen verstaan.”³⁰⁾ VETH's cijfers met betrekking tot den uitvoer van diamanten van 1836 tot 1848, zijn de waardebedragen van de diamanten, die op Java en Madoera, uit *geheel* Borneo, werden ingevoerd, terwijl niet kan worden nagegaan welk deel hiervan van West-

---

³⁰⁾ 6 p. 415, 418, 407.

Borneo afkomstig is.³¹⁾ Vermoedelijk bedroeg de waarde der jaarlijks uitgevoerde diamanten van de Westkust, van 1835 tot 1850, gemiddeld omstreeks f 50.000. PEETERS, sprekende over de waarde der geëxporteerde diamanten tot ± 1860, zegt: „Het is zeer moeilijk om eenigszins met juistheid op te geven, hoe groot de geldsom is, welke jaarlijks op Ngabang in den diamant-handel omgezet wordt. Zij moet echter niet groot zijn en veel geringer dan men zich wel voorstelt. Eenige handelaren spraken van een som van hoogstens f 30.000, anderen weder noemen een som van f 50.000.³²⁾ Destijds was het nog de gewoonte de diamanten met goederen (lijnwaden, gongs, tabak enz.) te betalen. PEETERS (± 1860) verhaalt nog, dat het aantal personen, dat van het diamantzoeken min of meer een beroep maakt, ± 500 bedraagt, terwijl hij „het aantal Landakhs, die weten, wat diamanten zijn en op welke kenmerken zij hebben te letten om dien steen te vinden, gerustelijk durft te stellen op de helft der geheele bevolking.”³³⁾

De diamantproductie van Sanggau was, in vergelijking met die van Landak, van veel minder beteekenis. Omstreeks 1860 bedroeg de omzet aan diamanten te Sanggau niet meer dan ± f 10.000.

Gedurende de tweede helft van de 19e eeuw en ook daarna, blijft Landak, en in mindere mate ook Sanggau, diamanten produceeren, echter geleidelijk aan minder. Dit blijkt, bij gebrek aan contrôle op productie-cijfers (vooral waar men de gevonden groote steenen veelal in het geheim, buiten den vorst om, verhandelt), het beste uit de langzame vermindering van het aantal personen, die zich met het moeilijke en zware werk, aan het diamantzoeken verbonden, bezighoudt. Wel wordt een enkele maal een groote diamant gevonden, b.v. in de tachtiger jaren een van 80 karaat, die voor f 30.000 in Serawak verkocht wordt en in 1910 nog een van 24 karaat; het gemiddelde gewicht aan gevonden diamanten blijft echter dalen.³⁴⁾ Eenerzijds is dit ongetwijfeld een gevolg van het feit, dat de beste

---

³¹⁾ 1 I p. 75.

³²⁾ 6 p. 404.

³³⁾ 6 p. 416.

³⁴⁾ 27 p. 542.

vindplaatsen zijn uitgeput, anderzijds ook van de omstandigheid, dat andere bestaansmogelijkheden ontstaan, die door de bevolking boven de diamantwinning worden gesteld. Zoo is de opkomst van de bevolkingsrubbercultuur in de laatste decennia ook hier van groote beteekenis geweest.

Productie gedurende:	1876—1879	gemiddeld	5591	karaat.
	1880—1884	„	2836	„
	1886—1892	„	1542	„
	1896	„	1435	„
	1904	„	720	„
	1905	„	710	„
	1914	„	250	„

Na 1915 is de opbrengst der gevonden diamanten vermoedelijk nimmer hooger geweest dan $\pm$ f 5000 's jaars. De laatste jaren nog niet één derde van dit bedrag.

Tot in 1893 waren te Pontianak twee diamant-stoomslijpen gevestigd. Nadien werden de diamanten van Landak in hoofdzaak door Bandjareezen opgekocht en naar Martapoera verzonden. Een enkele maal werden ze nog te Pontianak, met behulp van de daar aanwezige handslijpwielen, geslepen; na $\pm$ 1915 schijnt dit echter in het geheel niet meer plaats te hebben gehad. De diamant-slijperijtjes van Ngabang moeten reeds tientallen jaren eerder verdwenen zijn.³⁵⁾

De eerste pogingen tot exploitatie van de in het Boven-Kapoeasgebied aanwezige *kolenlagen* (de andere kolenbekkens zijn tot nog toe onaangeroerd gelaten) dateeren van 1846. De ondernemer, de Pangeran Bendahara van Pontianak slaagde er echter niet in een door hem gesloten leveringscontract met het Gouvernement na te komen.³⁶⁾ Tal van proeven zijn nadien met de Boven-Kapoeaskolen — die steeds in meer of mindere mate in exploitatie bleven — genomen. De uitslag was vrij onregelmatig. Later is wel gebleken, dat het zeer goed mogelijk is, met eenige zorg, goede kolen uit de aanwezige kolenvind-

³⁵⁾ 30 II p. 207.

³⁶⁾ 1 I p. 32, 33.

plaatsen te verkrijgen, kolen, die beslist weinig behoeven onder te doen voor het Europeesch product; doch de bevolking, aan wie de productie der Boven-Kapoeaskolen was toevertrouwd, gaf zich van de eischen, die aan prima steenkolen worden gesteld, in het geheel geen rekenschap en achtte het niet bezwaarlijk, dat de verzonden steenkolen de eene keer meer, en de andere keer minder, met modder en ander vuil vermengd waren. Dat nooit overgegaan is tot een exploitatie in 't groot — naar uit het hierboven gegeven verslag der mijnbouwkundige onderzoekingen in het kolengebied reeds blijkt — is gelegen in het feit, dat de aanwezige hoeveelheden daartoe niet de gelegenheid boden.

De benaming van het koolproduct van het Boven-Kapoeas-gebied heeft in de historie discussie uitgelokt. Bruinkolen, zooals sommigen meenden, waren het beslist niet. MOLENGRAAFF vond weliswaar sporen van bruinkolen in het betreffende gebied, doch daarmee hadden de bekende kolenvindplaatsen niets gemeen, terwijl het product dier vindplaatsen de potaschloog-proef (althans sommige lagen) met glans kon doorstaan. VERBEEK geeft aan den naam „pekkolen” de voorkeur. Deze naam zegt niets omtrent het gehalte aan organische zuren (verschil steenkool-bruinkool) en geeft min of meer de onderscheiding met de oudere steenkolen aan.³⁷⁾

Het Gouvernement is na 1855 steeds voortgegaan met vrijwel constant ieder jaar wat kolen uit Boven-Kapoeas aan te koopen. Het Koloniaal verslag maakt van die aankopen regelmatig melding. In dit verband meldt GERLACH in een in 1881 verschenen artikel³⁸⁾, dat de vorsten uit Boven-Kapoeas omstreeks dat jaar bij de Nederlandsch-Indische Regeering in het krijt stonden wegens genoten voorschotten, terwijl hun was toegestaan op afkorting hunner rekeningen aan het Gouvernement kolen te leveren. De prijs was gefixeerd op f 1.— per pikol, waardoor de kolen te Pontianak, inclusief de vervoerskosten, op meer dan f 20.— per ton kwamen; voor die dagen veel te duur. Later werd de verrekeningsprijs op f 0.75 gebracht, het-

---

³⁷⁾ 24 p. 62, 415; 11 p. 59.

³⁸⁾ Bijdr. Konink. Inst. T., L. en V.-kunde 1881 p. 316.

geen echter ten rechte nog te hoog was. Uit ENTHOVEN's mededeelingen kan worden opgemaakt, dat deze manipulaties tot $\pm$ 1885 hebben geduurd.³⁹⁾ Daarna beperkt de bemoeienis van het Gouvernement zich tot incidenteele aankopen van enkele partijen Selimbau- of Boenoetkolen, b.v. in 1901 650 ton, in 1902 578 ton, in 1906 1517 ton. Het Gouvernement blijft evenwel de eenige afnemer.

De plaatselijke productie was zoo geregeld, dat iedereen aan de exploitatie van de kolenvindplaatsen mocht deelnemen, mits aan den vorst een cijns, volgens ENTHOVEN toentertijd op f 0.20 per pikol gesteld, werd betaald.

Uiteraard had de ontwikkeling van de handelsstoomvaart op de Kapoeas een stimuleerenden invloed op de kolenproductie van het Boven-Kapoeasgebied. De verkoop van steenkolen aan particulieren bedroeg omstreeks 1910 $\pm$ 1200 ton 's jaars, tegen een ongeveer gelijke levering aan het Gouvernement. De stijging van den steenkolenprijs tijdens de oorlogsjaren en de internationale verkeersbelemmeringen gedurende die periode, hebben een zekere hausse in Boven-Kapoeaskolen doen ontstaan. In 1915 bedroeg de productie $\pm$ 8000 ton en in 1917 zelfs $\pm$ 11200 ton.⁴⁰⁾

Na den oorlog daalde de productie al spoedig tot het gewone peil. De vervanging van een groot deel der stoomvaartuigen op de Kapoeas door motorvaartuigen, gedurende de laatste 15 jaar, heeft een uiterst nadeeligen invloed op de afname der kolen door de particuliere scheepvaart uitgeoefend.

Daar ook de bevolking van de voormalige landschappen Selimbau en Boenoet thans in het bezit is van een behoorlijk rubberareaal, is de economische noodzakelijkheid van het aan den gang houden der kolenproductie, die nimmer veel te beteekenen had, trouwens verdwenen.

Naast genoemde drie „mijnbouwproducten” kan nog *ijzer* genoemd worden. Oudtijds moeten de bewoners van West-Borneo n.l. in hun totale ijzerbehoefte hebben voorzien

---

³⁹⁾ 26 I p. 172, 173.

⁴⁰⁾ 30 II p. 214.

door exploitatie van plaatselijke ertsvindplaatsen. Waar deze precies gelegen hebben, is niet bekend, evenmin hoe groot de productie geweest is, al kan worden aangenomen, dat deze — gezien het toenmalig gebruik van ijzer — geen groote afmetingen zal hebben gehad. Tajan, Boven-Simpang en Noord-Sambas vindt men wel als waarschijnlijke ijzerproductiegebieden genoemd. Uiteraard is, naar boven reeds werd vermeld, tijdens de verschillende onderzoekingen ter Westkust ook aan het ijzervorkomen de noodige aandacht geschonken. Nergens evenwel werd ijzererts in exploiteerbaar geachte hoeveelheden aangetroffen.

Ten slotte dient nog medegedeeld, dat tot voor kort in West-Borneo op verschillende plaatsen (in het Serawai-, Sepaoek- en Sekadau-gebied), door de bevolking *zoutbronnen* werden geëxploiteerd, ten behoeve van de eigen zoutvoorziening. Deze zoutbronnen, die een zeer slechte kwaliteit zout opleverden, hebben thans in verband met de algeheele verbetering van de economische positie der bevolking hun beteekenis verloren.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, 1854/1856, deel I p. XXIX, 32—34, 69—81, 101, 325—342.
2. Verslag van een reisje naar het landschap Palo en naar Tandjong Datoe, Tijdschr. Ind. T., L. en V.-kunde 1855 p. 387.
3. Verslag van een onderzoek naar kopererts bij het gebergte Tampi aan de Penitierivier, R. Everwijn, Nat. Tijdschr. Ned.-Indië 1855 p. 53; J. M. N. I. 1878 II p. 117; 1879 I p. 44; idem naar tinerts in Soekadana, Simpang en Matan, en naar antimoniumerts op de Karimata-eilanden, R. Everwijn, Nat. Tijdschr. Ned.-Indië 1855 p. 58.
4. Idem naar tinerts in Kendawangan, R. Everwijn, Nat. Tijdschr. Ned.-Indië 1857 p. 449.
5. Geologische kaart van de Westerafdeeling van Borneo, R. Everwijn, Nat. Tijdschr. Ned.-Indië 1858/59 p. 273.
6. Eenige mededeelingen omtrent de diamant-graverijen en de diamant-nijverheid in de landschappen Landak en Sangouw, J. J. Peeters, Tijdschr. Nijv. en Landb. Ned.-Indië 1861 p. 402.
7. Vorkommen und Gewinnung des Goldes auf der Insel Borneo, Tijdschr. Ned.-Indië 1866 p. 307 (J. H. Kloos).

8. Looderts in 1871 door inlanders gevonden bij Marauw in het landschap Kendawangan, R. Everwijn, Jaarb. Mijnw. Ned.-Indië (J. M. N. I.). 1872 I p. 260, nader J. M. N. I. 1874 I p. 171, 1879 II p. 239.
9. Molybdeenglans, voorkomende in Landak, R. Everwijn, J. M. N. I. 1872 I p. 262.
10. De groote diamant, of Danau Radja, van Matan, R. Everwijn, J. M. N. I. 1873 I p. 197.
11. Over „zwartkolen” van Borneo, R. D. M. Verbeek, J. M. N. I. 1875 I p. 59.
12. Iets over de diamantmijnen van Landak, J. F. M. Schulz, Tijdschr. Ned.-Indië 1877 II p. 454.
13. Verslag van Borneo. Steenkolen en hare geschiktheid als brandstof, C. de Groot, J. M. N. I. 1878 II p. 153.
14. Overzicht van de mijnbouwkundige onderzoekingen, welke tot nog toe door den Dienst van het Mijnwezen in de W.A. van Borneo zijn verricht, R. Everwijn, J. M. N. I. 1879 I p. 3.
15. Verslag over het voorkomen van cinnaber bij de rivier Betoeng, zijtak der rivier Bojan aan de rivier Kapoeas, C. J. van Schelle, J. M. N. I. 1880 I p. 15.
16. Verslag van een onderzoek naar lood- en zinkertsafzettingen aan de Kendawangan-rivier, L. F. Le Roi en G. O. Kroes, J. M. N. I. 1880 II p. 3; naschrift van Van Schelle p. 8.
17. De geologische en mijnbouwkundige onderzoekingen in de Westerafdeeling van Borneo, C. J. van Schelle, J. M. N. I. 1880 II p. 33.
18. Verslagen en mededeelingen van C. J. van Schelle omtrent zijn onderzoekingen in de Westerafdeeling van Borneo, voortgezet door N. Wing Easton: J. M. N. I. 1881 I p. 263; 1882 II p. 27, 101; 1883 II p. 5, 23, 71, 81, 84, 86, 92, 166, 177; 1884 II p. 123, 219, 261, 277 (zie ook p. 381); 1885 II p. 117, 183, 252, 297, 298; 1886 I p. 133; 1886 II p. 109; 1887 II p. 95; 1899 I p. 143.
19. Reis naar het merengebied van Boven-Kapoeas in Borneo's Westerafdeeling, L. W. C. Gerlach, Bijdr. T., L. en V.-kunde 1881 p. 285.
20. Het diamant-voorkomen in Landak, N. Wing Easton, J. M. N. I. 1894 II p. 94.
- 20a. Diamanten in Landak; hun voorkomen en ontginbaarheid, N. Wing Easton, Batavia 1895.
21. Voorloopige mededeelingen over de geologie van het stroomgebied der Kapoeasrivier van de W.A. van Borneo, N. Wing Easton, Tijdschr. Aard. Gen. 1899 p. 245.
22. Het voorkomen van kopererts in Mandor, Tijdschr. Aard. Gen. 1899 p. 864.
23. Geologisch Mijnbouwkundig verslag van West-Borneo, N. Wing Easton, Versl. Mijnb. Gen. I p. 179.
24. Geologische verkenningstochten in Centraal Borneo, G. A. F. Molengraaff, Leiden-Amsterdam 1900.

25. Geologie eines Teiles von West-Borneo nebst eine kritische Uebersicht des dortigen Erzvorkommens, J. M. N. I. 1904, wetensch. ged. p. 1—542.
26. Bijdragen tot de geographie van Borneo's Westerafdeeling, J. J. K. Enthoven, Leiden 1903.
27. De diamantwinning in Landak, J. G. Doorman, Tijdschr. Nijv. en Landb. Ned.-Indië 1906 p. 542.
28. Overzicht van de oorlogsinvloeden op den diamantaanvoer te Amsterdam en in verband daarmee een poging om belangstelling te wekken voor productiemogelijkheden van diamanten op Borneo, Econ. Stat. ber. 1917 II 867.
29. Verslag over de resultaten van geologisch-mijnbouwkundige verkenningen en opsporingen in de residentie Westerafdeeling van Borneo, J. E. Loth, J. M. N. I. 1918 verh. I p. 224.
30. Verslag eener Spoorwegverkenning in Noordwest-Borneo, J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, Batavia 1919; deel II p. 207, 208—215, deel III bijl. B XIV, p. 185.
31. Verslag van een geologisch-mijnbouwkundige verkenning van de Karimata-eilanden, W. A. J. Aernout, J. M. N. I. 1920 verh. I p. 304.
32. Een praatje over Borneo-diamanten. W., Kol. Weekbl. 26 Juni 1924 p. 4.
33. Diamanten van Landak, J. de Kroes, De „Mijnningenieur” 1925 p. 85.
34. Artikel over Ned.-Indië's kolenvoorraad, H. van Hettinga Tromp, Ind. Mercur 1927 p. 811.
35. Verslagen en mededeelingen betreffende Indische delfstoffen en hare toepassingen, 1929 no. 9: IJzerertsafzettingen in Borneo.
36. The economic position of the Chinese in the Netherlands Indies, W. J. Cator, acad. proefschrift, Leiden 1936, chapter IV A.
37. Verslagen van den Dienst van den Mijnbouw over de jaren 1893 t/m 1898, zoomede over 1910 t/m 1937.

§ 5. DE OVERIGE MIDDELEN VAN BESTAAN.

De ontwikkeling van den *handel* loopt geheel parallel aan die van het economisch leven in deze Residentie. Het op den handel betrekking hebbende cijfermateriaal is dan ook opgenomen in de hoofdstukken IV en V ¹⁾, waarin een overzicht over de economische ontwikkeling der Westerafdeeling is vervat.

De omvang van den handel als bestaansmiddel is afhankelijk van de productiviteit van de Westkust en de mate waarin deze

---

¹⁾ Hierachter p. 224, 226, 228—230.

Residentie in staat is goederen uit andere gebieden op te nemen.

Dit secundaire karakter mag echter geenszins aanleiding zijn tot de veronderstelling, dat men hier te doen heeft met een welvaartsmiddel van den tweeden rang. Integendeel, de structuur van het economisch leven ter Westerafdeeling veroorzaakt juist, dat diegenen, die in den handel een bestaan kunnen vinden, een naar verhouding zeer groote groep vormen. Er bestaat een permanent tekort aan rijst, met als gevolg een omvangrijken invoer van rijst uit het Buitenland of uit Java. De ervencultuur beteekent ter Westkust weinig; tal van producten, elders door de bevolking op hun erven verbouwd, dienen hier te worden ingevoerd. De plaatselijke aanmaak van gebruiksartikelen (in fabrieken of klein-nijverheid) als manufacturen en metaalwaren is ter Westerafdeeling uiterst weinig ontwikkeld. Ook op dit gebied moet welhaast alles van elders worden ingevoerd. Daarnaast is men voor den afzet van wat hier wèl wordt geproduceerd in hoofdzaak op het Buitenland en, in mindere mate, ook op andere deelen van Nederlandsch-Indië aangewezen.

De import is in hoofdzaak in handen van Europeesche handelshuizen. Het distributie-apparaat in het binnenland wordt echter voornamelijk door Chineezen bediend. Aan Maleische en Arabische handelaren en enkele Voor-Indiërs is op dit terrein slechts een bescheiden rol toebedeeld. De opkoop der bosch- en landbouwproducten, ten behoeve van den export, is mede in hoofdzaak het werk van Chineesche handelaren. De eigenlijke uitvoer is eveneens voor het grootste deel in handen van Chineezen; ook de Europeesche handelshuizen hebben daarin echter een aandeel.

De Chineesche groothandelaar beschikt als regel niet over voldoende liquide kapitaal om zijn transacties zelf te financieren. T.a.v. den import is dit voor hem een belangrijke handicap. De export biedt echter voldoende mogelijkheden om hier de hulp van bankkapitaal in te roepen. De functie, die de banken ten opzichte van den export (door Chineesche handelaren) vervullen, is hierdoor zeer belangrijk. Het agentschap van de Javasche bank te Pontianak neemt op dit terrein de voornaamste plaats in. Gedurende de moeilijke jaren na

1930 gaven de andere groote banken, die destijds te Pontianak een agentschap hadden, de een na den ander hun positie prijs. De Javasche bank bleef over. Eerst bij den overgang van het stelsel van het bijzonder uitvoerrecht op bevolkingsrubber naar het individueele systeem, per 1 Januari 1937, annex een enorme toename van de eischen, die de financiering van den rubber-export stelde, meenden ook andere banken weer mogelijkheden te zien in heropening van een agentschap ter Westkust.

In ieder productiegebied van handelsgewassen of boschvoortbrengselen treft men een Chineesche „pasar” (groep Chineesche winkels) aan. De bewoners zijn veelal tegelijkertijd verkooper van importartikelen en opkooper van bosch- en landbouwproducten. Naast de duizenden Chineesche kleinhandelaren, die op dergelijke pasars gevestigd zijn, dienen de „boothandelaren” te worden genoemd. In hoofdstuk I²⁾ is reeds melding gemaakt van de, op houten laadbooten (tongkangs) gebouwde, drijvende pakhuizen, annex kantoor- en woongelegenheid, waarmede de Chineesche handelaren de Kapoeas bevaren, de importgoederen opvoeren en boschproducten en rubber afvoeren. Ook in dit „huisbootenbedrijf” vinden velen een bestaan.

In vroeger jaren beschikte iedere Chineesche exporteur over een groot aantal vaste relaties in het opkoop-apparaat in het binnenland, die goeddeels van hem afhankelijk waren. De laatste jaren is hierin meer en meer verandering gekomen. Zoo zijn de thans te Pontianak aangevoerde goederen voor den export in tal van gevallen niet meer bestemd voor een specialen exporteur, doch worden in het openbaar verkocht. Dit laatste is inzonderheid van toepassing op den rubberhandel.

De Chineesche en Maleische handelaren in het binnenland, in Sekadau, Sintang, Melawi enz., zij die rechtstreeks met de Dajakbevolking in aanraking komen en van die bevolking boschproducten en rubber koopen, trachten zich nog wel „vaste relaties” te verzekeren door den Dajaks voorschotten in geld of goederen te verstrekken. Alleen op die wijze bleek het —

---

²⁾ Hiervoor p. 17.

vroeger veel meer nog dan nu — mogelijk b.v. bepaalde boschbijproducten te verkrijgen, mogelijk om den Dajak aan het werk te zetten. Dit „voorschotstelsel” heeft dikwijls scherpe afkeuring gevonden en voorkomende excessen zullen daartoe de noodige aanleiding hebben gegeven. In algemeenen zin mag echter, bij de beoordeeling van dit stelsel, niet worden vergeten, dat de handelaar in de meeste gevallen geen anderen weg open vond om zijn bedrijf gaande te houden. De Dajaks zijn trouwens op de met dit stelsel samenhangende wijze van credietverleening ingesteld. Zij willen zich regelmatig in den winkel van den handelaar of op diens huisboot van de noodige consumptie-artikelen kunnen voorzien, zonder dat steeds constant geld of gereed product wordt gevraagd. Van de consequenties hiervan geeft de Dajak zich weinig rekenschap.

Er bestaat tusschen de Chineesche exporteurs steeds een zware concurrentie. Er wordt doorlopend gespeculeerd. Bij beschouwing hiervan dient in aanmerking te worden genomen, dat slechts een enkele der exporteurs over voldoende eigen contanten beschikt om een belangrijk verlies onmiddellijk te „nemen”. De exporthandel, inzonderheid die te Pontianak, zal dan ook niet nalaten op den toeschouwer een „gevaarlijken” indruk te maken.

De handel van West-Borneo was vroeger geheel op Singapore gericht. Reeds ten tijde van de machtige kongsi's van Montrado was Singapore een tusschenstation geworden op den weg van de Westkust naar China. De aardrijkskundige ligging gaf daartoe aanleiding.

De positie van Singapore t.o.v. den handel van West-Borneo breidde zich in den loop van de 19e eeuw steeds uit. De Chineesche handelsbevolking van de Westkust en die van Singapore vormden min of meer één geheel. De Westerafdeeling was voor vele grootere handelaren niet meer dan een arbeidsveld; na voldoende verdiend te hebben verlieten zij Pontianak of Singkawang weer en gingen zich te Singapore, te Ipoh, of op een andere plaats op het Maleische Schiereiland vestigen. Munt, maten en gewichten, handelsmethoden, alles verried in sterke mate den invloed van den overwal. VAN SANDICK en

VAN MARLE, vermoedelijk doelende op een tijdstip omstreeks het begin van den wereldoorlog, schrijven: „Ter vollediging dient er op gewezen te worden, dat zelfs de toonaangevende Chineesche handelaren in de grootere plaatsen ook weer niet volkomen zelfstandig zijn, maar dat een groot gedeelte, zoo niet het grootste gedeelte, afhankelijk is van de groote Chineesche firma's in Singapore en daarvan slechts filialen vormen. Zij zenden de producten op naar Singaporeesche hoofdkantoren en ontvangen daarvandaan importgoederen terug. Het verblijf in Pontianak vooral is in den regel niet blijvend; meermalen verhuizen de Chineezzen, als zij voldoende kapitaal hebben vergaderd naar Singapore, om in hun betrekking een ander door de Hoofd-firma te Singapore te zien benoemd.”³⁾ Zij noteeren hierbij nog: „Aangaande Pontianak zouden verschillende renteniers wel willen blijven, doch de woontoestanden aldaar, welke beletten, om er zich behoorlijk groote behuizingen en tuinen te scheppen, schijnen zulks in den weg te staan”. Voorts: „De overzeesche handel was vóór den oorlog en ook nu”, (in 1919), „nog in hoofdzaak gericht op Singapore. De handel op Singapore draagt het karakter van lokalen handel”.⁴⁾ Dit laatste hing uiteraard samen met de omstandigheid, dat vele Chineesche handelskantoren ter Westkust slechts filialen van firma's te Singapore waren. „In 1918 vooral is de handel op Java toegenomen door groote aankopen vandaar van copra”.⁵⁾

Men zag destijds de oriëntering van de Westerafdeeling op Singapore dikwijls als een bezwaar en overwoog op welke wijze de export der havens van West-Borneo naar en via Batavia kon worden geleid. VAN SANDICK en VAN MARLE vermelden hierover: „met Java bestonden in de vorige eeuw nagenoeg geen betrekkingen (alleen zout); deze namen vanaf ongeveer 1890 een weinig toe en zijn in de laatste jaren belangrijk vooruitgegaan. De boschproducten hebben wel te Singapore een markt (rotan, djeloetoeng, djongkang enz.),

---

³⁾ VAN SANDICK en VAN MARLE II p. 218.

⁴⁾ Idem II p. 221.

⁵⁾ Idem II p. 222.

maar niet te Batavia; pinang, peper, copal en inlandsche plantage-rubber halen te Singapore hooger prijzen (1917). Daarentegen betreft men uit Batavia suiker, koffie, aard-appelen, vruchten enz." In zijn verslag over 1917 stelde de Havenmeester van Pontianak o.m. voor, de eigen rijstproductie van de Westkust zoodanig op te voeren, dat de import van Buitenlandsche rijst (via Singapore) overbodig zou worden. De hoofd-bevrachting der Singaporebooten zou hierdoor komen te vervallen, met als gevolg een stijging van den vrachtprijs voor andere goederen: een voordeel voor de verbinding met Batavia. Voorts drong hij aan op verbetering der woontoestanden te Pontianak. ⁶⁾

Hierboven is er reeds op gewezen, dat het centrum van den invloed van Singapore was gelegen in de omstandigheid, dat een groot deel van den Chineeschen in- en uitvoerhandel in deze Residentie met kapitaal uit Singapore werd gedreven. Het geleidelijk lossen van den band tusschen de Westkust en Singapore is dan ook veroorzaakt door een zich meer en meer terugtrekken van dit Buitenlandsche kapitaal, vooral als gevolg van een steeds krachtiger wordende positie van den eigen Europeeschen en Chineeschen handel, de laatste daarbij krachtig gesteund door het bankwezen.

De contingenteerings- en licentieeringsmaatregelen, die gedurende de crisisjaren door de Regeering werden genomen hebben de losmaking van de Westkust van Singapore eveneens in positieven zin beïnvloed. De Chineesche importeur — reeds zwakker dan zijn Europeesche concurrent, daar hij veelal over te weinig kapitaal beschikt, en de banken hem om technische redenen moeilijk kunnen helpen — kon over het algemeen niet (en *wilde* ook niet altijd, uit vrees voor belasting-complicaties) voldoen aan den, van overheidswege gestelden, eisch betreffende de te deponeeren bewijzen omtrent invoeren over voorafgaande perioden. De Europeesche handel kon en wilde dit wel, en wist daardoor beslag te leggen op een, naar evenredigheid groot, aandeel in de toewijzingen. Ook de door de Regeering sedert 1933 gevoerde rijstpolitiek, die de handelaren

---

⁶⁾ VAN SANDICK en VAN MARLE II p. 222.

ter Westkust gedurende bepaalde perioden tot import van groote hoeveelheden Javarijst verplichtte, droeg aan de zich voltrekkende wijziging in de oriëntering van den handel van West-Borneo bij.

Naar aanleiding van een, in 1916 ingesteld, onderzoek werd in 1917 te Pontianak (en in 1919 te Singkawang) een *volkscredietbank* opgericht, aangesloten bij de Centrale kas te Batavia. Nadien nam het volkscredietwezen ter Westkust een groote vlucht, vooral in de jaren 1924—1929. Op tal van plaatsen werden filialen of bijkantoren opgericht. De economische crisis van 1929 bracht echter groote verliezen. Het bedrijf werd daarop grondig gereorganiseerd. Thans bestaan in de Westerafdeeling twee agentschappen van de Algemeene Volkscredietbank te Batavia, n.l. één te Pontianak, voor de afdeelingen Pontianak en Ketapang, en een te Singkawang voor de afdeeling van dien naam. Laatstbedoeld agentschap verstrekte aanvankelijk connossement- en wisselcredieten, doch trok zich van dit terrein terug, toen begin 1937 de Nederlandsche Handelmaatschappij te Singkawang, Pemangkat en Sambas agentschappen opende.

De in hoofdstuk I⁷⁾ aangeduide moeilijkheden t.a.v. de juridische waarde en functie van de, door de zelfbesturen met de Chineezzen gesloten, grondhuurcontracten, zijn voor de volkscredietinstellingen en in het algemeen voor een ieder, die ter Westkust credieten verstrekt, van uitzonderlijk belang, aangezien juist de grondhuurcontracten dikwijls door de credietnemers als onderpand worden aangeboden.

Omtrent het *betaalmiddel* ter Westkust vallen thans geen bijzonderheden meer te vermelden. De periode, gedurende welke de Mexicaansche dollar, de „Spaansche mat” en later de Straits dollar de hoofdrol speelden, is thans reeds jaren achter den rug.

Eerst per 1 December 1936 is de Westerafdeeling „*ijkgebied*” geworden. Ultimo 1938 was echter overal ter Westkust het

---

⁷⁾ Hiervoor p. 46.

officieele stelsel van maten en gewichten ingevoerd, terwijl men mede allerwege was overgegaan tot het ingebruikstellen van moderne weegwerktuigen.

De zeescheepvaart richtte zich oudtijds hoofdzakelijk op Soekadana, daarna ook op Mempawah en Sambas. De opkomst van Pontianak, het huidige centrum van den Buitenlandschen en intergewestelijken handel van de Westerafdeeling, dateert eerst van de laatste decennia van de 18e eeuw. Van 1833 t/m. 1873 waren Pontianak, Sambas en Soekadana „vrijhavens”, echter onder zoodanige beperkende bepalingen, dat de werkelijkheid verre van den door bedoelden naam aangegeven toestand bleef. Soekadana heeft na 1833 hoegenaamd geen beteekenis meer. Ketapang wordt dan de, voorshands weinig belangrijke, haven van het Zuidwesten van de Residentie. De zeescheepvaart op Pontianak en, vóór 1854, ook die op Sambas nemen echter eenigszins in beteekenis toe. In de zeilvaartperiode is van handelsverkeer met Java vrijwel geen sprake; alles is gericht op Singapore. Eerst gedurende de laatste jaren van de 19e eeuw neemt de scheepvaart tusschen Java en de Westkust toe, aangezien zich langzamerhand in de Westerafdeeling een afzetgebied vormt van suiker, koffie, Europeesche consumptie-artikelen enz. Dit laatste hangt ten nauwste samen met de in diezelfde periode vallende eerste ontwikkeling van den handelslandbouw (klapper en peper). Andere havens (in het klapper- en pepergebied) treden dan ook meer en meer op den voorgrond: Singkawang en Pemangkat. Ook Sambas, na den oorlog van 1854 bijna tenietgegaan, herstelt zich eenigszins. Van *export* naar of via Java is echter nog geen sprake. Deze ontwikkelt zich eerst gedurende de laatste 25 jaar.

Daar de Westerafdeeling tot $\pm$ 1885 zeer weinig exporteerde en daarmede in verband ook slechts een zeer beperkten invoer kon financieren, had de zeescheepvaart vóór bedoeld jaar zeer weinig te beteekenen. De zeilvaart op Singapore was voor het overgrootste deel in Engelsche, Duitsche en Chineesche handen. De eerste stoomschepen, die tusschen de Westkust en het

Maleische Schiereiland varen, behooren ook aan Chineesche, Engelsche en Duitsche maatschappijen toe. De Koninklijke Paketvaart Maatschappij vaart eerst sedert 1901 tusschen Singapore en Pontianak. De huidige dienst tusschen Singkawang, Pemangkat, Sambas en Singapore is nog veel later ingesteld.

De verbinding met Java werd langen tijd in het geheel niet onderhouden door een geregelden scheepvaartdienst. Blijkbaar heeft het voornemen bestaan⁸⁾ de Westkust door een der stoombooten der ondernemning van den heer CORES DE VRIES te laten bezoeken, „teneinde met dat gedeelte onzer Indische bezitting eene geregelde communicatie te onderhouden. Niet weinig zal dit toebrengen tot de exploitatie van dat rijke land, 't welk maar al te lang in stationairen toestand is gebleven. Moge daardoor de aandacht onder industrieelen en kapitalisten er meer op gevestigd worden!” Of aan dit voornemen gevolg is gegeven blijkt niet. Eerst jaren later ontstaat een geregelde maandelijksche verbinding (van de N. I. Stoomvaartmaatschappij) tusschen Batavia, Pontianak en Singkawang. Deze dienst wordt door de K. P. M. overgenomen en geleidelijk aan uitgebreid. Thans bestaat een wekelijksche dienst Pontianak—Tandjong Pandan—Batavia v.v., en daarnaast een verbinding van Batavia met Pontianak, Singkawang en Pemangkat, die evenzeer op een wekelijksche verschepingsgelegenheid neerkomt.

Ook tusschen Singapore en Pontianak onderhoudt de K. P. M. een wekelijksche verbinding. Ditzelfde geschiedt door de Streats Steamship Cy. en een Chineesche maatschappij (Thong Ek). De reeds genoemde dienst tusschen Singapore, Singkawang, Pemangkat en Sambas is een tiendaagsche. E.e.a. opent de mogelijkheid, te Pontianak, Singkawang, Pemangkat en Sambas, maandelijks in totaal ongeveer 17000 ton goederen uit en in te voeren. Hierbij dient nog te worden aangeteekend, dat Ketapang tweemaal per maand wordt aangedaan door de kustvaart-stoomschepen van de Nederlandsch-Indische Kustvaartonderneming en door Chineesche zeilschepen, terwijl

---

⁸⁾ Tijdschr. Ned.-Indië 1854 p. 280.

tusschen de geheele Westkust en verschillende havens op Java en Zuid-Celebes een levendig verkeer wordt onderhouden door Boegineesche en Madoereesche prauwen.

De *kustvaart*, langen tijd het eenige middel om goederen van de eene kustplaats aan de Westkust naar de andere over te brengen, had in verband met den algemeenen economischen toestand van de Residentie vóór ± 1890 zeer weinig te beteekenen. De boschproducten, toen het voornaamste bestanddeel van den export, kwamen voor het overgrootste deel uit het achterland van Pontianak en Sambas en werden vanuit genoemde plaatsen uitgevoerd. De opkomst der klappercultuur in de kuststreken Soengei-Kakap, Telok Pakedai, Soekadana, Mempawah, Singkawang, Selakau, Pemangkat, Djawei) betrok echter de geheele kust bij het economisch gebeuren. Een deel van het steeds aangroeiende verkeer werd — bij gebrek aan landwegen — opgevangen door de zgn. verkeersparits: het kanaal van Soengei Kakap (± 1870), Singkawang—Pemangkat (1884), Pontianak—Mempawah—Soengei Doeri (1898) enz.⁹⁾ Daar de vaart op deze verkeersparits voor kleine sleepschepen alleen mogelijk was bij vloed, d.i. niet langer dan ± 12 uur in een etmaal, en deze waterwegen ten slotte slechts plaatselijke oplossingen vormden, bleef men in belangrijke mate op de kustvaart aangewezen. Het verkeer van kleine stoombooten met sleepschepen tusschen de grootere havens en de tusschengelegen kustplaatsjes nam gedurende de laatste jaren van de 19e eeuw en daarna dan ook zeer toe. De aanleg van den kustweg Pontianak—Mempawah—Singkawang—Pemangkat bracht hierin echter een belangrijke verandering. Toen n.l. de mogelijkheid ontstond om, in plaats van de vrij gevaarlijke kustvaart, een veel sneller vervoer der producten over land te bewerkstelligen, ging men in het klappergebied ten noorden van de Kapoeas in ruime mate tot het laatste over. De beteekenis van de scheepvaart langs dit deel van de kust is dan ook zeer verminderd. Thans bestaat nog eenige kustvaart tusschen Mempawah en Pontianak, en — daar hier nog geen weg-

---

⁹⁾ VAN SANDICK en VAN MARLE I p. 74.

verbinding bestaat — ook tusschen Pontianak en het Zuidwesten van de Residentie (Koeboe, Simpang, Soekadana en Matan). De Karimata-eilanden missen iedere economische beteekenis en zijn derhalve in geen enkel vaarplan opgenomen.

Het *riviervervoer* is in hoofdstuk I, in verband met de aldaar besproken beteekenis van de waterwegen voor het binnenslandsch verkeer in deze Residentie,¹⁰⁾ zoomede in ditzelfde hoofdstuk, sub *handel* reeds ter sprake gebracht. Ook op de niet te onderschatten beteekenis der zgn. „verkeersparits” van het kustgebied is reeds gewezen.

Hier dient nog slechts de aandacht gevestigd te worden op een gouvernements-vervoersinstelling n.l. het „Pontianak riviervervoer” (P. R. V.). Deze dienst ressorteert onder de opium- en zoutregie en heeft in de eerste plaats ten doel een regelmatige voorziening der bovenstreken van regiezout te verzekeren. De opvoer van zout naar het Kapoeas-Melawigebied was vóór 1911 opgedragen aan particuliere scheepvaart-ondernemingen. Nadien heeft het Gouvernement dit zelf ter hand genomen en is uit de ingestelde regelmatige vaardienst een lichaam gegroeid, dat thans in het economisch leven in het Kapoeasgebied een niet onbelangrijke rol vervult, voornamelijk in verband met de vervoersgelegenheid, die in ruime mate ook aan particulieren wordt geboden. Met behulp van gelden uit het bijzonder uitvoerrecht op bevolkingsrubber zal het P. R. V. thans worden uitgerust met nieuwe, veel snellere en beter geoutilleerde schepen, van welken maatregel zeer gunstige gevolgen mogen worden verwacht.

Het *vervoer over land* beperkt zich thans nog hoofdzakelijk tot den bovengenoemden kustweg, het verlengde van dien weg (van Pemangkat naar Sambas) en de belangrijke zijwegen naar de onderafdeeling Bengkajang, naar Andjongan, Mandor en Landak. Het openbare verkeer langs deze wegen geschiedt voor het meerendeel met half als omnibus, half als vrachtwagen ingerichte automobielen. De organisatie ervan is vrijwel geheel

---

¹⁰⁾ Zie hiervoor p. 18 e.v.

in Chineesche handen. De overige wegen zijn nog niet voor een dergelijk verkeer gereed gemaakt.

De *nijverheid* neemt tusschen de middelen van bestaan van de bevolking van West-Borneo nog slechts een zeer bescheiden plaats in. Naar schatting vinden omstreeks 2500 personen werkgelegenheid in de klapperolie- en rubberfabrieken. De klapperoliefabrieken zijn hiervóór reeds ter sprake gebracht¹¹⁾, de rubberbedrijven worden nog nader in hoofdstuk V behandeld.¹²⁾ De verder ter Westkust werkzame (ijs- en limonade-) fabrieken, houtzagerijen en scheepsbouwbedrijven zijn van weinig economische beteekenis.

Voor het verkeer zijn van belang de reparatie-inrichting van den gewestelijken waterstaatsdienst en het gouvernementisdok te Pontianak.

De ambachtsnijverheid, die men op de grootere plaatsen en „pasars” aantreft, heeft geen bijzondere beteekenis.

De Dajakbevolking was oudtijds geheel ingesteld op de vervaardiging, op eigen wijze en met eigen middelen, van de noodige kleeding, huisraad, landbouwwerktuigen, wapens enz. Hoewel hetgeen zij op dit gebied verlangde van zeer eenvoudigen aard was, gaf dit — bij algeheel ontbreken van aanvoer van elders — niettemin aanleiding tot het ontstaan van een eigen productie-apparaat: vervaardiging van weefsels, het smelten van ijzer uit de binnenslands voorradige ertsen en het smeden van werktuigen en wapens.

Naarmate het contact der Dajakbevolking met de verschillende immigrantengroepen toenam, vermeerderde de kennis van elders gefabriceerde goederen, die, met de toeneming van het geldinkomen der Dajaks, meer en meer in het binnenland een afzetgebied vonden. Goedkoope importkatoentjes verdrongen de eigen weefsels; uit Singapore aangevoerd ijzer en ijzeren materiaal deed de eigen ijzerbewerking verdwijnen. Dit proces voltrok zich vooral in de laatste decennia der vorige eeuw en daarna, toen de boschproducten, en later de bevolkingsrubber,

---

¹¹⁾ Zie p. 117, 118.

¹²⁾ Zie p. 295.

de Dajaks de beschikking gaf over een steeds toenemend geldinkomen. Thans is de oude gesloten kamponghuishouding, die in staat was, naast de eigen voedselvoorziening, ook uit eigen middelen en op eigen wijze haar overige behoeften te verzorgen, verdwenen. Dajaksche smeden zijn thans zeldzame figuren. De eigen weefnijverheid heeft tegenover het geïmporteerde artikel geen beteekenis meer.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, deel I p. 19, 93.
2. Artikel in Tijdschr. Ned.-Indië 1854 II p. 280.
3. Lezing van P. J. Veth, vide Tijdschr. Ned.-Indië 1866 II p. 167.
4. Verslag over den economischen toestand van de Westerafdeeling van Borneo, Resident S. W. Tromp, Bijlage C II, Koloniaal Verslag 1892.
5. Verslag eener Spoorwegverkenning enz., J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel I p. 49—81, deel II p. 200—208, 215—241.

AANHANGSEL.

Aanteekeningen omtrent gewassen en boschproducten, die van minder beteekenis zijn voor het economisch leven ter Westkust.

In hoofdstuk IV (zie p. 233) komt nader ter sprake hoe men in den loop der 19e eeuw de Westerafdeeling heeft willen vooruitbrengen door aldaar de teelt van *koffie*, *suiker* en *peper*, in mindere mate ook van *katoen*, te bevorderen. De pogingen daartoe zijn in algemeenen zin mislukt. De cultures, waarop de Westkust thans „drijft”, zijn, met uitzondering van *peper*, geheel andere dan die, waarop men zijn hoop gevestigd had.

De propaganda voor *koffie* heeft ten gevolge gehad, dat deze cultuur op de erven der bevolking van het kustgebied wel een vaste plaats kreeg. Het overvloedige geldinkomen uit de rubbercultuur gedurende de jaren na '24 heeft echter de belangstelling voor de eigen koffiecultuur sterk doen verminderen. Koffie als erfbepanting wordt de laatste jaren zeldzamer. Zie hierover v. S. en v. M. II p. 178.

Oudtijds werd in de Westerafdeeling vrij veel *tabak* geogst. Zoo werd in de jaren omstreeks 1850 regelmatig voor enkele tienduizenden guldens aan *tabak* geëxporteerd. Uiteraard wekte dit verwachtingen betreffende mogelijkheden voor den Europeeschen landbouw. De op groote schaal ondernomen pogingen om een Europeesche *tabakscultuur* in het leven te roepen — in de laatste decennia der 19e eeuw — zijn echter geheel mislukt.

De Dajak-bevolking, die zeer op het gebruik van *tabak* gesteld is, gaat echter tot heden voort met op haar ladangs vrij veel *tabak* aan te planten. De aanplant van de gebezigde inferieure soorten leveren naar verhouding geen slechte resultaten. Het product is echter uitsluitend voor de Dajaks zelve bruikbaar te achten en geheel ongeschikt voor de markt. Zie hierover v. S. en v. M. II p. 178. Ook p. 170 e.v. over de pogingen, die van ondernemingszijde zijn gedaan.

De huidige — sporadische — aanplant van *suikerriet* door de bevolking op hunne erven of wel in de omgeving van hun kampongs, staat geheel in wanverhouding tot de verwachtingen, die vooral kort na de restauratie van het Nederlandsche gezag in 1818 omtrent de toekomst van West-Borneo als *suikerland* werden gekoesterd. Ongetwijfeld is men er destijds wel in geslaagd een goede kwaliteit *suikerriet* te verbouwen, doch de daartoe geschikte grond was te zeldzaam, kwam in ieder geval te weinig aaneengesloten voor, om een grootbedrijf mogelijk te kunnen maken.

In latere jaren blijkt opnieuw, dat, terwijl de suikercultuur in grooter verband geen resultaten afwerpt, het niettemin mogelijk is hier en daar goed suikerriet te oogsten. Het Kol. Versl. over '87 vermeldt een aanvraag van belanghebbenden van Java om een proefzending suikerriet uit West-Borneo. De kwaliteit van deze proefzending schijnt boven verwachting te zijn geweest. Er ontstond een belangrijke uitvoer van suikerrietstekken uit Sambas en Pontianak naar Java. De stekken werden daartoe van de bevolking opgekocht (zie Kol. versl. 1888 p. 232, 1889 p. 574). In 1890 wordt zelfs gemeld, dat 16 scheepsladingen stekken naar Java werden geëxporteerd. v. S. en v. M. vermelden hierover (II p. 170): „Dit stond in verband met de serehziekte op Java. FRASER EATON van Soerabaja begon het eerst met riet rondom Pontianak op te kopen en vond navolging bij de Factorij en VAN BLOMMESTEIN te Pekalongan. Vijf schepen werden gecharterd en brachten overvolle ladingen aan. Daarna was het ineens uit, volgens een tijdgenoot: „als gevolg van minderwaardige handelingen van speculanten in het Pontianaksche.” Dit laatste klinkt vreemd. Meer aannemelijk is, dat men, na vijf jaar intensieven invoer van suikerrietstekken op Java, aldaar verder „voorzien” was.

Nadien raakt de suikercultuur ter Westkust geheel op den achtergrond. De bevolking doet er slechts weinig meer aan; hoofdzakelijk nog ten behoeve van de bereiding van lekkernijen. Zie ook v. S. en v. M. II p. 179.

„Katoen moet vroeger o.m. in Landak zijn verbouwd; TOBIAS spoorde tot uitbreiding aan; VAN LIJNDEN achtte het land daarvoor geschikt. Proeven in 1890 met Palembangzaad aan de Melawi echter mislukten; in de Batangloeparlanden slaagden zij aanvankelijk, maar in 1893 mislukte ook daar de oogst vanwege de regens.” Zie v. S. en v. M. II p. 181; Kol. versl. 1863 p. 204.

Met *kapok* zijn in den loop der vorige eeuw ook proeven genomen (zie Kol. versl. 1873). Kort voor de groote uitbreiding van de bevolkingsrubbercultuur bestond bij de bevolking van de onderafdeelingen Sanggau/Sekadau en Melawi nog wel eenige belangstelling voor de kapokcultuur. Nadien is de kapokaanplant en -productie echter achteruitgaande. Zie v. S. en v. M. II p. 181.

De Chineezzen in Montrado hebben omstreeks 1890 op vrij groote schaal *gember* aangeplant. De landbouwkundige resultaten waren vrij gunstig. De financieele uitkomst der cultuur bleek echter niet met die van den klapper te kunnen concurreeren. Zie v. S. en v. M. II p. 181.

De *vruchtenteelt* heeft slechts voor de binnenlandsche markt eenige betekenis. Slechts de *ananascultuur* neemt op dit terrein een bijzondere positie in. De omvangrijke aanplantingen van ananas aan den rechteroever van de Kapoeas te Pontianak bevinden zich hoofdzakelijk in Chineesche handen. Er heeft op onregelmatige wijze export van ananas naar Singapore plaats. De Pontianak-ananas schijnt evenwel niet bijzonder gewild te zijn. v. S. en v. M.'s mededeeling, dat zij van uitstekende hoedanigheid is en de „Nanas Bogor” voorbijstreeft, berust vermoedelijk

op een misverstand. In de verschillende pisangsoorten, die vooral in de omgeving van de grootere plaatsen worden geteeld, bestaat in het kustgebied een levendigen handel. Zie v. S. en v. M. II p. 145; aldaar (p. 146 noot) treft men nog de mededeeling aan, dat de L.k.a. KOERT „het betreurt, dat vele ananasvelden in heveaterreinen worden omgezet". De bevolking zal dit naderhand zeker niet hebben betreurd.

De boschbijproducten, die in dit aanhangsel een plaats behooren te vinden, zijn de volgende:

Arèn-suiker. De bereiding van suiker uit den arènpalm (*Arenga sacchifera* Labill) is in de geheele Residentie bekend. In Tajan en ook eenigermate in Meliau, Sekadau, Sintang en Ketapang heeft men omstreeks 1905—1915 arènpalmen aangeplant. Het thans ook nog overal op de pasar verkrijgbare arèn-product is dan ook voor het overgrootste deel uit Tajan, van geteelde palmen, afkomstig. Vandaar ook den naam „goela tajan". In andere streken van de Residentie wordt deze „suiker" echter nog als boschproduct gewonnen.

De waarde der huidige productie van „goela-tajan" kan op ongeveer f 10.000 worden gesteld. Voor en tijdens den wereldoorlog had er (uit Ketapang) eenige export van arèn-suiker plaats. Destijds was het geldinkomen der bevolking uit de bereiding van dit product ook veel grooter: in Tajan alleen vermoedelijk reeds meer dan f 30.000. Zie v. S. en v. M. II p. 180.

Kajoe laka en *kajoe garoe.* VETH schrijft reeds over „het donkerroode kajoe laka, dat in kleur en voorkomen naar het Braziliën-hout gelijk, en voor den handel op China gezocht is, hier en daar in de moerassige streken voorkomende. In dezelfde streken vindt men ook het kajoe gahroe, bij ons onder de namen aloë-hout, paradijshout, agelhout of agalloche-hout bekend. Indien het van goede hoedanigheid is, smelt het in vuur gelijk was, en verspreidt het een aangename geur, waarom het vooral in China als reukwerk in hooge achting staat. Doch het zijn alleen zekere harsachtige plekken in den stam, door een soort van ziekte ontstaan, die dit kostbaar reukwerk verschaffen" (deel I p. XXIV). Na VETH is omtrent deze, hier onderscheidenlijk genoemde houtsoorten van West-Borneo „garoe" en „laka" vrijwel niets meer bekend geworden vóór SCHUITEMAKER in 1933 hierover een uitvoerig artikel publiceerde (*Tectona* '33 p. 853).

Uit bedoeld artikel blijkt in de eerste plaats, dat hier geen sprake is van eigenlijk „reukhout" (menjan), doch van „wierookhout", d.i. hout, dat zelf reukeloos is, of anders een muffe, zurige of zelfs onaangename geur heeft, en eerst welriekend is, wanneer het wordt gebrand. Zeer moeilijk was het de herkomst van de verschillende soorten „garoe"-hout, waartoe ook „laka"-hout behoort (garoe = geurig, welriekend), vast te stellen, vooral tengevolge van de groote verwarring in de Inlandsche benamingen en de geheimzinnigheid door de „ingewijden" in acht genomen. Dit laatste bleek samen te hangen met de omstandigheid, dat

het in de praktijk uiterst moeilijk is garoe-hout te vinden en dat behaald succes aan de bemoeiingen van „hantoe”'s (bovennatuurlijke wezens) en dergelijke wordt toegeschreven. SCHUITEMAKER concludeert ten slotte, dat de beste garoehoutsoorten afkomstig zijn van de navolgende boomen: *Aquilaria Microcarpa* Baill, *Gonystilus bancanus* Baill en enkele andere *Gonystilaceae*, waarvan ook één soort een bepaalde kwaliteit „laka”-hout levert; voorts van *Dalbergia parviflora* Roxb, waarvan het product ook „laka”-hout wordt genoemd. In het algemeen is het garoehout van *Aquilaria* het beste. De douane te Pontianak onderscheidt drie kwaliteiten: garoe-hout, kajoe boeaja en lakahout. Beter ware: garoe No. 1, garoe kajoe boeaja en laka-garoehout.

Sommige *Gonystilus*-exemplaren worden regelmatig getapt. Deze balsem-winning is uiteraard verre te verkiezen boven de anders gevolgde „methode”, bestaande uit het omkappen en uit laten rotten der „ver-garoe-de” plekken in het hout.

Van de gewonnen balsem en de uit hout geëxtraheerde garoe kan worden aangenomen, dat ze „als was” in vuur smelt, zooals VETH mededeelt.

De voornaamste garoe- en lakahout produceerende gebieden zijn gelegen in Koeboe, Matan, Boven-Kapoeas en Semitau, doch ook op andere plaatsen worden wel vondsten gedaan.

De oorzaak van de vorming der „garoe”-plekken in het hout kan, naar SCHUITEMAKER mededeelt, nog niet worden verklaard.

De uitvoer van garoehout (meestal onder den naam „lakahout”) is nimmer van belang geweest. Blijkbaar was de geheele export, via Singapore, op China gericht.

Enkele uitvoercijfers (in duizenden guldens):

1848	13	1929	3
1879	32	1930	2
1910	19	1932	0.08
1916	2	1936	—
1925	—	1937	—

De uitvoer gaat meestal van uit Ketapang.

De *nipahpalm* (*nipa fructicans*) is vooral ook voor de bevolking van de Residentie zelf van het grootste belang in verband met het algemeen gebruik der nipahbladeren voor het vervaardigen van dakbedekkingsmateriaal en zgn. kadjangmatten. De groote overvloed van nipahbosschen (baka-bako) in de brakwaterstreken zou een regelmatigen uitvoer van kadjangmatten ruimschoots mogelijk maken. De export naar nipah-arme gebieden als Billiton is dan ook wel in enkele jaren van belang geweest. De aanmaak van en de handel in kadjangmatten is echter vermoedelijk zoo weinig winstgevend, in verhouding tot de te presteeren arbeid, dat de bevolking zich over het algemeen slechts in geval van nood hiermede bezig schijnt te houden.

De producenten van *djernang* of *drakenbloed* (*Daemonorops spec.*) komen in de Westerafdeeling wel voor (zie b.v. VETH I p. XXVIII). Economisch is deze stof echter nooit van eenige beteekenis geweest. Of de productie van *toeba-* of *derriswortels* op den duur meer op den voorgrond zal komen moet nog blijken.

Ten slotte nog enkele aanteekeningen omtrent *dierlijke voortbrengselen*.

De uitvoer van „*eetbare vogelnestjes*” had nog gedurende de jaren 1918 t/m 1927 met eenige regelmaat plaats. Ook in de 19e eeuw vormde dit artikel soms een noemenswaardig onderdeel van den export. De voornaamste vindplaatsen zijn (waren?) gelegen op de Karimata-eilanden, in Ketapang en op de Goenoeng Kelam in Sintang. Thans ligt de uitvoer hiervan stil.

De export van *slangen-*, *leguanen-* en *krokodillenhuiden* heeft in bepaalde perioden eenige beteekenis gehad.

Het belangrijkste dierlijke voortbrengsel is *bijenwas*. ENTHOVEN (Bijdragen enz. I p. 171) noemt het inzamelen van bijenwas als een der belangrijkste middelen, die de bevolking van Boven-Kapoeas destijds ($\pm$ 1885), tot het verkrijgen van geldinkomen, ter beschikking stonden. Volgens DE MOL (Inzameling van was en honig enz., G. A. DE MOL, Landbouw 1933—'34 p. 80) trekken $\pm$ 500 families uit het merengebied inkomsten uit het bijenbedrijf. Vermoedelijk is deze opmerking van toepassing op de jaren vóór 1927. Nadien is de was-export, en daarmee de binnenlandsche handel, bijna geheel verdwenen, en heeft zich den laatsten tijd eerst in zeer beperkte mate hersteld.

Enkele uitvoercijfers (in duizenden guldens):

1846	146	1925	37
1866	27	1926	14
1898	11	1929	1
1905	5	1932	1
1915	29	1934	4
1920	46	1937	5

HOOFDSTUK IV.

Economische geschiedenis der Westerafdeeling van Borneo tot 1915.

De vertegenwoordigers der V.O.C., die omstreeks 1600 de Westkust van Borneo bezochten, vonden aldaar, voornamelijk te Soekadana, eenige gelegenheid om handel te drijven, in hoofdzaak het gevolg van de diamantproductie van het binnenland. Deze productie was door de Maleische en Javaansche machthebbers onder hunne contrôle gebracht en stelde derhalve uitsluitend hen in staat handel met het Buitenland te drijven.

Van het economisch leven in het binnenland was destijds niets merkbaar. Dit kon ook niet anders. De kuststreek en enkele plaatsen (samenvloeiingspunten) langs de groote rivieren waren door groepen geïmmigreerde Maleiers en Javanen bezet, met het doel zoo mogelijk het achterland politiek en economisch te beheerschen. Daarin bleken zij wonderwel te kunnen slagen. De Dajaks in het binnenland verzetten zich slechts hoogst zelden tegen de hun opgelegde lasten.

Aan het economisch leven der Dajak-bevolking, waarmede het verkeer op bovenomschreven wijze door de machthebbers aan de kust was gemonopoliseerd, ontbraken destijds trouwens die factoren, die het voor een werkelijk economisch verkeer beteekenis hadden moeten geven. Behalve de diamanten van Landak en Noord-Sanggau (Sekajam) en, zeer onregelmatig, eenige boschproducten, werd door de Dajaks destijds niets geproduceerd, dat tot ruilverkeer tusschen de stammen (en dorpen) onderling of met de immigranten langs de kust en de groote rivieren aanleiding zou kunnen geven. De primitieve doch veelzijdige voortbrenging in de Dajak-kampong was uitsluitend op de voorziening in alle eigen behoeften ingesteld. Hierin verandering te brengen, m.a.w. den Dajak voldoende redenen te verschaffen zijn economisch bestaan anders in te

richten, was destijds, en nog eeuwen later, een moeilijk vraagstuk.

De economische groei van de Westerafdeeling was derhalve voorloopig geheel afhankelijk van de activiteit van de Maleische en Javaansche kolonisten aan de kust.

Voor al het Maleische, verreweg het talrijkste, deel dier immigranten, blijkt bij nadere beschouwing zeer weinig grond voor toekomstverwachtingen te verschaffen.

De basis van het economisch bestaan der Maleiers werd n.l. gevormd door het parasiteeren op de Dajaksche bevolking van het binnenland. Deze had tot taak, behalve voor zichzelf, ook voor de machthebbers aan de kust voedsel te produceeren, dat in den vorm van allerlei belastingen en als betaling voor onder dwang aangekochte goederen (zout e.a.) moest worden opgebracht. Van resultaten van den Buitenlandschen handel, waarvoor geen voldoende basis aanwezig was, hadden de Maleiers niet veel te verwachten; vandaar dat zij vooral in de 18e en de eerste tientallen jaren van de 19e eeuw zeer oof als hun bedrijf kozen.

Onder deze omstandigheden mocht een verdere opneming van de Westkust in den wereldhandel, een verdere ontwikkeling van de productie van dit gebied niet worden verwacht. Na verloop van tijd werd zelfs achteruitgang merkbaar: de opbrengst van de diamantproductie verminderde geleidelijk.

Toen in 1818 het herstel van het Nederlandsche gezag in de Westerafdeeling plaats had, was in de economische positie van het eigenlijke binnenland en het bedrijf der Vorsten langs de kust in den loop der eeuwen, die sedert de eerste komst der V.O.C. waren voorbijgegaan, uiterst weinig verandering gekomen.

Bij de Dajakbevolking stond men nog altijd voor een gesloten huishouding. Mislukte de rijstooft in een bepaalde streek, dan was dit aanstonds aanleiding tot hongersnood. Ander voedsel dan rijst van eigen ladang en bepaalde eetbare boschvoortbrengselen had men niet, of wist er geen gebruik van te maken.

In het economisch leven en streven van de Maleiers was ook

geen wijziging gekomen. Slechts waren zij dieper het binnenland binnengedrongen en hadden zich aldaar op alle gunstig gelegen samenvloeiingspunten van de rivieren neergezet en hun macht over de Dajaks aanmerkelijk uitgebreid. De, steeds meer naar afgelegen streken teruggedrongen, Dajaks bleken nog steeds de gewillige slachtoffers van de Maleische overheersing, met uitzondering van enkele stammen aan de Boven-Melawi en in het Boven-Kapoeasgebied.

Intusschen was ter Westkust toch iets zeer belangrijks geschied, n.l. de immigratie van een groot aantal *Chineesche mijnwerkers* in het gebied van de landschappen Sambas, Mempawah, Pontianak en Landak. Vooral Sambas dient hier in het centrum te worden gesteld. In de zuidelijke districten van dat rijk had zich sedert het midden van de 18e eeuw op instigatie van den Sultan en zijn rijks grooten een volkrijke kolonie van Chineesche arbeiders gevormd. Dit had plaats gehad in verband met het voornemen van den Sultan de goudhoudende opperste aardlagen in bedoelde gebieden te doen ontginnen. Blijkbaar waren de Maleische onderdanen der vorsten niet genegen de daaraan verbonden werkzaamheden te verrichten — zij waren niet aan werken gewend — en beschikten de machthebbers niet over voldoende gezag om hun Dajaksche onderdanen tot dezen arbeid te dwingen. Het geheel is teekenend voor den inwendigen toestand der Westerafdeeling in deze periode.

Van belang is ook, dat gedurende de hier eindigende periode dat contact tusschen Zuid-Celebes en de Westkust was tot stand gekomen, hetwelk later de basis zou vormen voor de immigratie van een groot aantal *Boegineezen* in het kustgebied van West-Borneo.

Aanstands dient echter te worden opgemerkt, dat het economisch profijt, hetwelk de Westerafdeeling van de immigratie der Chineezzen genoot, voorshands geen beteekenis verkreeg.

De Chineezzen bschouwden Borneo alleen als een land waar geld kon worden verdiend, doch waarvan men, met het verdiende geld, ook zoo spoedig mogelijk moest zien weg te

komen. De oorzaak hiervan lag voornamelijk bij de Maleische vorsten, inzonderheid den Sultan van Sambas.

Deze had — door de feiten daartoe gedwongen — wel moeten inzien, dat de Chinees uit ander hout gesneden was dan de Dajak en dat derhalve van pogingen, om hem op overeenkomstige wijze economisch uit te buiten, wel diende te worden afgezien. Dit bracht echter geenszins mede, dat nu voorgoed genoeg werd genomen met b.v. alleen de betaling door de Chineezzen van een behoorlijken cijns van de opbrengst der goudontginningen. Integendeel, de geschiedenis van de Chineezzen en hun kongsi's ter Westkust der periode, voorafgaande aan het herstel van het Nederlandsch Gezag in 1818 en ook nog daarna, is het relaas van een aaneenschakeling van mislukte pogingen om de Chineezzen aan het vorstengezag onderworpen te houden en, op gepaste en ongepaste wijze, zooveel mogelijk profijt van hun mijnarbeid te trekken. Een der voornameste middelen daartoe was de handhaving van een rijstmonopolie, dat het voor de kongsi's onmogelijk maakte anders dan door tusschenkomst van den Sultan van Sambas de benoodigde Buitenlandsche rijst aan te koopen.

Had het streven naar geldelijk voordeel ten koste van de Chineezzen over het algemeen wel eenig succes, de pogingen hen politiek onderworpen te houden zijn ten eenenmale mislukt. Toen de eerste regeeringscommissaris in 1818 ter Westkust arriveerde, waren de kongsi's feitelijk zelfstandige republieken en was van het gezag der Maleische vorsten, binnen het door de Chineezzen bewoonde gebied, niets overgebleven.

Merkwaardigerwijze heeft het rijstmonopolie van den Sultan van Sambas uiteindelijk belangrijke gevolgen ten goede gehad. Het dwong n.l. de Chineesche kongsi's een deel hunner organisaties in den voedsellandbouw te werk te stellen, ten einde zooveel mogelijk aan de economische usurpatie van Sambas te ontkomen. Op deze wijze is de grondslag gelegd van den Chineeschen landbouw in de Westerafdeeling.

Een en ander was echter niet bevorderlijk voor het ontstaan van een economischen „band” tusschen de Chineezzen en de Westkust. Zij wilden zoo weinig mogelijk met de Maleische vorsten en hunne vertegenwoordigers te maken hebben. Ook

van de Dajaks, met wie ze overigens — met het oog op de mogelijkheid om Dajakvrouwen te kunnen huwen — gaarne op goeden voet bleven, hebben de Chineezzen veel last onder- vonden. De Dajaks waren n.l. dikwijls het gewillig werktuig in de hand van den Sultan en de landsgrooten van Sambas, en lieten zich b.v. gebruiken voor het plegen van onverhoedsche aanvallen op de Chineesche nederzettingen. Tot een deel der Dajaks van hun gebied hebben de kongsi's echter steeds in betrekkelijk goede verhouding gestaan. Weliswaar vertegen- woordigde de Chinees de politieke en economische macht, en wist zich te doen gelden, doch van een uitbuiten der Dajaks, als door de Maleiers geschiedde, kan hier niet worden gesproken.

De hierboven omschreven omstandigheden hadden intusschen tengevolge, dat de Chineesche bevolking zich zooveel mogelijk isoleerde; daardoor was van een economisch contact tusschen de Chineesche districten en de overige gebieden ter Westkust welhaast geen sprake. Van den goudrijkdom der betreffende gebieden ondervond de Westkust als geheel dan ook slechts zeer weinig voordeel.

Ter handhaving van hun positie waren de Chineezzen genood- zaakt hun kongsi's op militair verweer in te richten en het succes, dat hiermede werd behaald, maakte hen niet weinig onhandelbaar. Den Sultan van Sambas beschouwden zij ten slotte als niet veel meer dan een zeeroovers-hoofd, dat over hen niet het minste gezag vermocht uit te oefenen.

De kongsi's namen de houding van machthebbers aan, en waren sterk geneigd de positie van het in 1818 gerestaureerde Nederlandsche Gezag alleen te beoordeelen naar de mate van militaire macht, die werd tentoongespreid.

Aanvankelijk scheen het, dat de Westerafdeeling onder den, in 1818 geplanten, Nederlandschen standaard een tijdperk van economischen opbloei tegemoet zou gaan. Immers de instructie, die de eerste vertegenwoordiger van het Nederlandsche Gezag meebracht, bevatte tal van voorschriften, die bij ten uitvoer- legging het opruimen van evenzoovele belemmeringen voor de ontwikkeling van het economisch leven zouden hebben beteekend. Er is geen twijfel aan, dat men destijds te Batavia

ook het vaste voornemen had het bestuur over West-Borneo krachtig ter hand te nemen. Van dit voornemen bleef echter al spoedig weinig over. De wijze, waarop de hervatting van de Nederlandsche heerschappij was ingezet, bleek n.l. niet te handhaven. Talrijke factoren maakten een radicale koerswijziging noodzakelijk. Werd in 1825 met het oog op den Java-oorlog de bemoeienis met West-Borneo reeds tot het allernoodigste beperkt, in 1833 luidde het parool: „al onze krachten aan te wenden om Java, Sumatra en Banka wel te exploiteeren en te beschermen, en de overige bezittingen tot den minst mogelijken omslag en geringste kosten in te krimpen”.¹⁾ Aldus is het uitgangspunt van 1818 principieel verlaten. De commissarissen-inspecteur van Borneo, die hier na 1833 met de vertegenwoordiging van het Gouvernement belast waren, mochten „geen uitgaven, in welken tak van bestuur ook,” doen, „zonder volstrekke noodzakelijkheid”. Aan de „bestaande inrichtingen” mochten zij niet raken, „buiten zeer dringende noodzakelijkheid”; echter mocht op voorzichtige wijze worden getracht de bestuursbemoeiingen nog in te krimpen „wanneer mocht blijken, dat eenige bezitting, of eenig bezet gedeelte van dezelve, noch directe noch indirecte voordeelen oplevert”.²⁾

Daar de Westkust geen voordeelen bracht, en de „exploitatie” van dit gebied integendeel dreigde tekorten op te leveren, lag voor de hand, dat langs deze richtlijnen zich geen opbouwende politiek voor dit gebied kon ontwikkelen.

Omstreeks 1845 kwam in de staatkundige beginselen, volgens welke West-Borneo moest worden bestuurd, wijziging. De veronderstelde rijkdommen van Borneo en de vrees, dat JAMES BROOKE, de Radja van Serawak, zich ten deele hiervan meester zou kunnen maken, gaven hiertoe aanleiding. De hoofdinhoud der nieuwe richtlijnen was: de vestiging van een gouverneur van Borneo op een nader te bepalen centraal punt, met de taak de bevolking van het binnenland te beschermen en te „beschaven”; de wetenschappelijke benutting der steen-

---

¹⁾ 11 p. 11.

²⁾ 11 p. 11.

kool- en goudmijnen; het scheppen van een zoodanigen toestand op handelsgebied, dat kolonisten uit „China, Siam en Cochinchina” daardoor werden gelokt. Deze toch zouden voor de economische ontwikkeling van het betreffende gebied kunnen zorgen en daarbij goede onderdanen van het Gouvernement zijn.³⁾

De gouverneur werd in 1846 benoemd; tot eenige werkelijke beteekenis heeft deze maatregel het niet kunnen brengen. De voorgenomen wetenschappelijke benutting der steenkool- en goudmijnen gaf destijds, en ook later, aanleiding tot tal van onderzoekingen, met, zooals hierboven in hoofdstuk III, bij de bespreking van de mineralogische voortbrengselen, reeds is nagegaan, uiterst weinig resultaten. Het „lokken” van kolonisten uit China enz. leek in verband met den kongsi-oorlog van 1854 een hachelijke onderneming en schijnt dan ook verder van het programma te zijn geschrapd.

Niettemin gaf deze koerswijziging aanleiding, dat de bestuursvoering op de Westkust omstreeks 1850 krachtiger werd aangevat dan vijf en twintig jaar lang het geval was geweest. Men kwam daarmede noodgedwongen te staan aan het begin van den weg, dien men in 1818 programmatisch had willen afleggen, n.l. die, welke moest leiden tot de economische ontwikkeling van de Westerafdeeling van Borneo. Niet een ontwikkeling, geheel of ten deele het gevolg van directe gouvernementele bemoeiingen met de productie, als elders in het „cultuurstelsel” waren belichaamd, maar een zelfstandig ontplooiën van het economisch leven in deze Residentie, mogelijk te maken door het opruimen van tal van obstakels van politieken en sociaal-economischen aard.

Veel was er, vergeleken bij wat men in 1818 aantrof, niet veranderd. Alleen was de goudproductie der Chineesche districten ernstig teruggelopen en waren de kongsi's door de jarenlange zwakke houding van het Gouvernement nog minder dan in 1818 geneigd om hun, in strijd en moeite verkregen, zelfstandige positie prijs te geven.

Waaruit bestond nu de taak, waarvoor de gouvernementen-

---

³⁾ 11 p. 13.

vertegenwoordigers ter Westkust in 1850 gesteld werden?

In de eerste plaats diende, uit overwegingen van ethischen aard, een einde te worden gemaakt aan de *uitbuiting* van een groot deel der *Dajakbevolking* door de *Maleische vorsten* en hoofden. Dit zou vooral in het binnenland, waar het Nederlandsche Gezag veelal nog slechts „theoretisch” was, zeker niet zonder strijd gaan. Immers, hiermede zou tegelijkertijd een der voornaamste bestaansmiddelen der Maleische bevolking worden aangetast. In economischen zin beteekende deze maatregel voor de Westkust zeker geen onmiddellijk voordeel, want de toepassing van het „systeem” der Maleiers had, behalve hun eigen bestaan, tenslotte ook een verhoogde productie der Dajaks tengevolge.

In de tweede plaats bracht de algemeene eisch van rust, orde en veiligheid mede, dat het *koppensnellen* in het binnenland afdoende moest worden bestreden. Ook de daarmede in verband te nemen maatregelen moesten, strikt economisch beschouwd, nadeel brengen. Hadden de Dajaks ten behoeve van de viering van hun adatfeesten, in het bijzonder die, welke in verband stonden met het koppensnellen, een extra voedselvoorraad, kostbare kleding en gereedschap noodig, ook deze stimulans voor meerdere aanwending van arbeidskracht, dan voor het dagelijksch levensonderhoud strikt noodig was, dreigde hier te verdwijnen.

In de derde plaats diende een einde te worden gemaakt aan *slavernij* en *pandelingschap*. Ook dit gaf aanvankelijk aanleiding tot een terugzetting van het economische leven ter Westkust. De pandelingen en slaven toch waren destijds eigenlijk de eenige arbeidskrachten, wier economische prestaties niet door het eigen behoeftencomplex werden beheerscht. Hadden zij zelve hun arbeidsveld en de hoeveelheid te presteeren werk kunnen bepalen, dan zouden zij zich door niets van de vrije bevolking hebben onderscheiden. Aan hen echter kon door hun schuldeischer of bezitter, hetzij deze een bepaald persoon (Maleier, Boeginees) of een Dajaksche dorpsgemeenschap was, bepaalden arbeid worden opgedragen. Juist deze arbeid kon zich buiten de sfeer van het dagelijksch direct benoodigde uitstrekken en daarmede dus oorzaak zijn van de productie van

goederen, onmisbaar voor het economisch contact met andere personen of gemeenschappen. Zoo kon het klapperareaal van Soengei Kakap alleen ontstaan tengevolge van de omstandigheid, dat de vooraanstaande Maleiers en Boegineezen van Pontianak beschikten over pandelingen van Maleische, doch vooral van Boegineesche afkomst, welke laatsten met gebruikmaking van de meest inferieure methoden in Zuid-Celebes werden „aangeworven”. Van de toenmalige Maleisch-Boegineesche bevolking van Pontianak en omgeving zelf mocht, economisch gesproken, hoogstens een fractie van den, in Soengei Kakap gepresteerden, enormen arbeid worden verwacht.

Ook een groot deel van den uitvoer aan boschproducten gedurende de jaren 1850 tot 1890 was slechts mogelijk door het bestaan van het pandelingschap, dat de Maleische vorsten en hoofden en de Dajakkampongs in de gelegenheid stelde op dit terrein gedwongen arbeid te doen verrichten, waar een economische basis voor vrijwilligen arbeid nog niet aanwezig was. Dit vindt bevestiging in de omstandigheid, dat in streken, waar weinig of geen pandelingen en slaven waren, de inzameling van boschproducten eerst veel later is aangevangen en dan eerst onder inwerking van het voorschotsysteem van de Chineezzen. Van volstrekt vrijwilligen arbeid is ook dan nog geen sprake.

Maatregelen, eveneens van ingrijpenden aard, die dienden te worden genomen, waren: algeheele afschaffing der op tal van plaatsen in het binnenland bestaande *tollen* en andere belemmeringen van den vrijen handel, zoomede het scheppen van een doeltreffende regeling der *positie* van de *Chineesche handelaren* (in het binnenland) tegenover de Maleische vorsten. De zeeroof was reeds vóór 1850 afdoende bestreden; de bestrijding van dit kwaad kon dus thans van de lijst van desiderata worden afgevoerd.

Bovenstaande maatregelen strekten zich in hoofdzaak uit tot de belangen van de Dajaksche, Maleische en Boegineesche bevolkingsgroepen. Hier moest wel zeer veel worden afgebroken, alvorens van opbouw, op hechtere grondslagen, sprake kon zijn.

Daarnaast moest het Chineesche vraagstuk worden opgelost. Men kon daarbij twee richtingen uit. De eerste en verreweg meest redelijke en wenschelijke was, de Chineesche kongsi's, op grond van de door hen zelf bevochten positie, te beschouwen als zelfstandige staatjes en te trachten tot die staatjes in een soortgelijke verhouding te geraken als tot de Inlandsche vorsten. Het kon immers moeilijk tot taak van het Nederlandsche Gouvernement gerekend worden om het — immer niet meer dan nominale — gezag der vorsten van Sambas, Mempawah en Pontianak over de door de Chineezen bezette gebieden te „herstellen”. Temeer niet, waar de Chineezen reeds volgens den inhoud van de met de vorsten der genoemde rijken vóór 1800 gesloten contracten aan het gezag dier machthebbers waren onttrokken.

De tweede — tenslotte gekozen — weg was de Chineesche districten slechts te zien als deelen der betrokken Inlandsche staten en dienovereenkomstig ieder zelfbestuur der kongsi's als onlogisch en onaanvaardbaar te beschouwen. Werd deze laatste handelwijze gekozen, dan was daarvan de consequentie, dat de kongsi's moesten verdwijnen.

Dit alles vormde dus in hoofdzaak den weg, aan het begin waarvan het Gouvernement zich ± 1850 geplaatst zag. De aandacht zij intusschen gevestigd op de omstandigheid dat het gegeven overzicht slechts maatregelen van indirecten aard bevat, het opruimingswerk en het grondverzet, dat aan den bouw van het eigenlijke economische huis vooraf moest gaan.

Hoewel bij het volbrengen van deze moeilijke taak begrijpelijke en onbegrijpelijke fouten zijn gemaakt en de Overheid in algemeenen zin het verwijt treft, dat bij de tenuitvoerlegging dikwijls met veel te weinig middelen en in veel te langzaam tempo is gearbeid, tenslotte is aan de gestelde eischen voldaan en daarmede het Nederlandsche ingrijpen en de blijvende Nederlandsche activiteit ter Westerafdeeling van Borneo volkomen gerechtvaardigd.

Reeds kort na 1850 was men gedwongen zijn houding te bepalen tegenover de Chineesche kongsi's. Op welke wijze dit geschiedde, en de resultaten daarvan, zijn in hoofdstuk II

uitvoerig beschreven. De kongsi's van Montrado werden vernietigd, het land onder het gezag van den Sultan van Sambas teruggebracht. De kongsi van Mandor werd om bijzondere redenen tot 1884 in het bezit van zelfbestuur gelaten. Na den dood van het uitzonderlijk geschikt geachte kongsi-hoofd LIOE A SIN, in genoemd jaar, verdween ook deze laatste kongsi van het tooneel. De Chineezzen zelf bleven aan het rechtstreeksche gezag van het Gouvernement onderworpen. Hun eigen verworven positie, gelijk aan die van een autochthone bevolking, was hiermee verloren.

De in de Chineesche districten van Sambas gedurende den onderwerpingsoorlog van 1854—'56 aangerichte verwoestingen veroorzaakten een belangrijke stagnatie in de economische ontwikkeling der betreffende gebieden. De mijnbouw ging in veel sneller tempo teniet dan normaal het geval zou zijn geweest. De groote verwarring van den oorlog deed tal van Chineezzen de wijk nemen. De geleidelijke overgang van de geheele bevolking naar den landbouw — waarvan reeds een belangrijk begin bestond — werd ernstig verstoord. Op één voordeel der genomen maatregelen dient echter te worden gewezen: de verspreiding der Chineezzen over de geheele Westerafdeeling werd aanmerkelijk verhaast. Overal in het binnenland duikt de Chineesche handelaar op, die zorg draagt voor het doorgeven van de steeds toenemende vraag naar boschproducten en de bevolking in kennis brengt met allerlei importartikelen.

In Mandor ziet men (vóór 1884) datgene gebeuren, wat normaliter ook in de Chineesche districten van Sambas zou zijn geschied. Een kern van de kongsi blijft in Mandor doorgaan met het exploiteeren der steeds minder profijjt opleverende goudvindplaatsen. Het meerendeel der leden van de kongsi verspreidt zich echter over de omliggende streken en vestigt zich als landbouwer of handelaar. Het abrupte einde van de laatste kongsi in 1884 was dan ook, van economisch standpunt gezien, niet belangrijk meer. De door de krijgsverrichtingen van 1884—'85 in Mandor getroffen bevolking vormde nog slechts een overblijfsel van het eens machtige Lan Fong. Het overgroote deel der Chineezzen had zich toen reeds als sawahbouwer in Zuid- en West-Mempawah of als klapperplanter

in het kustgebied van Mempawah en Pontianak (Soengei Pinjoe, Penitie, Segedong, Belanga) gevestigd.

De normaliseering van de toestanden in het binnenland, het organiseren van een effectieve bescherming van de Dajaks tegen de Maleische vorsten en hoofden, het afschaffen van den gedwongen handel, het met succes bestrijden van het kopensnellen, de slavernij en het pandelingschap, het scheppen van een zoodanige orde, dat door Chineezen veilig handel kon worden gedreven, heeft de geheele tweede helft der 19e eeuw en nog enkele jaren daarna in beslag genomen. De moeilijkheden, die men bij de tenuitvoerlegging van de daartoe strekkende maatregelen ondervond, zijn in hoofdstuk II uitvoerig behandeld. Opgemerkt dient, dat de invloed van het Nederlandsche Gouvernement zich uiteraard — met de daaraan verbonden gevolgen — gedurende bovenbedoelde periode geleidelijk uitbreidde. Naarmate de tijd vordert neemt dus het gebied, waarin de verschillende misstanden geheel of gedeeltelijk verdwenen zijn, in omvang toe. Eerst in het begin van de 20e eeuw reikt de arm van het bestuur tot in de meestafgelegen bovenstreken. In de jaren 1870, 1880 zijn er echter reeds landschappen (Sanggau, Sekadau, Tajan, Landak, Sambas), waar de gewenschte toestand reeds ten deele is ingetreden.

De hervormingen op politiek en sociaal terrein brengen een nieuwe periode in de economische geschiedenis van West-Borneo. Thans dient te worden nagegaan, wat en hoe groot het aandeel van ieder der verschillende bevolkingsgroepen in den hiernavolgenden opbouw van het economisch leven is geweest.

Omstreeks 1850 bestond de uitvoer van de Westkust voornamelijk uit goud en kleine hoeveelheden boschproducten: rotan, bijenwas en vogelnestjes. Verder was de export van sago, pinangnoten en tripang van eenig belang.

De gouduitvoer, waarvan het provenu voor het overgrootste deel ten bate van de Chineesche kongsi's kwam, gaat in de volgende jaren zeer snel achteruit. De uitvoerhaven van het goud, Sambas, verliest in de jaren van 1860 tot 1870 vrijwel haar geheele beteekenis als handelsplaats. Wat van de Chineesche bevolking van Montrado, Singkawang en Bengkajang

is overgebleven gaat zich noodgedwongen meer en meer op den landbouw toeleggen. Dit veroorzaakt weliswaar de stopzetting van den rijst invoer in Noord-West-Borneo, doch van een uitvoeroverschot, dat ook maar eenigszins in de plaats van den goudexport zou kunnen treden, is geen sprake. De invoer van opium — in de jaren vóór 1855 soms ter waarde van f 400.000 's jaars — daalt tot $\frac{1}{5}$ van dat bedrag.

Het economisch vertier, dat met de goudwinning in de Chineesche districten samenhang, werd dus geknakt en het duurde jaren vóór den hier, na 1870, groeienden handelslandbouw, eerst de klapper- en later ook de peper- en gambirteelt, zooveel opleverde, dat van een herstel der welvaart (in de Chineesche gebieden) van voor 1854 kon worden gesproken.

Een gedeelte der bevolking van de Chineesche districten trok tijdens en na den oorlog van 1854 vandaar weg en vestigde zich in het Kapoeasgebied. Ook het aantal nieuwe Chineesche immigranten in dat gebied nam na 1850 toe. Het doel dezer Chineezen was in het binnenland handel te drijven. Zij ontmoetten daarbij tegenwerking van de zijde der Maleiers, die tot nog toe hier het monopolie hadden gehad. Veel omvatte dit monopolie intusschen niet. De hoeveelheid boschproducten, die het binnenland destijds opleverde, was zeer gering. Andere ruilartikelen had de bevolking niet tot haar beschikking. De Chineezen legden zich echter met groote energie er op toe boschproducten te doen verzamelen, daarbij hoofdzakelijk gebruikmakende van het voorschotsysteem. Dit toch gaf den Dajaks de gelegenheid de importgoederen van den Chinees te leeren kennen en te gebruiken, vóórdat zij eerst genoodzaakt waren de zware en dikwijls gevaarvolle tochten in het bosch te ondernemen. Uiteraard schulde in het verleenen van voorschotten — veelal in rijst, geweven stoffen, ijzeren voorwerpen en derg. — voor den Chinees veel risico, doch hij zorgde wel zich daartegen door middel van zeer lage verrekeningsprijzen te verzekeren.

Hoewel in den loop der jaren de uitvoer van boschproducten, tengevolge van de actie der Chineezen, voortdurend toenam en ook de import hiermee in verband vermeerderde, duurde

het tientallen jaren alvorens de cijfers van vóór 1854 opnieuw werden bereikt.

De herstelde uitvoer komt dan echter voor een groot deel ten bate der Dajaks, hetgeen vóór 1854 niet het geval was, terwijl uit den invoer de groote hoeveelheden opium zijn weggevallen en vervangen door sterk toegenomen quanta rijst, manufacturen, metaalwerk enz.

Behalve de export van goud en boschproducten, is hierboven ook nog genoemd de uitvoer van sago, pinang en tripang. Dit waren in 1850 de voornaamste exportartikelen van de Maleische bevolking van het kustgebied. Van veel beteekenis was hetgeen zij presteerde echter niet.

De hierboven genoemde sociale maatregelen der Overheid, t.o.v. de positie der Maleiers in de Dajakgebieden, bracht een deel van hen in moeilijken toestand. Ze werden meer en meer genoodzaakt zelf voedseltuinen aan te leggen of anders te trachten in den handel met de Chineezen te concurreeren. In den loop der jaren nam het eigen voedselareaal der Maleiers in het binnenland dan ook eenigszins toe, doch over producten, die geldinkomen opleverden, werd nog zeer weinig beschikt. In het kustgebied was de positie van de Maleiers wat beter. Zij waren daar meer gewend om op eigen beenen te staan. Behalve over eenigen voedsellandbouw, beschikten zij aldaar ook over sago- en pinangaanplantingen, eenigszins omvangrijker dan voor eigen gebruik noodig was, en oefenden het zeevisscherij-bedrijf uit. (tripang, schildpad enz.).

De omstreeks 1850 nog kleine Boegineesche kolonie te Pontianak en omgeving (Soengei-Kakap) breidde zich na genoemd jaar gestaag uit, en legde zich met succes toe op de klappercultuur, die al spoedig van beteekenis werd.

Hierboven zijn dus de lijnen uitgestippeld, waarlangs de Westerafdeeling zich na 1850 economisch zou ontwikkelen: voedsellandbouw, daarnaast handelslandbouw in de Chineesche districten; voedsellandbouw bij de Dajaks, en onder invloed van den steeds verder doordringenden handel, een toenemende productie van boschvoortbrengselen voor den export; toenemende voedsellandbouw bij de Maleiers, exportverbouw van

sago en pinang, aanvankelijk eenige export-zeevisscherij; en tenslotte de klapperteelt, (later) annex klapperoliebereiding van de Boegineesche kolonie.

Voordat een en ander tot een eenigszins bevredigende ontwikkeling is gekomen, volgen nog tal van magere jaren. De economische toestand van de landschappen Sambas en Mempawah wordt — met de daling van de opbrengsten der Chineesche ontginningen — na 1856 eerst gaandeweg slechter. Het Kapoeasgebied kan zich slechts langzaam ontwikkelen, in verband met het tempo der politieke en sociaal-economische normaliseering dezer streken door de Nederlandsch-Indische Overheid. Het best ontwikkelde zich in de eerste jaren na 1850 de klappercultuur in Soengei-Kakap.

Overzicht van de totaalwaarde van den in- en uitvoer in de Westerafdeeleing van Borneo gedurende eenige jaren vóór 1890 (in duizenden guldens):

Jaar	Invoer			Uitvoer		
	Pontianak	Sambas	Totaal	Pontianak	Sambas	Totaal
1846	769	1167	1936	646	773	1419
1847	1152	1277	2429	707	686	1392
1848	580	1506	2086	467	1509	1976
1853	697	634	1331	491	557	1048
1854	797	1212	2009	524	1415	1939
1855	992	887	1879	448	795	1243
1856	863	215	1078	439	297	736
1866	1870	443	2283	948	162	1110
1879	—	—	1881	—	—	4023
1880	—	—	1713	—	—	3530
1881	—	—	1488	—	—	7689
1882	—	—	1463	—	—	5117
1883	—	—	1357	—	—	1865
1884	—	—	1150	—	—	3456
1885	—	—	1337	—	—	3507
1886	—	—	1429	—	—	2493
1887	—	—	1662	—	—	2185
1888	—	—	1327	—	—	2304
1889	—	—	1601	—	—	2726
1890	—	—	2724	—	—	2940

Het hooge invoercijfer voor 1890 is te wijten aan een uitzonderlijk hoogen rijstimport, tengevolge van een mislukking van eigen oogst.

Bovenstaande cijfers hebben slechts betrekking op het handelsverkeer met het Buitenland. De *uitvoer* naar Java of andere deelen van Ned.-Indië was in de betreffende periode echter van geen belang. Daarentegen zouden de cijfers betreffende den *invoer* vanuit Java (gouvernementszout o.a.), indien deze bekend waren, wel van gewicht zijn en de minder gunstige positie van den handel van West-Borneo nog meer accentueeren.

Bij de beoordeeling der getallen dient overigens in aanmerking te worden genomen, dat in den handel in West-Borneo vooral vóór ± 1870 veel winst moest worden gemaakt om bevredigende verdiensten te verkrijgen. Dit gold in het bijzonder voor de distributie van importgoederen in het binnenland en den export van boschproducten. Het risico, aan den handel in een groot deel der bovenstreken verbonden, maakte de prijzen der importartikelen, die door de Inlandsche bevolking moesten worden betaald, hoog en drukten de bevolkingsontvangsten voor de ingeruilde boschproducten. De invoercijfers zijn in dit verband dus in verhouding tot het bedrag, dat de bevolking voor de producten heeft betaald, laag en de exportcijfers in verhouding tot het bedrag, dat de bevolking heeft ontvangen, hoog.

Zoo gezien zijn deze handelsbalanscijfers voor een gebied, op welks betalingsbalans geen andere cijfers voorkomen dan deze, zeker niet gunstig.

De achteruitgang van Sambas na 1854 wordt hier duidelijk gedemonstreerd. Reeds in 1856 zijn de in- en uitvoer verre gedaald beneden die van het blokkade-jaar 1853 en deze daling zet zich daarna constant voort.

Opmerking verdienen voorts de hooge uitvoercijfers over de jaren 1879 t/m. 1882, met daar onmiddellijk op volgend een laag cijfer voor 1883. Dit groote verschil schuilt in de waarde der in bedoelde jaren geëxporteerde boschbijproducten: rotan, getah-soorten en harsen. Naarmate de wereldproductie van deze boschbijproducten toenam, werden de prijsnoteeringen n.l. steeds afwisselender. Werden in de eerste jaren van den boschproducten-uitvoer vrij regelmatige waardebedragen genoteerd, nadat de export der producten een veel grooteren omvang had

aangenomen, en daarmede een veel grootere plaats in het economisch leven was gaan bezetten, vertoonde de waarde van de geëxporteerde hoeveelheden grootere verschillen.

Samenstelling van den uitvoer (in duizenden guldens):

Jaar	Totaal	Boschbijproducten	Handelslandbouw- producten
1879	4023	3000	900
1880	3530	2600	700
1881	7689	5000	1500
1882	5117	2550	1550
1883	1865	1400	375
1884	3456	2500	870
1885	3507	2300	1100
1886	2493	1450	870

Het lage cijfer voor het jaar 1883 blijkt mede zijn oorzaak te vinden in de geringe waarde van de in dat jaar uitgevoerde handelslandbouwproducten. Juist in dien tijd valt n.l. de overgang van de Inlandsche klapperolieproductie op de coprabereiding. ⁴⁾

Hoewel de Westerafdeeling van Borneo dus omstreeks 1890 in absoluten zin, vergeleken bij de positie omstreeks 1855, nog niet veel verder gekomen was, waren toch aanmerkelijke voordeelen behaald.

Het handelsapparaat in het binnenland had zich krachtig ontwikkeld. De Dajakbevolking was schier overal bekend geworden met tal van importartikelen en aan het gebruik van verschillende dier artikelen gewend geraakt. Vooral de mogelijkheid om bij den handelaar importrijst op te doen, vormde voor de Dajaks een stimulans om met hem in contact te blijven. Maakte misgewas op de ladangs het vroeger noodzakelijk, dat men zich met allerlei voedselsurrogaten uit het bosch behielp, nu was het steeds mogelijk tegen rotan, getah of hars rijst in te ruilen.

De rijkdom der bosschen, de mogelijkheid om doorlopend groote quanta boschproducten te verzamelen, was overtuigend

---

⁴⁾ Zie hiervoor p. 117.

gebleken, en er bestond geen reden om te dien aanzien aan de toekomst van de meeste dier producten te twijfelen.

De klapperaanplant in het kustgebied van Pontianak, ingezet door de Boegineezen van Soengei Kakap, had zich enorm uitgebreid. Het voor klappers geschikte deel van genoemd district was grootendeels volgeplant. Ook waren sindsdien tal van klappercomplexen ten Noorden van de Kapoeas ontstaan, waarin ook de Maleiers van Pontianak en omgeving een groot aandeel hadden. De aanplant van pinang en sago was eveneens zeer vergroot. De capaciteit van beide cultures was minstens vertwintigvoudigd.

Aangemoedigd door het succes der Boegineezen van Soengei Kakap hadden ook de Chineezzen van het kustgebied van Mempawah (grootendeels afkomstig van Mandor) en van Singkawang en Pemangkat zich op de klappercultuur geworpen. Wel was omstreeks 1890 het grootste deel van den nieuwen aanplant nog niet in productie, doch de voedsellandbouw in de Chineesche districten hield toen nog voor het grootste deel stand, zoodat deze overgangperiode geen gevaren opleverde.

Na tal van mislukkingen schenen eindelijk nog twee handelsgewassen te zijn gevonden, waarvan de cultuur ter Westkust succes beloofde, n.l. peper en gambir.

ENTHOVEN, die omstreeks het einde van deze periode (1885—1890) het binnenland bereisde, geeft op verschillende plaatsen in zijn groot werk over de Westerafdeeling zijn indruk over den economischen toestand. Zoo schrijft hij over het Melawigebied: „hoewel te Nanga Pinoh de geheele handel van de Midden- en Boven-Melawi, zoomede het uitgestrekte Pinohgebied concentreert, heeft het plaatsje zeer weinig te beteekenen. Alleen tijdens den afvoer van boschproducten is er wat vertier in de Chineesche wijk”.⁵⁾ Ook over plaatsen als Sanggau schrijft hij in denzelfden geest. Over het toekomstige voortbrengingsvermogen der bosschen (rotan, getah, en harsen) was hij pessimistisch. Hij concludeerde tot bescherming, waar dit nog mogelijk was, van het oerbosch, om te voorkomen, dat de

---

⁵⁾ 19 I p. 252.

nuttige boomsoorten nog verder werden uitgeroeid. Was dit laatste — blijkens de latere ervaringen — niet noodig en viel de productiviteit der bosschen erg mee, van zooveel te meer waarde was ENTHOVEN's suggestie om overal den landbouw te propageeren. Daarin lag — zoo meende hij — de toekomst van de geheele Westerafdeeling. ⁶⁾

Gedurende de periode van 1890 tot 1915 ontwikkelt het economisch leven ter Westkust zich veel krachtiger dan te voren het geval was geweest. Blijkbaar zijn de moeilijke jaren geheel voorbij. De in- en uitvoercijfers over deze periode geven het volgende beeld (in duizenden guldens):

Jaar	Invoer	Uitvoer	Jaar	Invoer	Uitvoer
1891	2224	2076	1903	3483	6753
1892	1782	2105	1904	3902	8556
1893	1901	2334	1905	3918	8804
1894	2012	2418	1906	3865	7403
1895	1809	2448	1907	2892	7500
1896	1654	2261	1908	3388	6248
1897	1848	4110	1909	4338	7573
1898	2289	4581	1910	5063	8752
1899	2701	7384	1911	6350	9306
1900	2487	11187	1912	6194	9807
1901	2670	9926	1914	5940	13931
1902	2877	7139	1915	6194	10624

De cijfers van het tolkantoor Singkawang over 1913 zijn niet bekend, weshalve het jaar 1913 hierboven geheel is weggelaten.

Samenstelling van de uitvoercijfers (in duizenden guldens):

Jaar	Totaal	Boschbijproducten	Landbouwproducten
1891	2076	970	880
1892	2105	1170	790
1893	2334	1270	960
1894	2418	1160	1160
1895	2448	1370	1000
1896	2261	990	1130
1897	4110	3000	1030
1898	4581	3220	1150
1899	7384	5650	1610

⁶⁾ 19 II p. 876.

Jaar	Totaal	Boschbijproducten	Landbouwproducten
1900	11187	9780	1240
1901	9926	8210	1600
1902	7139	4190	2820
1903	6753	3440	3060
1904	8556	5300	3200
1905	8804	5780	2530
1906	7403	3520	3400
1907	7500	3000	4200
1908	6248	1660	4270
1909	7573	2770	4650
1910	8752	2450	5970
1911	9306	2020	7112
1912	9807	2440	6950
1914	13931	3390	10200
1915	10624	2190	7280

Bovenstaande cijfers hebben slechts betrekking op het handelsverkeer met het Buitenland. Het, thans weliswaar toenemende, vervoer van en naar Java is hier buiten beschouwing gelaten.

Aangeteekend moet worden, dat de boven tegen de cijfers over de jaren vóór 1891 geuite bezwaren, met betrekking tot het eenigszins verwijderde verband der *opgegeven bedragen* met de *werkelijke* inkomsten der bevolking, thans voor een goed deel zijn vervallen. De onderlinge concurrentie der handelaren in het binnenland is aanmerkelijk toegenomen en het risico, aan den handel verbonden, sterk verminderd; in deze periode wordt n.l. de laatste hand gelegd aan hetgeen hierboven de normaliseering der politieke en sociale toestanden is genoemd. Deze beide factoren zijn van groot belang voor de boschvoortbrengselen produceerende bevolking, die veel meer voor haar producten in handen krijgt en voor de geïmporteerde goederen veel minder behoeft te betalen.

Bij de beschouwing van de exportcijfers der boschproducten — waarbij de waarde van den cutch-uitvoer, die geheel uit ondernemingsproduct bestaat, *niet* is inbegrepen — treedt opnieuw de bijzondere wisselvalligheid van de waarde dezer groep uitvoerproducten op den voorgrond.

Inzonderheid de getah-soorten vertoonen gedurende de

besproken periode belangrijke prijsfluctuaties, annex groote verschillen in de mate van activiteit, die de bevolking bij de inzameling dezer boschvoortbrengselen aan den dag legt.

Waarde van den getah-export (in duizenden guldens):

Jaar	waarde	Jaar	waarde
1892	300	1905	5200
1900	9000	1912	1000
1903	2700		

Na 1912 daalt de waarde nog verder, doch dan vormt de weinig bevredigende prijs klaarblijkelijk niet langer de eenige oorzaak van den verminderden productiedrang van de bevolking. Omstreeks 1914 is n.l. op tal van plaatsen in het binnenland de belangstelling voor de cultuur van *Hevea brasiliensis* reeds in een zoodanig stadium gekomen, dat de werkzaamheid op het terrein der boschbijproducten daardoor wordt beïnvloed.

Het aandeel der Chineesche bevolkingsgroep in de klapperproductie is sedert grooter geworden dan dat der Boegineezen en Maleiers.

Met den ijver, den Chinees eigen, is het kustgebied van de onderafdeelingen Mempawah en Singkawang met klappers volgeplant. De beteekenis van Singkawang en Pemangkat als copra-uitvoerhavens is in deze periode meer en meer gegroeid, terwijl de copra, afkomstig van Chineesche tuinen, ook in den uitvoer van Pontianak een steeds grootere plaats is gaan innemen.

De peper- en gambircultuur zijn van beteekenis geworden. Tal van niet voor de klappercultuur geschikte gronden in de Chineesche districten zijn voor deze cultures in gebruik genomen.

De voor 1900 reeds niet onbelangrijke sago- en pinangcultures van de Maleiers in het kustgebied nemen na dit jaar zeer in beteekenis toe.

Een groot deel van het door de Chineezzen in den handel verdiende geld wordt gedurende deze periode nog aan den

overwal (Singapore) belegd of verteerd. Een deel van het overschot op de handelsbalans van de Westerafdeeling komt dientengevolge niet ten bate van het gebied zelf. De relaties van de ter Westkust handeldrijvende Chineezzen met Singapore en verschillende plaatsen van het Maleische Schiereiland zijn oorzaak, dat talrijke leden dezer bevolkingsgroep West-Borneo slechts als tijdelijk arbeidsveld beschouwen.⁷⁾

In het onderdeel van hoofdstuk III, dat over den verbouw van voedselgewassen handelt⁸⁾, is reeds de aandacht gevestigd op de oorzaken, die tot den invoer van rijst leidden.

Deze oorzaken waren: de veelvuldige plaatselijke rijstoogstmislukkingen op de boschladangs van de Dajakbevolking en de moerasladangs van de Maleiers; het, met de uitbreiding van den klapperaanplant door Boegineezen en Maleiers, steeds grooter wordende tekort aan, voor den voedselverbouw geschikten, grond in het landschap Pontianak; het feit, dat de Chineesche bevolking van de streken benoorden de Penitie-rivier (Noord-Pontianak, Mempawah, Singkawang, Pemangkat) er meer en meer toe over ging al de beschikbare gronden langs de kust, ook die terreinen, die aanvankelijk voor den voedselverbouw werden gebruikt, met klappers te beplanten.

Oorsponkelijk was de behoefte aan importrijst het sterkst in Pontianak en omgeving, en in de door de Dajaks bewoonde gebieden. In de Chineesche districten had n.l. in de periode, voorafgaande aan de opkomst van de klappercultuur aldaar, de rijstverbouw zulk een vlucht genomen, dat het rijsttekort — dat hier vóór 1854 bestond — hoegenaamd was weggewerkt. Zelfs kon ieder jaar, kort na den oogst in deze streken, vanuit Pemangkat eenige rijst worden geëxporteerd (hoofdzakelijk naar Serawak). Langzamerhand wijzigde de situatie zich echter geheel, zoodat omstreeks 1915 het grootste aandeel in het rijsttekort reeds op rekening der Chineesche bevolking van de Westkust kwam.

---

⁷⁾ Zie hiervoor p. 195 e.v.

⁸⁾ Zie hiervoor p. 107 e.v.

Overzicht van den rijst invoer in de Westerafdeeling van Borneo t/m 1915; hoeveelheden in tons van duizend kilogram, waardebedragen in duizenden guldens. De hierboven vermelde uitvoer van Pemangkat is in mindering gebracht. De rijst invoer uit Java, die destijds zeer weinig te beteekenen had, is verwaarloosd.

Jaar	hoev.	waarde	Jaar	hoev.	waarde	Jaar	hoev.	waarde
1846	—	115	1886	—	—	1901	8105	650
1847	—	110	1887	3382	338	1902	8677	697
1848	—	116	1888	2924	293	1903	9760	784
1853	—	18	1889	3226	219	1904	17147	1374
1854	—	102	1890	13304	1341	1905	12511	1030
1855	—	98	1891	6659	705	1906	13565	1091
1856	—	15	1892	2812	281	1907	2331	232
1866	—	9	1893	3117	357	1908	9220	796
1879	4139	538	1994	4111	422	1909	11145	1195
1880	2499	300	1805	1539	188	1910	10528	1198
1881	1215	121	1896	558	58	1911	19862	2177
1882	1428	143	1897	1299	100	1912	15687	1799
1883	650	49	1898	2532	205	1914	13313	1242
1884	859	70	1899	4705	380	1915	17572	1582
1885	1200	107	1900	2203	196			

Aangeteekend zij, dat de bijzonder hooge cijfers voor 1879/'80 en 90/'91 aan een algemeene rijst oogst-mislukking ter Westkust moeten worden geweten, terwijl de geringe invoer van 1896 veroorzaakt werd door een buitengewoon goeden rijst-oogst, vooral in het Kapoeas-gebied. Het eveneens zeer lage cijfer voor 1907 kan uit de beschikbare gegevens niet nader worden verklaard, doch zal vermoedelijk eenzelfde oorzaak hebben gehad als dat van 1896.

Het behoeft geen nader betoog, dat bij een ontwikkeling van den export van landbouw- en boschbijproducten, als hierboven is geschetst, een toename van den rijst invoer, zooals die uit bovenstaande cijfers blijkt, geenszins gevaar oplevert.

Dat de bevolking, zonder bijzondere aanmoediging van overheidswege, waar mogelijk den voedselverbouw loslaat en tot den handelslandbouw overgaat, bewijst reeds dat zulks voor haar belangrijk voordeliger moet zijn.

De resultaten, met dezen overgang bereikt, zijn blijkens bovenstaand cijfermateriaal van dien aard, dat een verdere behandeling van het hier schuilende probleem achterwege kan blijven.

In het tot nog toe behandelde is weinig aandacht geschonken aan de van *bestuurswege* in den loop der 19e eeuw genomen *maatregelen*, die bedoeld waren om in *directen* zin op het economisch gebeuren ter Westkust invloed uit te oefenen. Deze maatregelen waren zeldzaam en van weinig blijvende betekenis.

Ook de actie van het *Europeesche kapitaal* ter Westerafdeeling — voorzoover in hoofdstuk III nog niet ter sprake gebracht — werd, om het overzicht niet te schaden, buiten beschouwing gelaten. Om aan het een en het ander niet te kort te doen, volgt hier een beknopt naschrift omtrent beide onderwerpen.

De rechtstreeksche bemoeiingen van overheidswege met de welvaartsmiddelen van de bevolking.

Gedurende het tijdperk vóór 1818 is blijkbaar niet getracht landbouwproducten in de Westerafdeeling aan te koopen of den verbouw van bepaalde gewassen aan te moedigen. De actie der V.O.C. heeft zich beperkt tot den handel in diamanten.

De Campagnie had in de, in 1779 met Pontianak en in 1887 met Mempawah gesloten, contracten den vorsten van die rijken wel de verplichting opgelegd vrijwel alles, wat het land opleverde, aan haar te verkoopen. Tevens was voorgeschreven dat noten-, nagelen- en koffieboomen moesten worden uitgeroeid. Werkelijke gevolgen van beide bepalingen worden echter niet genoemd.⁹⁾

Na het herstel van het Nederlandsche gezag in 1818 blijken de verschillende vertegenwoordigers der Regeering, die ter Westkust het bestuur leiden, bezielde te zijn met de gedachte, indien mogelijk de beproefde welvaartsbronnen der andere deelen van den Archipel ook hier aan te boren: de koffie-, de suiker- en de pepercultuur.

Dikwijls ook zijn de maatregelen, die men voorstelt te nemen, gericht op verzachting van eigen monopolieën en een ingrijpende bemoeiing met den handel, teneinde te bewerken, dat Nederland een groot aandeel in de baten daarvan ontvangt.

---

⁹⁾ Tijdschr. Ned.-Indië 1850 II p. 163.

Deze ideeën vindt men o.m. in de memorie van MUNTINGHE (1821), opgemaakt ten behoeve van de voorlichting der Regeering inzake West-Borneo. Als bronnen werden hierbij o.a. gebruikt: oude bescheiden van de V.O.C. inzake dit gebied, en de rapporten van de, van 1818 tot 1821 ter Westerafdeeling gearbeid hebbende, regeerings-commissarissen. ¹⁰⁾

Bij de behandeling van de economische ontwikkeling van de Westkust stelt MUNTINGHE drie dingen op den voorgrond, die hij nader onderzocht zou willen zien, n.l. in de eerste plaats de mogelijkheid de lage landen geschikt te maken voor den landbouw, inzonderheid voor de rijstteelt; daarbij zou dan moeten worden nagegaan, op welke wijze eventueel bedijking en draineering zou kunnen worden toegepast. In de tweede plaats de kansen, die de koffie- en peperteelt hier zouden bieden en in de derde plaats de beste middelen om de diamant-graverij aan te moedigen. ¹¹⁾

Omtrent de eerste gedachte verneemt men later niets meer, terwijl de uitwerking van de plannen ten opzichte van den diamanthandel hier buiten beschouwing blijven, daar de — tot niets leidende — bemoeiingen van de Regeering met de exploitatie der mineralogische voortbrengselen reeds in het betreffende onderdeel van hoofdstuk III uitvoerig zijn behandeld. ¹²⁾

De kansen der koffie- en peperteelt evenwel schijnen destijds rijpelijk te zijn overwogen en werden waarschijnlijk vrij gunstig geacht. De regeeringscommissaris TOBIAS plaatste de beide cultures althans op het programma (1822), met daarnaast evenwel ook de bevordering van „natte rijstteelt” en de katoencultuur door de Dajak-bevolking, de suikerteelt door Chineezen in het landschap Pontianak en het verzamelen van was, karet, tripang, agar-agar en eetbare vogelnestjes. ¹³⁾

Alleen aan de plannen ten aanzien van de koffie- en peperteelt is kort daarop, toen zich een geschikte gelegenheid daartoe voordeed, een begin van uitvoering gegeven. De Sultan

---

¹⁰⁾ 2 II p. 88 e.v.

¹¹⁾ 2 II p. 96, 97.

¹²⁾ Zie hiervoor p. 174 e.v.

¹³⁾ 2 II p. 108.

van Sambas stond n.l. in 1823 het district Larah aan het Gouvernement af. Van dit eerste gouvernementsland, dat geschikt voor cultures scheen, werd onmiddellijk gebruik gemaakt. Nog in hetzelfde jaar werden aldaar twee gouvernementskoffietuinen aangelegd, terwijl de pogingen van een pangeran van Sambas, om eveneens een tuin aan te leggen, gesteund werden. Tevens werden pogingen in het werk gesteld om de pepercultuur in te voeren, die evenwel strandden op een tekort aan ranken. Vóórdat deze in voldoende mate konden worden aangevoerd, werd Larah echter door troepen van de kongsi's van Montrado afgeloopen en alles, dat sedert gesticht was, vernield en verbrand; van de „cultures, die voor de welvaart van Borneo en de ontwikkeling der ongelukkige Dajakbevolking een vasten grond zouden gelegd hebben”, kwam verder niets (1824).¹⁴⁾

In 1831 werd nog een poging gedaan de suikercultuur in de omgeving van Pontianak (Telok Koempai, Soengei Seriboe) aan te moedigen door middel van de invoering eener voorschotregeling. In 1832 kwam hieraan echter weer een einde, in verband met de in dat jaar ingeslagen nieuwe richting in de politiek t.o.v. Borneo.¹⁵⁾

Een der latere regeeringscommissarissen (DE LINGE) ging in 1837 buiten de grenzen zijner instructie door namens het Gouvernement, tezamen met een Pontianakschen pangeran, een suikerfabriek op te richten. Zijn daad werd door de Regeering afgekeurd, doch goedgevonden werd, dat hij het bedrijf voor eigen rekening voortzette, terwijl daartoe ook eenige voorschotten werden verleend. Na den dood van DE LINGE in 1838, ging de onderneming echter spoedig teniet.¹⁶⁾

De economische bemoeiingen van het Gouvernement of zijn vertegenwoordigers houden hierna voorshands op, totdat vanaf 1846 een nieuwe koers inzake de Borneopolitiek wordt gevolgd. Al spoedig volgen dan allerlei onderzoekingstochten, ook in de Westerafdeeling (SCHWANER, VON KESSEL, ULLMANN),

---

¹⁴⁾ 2 II p. 400, 405, 416.

⁴⁵⁾ 2 II p. 479, 480.

¹⁶⁾ 2 II p. 552, 554 e.v.

die hoofdzakelijk ten doel hebben de Regeering meerdere kennis over dit gebied te verschaffen. Over de hierop volgende vak-kundige onderzoekingen op mijnbouwkundig-geologisch terrein handelt het reeds eerder aangehaalde onderdeel van Hoofdstuk III.¹⁷⁾

Op landbouwgebied heeft men nog geenszins de oorspronkelijke gedachte: bevordering der op Java zoo welgeslaagde cultures, losgelaten. In de praktijk is men thans echter genoodzaakt, bij gebrek aan geschikte gouvernementslanden, de „welwillende” zelfbestuurders te doen handelen.

Hieromtrent enkele voorbeelden: Het Koloniaal verslag van 1870 meldt een poging van den Panembalan van Mempawah om in zijn rijk een grooten koffietuin aan te leggen.¹⁸⁾ De hieropvolgende verslagen bevatten telkens mededeelingen over dezen aanplant, alle van ongunstigen aard. In 1872 worden in Sambas zendingen suikerriet en peperranken verwacht. De Sultan zal deze beide cultures doen entameeren.¹⁹⁾ Een jaar later komen eenige Javaansche landbouwers met karbouwen ter Westkust aan, van regeeringswege aangeworven om verbetering in den rijstbouw te brengen.²⁰⁾ In 1874 wordt reeds het stopzetten van de verbeteringsmaatregelen gemeld. De suiker- en pepercultuur in Sambas werpen slechte resultaten af.²¹⁾ In 1875 volgt een nieuwe poging op het terrein der koffiecultuur van den Panembahan van Mempawah. Niet minder dan 340.000 koffiepitten werden, volgens het Koloniaal verslag, uit de Preanger aangevoerd.²²⁾ In 1877 wordt echter geconstateerd, dat de bevolking bijna niets dan „rijst” verbouwd, en dan nog „gebrekkig”.²³⁾ In 1878 blijkt een poging tot oprichting van een suikerfabriek te Sambas geen succes te hebben gehad.²⁴⁾ In 1882 doet de Sultan van Sambas nogmaals een poging om koffietuinen aan te leggen. Ook ditmaal zonder

---

17) Zie hiervoor p. 174 e.v.; 2 p. II p. 655.

18) Kol. versl. 1870 p. 148.

19) Kol. versl. 1872 p. 14.

20) Kol. versl. 1873 p. 248.

21) Kol. versl. 1874 p. 213.

22) Kol. versl. 1875 p. 199.

23) Kol. versl. 1877 p. 22.

24) Kol. versl. 1879 p. 205.

succes.²⁵⁾ In 1887 stelt Zijne Hoogheid aan den Resident voor in het openbaar landbouwconcessies aan particulieren aan te bieden.²⁶⁾ De Regeering verleent haar medewerking In de Javasche Courant van 13 Mei 1887 wordt een uitvoerige advertentie geplaatst.

Nadien meldt het Koloniaal verslag slechts zelden een poging van de openbare instanties om een bepaalde cultuur te bevorderen. Opmerkelijk is, dat de klappercultuur blijkbaar weinig meer dan de gewone „aanmoediging” van bestuurszijde heeft ondervonden.

In 1907 wordt gemeld, dat „van bestuurswege zaad werd verstrekt van *Ficus elastica*, die in dit gewest goed groeit”.²⁷⁾ In 1908: „om de bevolking van het Kapoeasgebied een nieuwe bron van inkomsten te verzekeren worden pogingen aangewend om van eenige boschproducten leverende planten en boomen cultuurgewassen te maken, hetgeen echter tot dusver weinig resultaten opleverde.”²⁸⁾ De Regeering betwijfelt echter of de „veel toewijding eischende cultuur van *Hevea* een volksteelt zal worden”²⁹⁾ en onthoudt zich deswege van propaganda dier cultuur. Eerst in het Koloniaal verslag van 1915 wordt de bevolkingsrubbercultuur dan weer genoemd: „In de onderafdeeling Sambas werd door de bevolking op groote schaal rubber geplant”.³⁰⁾

De werkzaamheid van het particuliere Europeesche kapitaal ter Westkust.

Aangezien de geschiedenis van de Westersche mijnbouw-ondernemingen, de houtkap-maatschappijen, de cutchfabrieken en andere industriele ondernemingen, voorzoover noodig, reeds in de desbetreffende onderdeelen van hoofdstuk III zijn behandeld, rest hier een overzicht te geven van de geschiedenis

---

²⁵⁾ Kol. versl. 1883 p. 207; 1884 p. 201.

²⁶⁾ Kol. versl. 1887 p. 12.

²⁷⁾ Kol. versl. 1907 p. 54.

²⁸⁾ Kol. versl. 1908 p. 53.

²⁹⁾ Kol. versl. 1912 p. 202.

³⁰⁾ Kol. versl. 1915 p. 195.

van den Westerschen ondernemings-landbouw ter Westerafdeeling.³¹⁾

VETH verhaalt van de oprichting (in 1846) van een vereniging tot stichting eener „Maatschappij tot bevordering van landverhuizing naar het eiland Borneo en kolonisatie aldaar”. De bedoeling was in de Zuider- en Oosterafdeeling, zoomede langs de Kapoeas en in Landak, landbouw-kolonisaties te stichten. Van de uitvoering dezer plannen is echter niets gekomen.³²⁾

In 1857 werd in een tweetal brochures „opnieuw de aandacht gevestigd op de groote waarde van onze zoogenaamde Buitenbezittingen in den Indischen Archipel en de wenschelijkheid om die bezittingen door landbouwontginning en uitbreiding van Europeesche kolonisaties tot meer ontwikkeling, bloei en welvaart te brengen”. Naar aanleiding van een aan den Koning gericht adres van April 1857 — waaronder ook de handteekening van VETH voorkomt — om deze zaken aan te bevelen, volgde de instelling eener staatscommissie voor onderzoek. Deze rapporteerde reeds in December 1857, verklaarde zich tegen kolonisaties van Europeanen, doch meende wel te kunnen adviseeren voor medewerking aan de plannen van landbouw-ondernemers, indien deze althans in overeenstemming met hare inzichten werden gebracht. Dit advies werd ook door enkele ondernemers inzake Borneo aangegrepen. Mede met behulp der adviezen van de oud-Residenten van West-Borneo WILLER en KROESEN werd een „Borneo-Maatschappij” opgericht, die zich ten doel stelde suiker, indigo, tabak, koffie, katoen en specerijen aan te planten, de natuurlijke voortbrengselen te exploiteeren, zich bezig te houden met handel en veeteelt enz. Hoewel deze plannen het tot een ver stadium van voorbereiding hebben gebracht, kwam men tenslotte toch niet aan de uitvoering toe in verband met het zich terugtrekken van de Regeering.³³⁾

Tot 1888 gebeurt op dit terrein verder niets. In dit jaar echter

---

³¹⁾ Zie hiervoor p. 180, 164, 117.

³²⁾ 2 II p. 650.

³³⁾ Tijdschr. Ned.-Indië 1858 p. 397; 4.

worden naar aanleiding van de, hierboven reeds genoemde, officieele publicatie van den Sultan van Sambas de eerste landbouwconcessies in Sambas uitgegeven.³⁴⁾ In November 1889 worden reeds drie tabaksondernemingen geopend. Er ontstaat zelfs min of meer een hausse in Sambas-concessies. De verwachtingen zijn hoog gespannen. Alles zal hier uitstekend willen groeien. Op de medewerking van den zelfbestuurder kan inzake de aanwerving van werkvolk onder de Dajaks gerekend worden.

In 1890 wordt gemeld, dat reeds 19 concessies van 10.000 bouw zijn uitgegeven; 6 zijn in bedrijf gesteld, 2 voor peper, 3 voor tabak en 1 voor suiker (alleen voor het kweken van stekken voor Javasche suikerondernemers, hetgeen echter een winstgevend bedrijf bleek en in de Inlandsche wereld veel navolging vond). In 1891 wordt medegedeeld, dat het aantal concessies is gestegen tot 42, in 1895 zijn er nog 37, met een oppervlakte van in totaal 290.000 bouws. In 1900 worden ook eenige concessies in Tajan en Sanggau uitgegeven.³⁵⁾

Alles mislukte echter. De grond bleek niet aan de gestelde verwachtingen te voldoen. Werkvolk ontbrak of was niet bruikbaar.

De Resident VAN DRIESCHE deelt in zijn „nota betreffende het landschap Sambas” (van 1909) hieromtrent mede: „Een stroom van speculanten kwam tusschen 1888 en 1890 op de braakliggende terreinen in Sambas af, veel geld werd vermorst; men had geen ervaring en geen kijk op de plaatselijke bezwaren. Sambas heeft, dientengevolge” — ten onrechte? — „een slechten naam!”³⁶⁾

In zijn nota over Pontianak vermeldt genoemde Resident: „Sedert 1904 hebben, zoowel Chineez en Inlanders als eenige Europeesche ondernemers langs de kleine Kapoeas en in het district Mandor pararubber aangeplant. Drie tamelijk groote aanplantingen op den rechteroever der Kleine Kapoeas, om en bij Soengei Sahang, waarvan één zoo goed als verlaten is en

---

³⁴⁾ Zie hiervoor p. 237.

³⁵⁾ 30 II p. 170. Kol. versl. 1890 p. 88; 1891 p. 97; 1895 p. 115; 1900 p. 92.

³⁶⁾ 21 p. 199.

één ook weinig voor de toekomst belooft, benevens een vierde nabij de districtshoofdplaats Mandor, zijn thans in het bezit van Europeesche maatschappijen. Het land is te duur overgenomen door de tegenwoordige maatschappij en die uitgave drukt te zwaar. Het is zeer de vraag of het werk er niet binnen korten tijd nedergelegd zal worden, evenals het geval is geweest met de, in 1908 in exploitatie gebrachte, tabaksonderneming in Koping (Mandor), waar medio 1910, door gebrek aan fondsen de werkzaamheden werden gestaakt. De ledige huizen toonen er de verlatenheid van aan".³⁷⁾

„In Sintang is een landbouwconcessie — na eerst verlaten te zijn geweest — in bedrijf.”³⁸⁾

Nadien (1909) verbetert de toestand eenigszins, en worden eenige ondernemingen met een betere toekomst opgericht. Vóór 1915 hebben echter geen der nieuwe (rubber-)ondernemingen beteekenis.

---

³⁷⁾ 21a p. 207.

³⁸⁾ 22 p. 323.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. De Koloniale verslagen over de jaren 1852 tot 1920.
2. Borneo's Westerafdeeling, P. J. Veth, Zaltbommel 1854/1856.
3. Een tocht door het rijk Mempawah, gemaakt in 1846, N. D. L., Tijdschr. Ned.-Indië 1855 II p. 65.
4. Beschouwingen over de exploitatie der Westerafdeeling van Borneo, J. J. Hasselman en F. H. van Vlissingen, Amsterdam 1859.
5. Verslag van een lezing van P. J. Veth, Tijdschr. Ned.-Indië 1866 II p. 167.
6. Verslag over de Residentie Borneo's Westkust 1827—1829, Gronovius — P. J. Veth, Tijdschr. Ned.-Indië 1871 I p. 5.
7. Iets over het pandelingschap en de Boegineesche vestiging te Pontianak, C. Kater, Tijdschr. Ned.-Indië 1871 II 296.
8. Beknopt verslag eener dienstreis naar Billiton, de Karimata-eilanden en Landak ter Westkust van Borneo van 5 Mei t/m 17 October 1875, J. E. Teysmann, Nat. Tijdschr. Ned.-Indië p. 210.
9. Resumé van het onderzoek naar de rechten welke in de Westerafdeeling van Borneo door den Inlander op onbebouwde gronden worden uitgeoefend, Batavia 1876 (Resident Kater).
10. Borneo, F. W. van Eeden, Tijdschr. Ned. Mij. tot bevord. van de Nijverheid, 1882, p. 61.
11. Onze Indische financiën, E. de Waal, Januari 1885, 's Gravenhage 1907, VIII.
12. Mededeelingen uit Borneo, S. W. Tromp, Tijdschr. Aard. Gen. 1890 II p. 728.
13. De tegenwoordige politieke en economische toestand van de Westerafdeeling, zie Hand. Ind. Gen. 10 Nov. 1891.
14. Verslag over den economischen toestand van de Westerafdeeling van Borneo, Resident S. W. Tromp, opgenomen in Bijlage C (sub II) van het Koloniaal Verslag 1892.
15. Schetsen uit Borneo's Westerafdeeling, E. L. M. Kühr, Bijdr. T., L. en Volkenkunde 1896 p. 63, 214; 1897 p. 57.
16. In Centraal Borneo, A. W. Nieuwenhuis, Leiden 1900.
17. De uitbreiding van den invloed van Nederland in Borneo, A. W. Nieuwenhuis, Gids 1902 III p. 148.
18. Sociale toestanden op Borneo, A. W. Nieuwenhuis, zie Hand. Ind. Gen. 1903 p. 1.
19. Bijdragen tot de geographie van Borneo's Westerafdeeling, J. J. K. Enthoven, Leiden 1903.
20. West-Borneo. Eenige mededeelingen aangaande bevolking en bestuur, W. G. Elenbaas, Ind. Gids 1900 p. 913.
21. Nota betreffende het landschap Sambas, Th. J. H. van Driessche, Tijdschr. Aard. Gen. 1912 I p. 192.

- 21a. Idem, betreffende het landschap Pontianak, T. A. G. 1912 I p. 203.
22. Idem, over het landschap Sintang, T. A. G. 1912, I p. 320.
23. Idem, over het landschap Koeboe, T. A. G. 1912 I p. 326.
24. Idem, over het landschap Simpang, T. A. G. 1912 I p. 330.
25. Idem, over het landschap Soekadana, T. A. G. 1912 I p. 335.
26. Idem, over het landschap Sekadau, T. A. G. 1912 II p. 666.
27. Idem, over het landschap Landak, T. A. G. 1913 I p. 45.
28. Idem, over het landschap Sanggau, T. A. G. 1914 I p. 60.
29. De Westerafdeeling van Borneo, F., Ind. Gids 1914 II p. 1390.
30. Verslag eener Spoorwegverkenning in Noordwest-Borneo, J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, Batavia 1919.
31. Overgenomen artikel uit „Het Vaderland”, Ind. Gids 1919 II p. 1320.
32. Culturen in West-Borneo, Ind. Mercur 1925 p. 756.
33. Het Adatrecht van Borneo, J. Mallinckrodt, acad. proefschrift, Leiden 1928; deel I p. 7 e.v., 100, 388; deel II p. 13, 170.
34. Borneo, toekomstland, S. Kalff, Haagsch Maandblad 1928 p. 585.
35. Artikelen over West-Borneo van H. Zondervan, Ind. Gids 1928 p. 481 en 506. Bestrijding door G. L. Uljee, Ind. Gids 1929 p. 374; onderschrift van H. Zondervan, p. 379.
36. De Westerafdeeling van Borneo, J. H. Meyer, Versl. Verg. Ind. Gen. 1930 p. 50.
37. The economic position of the Chinese in the Netherlands Indies, W. J. Cator, acad. proefschrift, Leiden 1936, chapter IV A.

HOOFDSTUK V.

De bevolkingsrubbercultuur en de invloed dier cultuur op de economische ontwikkeling der Westerafdeeling van Borneo.

De cultuur van de *Hevea brasiliensis* heeft zich in het economisch leven van West-Borneo een zoodanige plaats veroverd, dat het wenschelijk is aan de beschouwingen omtrent de bevolkingsrubbercultuur van de Westerafdeeling een overzicht van de algemeene geschiedenis der rubbercultuur te doen voorafgaan.

§ 1. DE RUBBERCULTUUR IN HET ALGEMEEN.

De rubberproducent bij uitnemendheid, de *Hevea brasiliensis* (behoorende tot de familie der Euphorbiaceae), is van Zuid-Amerikaansche herkomst.

De eerste wetenschappelijke verhandeling over dezen boom verscheen in 1751, als gevolg van de door een Fransche expeditie naar Ecuador gedane waarnemingen. Een der deelnemers zond monsters van hetgeen de Indianen „cahuchu” (= caoutchouc) noemden, het product van den „heve”, naar Parijs. Deze monsters werden aldaar door FRESNEAU bestudeerd, die daarop een studie over deze, tot nu toe onbekende, stof het licht deed zien.¹⁾

Tal van moeilijkheden moesten echter nog worden weggeruimd, alvorens de caoutchouc kon opklimmen naar de hooge plaats, die zij thans in het industrieele leven inneemt. De geringe vraag, die tot diep in de 19e eeuw naar het nieuwe product bestond, kon geenszins het vermoeden wekken, dat de *bosschen* van Zuid-Amerika in de toekomst slechts aan een fractie van de behoefte der wereldmarkt aan caoutchouc zouden kunnen voldoen, en dat uitgebreide mogelijkheden voor een *cultuur* zouden ontstaan.

Het uit de *Hevea*'s getapte melksap (*latex*) als zoodanig was

---

¹⁾ 2 p. 1, 2.

niet bruikbaar voor den export. De daarin aanwezige caoutchouc diende er uit afgescheiden en in houdbaren toestand gebracht te worden. Wetenschappelijke proefnemingen wezen uit, dat de eerste bewerking (het *coaguleeren*) het beste kon geschieden door toevoeging aan de latex van azijnzuur, mierenzuur of aluin. Het *coagulum* kon dan in houdbaren toestand worden gebracht door middel van verschillende droog- en rookmethoden.

Het aldus bewerkte product vond echter voorloopig weinig emplot. De Engelsche scheikundige NAIRNE vestigde $\pm$ 1870 weliswaar de aandacht op de bruikbaarheid van caoutchouc om potloodgeschrift uit te vegen, doch dit zette weinig zoden aan den dijk. Laatstgenoemde ontdekking bezorgde caoutchouc den naam *India rubber* of kortweg *rubber*.²⁾

In 1839 deed de Amerikaan CHARLES GOODYEAR (1800—1860) een voor de toekomst van de rubber belangrijke ontdekking. NATHANIËL HAYWARD, een landgenoot van GOODYEAR had gevonden, dat de kleverigheid van rubber bij hogere temperatuur werd weggenomen indien men rubber met zwavel bestrooide en aan de werking van het zonlicht blootstelde. Uit latere eigen waarnemingen concludeerde GOODYEAR, dat de toevoeging van zwavel aan rubber, onder hooge temperatuur, dit product tegen de schadelijke invloeden van temperatuursverlaging en -verhooging bestand maakte.

De ontdekking van de resultaten dezer bewerking, thans algemeen *vulcaniseeren* genoemd, legde de basis van de groote technische beteekenis van de rubber.³⁾

De vraag, die daarna naar het ge vulcaniseerde product ontstond, deed den prijs echter voorloopig nog niet zoodanig oploopen, dat al dadelijk aan een winstgevende cultuur van de tot nog toe alleen „in het wild” geëxploiteerde *Hevea* werd gedacht.

Temeer niet, daar sedert verschillende andere boomen en planten bekend waren geworden, die eveneens rubber leverden.

---

²⁾ Onze Koloniale Landbouw IV Caoutchouc, A. J. ULTÉE p. 2.

³⁾ GOODYEAR-herdenking, Alg. Handelsbl. 12 Nov. 1939, vierde blad.

Zoo werd in Zuidoost-Azië („Middle East”) caoutchouc gewonnen uit verschillende Apocynaceae⁴⁾ en de, bijv. op Java en Sumatra voorkomende, tot de Moraceae behorende, *Ficus elastica*.

De eerste caoutchouc-plantages ontstonden in Zuidoost-Azië. Aldaar beschikte men echter niet over Hevezaden en legde men zich derhalve toe op den aanplant van de concurrenten van de Hevea. Dit waren voornamelijk de reeds genoemde *Ficus elastica*, de in 1855 uit Zuid-Amerika overgebrachte *Manihot Glaziovii* en later ook de *Castilloa elastica*. De eerste *Ficus*-plantage werd op Java geopend, in 1864.⁵⁾ De resultaten der cultuur waren voorshands maar matig. Het product was niet gelijkwaardig aan de „Para-rubber” (Hevea-product) van Zuid-Amerika; de opbrengst per ha was betrekkelijk gering.

Op Engelsch initiatief werd echter in 1876 door H. A. WICKHAM Heveaplantmateriaal uit Brazilië naar Engeland overgebracht.⁶⁾ Nog in hetzelfde jaar bereikten ook enkele Heveaplantjes 's Lands plantentuin te Buitenzorg, waar ze als nieuwe aanwinst werden uitgeplant.

Een groote vlucht nam de cultuur van Hevea in de laatste decennia van de vorige eeuw echter niet. Blijkbaar bood het bestaande industriele complex van deze periode onvoldoende mogelijkheden daartoe. Ongetwijfeld werd de weg naar een groote uitbreiding van het plantagerubber-areaal eerst gebaad door de uitvindingen op het terrein van de ontploffingsmotoren en de luchtbanden, met de daarna volgende ontwikkeling van de automobiëindustrie.

Zoo waren „in 1898 wellicht nog geen 1000 ha — in de geheele Middle East — met Hevea beplant.”⁷⁾

Na het ontstaan van grootere mogelijkheden voor den afzet van rubber tegen het einde van de 19e eeuw werden vooral op Ceylon pogingen in het werk gesteld om de juiste cultuurwijze van Hevea te ontdekken.

---

⁴⁾ Zie hiervoor p. 139.

⁵⁾ 5 p. 202.

⁶⁾ 25 p. 2.

⁷⁾ 4, eerste overz., p. 3.

Groote moeilijkheden leverde vooral de toe te passen tapmethode op. De tapwijze, door de bevolking van Zuid-Amerika toegepast, bleek voor plantage-boomen in het geheel niet bruikbaar. Dank zij de onderzoekingen van CURTIS, WILLIS en PARKIN werd ten slotte ook dit probleem opgelost.⁸⁾

De snelle verbreiding van de rubbercultuur nam daarna een aanvang. Vooral op het Maleische Schiereiland en op Ceylon werden groote uitgestrektheden met rubber beplant. Nederlandsch-Indië volgde zeer spoedig. Reeds vóór 1900 bestonden aldaar proefaanplantingen van Hevea.

De resultaten van de met Hevea genomen proeven veroorzaakten mede het einde van de cultuur der overige caoutchoucleverende boomsoorten. In ieder opzicht bleek de Hevea thans verkieslijk boven de overige caoutchouc-producenten. Niet alleen bleek de chemische samenstelling van de latex van Hevea superieur, doch het belangrijkste was, dat de Hevea op het aanbrengen van de tapwond — bij juiste tapmethode — reageerde met een toenemende latexproductie. De latere ervaringen omtrent de mogelijkheden op landbouwkundig gebied, die de Hevea-cultuur bood, vormden even zoovele bevestigingen van de juistheid der keuze van Hevea boven alle andere rubberproducenten.⁹⁾

Hieronder volgen enkele cijfers ter illustratie van de uitbreiding der *wereld-rubberproductie* (in long tons):¹⁰⁾

Jaar	Boschrubber	Plantage-rubber	Totaal
1827	30	—	30
1850	1500	—	1500
1890	30000	—	30000
1900	54000	—	54000
1910	62000	8000	70000
1920	39000	305000	344000
1925	22000	491000	513000
1929	22000	845000	867000
1934	9500	1009600	1019000
1937	20000	1119800	1139800

⁸⁾ 101 p. 125.

⁹⁾ 25 p. 5.

¹⁰⁾ 25 p. 11; 4 p. 5; 39 p. 1.

Uit de productie-cijfers kan, voorzover de periode 1922—1928 betreft, de potentie *niet* worden afgeleid. Gedurende bedoelde periode was n.l. in de Engelsche rubber-productiegebieden het, nader nog te behandelen, STEVENSON-scheme van kracht. De prijsdaling, die in 1929 aanving, maakte de productie opnieuw los van de potentie.

Enkele cijfers betreffende het met rubber beplante areaal, in duizenden acres (1 acre = 0.405 ha):¹¹⁾

Jaar	Totaal	Straits Settl. enz.	Ned.-Indië	Overige landen in Zuidoost-Azië
1905	132	46	8	78
1910	1140	540	240	360
1915	2513	1290	694	690
1920	4313	2181	1343	690
1925	5229	2417	1850	962
1930	7240	3040	2980	1220
1938	8306	3273	3215	1818

Op 1 Juni 1934 begon in het geheel Zuidoost-Azië ten aanzien van den rubberaanplant een uitbreidingsverbod te gelden, zoodat na dit tijdstip het rubberareaal nagenoeg stationnair is gebleven.

Omtrent de beide hierboven opgenomen cijfergroepen zij aangegeekend, dat bij de samenstelling uiteraard voor een goed deel van taxaties is uitgegaan. Inzonderheid is dit het geval bij de opgave van de oppervlakte-gegevens. Ook heden ten dage is de oppervlakte van den bevolkingsrubberaanplant in de Buitengewesten nog niet geheel nauwkeurig bekend. Vóór de in 1935/'36 verkregen resultaten der toen gehouden tellingen moesten opgaven hieromtrent door middel van taxaties worden aangevuld.

De enorme uitbreiding van deze betrekkelijk jonge cultuur wordt door deze cijfers echter voldoende geïllustreerd.

Ceylon, dat in de eerste jaren na 1900 nog de eerste plaats onder de plantagerubber-landen innam, moest die korten tijd later aan het Maleische Schiereiland afstaan. Aldaar nam de rubbercultuur een enorme vlucht.

¹¹⁾ 40 p. 109; 107 st. 1—3, p. 47.

Zooals hierboven reeds werd vermeld, bevonden zich vóór 1900 ook in Nederlandsch-Indië (Java) reeds proefaanplantingen van Hevea.¹²⁾ Op Java werden kort daarna rubberplantages geopend, vervolgens ook op Sumatra (de Oostkust).

De bevolking van West-Borneo kwam reeds enkele jaren nadat de eerste rubberondernemingen geopend waren met de cultuur in aanraking. Ook in Palembang, Indragiri, Bengkalis en Zuidoost-Borneo was dit het geval. Voorzoover de Westerafdeeling betrof, had zulks plaats tengevolge van de bestaande relaties met Singapore en door genoemde plaats passerende Mekka-gangers.

Men probeerde het; rubberzaden of plantmateriaal werden uit Singapore aangevoerd. De Hevea bleek zich ook te leenen voor de extensieve methoden van de Inlandsche bevolking. Een snelle ontwikkeling der bevolkingsrubbercultuur volgde.¹³⁾

Gedurende de jaren van ontwikkeling wordt de landbouwkundige kennis van de rubbercultuur ten zeerste uitgebreid. Speciaal de Europeesche ondernemingen in Nederlandsch-Indië en Britsch-Malaka leggen zich toe op de studie van alles wat tot verbetering van plantmateriaal, plantwijze, onderhoud van den aanplant, tapmethode en rubberbereiding zou kunnen dienen, en met veel succes.

Later voegt zich bij bovengenoemde onderwerpen het geheel der factoren, die de rubbermarkt, de verkoopbaarheid van rubber, beïnvloeden, zoomede de mogelijkheid het gebruik van rubber te verbreeden.

Het onderzoek van deze materie wordt nog uitgebreid, gecentraliseerd en onder leiding van officieele instanties gesteld, als in 1934 de internationale rubberrestrictie-overeenkomst tot stand komt.

Inzonderheid de pogingen tot veredeling van den Hevea-aanplant zijn met groot succes bekroond. Men slaagde er in de latexproductie per boom tot een veelvoud van de oorspronkelijke hoeveelheid op te voeren, hetgeen voor de ondernemingen in de moeilijke jaren na 1929 van het allergrootste gewicht is gebleken.

---

¹²⁾ 101.

¹³⁾ 100 p. 710. LUYTJES noemt daar het contact met Singapore (Chineez en Hadji's) in algemeenen zin.

§ 2. RESTRICTIE-MAATREGELEN.

De rubbermarkt toonde zich steeds zeer wisselvallig. Zoo was de gemiddelde prijs in het jaar 1906 71 pence, in 1910 105 pence en in 1922 9 pence per lb. Reeds in de eerste periode van ontwikkeling der cultuur werd door de producenten getracht den rubberprijs — zoo mogelijk op een hoog niveau — te stabiliseeren. Een eerste valorisatie-poging van Para-rubber werd reeds in 1908 gedaan, door Braziliaansche exporteurs. In 1911 trachtte de Banco de Brasil den rubberprijs kunstmatig hoog te houden door een syndicaat te financieren, dat 3000 à 5000 tons rubber uit de markt hield. De uitvoering van dit laatste plan mislukte tengevolge van de omstandigheid, dat destijds juist de eerste grootere hoeveelheden plantage-rubber aan de markt kwamen, daartoe dubbel aangetrokken door den kunstmatig omhoog geduwden prijs. In December 1917 werd door de Rubber Growers Association te Londen (de groote vereeniging van belanghebbenden in de ondernemingscultuur op Br. Malaka en Ceylon) aan haar leden een productiebeperking voor de oogst 1918 voorgesteld tot 80 % van de productie 1917. Het resultaat dezer restrictie was gering tengevolge van de tegenwerking van een groot aantal outsiders onder de rubberplanters in de „Middle East”.¹⁴⁾

Het jaar 1918 bracht een ernstige inzinking van den rubberprijs, doch in de laatste maanden van dat jaar en in 1919 volgde een dusdanig herstel, dat de pogingen, door de rubberplanters van het Maleisch Schiereiland in het werk gesteld, om met de belanghebbenden in Nederlandsch-Indië tot overeenstemming inzake een restrictie te geraken, mislukten.

In het begin van 1920 waren de vooruitzichten van de rubbercultuur zeer gunstig. Algemeen verwachtte men zelfs een rubber-tekort. Zeer vele forward-contracten werden, tegen hooge prijzen, afgesloten. In den loop van het jaar trad echter een geweldige prijsdaling in. Al spoedig moest op grond van de betreffende statistieken worden aangenomen, dat de wereld-rubbervoorraad veel te groot was, en nog voortdurend aan-

---

¹⁴⁾ 32; 40 p. 22.

groeide, met daartegenover een dalend verbruik. De denkbeelden omtrent een productieregeling, vaststelling van minimumprijzen enz. kwamen hierdoor opnieuw op den voorgrond. De Rubber Growers Association en de Internationale Vereeniging voor de Rubbercultuur in Nederlandsch-Indië pleegden overleg. Er volgde — met ingang van 1 November 1920 — een vrijwillige restrictie tot 75 % van de totale potentie der deelnemende ondernemingen. Deze maatregel bleek echter te zwak om belangrijken invloed op de situatie te kunnen uitoefenen. Nader overleg bleef zonder resultaat. De voor één jaar aangegane restrictieovereenkomst werd zelfs niet verlengd.¹⁵⁾

Hoewel de rubberprijzen in begin 1922 in herstel kwamen, duurde de actie van Engelsche zijde voor een restrictie onverminderd voort. Te Londen werd — door de Engelsche Regeering — tenslotte een „Rubber Investigation Committee” ingesteld, onder voorzitterschap van Sir JAMES STEVENSON. De taak, dit comité gesteld, was na te gaan wat in het belang der rubbercultuur zou kunnen worden gedaan en in hoeverre de te treffen maatregelen van regeeringswege zouden moeten worden genomen.

Het definitieve rapport van het STEVENSON-Committee kwam in October 1922 gereed. Sedert was gebleken, dat van de zijde van de voornaamste niet-Engelsche producenten, n.l. Nederlandsch-Indië, geen medewerking bij de constitueering van een overheidsinmenging vereischend restrictieplan mocht worden verwacht.¹⁶⁾ Niettemin werd van Engelsche zijde doorgezeten, het in bedoeld rapport omschreven plan goedgekeurd en per 1 November 1922 in alle Engelsche productiegebieden ingevoerd. Daarbij werd uitgegaan van de veronderstelling, dat deze productiegebieden 75 % van de wereldrubberproductie beheerschten en dat derhalve, ondanks de „neutraliteit” van Nederlandsch-Indië, voldoende succes mocht worden verwacht.

Het STEVENSON-scheme baseerde zich op een uitvoer ad 60 % van de vast te stellen standaardproductie van het rubber-areaal in de Engelsche productiegebieden. Indien de Londensche

---

¹⁵⁾ 40 p. 22; 4, 1e aanv. p. 8—12; 2e aanv. p. 8.

¹⁶⁾ 4, 1e aanv. p. 11.

middenprijs zich gedurende een bepaald kwartaal handhaafde op 1 sh. 3 d. per lb of hooger, doch niet boven 1 sh. 6 d., dan zou voor het volgend kwartaal het uitvoerpercentage met 5 % worden verhoogd. Zou de middenprijs op of boven 1 sh. 6 d. blijven, dan moest een verhoging met 10 % volgen. Zou echter het toegestane exportpercentage 65 % of hooger zijn, en de prijs in een bepaald kwartaal beneden 1 sh. 3 d. blijven, dan diende het uitvoerpercentage voor de volgende periode te worden verminderd met 5 %. Daalde de prijs in een bepaald kwartaal tot beneden 1 sh. per lb, dan moest het uitvoerpercentage, onverschillig hoe hoog het alsdan zou zijn, met 5 % omlaag worden gebracht. Uitvoer boven het uitvoerpercentage was toegestaan tegen betaling van een progressief uitvoerrecht.¹⁷⁾

De productie- en voorraadcijfers, waarop het plan was gebaseerd, waren evenwel reeds vóórdat het in werking trad, aanmerkelijk verbeterd. T.a.v. de voorraden was het voorts dubieus of deze van Amerikaansche zijde wel precies waren opgegeven.¹⁸⁾ De basis-prijs, n.l. 1 sh. 3 d. per lb (destijds $\pm$ f 1.60 per kg), was ontegenzeggelijk hoog. De grootste afnemer, Amerika, was in het geheel niet in de restrictieplannen gekend.

Het agressieve karakter, dat het geheel dezer maatregelen droeg, lokte aanstonds afweermaatregelen van de zijde der Amerikaansche consumenten uit. Weliswaar werd in Amerika in het algemeen niet ontkend, dat in 1921/'22 de toestand van de rubberproducenten uiterst déplorabel was. Evenzeer werd ingezien, dat men niet te doen had met een zorgvuldig beraamd plan om van de „monopolistische” positie der rubber-produceerende gebieden ten koste van den consument Amerika extra profijt te trekken.

De sfeer was echter gespannen. De uitlatingen van Engelsche zijde omtrent de restrictie waren niet geruststellend. De Amerikaansche producenten vreesden enorme prijsopdrijving, en dat terwijl zij zelf in 1922 over slechts 2.8 % van het rubber-plantage-areaal beschikten!¹⁹⁾

---

¹⁷⁾ 67.

¹⁸⁾ 4, 2e aanv. p. 11.

¹⁹⁾ 49 p. 52; 40 p. 39.

Onder leiding van figuren als HARVEY FIRESTONE werd de hand aan den ploeg geslagen. Een poging — reeds vóór de invoering der restrictie ondernomen — om een groot aandeel in de rubberaanplantingen in de „Middle East” te doen aankopen door een speciale maatschappij faalde wegens veel te lage biedingen. ²⁰⁾

Daarnaast werden uitgebreide maatregelen in het werk gesteld om, buiten de Engelsche gebieden, voor rubbercultuur geschikte terreinen te vinden. De kapitaalkracht van enkele rubber-groot-industrieelen werd gemobiliseerd ten behoeve van de oprichting van plantagebedrijven in het Amazonegebied, Nederl.-Indië en Liberia. Uiteraard mocht het effect dezer laatste maatregelen echter eerst na verloop van jaren tegemoet worden gezien. ²¹⁾

Bij de totstandkoming van het STEVENSON-scheme had men aangenomen, dat de potentieele productie der niet onder Engelsch bewind staande gebieden niet meer dan 25 % van de totale potentie bedroeg. Het cijfermateriaal, dat omtrent de toenmalige rubberarealen in de Middle East beschikbaar was, bestond echter voor een groot deel uit schattingen. Voorts was weinig aandacht besteed aan de, gedurende de jaren 1917 t/m. 1921, in Nederlandsch-Indië geplante ondernemings- en bevolkingsrubber, m.a.w. de toeneming van de potentie der buiten de restrictie vallende gebieden was niet, of onvoldoende in aanmerking genomen. Wat dit, van den aanvang af, een der zwakke zijden van het plan, het verkreeg een belangrijk accent door het optrekken der prijzen. Dit immers veroorzaakte een enorme productie- en aanplantactiviteit in de niet-aangesloten landen.

De Engelschen hadden, aldus LAWRENCE, gemeend: „The Dutch will collect a little, but we'll collect a lot”. De omvang van het in 1923 en volgende jaren tapbaar wordende Nederlandsch-Indische areaal, zoomede de aldaar ontplooidde aanplantactie (hoewel deze laatste uiteraard voorshands zonder invloed op productie en prijs bleef), „the Dutch flank attack”, vormde goeddeels een verrassing. ²²⁾

---

²⁰⁾ 40 p. 25.

²¹⁾ India Rubber World 1 Febr. '32; 49 p. 52.

²²⁾ 49 p. 76.

Ten slotte leidde de, uiteraard door de Amerikaansche consumenten toegejuichte, Nederlandsch-Indische activiteit tot het buitenwerkingstellen van het STEVENSON-scheme per 1 November 1928, nadat het uitvoerquantum eerst geleidelijk aan tot 100 % was opgevoerd: „a position”, aldus AMERY in het Lagerhuis op 26 April 1928, „which steadily undermined the British producer and transferred the rubber industry to Dutch hands, was certainly not helping Great Britain in the task of holding her own in the world”.²³⁾

LAWRENCE verwijt den Engelschen deskundigen hier aanvankelijk een struisvogelpolitiek te hebben gevoerd. Zij zouden zich hebben vastgeklemd aan twee huns inziens onomstootelijke waarheden, inzonderheid van toepassing op de bevolkingsrubbercultuur in Nederlandsch-Indië.

In de eerste plaats zouden zij zich hebben blind gestaard op „*the inferior quality of Dutch Native rubber*”. Weliswaar was de kwaliteit van de bevolkingsrubber in Nederlandsch-Indië inderdaad belangrijk minder dan die van het ondernemingsproduct. Juist de restrictie, de beperking van het aanbod van rubber, veroorzaakte, dat de bevolkingsrubber zich gemakkelijk een plaats kón veroveren. Juist de restrictie, die in zoo korten tijd de prijzen deed stijgen en de consumenten in het nauw bracht, veroorzaakte, dat men zich in Amerika op het fabriekmatig verwerken van een product van wat mindere kwaliteit ging toeleggen. En men deed dit met te minder tegenzin, aangezien deze rubber van Nederlandsch-Indië kwam, derhalve van buiten het restrictiegebied.⁴²⁾

In de tweede plaats verwachtte men aan Engelsche zijde — zonder voldoende grond — dat de tapmethoden van de bevolking van Nederlandsch-Indië op den duur het areaal aldaar zouden vernietigen: „*the Dutch are tapping their trees to death*”. Ongetwijfeld waren destijds vele belanghebbenden in Nederlandsch-Indië dezelfde meening toegedaan en dikwijls ook werd zij in de pers uitgesproken. Het overgrootste deel der rubberboomen van het bevolkingsbezit hebben de,

---

²³⁾ 49 p. 86.

²⁴⁾ 49 p. 93.

werkelijk soms zeer ruwe, tapmethoden echter doorstaan.²⁵⁾

Gedurende de werking van het STEVENSON-scheme had in de verdeling van de totale potentie over de verschillende rubberlanden een belangrijke wijziging plaats gehad:²⁶⁾

	1922	1928
Straits Settl. enz.	57.5 %	40 %
Ceylon	12.5 %	7 %
Br.-Indië, Burma	2 %	2 %
Ned.-Indië	25.5 %	37 %
Overige landen	2.5 %	14 %
	100 %	100 %

Ook de basis dezer percentages wordt uiteraard ten deele weer gevormd door taxaties. Niettemin blijkt in voldoende mate, dat de landen, die niet aan de restrictie hadden deelgenomen, gedurende de periode, dat deze was toegepast, hun positie aanmerkelijk hadden versterkt.

Als een *voordeel*, dat het STEVENSON-scheme had gebracht, kan worden genoemd de krachtige bevordering van het rubber-researchwerk — het onderzoek naar mogelijkheden om den afzet van rubber uit te breiden — die met behulp van de gelden uit het bovengenoemde *) progressieve uitvoerrecht plaats had. Stellig dient hierop het volle licht te vallen, aangezien bij een cultuur als die van rubber, die zulke enorme kansen op uitbreiding van productie-mogelijkheden — zoowel per oppervlakte-eenheid, als door vermeerdering van areaal — biedt, steeds weer het gevaar ontstaat, dat de consumptie-uitbreiding daarmede geen gelijken tred kan houden.

De *nadeelen*, die de toepassing van het restrictieplan had veroorzaakt, waren talrijk. Zeer ernstig was, dat het overzicht over de verhouding tusschen potentieele productie en consumptie verloren was gegaan. De Engelsche gebieden hadden minder geproduceerd dan zij konden, hoewel de consumptie zulks niet motiveerde. Het aldus ontstane tekort was ten deele

*) p. 251.

²⁵⁾ 49 p. 83; 14, 15, 18, 69 stuk 9 p. 14.

²⁶⁾ 49 p. 107.

door nieuwe productiegebieden aangevuld. Deze of wel het buiten tap gelaten Engelsche areaal waren derhalve bij de afsluiting der restrictieperiode (1 Nov. 1928) *te veel*. Het tekort had hoge prijzen doen ontstaan en deze hadden op hun beurt een areaal in het leven geroepen, dat bij lagere, normale prijzen niet zou zijn ontstaan. Daarnaast hadden de hoge prijzen een krachtige ontwikkeling der „reclaiming industry” — die zich toelegt op het opnieuw gebruiken van de rubber uit afvalproducten: oude auto- en fietsbanden enz. in de Vereenigde Staten mogelijk gemaakt en de normale ontwikkeling van de aanwending van rubber op industrieel terrein belemmerd.

Deze nadeelen zouden minder groot zijn geweest, indien niet juist gedurende de toepassing van het STEVENSON-scheme de vraag naar rubber zoo enorm was toegenomen, waardoor de — reeds zwakke — basis van het plan meer en meer werd afgebroken. De beperking volgens het STEVENSON-scheme èn de toeneming van de vraag verklaren trouwens de scherpe prijsstijging, die in den loop van 1924/'25 plaats had, niet geheel. Ook in dit verband kan met recht de vraag worden gesteld of de Amerikaansche voorraden van 1921 en 1922 in werkelijkheid niet kleiner waren, dan werd opgegeven.²⁷⁾

Intusschen werd uit deze nadeelen de latere internationale restrictie geboren. Het eene overheidsingrijpen, op minder juiste basis, onder minder gelukkige omstandigheden ook, creëerde de aanleiding tot het tweede. Het bleek in later jaren niet mogelijk langs „natuurlijken” weg uit de op onnatuurlijke wijze bereikte positie te geraken.

De oorzaken van de mislukking van het STEVENSON-scheme zijn tot enkele punten terug te brengen:

- a. Er waren in 1922 geen voldoende redenen aanwezig om tot restrictiemaatregelen over te gaan; derhalve bleek het niet mogelijk alle productielanden te doen deelnemen.
- b. Bij voorbereiding en uitvoering der restrictie was onvoldoende rekening gehouden met belangen en wenschen van de consumenten. De prijzen werden te hoog opgeduwd.

---

²⁷⁾ 4, 2e aanv. p. 11.

Na 1928 werd dan ook niet meer over een rubberrestrictie gesproken, zonder dat als onmisbare voorwaarden voor het welslagen van een dergelijk plan werden gesteld: samenwerking van alle of nagenoeg alle productielanden en een niet te hooge prijs.

Na de intrekking van het STEVENSON-scheme openbaarde zich dus al spoedig, dat de potentieele productie van het gezamenlijke rubberareaal veel te groot was geworden t.o.v. de consumptie, terwijl de zekerheid bestond, dat de potentieele productie ieder jaar nog met sprongen omhoog zou gaan. De in verband hiermede intredende prijsdaling werd op catastrophale wijze door de in 1929 aanvangende economische wereldcrisis vergroot.

Deze hevige prijsdaling gaf wederom aanleiding aan de Europeesche belanghebbenden bij de plantagerubber om contact te zoeken inzake mogelijke overeenstemming over de invoering van een restrictie. De werkzaamheden van een in Jan. 1930 ingesteld „Joint Committee” leidden al dadelijk tot een overeenkomst — waaraan een groot aantal ondernemers deelnamen — om in Mei 1930 niet te tappen. Meer dan een bewijs van den wil tot samenwerking was dit intusschen niet. De restrictiemaand op zichzelf leverde zeer weinig resultaten op.²⁸⁾

De rubberprijs bleef dalen. Speciaal 1932 bracht ongekend lage noteeringen. Tal van plannen voor een internationale restrictie werden ontworpen, doch het duurde, tengevolge van talloze moeilijkheden, tot Mei 1934, eer de regeeringen van de rubber produceerende landen tot volledige overeenstemming kwamen. Niet weinig was te voren de algemeene visie op een overheidsingrijpen, op een terrein als het onderhavige, door de uiterst moeilijke tijdsomstandigheden beïnvloed. Daarnaast was tijdens de internationale economische conferentie te Londen in 1933 vrij algemeen op den voorgrond gesteld, dat een der middelen tot herstel van het economisch leven zou bestaan uit een op redelijke wijze omhoog brengen van de prijzen der belangrijke grondstoffen. *)

---

²⁸⁾ 48, 54.

*) 85 p. 567.

Productie, verbruik en voorraden hadden zich intusschen als volgt ontwikkeld:²⁹⁾

(Alles in long tons).					
	1928	1929	1930	1931	1932
Wereldproductie	656800	862900	820800	797100	708000
Wereldverbruik	680000	807000	715000	678000	683000
Voorraden per ultimo	230500	318800	475400	595900	590300
Londenprijs in d. per lb.	10 ²³ / ₃₂	10 ¹ / ₄	5 ²⁹ / ₃₂	3 ¹ / ₈	2 ¹¹ / ₃₂

Na omstandig overleg tusschen de vertegenwoordigers van de belanghebbende landen te Londen werd eind April 1934 overeenstemming bereikt, waarna op 7 Mei d.a.v. de eerste internationale rubberrestrictie-overeenkomst tot stand kwam. Definitieve ondertekenaars waren Engeland, Frankrijk (Indo China) en Nederland. Siam, Britsch-Indië en Burma deden voorloopig (voorwaardelijk) mee; deze voorwaardelijke deelneming werd echter, nadat enkele hangende kwesties waren opgelost, spoedig in een definitieve omgezet. Als niet-aangesloten rubberproduceerende landen bleven over: Liberia, Midden-Afrika, Zuid-Amerika, Mexico, de Philippijnen en enkele eilanden in Oceanië. De totale productie dezer gebieden bedroeg in de navolgende jaren (in long tons):³⁰⁾

Jaar	Productie	% v/d wereldprod.	Jaar	Productie	% v/d wereldprod.
1928	33400	5	1933	13600	1.6
1929	29800	3.4	1934	14400	1.4
1930	21400	2.6	1935	19200	2.2
1931	16600	2.1	1936	23600	2.8
1932	9300	1.3	1937	28300	2.5

Van veel betekenis waren deze outsiders dus niet, terwijl sedert 1928 hun relatieve positie nog met 50 % blijkt te zijn gedaald.

De aangesloten rubberlanden zagen zich de navolgende quota toegewezen („zooveel mogelijk berekend naar de geschatte

²⁹⁾ 69 stuk 1—8 p. 18 e.v.

³⁰⁾ 107 stuk 8 p. 2.

productiecapaciteit van elk der landen in elk der restrictie-jaren" — in long tons):³¹⁾

	(voor 1934)	1934	1935	1936	1937	1938
Br.-Malaka, Laboean						
Broenei	7/12 ×	504000	538000	569000	589000	602000
Ned.-Indië	„	352000	400000	443000	467000	485000
Ceylon	„	77500	79000	80000	81000	82500
Britsch-Indië	„	6850	8250	9000	9000	9250
Burma	„	5150	6750	8000	9000	9250
Br.-Noord-Borneo	„	12000	13000	14000	15500	16500
Serawak	„	24000	28000	30000	31500	32000
Siam	„	15000	15000	15000	15000	15000
Indo China	„	22500	27000	34000	40000	52000
Totaal „		1019000	1115000	1202000	1261000	1303500

In den loop der eerste restrictie-periode (van 1 Juni 1934 tot 31 December 1938) werden in deze verdeling, naar aanleiding van door de belanghebbende landen ingediende claims nog de navolgende wijzigingen gebracht:

- a. het quotum van Siam werd van 1935 af met 25000 long tons verhoogd; over de geheele restrictie-periode dus met in totaal 100.000 long tons.
- b. het quotum van Britsch-Indië werd voor 1935, 1936, 1937 en 1938 respectievelijk verhoogd met 4000, 3500, 3500 en 3750 long tons en derhalve gebracht op 12500, 12500, 12500 en 13000 long tons.
- c. het quotum van Nederlandsch-Indië voor 1936, 1937 en 1938 werd (in December 1935) in verband met een noodzakelijke hogere waardeering van het bevolkingsareaal verhoogd met respectievelijk 57000, 53000 en 55000 long tons en derhalve gebracht op 500.000, 520.000 en 540.000 long tons.³²⁾

Voorloopig werd het van de standaardproductie toegestane percentage als volgt vastgesteld:

Juni/Juli 1934	100 %	October/November	80 %
Augustus/September	90 %	December	70 %

³¹⁾ 69 stuk 1—8 p. 20.

³²⁾ 107 stuk 1—3 p. 17.

Uitbreiding van het rubberareaal in de aangesloten landen werd verboden, doch door verschillende voorschriften werd de instandhouding van het bestaande areaal door middel van inboeten en herbepplanten mogelijk gemaakt.³³⁾

Als doel der internationale overeenkomst werd gesteld: de wereldvoorraden tot een normaal peil te doen dalen en het aanbod van rubber stelselmatig aan een „fair and equitable price” aan te passen. Daarbij zou steeds rekening worden gehouden met „the valuable advice of a panel of rubber manufacturers”, met de meening der consumenten dus.³⁴⁾

Van de ervaringen opgedaan met het STEVENSON-scheme was dus een ruim gebruik gemaakt. In de eerste plaats was er met succes naar gestreefd vrijwel alle belanghebbende landen aan de overeenkomst te doen deelnemen. In de tweede plaats was uitdrukkelijk te kennen gegeven, dat met de wenschen en belangen der consumenten rekening zou worden gehouden. In de derde plaats was in het uitvaardigen van een *aanplantverbod* althans één mogelijkheid geschapen, dat de zich uitbreidende consumptie op den duur den grooten achterstand op de potentieele productie zou inhalen.

De nadeelen van een hoogen rubberprijs werden algemeen ingezien. Eenzelfde politiek als onder het STEVENSON-scheme zou het bijplanten in de niet-aangesloten gebieden stimuleeren, zoomede de reclaiming-industrie, de fabricage van kunstrubber en rubbersurrogaten aanmoedigen en ten slotte de *ontwikkeling der rubberconsumptie* belemmeren en daarmede den anderen weg naar een verbetering in de bestaande wanverhouding tusschen potentieele productie en consumptie versperren.

De tenuitvoerlegging dezer internationale rubberrestrictie-overeenkomst ging bij den aanvang in verschillende landen, doch inzonderheid in Nederlandsch-Indië, met groote moeilijkheden gepaard. Zij werden echter alle in zooverre overwonnen, dat aan de overeengekomen voorwaarden overal kon

---

³³⁾ 71 p. 941.

³⁴⁾ 71 p. 940, 941.

worden voldaan. Het rubberareaal werd dus allerwege in stand gehouden en niet verder uitgebreid, terwijl de productie, naar behoefte van de internationale markt, door een internationale rubberregelings-commissie (I. R. R. C.) te Londen periodiek („van tijd tot tijd”) ³⁵⁾ werd geregeld door middel van wijziging van het uitvoerpercentage der standaardproductie. De prijsbeweging, die hierdoor ontstond, was zoodanig, dat de producenten meerendeels een bestaan konden vinden, terwijl herstel en ontwikkeling der consumptie niet werden belemmerd. Van een noemenswaardige bijplantactie van outsiders was geen sprake; uiteraard evenmin van represailles van de zijde der consumenten.

De ruim 4½ jaar durende eerste restrictie-periode bleek echter geenszins voldoende om het gestelde doel blijvend te bereiken. Eind 1938 was de geschatte potentieele productie van het gezamenlijke rubberareaal 1.6 à 1.7 millioen long tons, terwijl de consumptie-1939 op niet meer dan 0,9 à 1 millioen long tons mocht worden geschat. Derhalve werd de internationale overeenkomst voor een periode van 5 jaren verlengd. De quota der verdragslanden werden daarbij als volgt vastgesteld (in long tons): ³⁶⁾

	1939	1940	1941	1942	1943
Br.-Malaka enz.	632000	642500	648000	651000	651500
Ned.-Indië	631500	640000	645500	650000	651000
Ceylon	106000	107500	109000	109500	110000
Br.-Indië	17500	17750	17750	17750	17750
Burma	13500	13750	13750	13750	13750
Br.-Noord-Borneo	21000	21000	21000	21000	21000
Serawak	43000	43750	44000	44000	44000
Siam	54500	55300	55700	56000	60000
Totaal	1519000	1541550	1554700	1563000	1569000

T.a.v. Fransch Indo-China werd een afzonderlijke regeling getroffen, die dit gebied een basisproductie van ongeveer 60.000 long tons toekende. ³⁷⁾

³⁵⁾ 69 stuk 1—8 p. 24.

³⁶⁾ 107 stuk 1—3 p. 24, 43.

³⁷⁾ 107 stuk 1—3 p. 45.

Het aanplantverbod als zoodanig bleef gehandhaafd, doch men achtte het wenschelijk een gering percentage (5—6 %) van het areaal te doen bijplanten, met het oog op toekomst-mogelijkheden. De maatregelen tot instandhouding van het areaal werden eenigszins uitgebreid.

Als basis voor de berekening van het bij te planten percentage van den bestaanden aanplant werd de oppervlakte van de rubberarealen der aangesloten gebieden vastgesteld als in de eerste cijferkolom hiernavolgend is vermeld. Daarnaast is een globale raming van de potentie opgenomen:³⁸⁾

	Areaal in acres; 1938	Potentie in long tons; 1938
Straits Settlements, Fed. Malay St. enz.	3.273.100	644.000
Ned.-Indië	3.214.900	656.000
Ceylon	605.200	105.000
Indo-China	314.200	73.000
Burma	104.400	13.000
Br.-Noord-Borneo	126.600	20.000
Serawak	228.000	44.000
Siam	312.000	55.000
	8.306.400	1.626.000

Uiteraard zijn noch de oppervlakte-, nog de potentie-cijfers, vergeleken bij die voor 1934, veel veranderd. De oppervlaktegegevens zijn typische verdragscijfers, in onderling overleg bepaald, doch niettemin voor dit overzicht van waarde; de bovenstaande potentieopgave werd in dezen vorm in 1938 door de Nederlandsch-Indische Regeering aan den Volksraad verstrekt.

§ 3. DE RUBBERCULTUUR IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Hierboven is reeds beschreven op welke wijze de eerste Hevea-zaden Nederlandsch-Indië bereikten (1876). Destijds bestonden reeds enkele Ficus-plantages, terwijl bovendien een aanmerkelijke hoeveelheid „wilde” rubber werd uitgevoerd. Eerst tegen het eind van de 19e eeuw, toen

³⁸⁾ 107 stuk 1—3 p. 47, stuk 6—7 p. 4.

de vooruitzichten van de Heveacultuur, in verband met de resultaten der talrijke proefnemingen, steeds verbeterden, werden op Java proefaanplantingen van Hevea aangelegd. Na 1900 beginnen tal van maatschappijen zich uitsluitend op de teelt van Hevea toe te leggen. Andere rubberboomen, *Manihot Glaziovii* (Ceara-rubber), *Castilloa elastica* en *Ficus elastica* nemen na dit jaar ook nog een zekere positie in. Deze is echter $\pm$ 1915 relatief dusdanig gereduceerd, dat hieraan verder geen aandacht behoeft te worden geschonken.

De aanvankelijke indruk, die men van de teelt van Hevea had, was dat deze boom zich slechts voor een intensieve cultuur leende; dat hooge eischen aan de te beplanten terreinen moesten worden gesteld en het onderhoud van den aanplant op zorgvuldige wijze — zoo achtte men destijds „clean weeding” wenschelijk — diende te geschieden. Voorts werd algemeen verondersteld, dat een foutieve tapmethode tot het afsterven van den boom zou leiden en dat de fabricage van een verkoopbaar product met veel zorg diende te geschieden.

Er werd derhalve wel een belangrijke uitbreiding van het aantal op Westersche wijze ingerichte ondernemingen verwacht, en uit dien hoofde een steeds stijgende productie. Deskundigen waren echter van oordeel, dat de rubbercultuur voor de bevolking geen vooruitzichten bood als b.v. de klapper-teelt. Ook de Regeering was deze meening toegedaan en gaf daaraan verschillende malen — zie hierboven aan het slot van hoofdstuk IV — ook uiting.³⁹⁾

Weliswaar bleek, dat in tal van gewesten van Nederlandsch-Indië rubberzaad en rubberplantmateriaal werd ingevoerd — uit Singapore — doch van de pogingen der bevolking, om de cultuur ter hand te nemen, verwachtte men over het algemeen geen succes. Het werd niet mogelijk geacht, dat de bevolking op den duur erin zou slagen den Hevea-aanplant in het leven te houden en een marktwaardig product te fabricereen. Wel zou de *Ficus elastica* — zoo meende men — door de bevolking kunnen worden aangeplant. Dit laatste is dan ook van officieele zijde een enkele maal aanbevolen.

---

³⁹⁾ Hiervoor p. 237.

„Die Erfahrung“, aldus LE COSQUINO DE BUSSY, „hat aber etwas ganz anderes gelehrt. Hevea scheint ausserordentlich für eine extensive Kultur geeignet zu sein, die von inländischer Bevölkerung in den Tropen gern betrieben wird“. ⁴⁰⁾

De bevolking heeft haar aanplant bijna voortdurend krachtig uitgebreid, gedurende sommige perioden (1909—1911, 1915—1920 en 1924—1927) daartoe door zeer hoge prijzen aangemoedigd. Een bepaald plantverband werd daarbij niet in toepassing gebracht. De eerste beginselen omtrent plantmethoden moest de Inlander veelal in de praktijk leeren. Aan clean weeding dacht de bevolking niet. Merkwaardigerwijze bleek dit laatste in vele opzichten zelfs een voordeel. Het clean weeding-systeem stelde den met rubberboomen beplanten grond sterk aan de inwerking van de zon bloot, met als gevolg uitdroging en afspoeling, deswege humusverlies. In de bevolkingstuinen van West-Borneo b.v., waaronder er vele waren, waarvan de bouwkruin toch reeds niet van bijzondere kwaliteit was, liet de bevolking tusschen de, reeds betrekkelijk dicht opéén geplante, rubber groeien wat groeien wilde.

Vooraf in de beginperiode richtten de bevolkingstappers ware bastvernielingen aan, doch de boomen bleken dit alles te kunnen doorstaan. Ziekten waren zeldzaam.

De verwerking van het product liet evenzeer veel te wenschen over, doch, „ein nicht gerade erstklassiges Produkt, wenn es in genügendem Masse Homogenität besitzt und in sehr grossen Menge gewonnen wird, bringt nicht viel weniger ein als prima Qualitäten, die in mannigfaltigen Sorten, unter grosser Mühe und mit vielen Kosten auf der Markt gebracht werden“. ⁴¹⁾

Dit neemt niet weg, dat de later op den ondernemingsaanplant toegepaste veredelingsmaatregelen het verschil in productie tusschen ondernemings- en bevolkingsboomen enorm vergrootten, dat ook tal van bevolkingsaanplantingen mislukten, dat evenzeer tal van boomen aan de toegepaste tapwijzen ten gronde gingen, dat de prijs van het bevolkings-

---

⁴⁰⁾ 25 p. 8.

⁴¹⁾ 25 p. 10.

product, vooral aanvankelijk, veel lager was dan die van de ondernemingsrubber. Doch de bevolkingsrubbercultuur als geheel kwam er, ondanks al de moeilijkheden, en heeft zich ontwikkeld tot een van de belangrijkste welvaartsbronnen van de bevolking der Buitengewesten.

Hieronder volgen eerst enkele cijfers betreffende aanplant en export van ondernemings- en bevolkingsrubber:

Aanplant (in ha): ⁴²⁾					
Jaar	Ondernemingen			Bevolking	
	Buitengewesten	Java	Totaal	Totaal	Java
1902	176		176		
1912	89034	93081	182115	40000	1000
1919	170348	133527	303875	130000	4000
1920	183605	161024	344629	150000	4200
1922	210999	166985	377984	155000	4300
1931	353265	229013	582278	525000	14500
1932	359397	222799	582196	610000	14600
1933	364005	228766	592771	650000	14700
1934	368336	232950	601286	680000	15000
1935	365147	230162	595309	680000	15000

Export (in tons van duizend kilogram): ⁴³⁾			
Jaar	Ondernemingen	Bevolking	Totaal
1912	2793	150	2943
1915	18815	5000	23815
1919	66059	13000	79059
1920	69056	10000	79056
1921	61987	6000	67987
1922	72163	17000	89163
1924	90291	56000	146291
1929	154400	108600	263000
1930	155500	90500	246000
1931	172600	88700	261300
1932	153300	62400	215700
1933	171200	115600	286800
1934	199600	185900	385500
1935	142500	144900	287400
1936	163200	151400	314600
1937	230300	208600	438900

⁴²⁾ Ondern.: C. K. S., Bev. taxatie o.m. naar aanleiding van de resultaten der „rubbertelling”, zie 55t p. 451.

⁴³⁾ Uit publ. C. K. S. en „Berichtgev. Bev.-rubbercultuur”.

Het beste bleek de rubber te groeien op geringe hoogte boven den zeespiegel en bij een regenval van minstens 1500 mm 's jaars, gelijkmatig over het geheele jaar verdeeld.⁴⁴⁾

Ondernemings- en bevolkingscultuur ontwikkelden zich dan ook in dat deel van Nederlandsch-Indië, waar bodem en klimaat aan de gestelde voorwaarden voldoen: Java, Sumatra en Borneo. Het grootste aantal ondernemingen is gevestigd op Java en Sumatra's Oostkust. De belangrijke bevolkingsrubbergebeden zijn (naar potentie): Palembang, West-Borneo, Z. O. Borneo en Djambi.

Aangezien het verschil tusschen de ondernemings- en bevolkingsrubbercultuur, inzonderheid ook met betrekking tot de latere restrictie, van zoo groot belang is gebleken, dient hierop uitvoeriger te worden ingegaan.

De *Westerse ondernemer*, die zich in Nederlandsch-Indië op de rubbercultuur kwam toeleggen, had daarbij een scherp omlijnd doel voor oogen. Hij stelde zijn geld beschikbaar voor den aanleg van rubberaanplantingen, uitsluitend om deze op de voordeeligste wijze te exploiteeren; om van zijn geld dus de hoogst mogelijke rente te trekken. De exploitatie van de rubberonderneming werd dientengevolge beheerscht door een „zooveel mogelijk”, terwijl het bereiken van dit „zooveel mogelijk” werd bepaald door technische factoren en, uiteraard, begrensd door de eischen verbonden aan het „welzijn” van den aanplant.

Dit alles gold onbeperkt, zoolang de productie winstgevend bleef, zoolang de kostprijs lager was dan de verkoopprijs. In den loop der „slechte” rubberjaren nu is gebleken, dat men geneigd is in geval van nood het oorspronkelijke begrip „kostprijs”, d.i.: het totaal der kosten, gedeeld door het totaal aantal geproduceerde kilogrammen of halve kilogrammen, op geheel andere wijze te bepalen. Tal van ondernemingen gingen er, gedurende de periode met de laagste prijzen (1931, 1932), toe over een bepaalde categorie kosten, n.l. die, welke ook na de stopzetting van den tap, bij behoud van den aanplant, zou-

---

⁴⁴⁾ 25 p. 3.

den moeten worden uitgegeven, aan de kostprijsberekening te onttrekken. Het behoud van den aanplant, van de onderneming, werd aldus een aangelegenheid opzichzelf. De dekking van de daaraan verbonden kosten werd naar de toekomst verschoven. Dit maakte in de meeste gevallen voortzetting van de productie, handhaving der positie, mogelijk.

Maar ook onder deze omstandigheden bleef de productie ten volle beheerscht door technische factoren. Het „zooveel mogelijk” bleef, zelfs in sterkere mate, het centrale element.

Vandaar dan ook, dat het eenige middel om een Westerschen ondernemer tot productie-beperking te dwingen bestaat in het vaststellen van een restrictiepercentage van de nauwkeurig bepaalde *maximale* (potentieele) productie.

Geheel anders was het gesteld met de bevolkingsproducenten.

Er was een groep onder hen met een krachtige behoefte aan geldinkomen. Deze had rubber aangeplant om daarmee — ongeacht de moeite daaraan verbonden — geld te verdienen. Deze groep stond het dichtst bij de Europeesche ondernemers. Deze menschen zag men veelal hun voedsellandbouw loslaten. Zij werden „ondernemer”. Tal van Chineezen en, onder Chineeschen invloed staande, Maleiers en Boegineezen in de Westerafdeeling maakten deel uit van deze groep.

Er waren onder hen ook, die voor het verkrijgen van een zeker geldinkomen (bij-inkomsten), dat voordien uit andere bronnen werd geput, wel eenige moeite over hadden, doch verwacht hadden het met de rubbercultuur gemakkelijker te zullen krijgen dan tevoren b.v. met de inzameling van bosch-bijproducten, de vischvangst, de pepercultuur het geval was geweest.

Anderen waren tot den aanleg van een rubbertuin overgegaan, alleen omdat zij verwacht hadden met dien tuin op zeer gemakkelijke wijze geld te kunnen verdienen, geld, waarvoor zij overigens geen of weinig moeite over hadden.

Weer anderen, en dat waren er velen, hadden uitsluitend uit navolging rubber aangeplant.

Alleen van de eerste groep kan worden gezegd, dat bij de productie het „zooveel mogelijk” een rol zal kunnen spelen

en dat de technische factoren hier van groot belang zijn. Deze groep is over het algemeen echter klein. Bij de overige producenten breekt, voor den een onder geheel andere omstandigheden dan voor den ander, altijd eenmaal het oogenblik aan, waarop hij zich zal afvragen: is het noodig, dat ik thans geld verdien, en zoo ja, zal ik rubber tappen of iets anders doen? Het ontstaan van dergelijke vragen bewijst, dat de productie van deze tuinbezitters geenszins door technische factoren, door het „zooveel mogelijk” wordt beheerscht, doch door economische en sociale factoren. Hoe groot de rubberaanplant werd was in zekeren zin reeds onafhankelijk van het „technische” vermogen van den planter. In welke mate de tuin in tap wordt gebracht staat los van den beschikbaren arbeidstijd van den eigenaar, los van de potentie van zijn aanplant. De productie wordt beheerscht door het complex van factoren, dat het antwoord op de hierboven weergegeven vragen bepaalt. Een dezer factoren, een der belangrijkste, is uiteraard de rubberprijs. De copraprijs, de prijs van de bevolkingskoffie, kan echter, onder bepaalde omstandigheden, even belangrijk zijn.

In dit verband blijkt, dat men niet de ondernemings- en de bevolkingsrubbercultuur naast elkaar kan stellen als „groot”- en „kleinbedrijf”. „Groot” en „klein” zijn hier geenszins de juiste aanduidingen. Een „groote” Inlandsche rubbertuin, op Inlandsche wijze geëxploiteerd, wordt geen „grootbedrijf” en verschilt niettemin in eigenschappen met een Westersch „kleinbedrijf”. Basis en doel van bevolkings- en ondernemingscultuur wortelen in een geheel andere sfeer. „Kleinbedrijf” kan alleen een rubberexploitatie worden genoemd, die op hetzelfde niveau ligt als een Westersche onderneming. Is dit met een Inlandsche exploitatie het geval, dan zijn bij een dergelijk bedrijf de typische karaktertrekken van een *Inlandsch* bedrijf verloren gegaan. In de Westerafdeeling komt dit laatste veel voor. De Chinees heeft hier op de maatschappij in al haar geledingen een grooten invloed uitgeoefend. De bevolkingsrubbercultuur der Westerafdeeling neemt dientengevolge dan ook een bijzondere positie in.⁴⁵⁾

---

⁴⁵⁾ Anders 55a, 55b.

Voor de bevolkingsrubbercultuur geldt dus in algemeenen zin, dat niet de totale potentie van den aanplant, of de beschikbare arbeidskracht de productie bepalen, doch een uiterst veranderlijk complex van economische en sociale factoren.

Deze factoren, in een bepaald gebied, onder gegeven omstandigheden, te overzien, is mogelijk. Op grond van ervaringen, in een der rubbergebieden opgedaan, te bepalen hoe de geheele bevolkingsproductie door een algemeenen overheidsmaatregel zal worden beïnvloed, is niet mogelijk. Wordt dit laatste een vereischte, dan zal te voren de situatie in elk der betreffende gebieden moeten worden bestudeerd. En ook als dit zou hebben plaats gehad, moet men zich terdege bewust blijven van het feit, dat b.v. een belangrijke wijziging in den prijs van een ander handelslandbouwproduct, een eenigszins mindere opbrengst van het voedselgewas dan werd verwacht, de situatie radicaal kan wijzigen.

De dringende noodzakelijkheid de economische en sociale factoren, die de bevolkingsproductie bepalen, te kennen, deed zich voor tijdens de voorbereidingen van de rubberrestrictie in 1934.

Destijds moest worden erkend, dat aan het verzamelen op korten termijn van gegevens, die ten slotte tot een kennen dier factoren zou leiden, niet kon worden gedacht. Het was onmogelijk voor ieder der Inlandsche producenten vast te stellen op welk quotumaandeel hij, onder wisselende omstandigheden, telken male een redelijke aanspraak kon doen gelden. Er bleef niets anders over dan een massale maatregel. Men wist immers uit ervaring, dat de rubberprijs althans een der voornaamste factoren was, die op de bevolkingsproductie invloed uitoefenen. De binnenlandsche rubberprijs kon door middel van de heffing van een bijzonder uitvoerrecht worden beheerscht. Tot de heffing van zulk een uitvoerrecht werd dan ook overgegaan. Een der grootste bezwaren hiertegen was echter alweer, dat men ook niet kon berekenen welke de gevolgen voor de verschillende gebieden zouden zijn. De rubberprijs als factor was n.l. voor de eene streek van veel meer gewicht dan voor de andere. Over dit bezwaar moest, wilde men zijn internationale verplichtingen nakomen, worden heengestapt.

De groei van de bevolkingsrubbercultuur werd niet steeds als een verblijdend verschijnsel beschouwd. Zooals hierboven reeds is vermeld, werd niet verwacht, dat de bevolking aan de teelt van *Hevea* zou kunnen blijven deelnemen. Dientengevolge bleef de jonge bevolkingscultuur in het algemeen dan ook van voorlichting van overheidswege verstoken, in verband waarmede van den aanvang af het noodige overzicht over deze cultuur werd gemist. Telkens weer bracht de toenemende export verbazing teweeg. Vele belanghebbenden bij de Europeesche rubberondernemingen begonnen meer en meer in de bevolkingscultuur een gevaarlijke concurrente te zien. Dit trad vooral op den voorgrond naar aanleiding van de toename van de bevolkingsproductie en de vergroting van het bevolkingsareaal tijdens de werking van het STEVENSON-scheme (1 Nov. '22 tot 31 Oct. '28). De tijdschriften-literatuur uit die dagen is rijk aan artikelen, waarin de bevolkingsrubbercultuur wordt aangevallen. Men nam de bevolking haar activiteit op zichzelf kwalijk: ten onrechte, want de ondernemingen zelve haalden ten naaste bij hetzelfde uitbreidingstempo. Men achtte de uitbreiding van het rubberareaal ten koste van de, voor voedselverbouw noodige, gronden gevaarlijk: zonder evenwel de plaatselijke situatie in de rubbergewesten te kennen; zonder aan te toonen, dat het geldinkomen, dat de rubber opleverde, en in de toekomst vermoedelijk zou opleveren, onvoldoende zou zijn om voedselinvoer te financieren. Men vroeg zich ernstig af, of het hoge geldinkomen uit rubber voor den Inlander een „zegen of een vloek” was, en maakte zich ongerust over het vele geld, dat de bevolking aan importartikelen uitgaf en dat derhalve voor de verdere voortbrenging verloren ging! ⁴⁶⁾

De aanvallen op de bevolkingsrubbercultuur namen een ernstiger karakter aan nadat in het begin van de groote economische crisis (1930/'31) de rubberprijs een enorme daling had ondergaan en duidelijk was geworden, dat de potentieele productie van het rubberareaal in de „Middle East” onevenredig groot was geworden t.o.v. de consumptie. Scherpe aan-

---

⁴⁶⁾ 14, 15, 20, 28 (aant. van de redactie).

vallen werden gedaan op de Regeering, die de bevolking maar had laten aanplanten. De ongelimiteerde en zeer onregelmatige bevolkingsproductie had eerst de markt in de war gestuurd en nu bleek de potentie van het bevolkingsareaal daarenboven het beletsel voor een herstel. Alsnog werd op een ingrijpen der Regeering aangedrongen; zonder succes evenwel.⁴⁷⁾

Intusschen was niet bij benadering bekend, hoe groot de potentieele productie van het bevolkingsareaal sedert was geworden en hoe de bevolkingstuinen over de verschillende gewesten waren verdeeld. Ook dit feit vormde bij de overwegingen inzake de invoering van een restrictie een groote moeilijkheid. De Regeering erkende in 1938, bij de behandeling van de verlenging der internationale restrictie-overeenkomst, het bevolkingsareaal in 1933/'34 veel te laag te hebben geschat. Eerst in 1935/'36 was het, op grond van de toen gehouden registratie en classificatie der bevolkingsrubbertuinen, mogelijk geworden na te gaan op hoedanige wijze de bevolkingsrubbercultuur zich had ontwikkeld. De hierboven genoemde areaalcijfers hieromtrent zijn dan ook van jongen datum.⁴⁸⁾

§ 4. DE DEELNEMING VAN NEDERLANDSCH-INDIE AAN DE INTERNATIONALE RESTRICTIEMAATREGELLEN.

In Augustus 1922 gaf de Nederlandsch-Indische Regeering te kennen niet aan de door het STEVENSON-committee voorbereide rubberrestrictie te zullen deelnemen. De voor de hand liggende overweging, die tot dit besluit had geleid was, dat men in algemeenen zin een ingrijpen van de overheid in het bedrijfsleven onjuist achtte. Waren er op het terrein van de rubberproductie moeilijkheden, dan zouden die op den duur vanzelf verdwijnen. Een te hooge productie zou leiden tot prijsverlaging, uitschakeling van zwakke producenten, zoomede een toeneming van het verbruik en dus vanzelf de oplossing brengen.

Als het STEVENSON-scheme in werking getreden is, voegen zich bij hooger genoemd principieel bezwaar nog andere.

---

⁴⁷⁾ B.v. 39 p. 3 e.v.; 38 p. 8; 47 p. 25; 40 p. 27; 49 p. 78.

⁴⁸⁾ 107, stuk 6—7 p. 6; zie hiervoor p. 264.

A. A. L. RUTGERS, bedoeld restrictieplan besprekend ⁴⁹⁾ noemt een poging den rubberprijs door een kunstmatige productiebeperking hoog te houden gevaarlijk, en wijst vervolgens op de gebreken, die meer speciaal in het STEVENSON-scheme schuilen (te hoog gekozen „normal production”, te groot aantal „outsiders”, wier productie zal toenemen enz.). Voorts wordt de belangrijke vraag gesteld of b.v. een in verband met restrictiemaatregelen aan de Inlandsche bevolking opgelegd aanplantverbod ooit wettig kan zijn.

De ervaringen met restrictie volgens STEVENSON opgedaan, waren voorts beslist niet van dien aard, dat de Nederlandsch-Indische Regeering daaraan redenen kon ontleenen haar oorspronkelijk standpunt prijs te geven. Veeleer werd er op gewezen, dat geen prijsverhooging, doch een prijsverlaging het middel vormde om uit een overproductie van rubber te geraken. Zoo acht RUTGERS het „wel aardig” op te merken, dat de Inlandsche producent blijkbaar niet meer tapt, als de prijs beneden f 0.40 per ½ kg zakt. De oplossing zal dus nimmer in een tot prijsverhooging aanleiding gevende restrictie moeten worden gezocht. ⁵⁰⁾

Voorts waren de represailles der Amerikaansche consumenten allerminst geschikt om de geringe Nederlandsch-Indische animo voor een restrictie te doen toenemen.

Een in October 1924 opgericht „Native rubber investigation committee” verkreeg echter de volle medewerking van de Nederlandsch-Indische Regeering. Zij achtte het wel wensche-lijk zooveel mogelijk gegevens over de bevolkingsrubbercultuur te verzamelen. Onder auspiciën van dit „committee” verschenen 6 rapporten onder den gemeenschappelijken naam „de bevolkings-rubbercultuur in Ned.-Indië”, terwijl daarnaast nog een 7e, samenvattend, rapport (LUYTJES) het licht zag. ⁵¹⁾

Tijdens de ineenstorting der rubberprijzen in 1929 en 1930 komt in de houding der Regeering nog weinig verandering. Zij toont zich echter welwillend tegenover het Mei-restrictieplan,

---

⁴⁹⁾ 13.

⁵⁰⁾ 13, 22.

⁵¹⁾ 21 sub B; 23.

aan de uitvoering waarvan ook 's Lands Caoutchouc-bedrijf deelneemt. ⁵²⁾

Intusschen waren er wel redenen om het standpunt tegenover restrictiemaatregelen opnieuw te overwegen.

De principieele argumenten, uitgaande van het beginsel, dat de overheid zich zoo weinig mogelijk met het bedrijfsleven moet inlaten, komen ook thans nog naar voren. Daarnaast wordt betoogd, dat een doeltreffende restrictie niet mogelijk zal zijn, zonder het bevolkingsareaal daarbij te betrekken; en van de uitgestrektheid van dat areaal, de potentieele productie, is zeer weinig bekend, daargelaten de beantwoording van de vraag, hoe in dezen gehandeld zou moeten worden. Ook komen de ervaringen met het STEVENSON-scheme, waarbij den Inheemschen planters op Malaka een veel te gering aandeel zou zijn toegekend, hierbij waarschuwend op den voorgrond. Van een rigoureuus optreden tegenover de bevolkingscultuur wil de Regeering niets weten. ⁵³⁾

Onder de Europeesche belanghebbenden bij de rubbercultuur zijn de meeningen aanvankelijk nog verdeeld. Enkelen schrikken terug voor een vérgaande overheidsbemoeying. „Het valt niet te ontkennen, dat een plantverbod, begeleid door restrictie, feitelijk de geheele cultuur onder regeeringsvoogdij brengt, waardoor het karakter van vrij bedrijf voor een groot deel verloren zou gaan”. ⁵⁴⁾ Van andere zijde wordt betoogd, dat een restrictie, die het bestaande rubberareaal uiteraard in tact zou laten, niet tot een blijvende verbetering in de situatie zou kunnen leiden. Immers de wanverhouding tusschen productie en consumptie eischt in de eerste plaats, dat diegenen onder de producenten, die níét op economisch verantwoorde wijze produceeren, op een natuurlijke wijze geëlimineerd worden. Behoort de bevolkingsrubbercultuur geheel of gedeeltelijk tot die laatste groep, dan behooren de ondernemingen dit te bewijzen en door middel van steeds doeltreffender bedrijfsmethoden hun bestaansrecht aan te toonen. De vraag, of nadat

---

⁵²⁾ Hiervoor p. 256; 59.

⁵³⁾ 59.

⁵⁴⁾ 50.

de zwakkere producenten verdwenen zouden zijn, restrictie-maatregelen dienen te worden ingevoerd, wordt daarbij van secundaire aard.⁵⁵⁾

De groep diergenen, die in een restrictie de eenige oplossing van het steeds moeilijker wordend probleem zien, groeit echter voortdurend.

De meening, mede gegrond op de resultaten der onderzoekingen onder auspiciën van het Native rubber investigation committee, in de rubbergewesten gehouden, dat het bevolkings-areaal langzamerhand geheel buiten tap zou geraken, bleek meer en meer onjuist. Weliswaar verminderde de bevolkings-productie met de prijsdaling aanmerkelijk, doch een deel van den bevolkingsexport hield stand.

Dat deel der bevolking, dat blijkbaar geheel of gedeeltelijk afhankelijk was geworden van het geldinkomen uit de rubbercultuur, was gedwongen op de goedkoopste wijze (gezinstap in eigen en deelbouw-tuinen) door te produceeren. De op elk gebied doorwerkende economische depressie maakte een overgang naar andere bestaansmiddelen op den duur onmogelijk.

Steeds duidelijker werd tenslotte, dat iedere toekomstige prijsstijging een meer of minder belangrijk deel van het reeds geabandonneerde rubberareaal van de bevolking onmiddellijk weer in tap zou brengen.

Het overgrootste deel der ondernemingen zette intusschen de productie op volle kracht voort. Het aantal geleidelijk stopgezette bedrijven legde geen gewicht in de schaal. Algemeen slaagde men er in een enorme kostprijsverlaging te bewerkstelligen. Bij de uiterst lage prijzen moest een verhoogde productie dienen om tenminste de dagelijksche kosten te dekken, hetgeen in tal van gevallen gelukte.⁵⁶⁾

Trouwens ook het buiten tap gebrachte ondernemingsareaal zou, wellicht wat minder snel dan de verlaten bevolkingstuinen, bij een prijsstijging van eenig belang zeker opnieuw bij de

---

⁵⁵⁾ 41, 57.

⁵⁶⁾ Zie hiervoor p. 266; b.v. 52.

productie betrokken worden. Ook hier was geen hoop op blijvende vermindering van de potentie gewettigd.

Zooals reeds werd medegedeeld organiseerde het „Joint”⁵⁷ of „Liaison”-comité der Europeesche rubberbelangen in Engeland en Nederland in 1930 de zgn. Meirestrictie. Voorts ging van Nederlandsche zijde J. H. MARINUS naar Indië met het doel, door besprekingen met het Nederlandsch-Indische Gouvernement, tot een oplossing der bestaande moeilijkheden te komen. Ook dit had geen resultaat.

De actie van het Joint-Committee duurde intusschen voort. In Januari 1931 werd het zgn. MAXWELL-restrictieplan besproken, doch niet doelmatig geacht.

De Nederlandsche belanghebbenden richtten in dezen tijd een speciale restrictionistische organisatie, de „Verubo”, op. Deze organisatie kwam kort daarna met het door BURGER en HELFFERICH opgestelde zgn. „quota-plan” voor den dag, volgens hetwelk aan de Inlandsche rubbercultuur een bepaald jaar-quotum zou worden toegekend, mits het Gouvernement zorg droeg, dat dit quotum dan ook niet werd overschreden.⁵⁷⁾

Ook in Indië werden tal van rubberrestrictie-plannen opgesteld en bij de Regeering aldaar ingediend. Geen enkel echter werd uitvoerbaar geacht.

In Mei 1931 werd door de Nederlandsche Regeering een commissie benoemd om de rubberaangelegenheid te onderzoeken, het zgn. „Werkcomité”. Dit bestond echter uit 4 vóór- en 4 tegenstanders der restrictiedenkeelden en een neutralen voorzitter (LE COSQUINO DE BUSSY). Het op 30 Juni 1931 gereedgekomen rapport kon de zaak dan ook niet verder brengen.⁵⁸⁾

Op een in December 1931 te Londen gehouden conferentie van Engelsche en Nederlandsche regeeringsvertegenwoordigers, o.m. ook bijgewoond door die leden van bovengenoemd Werkcomité, die bepaaldelijk voorstanders van een restrictie waren, werden verschillende restrictie-plannen besproken. Het quota-

---

⁵⁷⁾ 54, 59.

⁵⁸⁾ 46.

plan kon de algemeene instemming verwerven en werd, na aan de verslechterde omstandigheden te zijn aangepast en uitgewerkt, ook bij de Nederlandsche Regeering ingediend, en bereikte eind December 1931 de Indische Regeering. Deze opperde tegen het quota-plan belangrijke bezwaren. Een fixeering van de jaarproductie van de bevolkingsrubber werd op zichzelf onjuist geacht, terwijl de uitvoering van een restrictie op die basis tot grove onbillijkheden tegenover de bevolking moest leiden. Ook de principieele bezwaren der Indische Regeering tegen een gedwongen restrictie bleken slechts weinig verzwakt. Mocht het echter op den duur noodzakelijk blijken de bevolkingsrubber bij een restrictie te betrekken, dan werd de voorkeur gegeven aan beïnvloeding van de bevolkingsrubberproductie door hanteering van een speciaal uitvoerrecht. Dit laatste werd althans uitvoerbaar geacht. De visie van de Indische Regeering werd daarop (Februari 1932) nog in den Haag door een, uit Indië gezonden, hoofdambtenaar (LUYTJES) mondeling toegelicht.

Blijkens een op 20 Maart uitgegeven communiqué van de Nederlandsche en Engelsche Regeeringen leidden de daarna nog te Londen (in Maart 1932) gehouden besprekingen der vertegenwoordigers beider landen tot de conclusie, dat de toenmalige omstandigheden het onmogelijk maakten een internationale rubberrestrictie in te voeren.⁵⁹⁾

Intusschen werd de positie van rubber op de wereldmarkt nog voortdurend slechter. De wereldcrisis veroorzaakte onderconsumptie, terwijl de ondernemingen met groote taaiheid de productie bleven voortzetten. Van een natuurlijke saneering van den toestand was geen sprake. De wereldvoorraden bleven stijgen.

De Nederlandsche Regeering begon meer en meer gehoor te geven aan de voorstellen der restrictionisten. De doorvoering tot het uiterste van een „survival of the fittest” scheen bij den gegeven gang van zaken catastrophale gevolgen te zullen hebben.

---

⁵⁹⁾ 59.

De invoering van dwingende restrictie-voorschriften, alvorens op natuurlijke wijze de productie en consumptie althans eenigermate in evenwicht waren gebracht, zou een Regeerings-inmenging echter onafzienbaar maken en met zulk een vooruitzicht mocht — zoo meenden velen — niet tot dergelijke maatregelen worden overgegaan. Daarbij stond men in Indië voor de zware taak de bevolkingsrubbercultuur in een eventueele restrictie in te passen.

De groep diergenen in Nederlandsch-Indië, die de invoering van een restrictie in strijd met het belang der bevolking, tegenover dat der ondernemingen, achtten, werd steeds kleiner; meer en meer werd duidelijk, dat ook de bevolkingscultuur geenszins voordeel uit het uitblijven van een restrictie zou trekken.

Hoewel de Indische Regeering haar principieele bezwaren tegen de invoering eener gedwongen rubberrestrictie in deze periode nog geenszins had terzijde gesteld, gaf zij te kennen welwillend te staan tegenover de restrictieplannen van particuliere zijde op grondslag van vrijwillige samenwerking. Van veel waarde was deze welwillendheid echter niet, aangezien aanstonds duidelijk was, dat iedere restrictiepoging, waar de bevolkingscultuur buiten zou staan, moest mislukken, terwijl de medewerking van de bevolking welhaast niet anders dan door dwingende tusschenkomst van de Regeering zou kunnen worden verkregen.⁶⁰⁾

De Economische Commissie en het desbetreffende departementshoofd oefenden wel vernietigende critiek uit op de zeer talrijke, van particuliere zijde, ingediende restrictievoorstellen, doch van positieve leiding der Regeering, van bewijzen dat niets Haar te veel was om verbetering in den toestand te brengen, was nog weinig sprake.

Tenslotte werd de overtuiging vrij algemeen, dat een internationale restrictieregeling de eenige oplossing vormde.

Over de voorwaarden, waaraan een dergelijke restrictie zou moeten voldoen, was men het weliswaar nog niet in alle

---

⁶⁰⁾ 59, 61.

opzichten eens, doch omtrent de hoofdzaken bestond overeenstemming: een algemeen plantverbod, voorkoming van voorraadvorming, een — in verband met de ontwikkeling van het rubberverbruik — niet te hooge prijs, practisch uitvoerbare maatregelen ten opzichte van de bevolkingscultuur.

Eind 1933 was men van Nederlandsche zijde volkomen bereid aan een internationaal te organiseren gedwongen rubberrestrictie deel te nemen. Op 7 Mei 1934 komt — zooals hierboven gezien — een dergelijke organisatie tot stand.⁶¹⁾

De groote algemeene moeilijkheid bij de voorbereiding van de rubberrestrictie was het zoeken naar een algemeen aanvaardbare verdeling van de vast te stellen totale standaardproductie, aan de hand waarvan de werkelijke productie periodiek zou moeten worden vastgesteld.

Daarnaast stond de Indische Regeering voor het probleem van de verdeling van het aan Nederlandsch-Indië toebedeelde quotum over ondernemingen en bevolking en de onderverdeling over de verschillende ondernemingen en over de verschillende Inlandsche producenten.

Voor de eerste restrictieperiode (1 Juni '34 tot 31 Dec. '38) verkreeg Nederlandsch-Indië, zooals hierboven reeds werd vermeld:

1934	7/12 × 352000	long tons =	357632	tons van 1000 kg.
1935		400000		406400
1936		443000		450088
1937		467000		474772
1938		485000		492760

Deze quota werden als volgt over ondernemingen en bevolkingscultuur verdeeld (in tons van 1000 kg):

Jaar	Ondern.	Bevolk.		Totaal
1934	7/12 × 208532	149100	bevolkingsquotum	357632
1935	246968	169432	71½ % v. h. ondernemingsquotum.	406400
1936	262442	187646		450088
1937	276660	197812		474472
1938	287324	205436		492760

Na de verhoogingen van de Nederlandsch-Indische jaarquota in December 1935, welke verhoogingen geheel werden verkregen in verband met de moeilijkheden, die bij de toepassing der restrictie op de

⁶¹⁾ Hiervoor p. 256 e.v.

bevolkingscultuur werden ondervonden, en die derhalve geheel ten bate van het bevolkingsaandeel werden gebracht, werd de verdeling (in tons van 1000 kg):

Jaar	Ondern.	Bevolk.	Bevolkingsq. in % van ondernemingsq.
1934	7/12 × 208532	149100	71.5
1935	246968	169432	71.5
1936	262442	245558	93.6
1937	276660	251630	90.9
1938	287324	261316	90.9

Hierbij dient te worden aangeteekend, dat het quotum van de bevolkingsrubber op Java bij dat der ondernemingen was inbegrepen.⁶²⁾

Omtrent de ondernemingscultuur in Nederlandsch-Indië werd over bruikbare grondslagen voor onderhandelingen beschikt in den vorm van productie-cijfers, die — wat *hier* noodig was — in reëel verband stonden met de potentieele productie, zoomede over voldoende nauwkeurig cijfermateriaal omtrent de toekomstige uitbreiding der potentie. Voorzover de ondernemingscultuur betref kon derhalve met voldoende gronden de gemiddelde productie over de jaren 1929 t/m. 1932 als verdeelbasis worden aangenomen, terwijl bij de verkregen cijfers een toeslag kon worden gevoegd naar verhouding van den nog niet tapbaren aanplant. Ten aanzien van de bevolkingscultuur moest een anderen weg worden gevolgd. Het bevolkingsquotum werd tenslotte bepaald op 71½ % van het ondernemingsaandeel, welk percentage was ontleend aan de verhouding tusschen ondernemings- en bevolkingsexport in 1929, welk jaar van de vier aangenomen basisjaren voor de bevolking de gunstigste verhouding opleverde.

Het lag voor de hand, dat op deze keuze critiek kon worden uitgeoefend. Het was duidelijk, dat bij de bepaling van het bevolkingsaandeel geenszins in dezelfde mate met de potentie van den aanplant of de toeneming van het tapbare areaal was rekening gehouden als t.a.v. het ondernemingsquotum was geschied. Ging men uit van het, niet houdbare, standpunt, dat hierin opzichzelf een onjuistheid lag, ook dan diende de critiek gematigd te zijn. De Regeering beschikte n.l. over te weinig

⁶²⁾ 69.

exacte gegevens over den bevolkingsaanplant, dat daarvan niet kon worden uitgegaan. Herhaalde malen, zoo b.v. in 1931, tijdens een bezoek aan Ned.-Indië van den Registrar General of Statistics uit Singapore, was komen vast te staan, dat aan bevolkingsopgaven of belastinggegevens omtrent de oppervlakte van het rubberareaal geen waarde mocht worden toegekend.⁶³⁾

Hierboven is echter reeds betoogd, dat de potentie niet dan onder zeer uitzonderlijke omstandigheden zal behooren tot die factoren, die den omvang van de bevolkingsproductie bepalen. Derhalve behoefde het *opzichzelf* geen bezwaar op te leveren, dat de potentie niet bekend was. Het ging er om of het verkregen bevolkingsquotum voorshands evenredig zou zijn met de hoeveelheid, die de bevolking onder haar economische en sociale omstandigheden, zooals deze door de restrictie zouden worden beïnvloed, zou produceeren.

Bij de internationale onderhandelingen had men aan die economische en sociale factoren niets. Aldaar ging het om bewezen potentie. De uitvoer van 1929 was uit dat oogpunt zeer goed bruikbaar en als basis voor een verdeel-criterium verdedigbaar.

Voor de werkelijke reactie van de bevolkingsproducenten op de zich wijzigende omstandigheden, inzonderheid op den massalen uitvoerrecht-maatregel, was men geheel op zijn ervaringen dienaangaande aangewezen. Deze brachten aan het licht, dat het economisch-sociale milieu, waarin de rubbercultuur een plaats inneemt, in sommige gebieden tot zulk een hooge rubberproductie drong, dat het bevolkingsquotum kennelijk te klein werd, m.a.w. dat dit onder die speciale omstandigheden grooter moest zijn. De Regeering moest de overige verdragslanden dan ook verzoeken het aandeel van het bevolkingsareaal in Nederlandsch-Indië te vergrooten. De reeds vermelde verhoogeningen voor 1936, '37 en '38 ad respectievelijk 57000, 53000 en 55000 long tons, zijn hiervan het resultaat geweest. Het ligt voor de hand, dat ook in dit laatste de economische en sociale factoren, die feitelijk den toestand beheerschten, geen rol hebben kunnen spelen, doch

---

⁶³⁾ 58 p. 760 e.v.

dat alleen het bewijs van een *veel hogere potentie*, dan aanvankelijk in rekening was gebracht, het pleit zal hebben beslecht.

Het ondernemingsquotum kon, dank zij de beschikbare gegevens omtrent de deelgerechtigden, en de mogelijkheid hier de situatie administratief te beheerschen, op grond van de gemiddelde jaaropbrengsten over de jaren 1929 t/m. 1932, ondernemingsgewijs worden verdeeld. Het begrip „onderneming” werd daarbij voornamelijk bepaald door middel van criteria van agrarisch-rechtelijken aard.

Ten aanzien van het bevolkingsquotum kon een dergelijke methode uiteraard niet worden toegepast. Het verzamelen van dezelfde gegevens, als waarover men ten opzichte van de ondernemingen beschikte, zou jaren vorderen, terwijl het onjuist zou zijn geweest beide groepen producenten, gezien de aanmerkelijke verschillen in structuur, bij de quota-verdeeling over een kam te scheren, derhalve de potentie der bevolkingsproducenten op dezelfde wijze bij de onderverdeeling te betrekken, als bij de ondernemingen geschiedde.

Teneinde niettemin aan de verdragsbepalingen te voldoen had men reeds geruimen tijd het oog geslagen op een, o.m. in het MAXWELL-plan opgenomen, uitvoerrecht heffing tot beheersching van den bevolkingsrubberexport. Dat de bevolkingsproductie door economische en sociale factoren werd beheerscht, stond vast. Onder deze laatste nam de rubberprijs een belangrijke positie in. Door middel van een uitvoerrecht zou dan de binnenlandsche prijs van bevolkingsrubber zoodanig dienen te worden beïnvloed, dat steeds ten naaste bij de maximaal toegestane hoeveelheid zou worden geëxporteerd.

Het was duidelijk, dat de gevolgen van de uitvoerrecht heffing in het eene gewest, of onderdeel van een gewest, geheel anders zouden zijn dan in het andere. Van de uitdrukkelijk gestelde mogelijkheid het uitvoerrecht territoriaal te differentieeren is ten slotte — om fiscaal-technische, om politieke redenen? — geen gebruik gemaakt.⁶⁴⁾ Een overal gelijk uit-

---

⁶⁴⁾ 69 stuk 10 p. 11.

voerrecht deed feitelijk niets anders dan de lage prijzen-periode continueeren, en zou dus dezelfde resultaten t.a.v. de productie in de verschillende gebieden hebben, als een voortdurend lage wereldprijs zou hebben gehad.

Per 1 Juni 1934 werd tot de invoering van het bijzondere uitvoerrecht op de bevolkingsrubber van de Buitengewesten overgegaan.

De critiek, gericht op de technische onbruikbaarheid van het uitvoerrecht om het gestelde doel te bereiken, gegrond op de omstandigheid, dat het aanvankelijk niet gelukte de bevolkingsexport tot de gewenschte hoeveelheid te beperken, was praematuur. Het lag voor de hand, dat eerst naar den binnenslandschen richtprijs, naar den prijs, die inderdaad de gewenschte verschuivingen in het economisch-sociaal milieu tengevolge zou hebben, moest worden getast. Blijkens de verhouding van den wereld-rubberprijs en het geheven recht is deze prijs aanvankelijk gesteld op ± 20 cent per kg. Later dwongen de omstandigheden er toe, dezen richtprijs omlaag te brengen tot op ± 6 cent per kg (beide cijfers van toepassing op droog bevolkingsproduct van Pontianak). Gedurende de laatste periode (1936), hoe moeilijk opzichzelf ook, in verband met den steeds stijgenden wereldprijs, en de noodzaak het uitvoerrecht voortdurend op te voeren, is wel bewezen, dat het middel op zichzelf aan het doel beantwoordde. Bij de beschouwing hiervan mag tevens niet worden vergeten, dat de techniek van de heffing van het uitvoerrecht — er werden vrij lange termijnen in acht genomen t.a.v. het inwerking treden der wijzigingen — wel eenige schuld draagt aan de aanvankelijke moeilijkheden.⁶⁵⁾

Hoewel het uitvoerrechtstelsel steeds onbevredigend werd geacht, temeer ook daar het tenslotte niet „waterdicht” kon worden genoemd, was het geenszins vanzelfsprekend, dat dit stelsel, ten koste van alles, zoo spoedig mogelijk door een individueel restrictiesysteem, b.v. ingericht als dat der ondernemingen, diende te worden vervangen. Immers moest worden

---

⁶⁵⁾ 55k, 55n.

aangenomen, dat het aan de bevolking toegekende quotum gering was in verhouding tot de werkelijke potentie. Stelde het uitvoerrechtsysteem diegenen, voor wie geldinkomen uit rubber noodzakelijk was, te allen tijde in staat te produceeren, bij de invoering van een individueele restrictie zou — zoo meende men — noodzakelijk *het geheele tapbare areaal* bij de verdeeling van het quotum moeten worden betrokken. Dit nu zou tengevolge hebben, dat het „slapende” areaal „wakker” werd gemaakt, tot groot nadeel van de producenten, wier economische omstandigheden hadden veroorzaakt, dat zij waren blijven tappen.

De invoering eener individueele restrictie werd in verband hiermede door velen minder wenschelijk geacht: „bovenal omdat de potentieele productie der bevolkingscultuur zoo groot geacht wordt, dat bij het betrekken dezer productie-capaciteit bij de verdeeling van het toegelaten exportquotum, de individueele toewijzing slechts zeer gering zou worden, waardoor o.a. het gedeelte van de bevolking, dat voor zijn bestaan aangewezen is op rubbercultuur in gezinstap, ten zeerste zou worden gedupeerd ten bate van de bezitters van afgelegen, veelal verwaarloosde huizen, of van tuinen, die zoo groot zijn, dat zij slechts met gehuurd werkvolk kunnen worden bewerkt”.⁶⁶⁾

Daargelaten de omstandigheid, dat, in verband met de wijze, waarop het quotum van de bevolkingsrubbercultuur was bepaald, *geenszins alle tuineigenaren* voor een aandeel in aanmerking dienden te worden gebracht, werd hier voorbijgezien, dat bij een individueel systeem (als b.v. het huidige), mits de restrictie op den uitvoer toegepast, en de tap derhalve vrijgelaten werd, de geheel van rubber afhankelijke tuinbezitters of deelbouwers ook zouden kunnen blijven produceeren. Slechts zou eenzelfde bedrag, als het uitvoerrecht opbracht, alsdan door middel van de — geldswaarde vertegenwoordigende — oogstvergunningen aan *alle tuinbezitters*, zonder onderscheid, toevallen.⁶⁷⁾

Teneinde aan het toekennen van een aandeel in het export-

---

⁶⁶⁾ 29s p. 1470.

⁶⁷⁾ Zie hierna p. 321.

quotum aan alle deelhebbers in het areaal te ontkomen, diende de vraag gesteld, of het mogelijk zou zijn bij de invoering van een individueel stelsel inzake de toewijzingen onderscheid te maken. Dit zou kunnen plaats hebben in dien zin, dat het areaal, dat de laatste jaren aan den export had bijgedragen, in de eerste plaats een aandeel werd toegekend, terwijl dan aan het sedert lang buiten tap gelaten areaal en de nooit getapte boomen een veel geringere toewijzing kon worden gegeven.

Een uitgebreid onderzoek in de rubbergewesten moest leeren of het mogelijk was op de bovenbedoelde, of op andere wijze, los te komen van de geheele potentie, en de eigenaren te verdeelen in producenten, die meer en die minder tot een aandeel in het quotum gerechtigd waren, wier economische en sociale omstandigheden in het verleden en heden hen meer dan wel minder tot productie van rubber hadden genoopt. Dit vraagstuk op een onaanvechtbare wijze op te lossen bleek niet mogelijk. Op grond van de resultaten der gedurende de werking van het uitvoerrechtstelsel getroffen uitgebreide maatregelen tot registratie en classificatie van bevolkingsrubbertuinen, gepaard aan een telling van het aantal boomen, is de Regeering er echter in geslaagd de bezwaren, aan de invoering van een individueel stelsel verbonden, voor het overgrote deel te ondervangen.

Het bevolkingsrubberbezit bleek n.l. op een, voor het doel meer dan voldoende, wijze te kunnen worden opgenomen en op naam gesteld, waarbij tevens de beschikking kon worden verkregen over de aantallen tapbaar-getapte, tapbaar-niet getapte en niet-tapbare boomen per eigenaar. Van het tapbaar-getapte areaal kon worden aangenomen, dat het zoo goed als geheel aan de basis van het bevolkingsquotum had bijgedragen. Aan de niet-getapte boomen kon een — plaatselijk verschillend — veel kleiner aandeel worden toegekend. Dit laatste werd b.v. in de Westerafdeeling van Borneo per boom op $\frac{1}{4}$, en in de Zuider- en Oosterafdeeling (aanvankelijk) op $\frac{1}{10}$ van het aandeel der getapte boomen gesteld.

Daarnaast kon de relatieve productiviteit der boomen in verschillend plantverband en in verschillende klassen (goed, middelmatig goed, slecht, verwaarloosd) door middel van de

toepassing van „correctieven” in de individueele toewijzingen tot uiting worden gebracht. De grootte dezer correctieven werd afgeleid uit de resultaten van op groote schaal gehouden tapproeven.

Per 1 Januari 1935 werd reeds in enkele minder belangrijke rubbergebieden, n.l.: Banka en de afdeeling Tandjong Pinang van Riouw, het individueele restrictiestelsel ingevoerd. Per 1 April 1935 volgden Atjeh, Tapanoeli en het cultuurgebied van Sumatra's Oostkust. De voorbereiding in de overige rubbergebieden eischte veel meer tijd. Eerst per 1 Januari 1937 kon in Zuid-Sumatra, Djambi, Bengkalis, Indragiri en Borneo het individueele systeem worden ingevoerd.⁶⁸⁾

De nieuwe werkwijze bracht mede, dat het bevolkingsquotum over de verschillende afzonderlijk geadministreerde rubbergebieden werd verdeeld. Het aandeel van Banka, Tandjong Pinang, Atjeh, Tapanoeli en het Cultuurgebied was gedurende de periode vóór 1937 berekend naar rato van den gemiddelden uitvoer uit deze gebieden gedurende de jaren 1925 t/m. 1934. Per 1 Januari 1937 werd voor alle rubbergewesten als verdeelbasis de uitvoer over de jaren 1933 t/m. 1935 aangenomen. Daarbij werd in de hierboven genoemde gebieden t.a.v. het jaar 1935 een fictief cijfer aangenomen, gevonden door op den export van deze gebieden over het jaar 1934 toe te passen het verhoudingscijfer van de uitvoeren van de jaren 1934 en 1935 uit de gewesten, waar gedurende laatstgenoemd jaar nog bijzonder uitvoerrecht geheven werd (83,95 %).

Verdeeling van het bevolkingsaandeel in het quotum van Nederlandsch-Indië over de verschillende rubbergebieden, naar rato van de uitvoeren gedurende 1933 t/m 1935 (later alleen in toepassing gebracht op de eerste 150.000 tons werkelijken uitvoer):⁶⁹⁾

Atjeh	0.61 %
Tapanoeli	3.92
Cultuurgebied S.O.K.	5.94
Bengkalis	6.33
Indragiri (Riouw)	5.62

⁶⁸⁾ 107 stuk 1—3 p, 16, 22.

⁶⁹⁾ 95 p. 642.

Tandjong Pinang (Riouw)	2.97	%
Sumatra's Westkust	2.89	
Djambi	15.59	
Banka	1.46	
Palembang	} Zuid-Sumatra . . .	14.19
Lampongs		
Bengkoelen		
W.A. van Borneo	21.09	
Z. en O.-afdeeling van Borneo	19.39	

Uiteraard bracht de invoering van het nieuwe stelsel regelingen mede inzake den looptijd, de distributie en het geldigheidsrayon der aan de tuineigenaren uit te reiken aandeelbewijzen („oogstvergunningen”). Deze laatste werden onbeperkt overdraagbaar gesteld, binnen de grenzen van het betrokken gebied.

Mede werd voorzien in de wijze, waarop de producenten tegen de voor hen berekende individueele toewijzingen in verzet konden komen.

Een methode, als ten aanzien van de verdeeling van het bevolkingsrubberquotum onder de verschillende rubbergewesten toegepast — op grond van de exportcijfers over de jaren 1933 t/m. 1935 — kon slechts de juiste figuur scheppen te midden van factoren als die, welke gedurende deze 3 jaren de bevolkingsproductie beheerschten. Deze factoren hadden het gebruik bepaald, dat de bevolking gedurende deze periode van haar rubberbezit had gemaakt, welk gebruik aangaf in hoeverre de bevolking van een ieder gebied het rubberprovenu „noodig” had. Bedoelde factoren veranderden echter in den loop der restrictiejaren en wel voornamelijk tengevolge van de optredende prijsstijging, annex een door de internationale rubber-regelingscommissie toegelaten hogere productie. Het areaal, dat deze hogere productie moest voortbrengen kon geenszins geacht worden op dezelfde wijze over de rubbergewesten te zijn verdeeld als de continu geëxploiteerde aanplantingen uit den tijd van het bijzonder uitvoerrecht en de onmiddellijk daaraan voorafgaande crisis-jaren. Derhalve werd bepaald, dat voortaan slechts de eerste 150.000 metrieke tons, van den jaarlijks aan de bevolking toegestane export, volgens de hierboven weer-

gegeven percentages zouden worden verdeeld. Ten behoeve van de verdeling van het overige werden (per 1 Juli 1937) nieuwe percentages vastgesteld op grond van de verhouding tusschen de geschatte potentiële „overschotten” boven de toewijzingen op grond van de eerste verdeling.

Verdere verdeling van het bevolkingsaandeel in het quotum van Nederlandsch-Indië over de verschillende rubbergebieden: ⁷⁰⁾

	Eerste percentage	Aandeel in eerste 150.000 tons (van 1000 kg)	Percentage verdere verdeling
Atjeh	0.61	915	1.20
Tapanoeli	3.92	5880	9.38
Cultuurgebied S.O.K.	5.94	8910	5.60
Bengkalis	6.33	9495	2.88
Indragiri (Riouw)	5.62	8430	1.35
Tandjong Pinang (Riouw)	2.97	4455	2.75
Sumatra's Westkust	2.89	4335	3.49
Djambi	15.59	23385	10.67
Bangka	1.46	2190	2.05
Palembang	} Zuid-Sumatra	21285	33.50
Lampongs			
Bengkoelen			
W.A. van Borneo	21.09	31635	16.03
Z. en O.-afdeeling van Borneo	19.39	29085	11.10

De verdeling van de toegestane productie boven de eerste 150.000 tons werd op deze wijze dus in rechtstreeksche verhouding tot de potentiële productie gebracht.

Dat het althans noodig was boven een bepaalde grens andere verhoudingen te scheppen, werd o.m. bewezen door de omstandigheid, dat bij hooge uitvoerpercentages, wanneer dus grootere eischen aan den productiedrang der bevolking werden gesteld, b.v. in de Westerafdeeling van Borneo invoer van rubber uit Palembang plaats had, die dan ten laste van het West-Borneo-aandeel naar het Buitenland werd verzonden. De naar verhouding lage prijzen der „oogstvergunningen” in een gebied als de Westerafdeeling, waar de activiteit t.a.v. den rubbertap

⁷⁰⁾ 49.

minder van de omstandigheden afhangt en dus bij gunstige omstandigheden minder snel toeneemt, openden daartoe de mogelijkheid.

Bij de verlenging der internationale restrictieovereenkomst voor een tweede periode van vijf jaren, ingaande 1 Januari 1939, werd het quotum van Nederlandsch-Indië als volgt over ondernemingen en bevolking verdeeld: ⁷¹⁾

Jaar	Ondern. in metrieke tons	Bevolk. in metrieke tons	Bevolkingsaan- deel in % van ondern. aand.	Totaal in metrieke tons	Totaal in long tons
1939	323064	318570	98.61	641634	631500
1940	329737	320534	97.21	650271	640000
1941	333931	321928	96.41	655859	645500
1942	337299	323132	95.79	660431	650000
1943	338010	323437	95.69	661447	651000

Bij de onderhandelingen beschikten de vertegenwoordigers der Nederlandsch-Indische belangen ook ditmaal nog niet over afdoend cijfermateriaal omtrent de potentie van het bevolkingsrubberareaal. Hierdoor is dit deel der Indische rubbercultuur thans nog niet een plaats overeenkomstig de werkelijke capaciteitsverhoudingen toegekend. Het resultaat, dat werd verkregen, gevoegd bij de tusschentijdsche verhoogingen van de bevolkingsquota 1936/1938, was niettemin met het oog op de toekomst belangrijk. Hoe dichter de gezamenlijke quota der landen de werkelijke totaal-potentie naderen, hoe overzichtelijker het terrein der restrictie is, en hoe beter de terugweg naar een normalen toestand wordt gebaad.

Bij hoogerbedeelde verlenging bleven de grondbeginselen inzake de beheersching van uitvoer, binnenlandsche voorraden en bijplant dezelfde. De aangebrachte wijzigingen hadden — naar hierboven medegedeeld — hoofdzakelijk betrekking op verruiming van de maatregelen tot instandhouding van het areaal en een geringe uitbreiding daarvan.

⁷¹⁾ 107 stuk 1—3 p. 23; stuk 4 p. 5.

Het consequent doorgevoerde onderscheid tusschen ondernemings- en bevolkingsrubber bleef gehandhaafd. De bevolkingsrubber van Java, te voren bij de ondernemingsrubber inbegrepen en afzonderlijk geadministreerd, werd bij de nieuwe binnenlandsche wetgeving geheel bij de bevolkingsrubber der Buitengewesten aangepast.

Zooals hierboven werd opgemerkt, was het doel der internationale restrictieovereenkomst een dusdanige regeling van de productie en den export van de rubberproduceerende landen, dat de wereldvoorraden tot een normaal peil zouden dalen, voorts een stelselmatige aanpassing van het aanbod aan de vraag, onder handhaving van een redelijken prijs, loonend voor doelmatig werkende producenten.

Niet zonder moeilijkheden bleek deze doelstelling gehandhaafd te kunnen worden. Onder invloed der restrictieplannen reeds was de prijs opgelopen, zonder dat de consumptie een stijging vertoonde. De omzet was toegenomen, de voorraden waren grooter geworden. Kort na den aanvang der eerste restrictieperiode moest daarom een prijsdaling volgen. Het gemiddelde uitvoerpercentage (87 %) over 1934 bleek derhalve te hoog en werd teruggebracht: 75 % over het eerste kwartaal 1935, tot 60 % in het vierde kwartaal. Geleidelijk kon de statistische positie van het product op deze wijze worden verbeterd.

Eind 1936 werd de regelmatige ontwikkeling der rubber-situatie eenigermate verstoord. De inzettende conjunctuurverbetering, die samenging met den in sommige landen bestaanden drang tot voorraadvorming, bracht een krachtige prijsverbetering van rubber. De noteering steeg aanmerkelijk boven hetgeen onder de gegeven omstandigheden een „redelijken prijs” kon worden genoemd. De I.R.R.C. bewees door de vastberadenheid, waarmede het restrictiepercentage steeds werd verlaagd, het doel der internationale overeenkomst consequent te willen nastreven. In de tweede helft van 1937 daalde de marktprijs aanmerkelijk. Geleidelijk werd daarop het restrictiepercentage weer verhoogd.

Overzicht der gemiddelde Londen-prijzen van enkele jaren vóór en gedurende de restrictie:

1932	$2\frac{11}{32}$	d per lb	1936	$7\frac{3}{4}$	d per lb
1933	$3\frac{1}{4}$	" " "	1937	$9\frac{1}{2}$	" " "
1934	$6\frac{7}{32}$	" " "	1938	7	" " "
1935	6	" " "			

Het reeds van den aanvang af bestaande voornemen de Internationale organisatie in te schakelen voor het verrichten van onderzoekingen en het voeren van propaganda voor de verruiming van den afzet van rubber werd geleidelijk ten uitvoer gebracht. In de meeste, bij de restrictie betrokken, landen werd een speciale uitvoerheffing ingevoerd (1 d per 100 lb), uit de opbrengst waarvan de research- en propagandadiensten in Engeland, Nederland en Nederlandsch-Indië worden gefinancierd. Het werk der territoriale instellingen wordt gecoördineerd door de „International Rubber Research Board” en de „Internationale Rubber Propaganda Commissie” te Londen.

§ 5. DE RUBBERCULTUUR, IN HET BIJZONDER DE BEVOLKINGSCULTUUR, TER WESTERAFDEELING VAN BORNEO.

De eerste Hevea-pitten werden, naar DE NEVE mededeelt, door den Engelschman A. J. SIMONS uit Singapore naar West-Borneo overgebracht. Kort daarna moeten ook reeds zaden en plantmateriaal door Chineezen en hadji's zijn ingevoerd.⁷²⁾

In het desbetreffende gedeelte van hoofdstuk IV werd reeds aangeteekend, dat de eerste Hevea-ondernemingen weinig succes beloofden.⁷³⁾ De enkele jaren later ($\pm$ 1905) aangelegde eerste bevolkingsaanplantingen zullen er aanvankelijk weinig beter voorgestaan hebben. Immers men had wel de zaden of plantmateriaal, maar van de eigenlijke cultuur was nog slechts weinig bekend.

⁷²⁾ 8.

⁷³⁾ Zie hiervoor p. 239, 240.

Het Maleische deel der bevolking, in deze aangevoerd door Hadji JOESOEUF SAIGON, toonde zich in de eerste jaren nog het meest geneigd het met de Hevea-cultuur te probeeren. Over de werkelijke resultaten uit dien tijd is weinig bekend. Zeker is evenwel, dat nog vrijwel algemeen de gedachte stand hield, dat op dit terrein voor de bevolking weinig te behalen viel. Zoo werden in 1906 van Regeeringswege Ficus-zaden verstrekt, omdat men meende, dat deze boom zich beter voor een bevolkingscultuur zou leenen. Het Koloniaal verslag meldt, dat de resultaten der aanplant-proeven goed waren, doch dat men er blijkbaar niet in kon slagen de *Ficus elastica* of andere caoutchoucproducenten bij het volk ingang te doen vinden.⁷⁴⁾

Omstreeks 1910, wanneer in verband met den abnormaal hoogen marktprijs de aandacht zich sterk op de rubber richt, is de meening der bij de cultuur betrokken Inlanders en Chineezzen, omtrent de mogelijkheden ter Westkust, reeds in positieven zin veranderd. De, langzamerhand tapbaar wordende, oudste aanplantingen blijken er boven verwachting gunstig voor te staan. De eerste aanplantingen, in de omgeving van Pontianak en Sambas, worden reeds aanmerkelijk uitgebreid, terwijl de cultuur meer en meer het binnenland indringt (Tajan, Landak, Sanggau, Sekadau, Ketapang).

In 1915 spreekt het Koloniaal verslag reeds van een „grote uitbreiding van Hevea-aanplantingen door de geheele bevolking.” Omtrent dit laatste feit schrijven VAN SANDICK en VAN MARLE: „Deze mededeelingen werden niet door een lateren terugval gelogenstraft, integendeel, algemeen is tegenwoordig (1919) de aandacht gevestigd op het aanleggen van rubbertuinen. De rubber is een ware volkscultuur geworden, waaraan alle landaarden deelnemen, en voor welke weinig eischen stellende cultuur het land met zijn gelijkmatig warm en vochtig klimaat en zware klei- en zandgronden zich blijkbaar zeer goed leent”.⁷⁵⁾

In hoofdstuk I is reeds medegedeeld hoe eerst de, nog niet voor overjarige gewassen gebezigde, kleiachtige gronden aan

---

⁷⁴⁾ 7 II p. 165.

⁷⁵⁾ 7 II p. 165.

den oever der rivieren (Kapoeas, Ambawang, Landak, Sambas) met rubber werden beplant, terwijl daarnaast ook op talrijke ladangs, oude gambir- en pepertuinen rubberaanplantingen werden aangelegd. ⁷⁶⁾

Dat terreinen van geheel verschillend karakter voor de rubbercultuur geschikt bleken, veroorzaakte, dat het rubber-areaal zich ter Westkust vrijwel onbeperkt kon en kan uitbreiden, voorzoover de uitbreiding van den factor *beschikbare grond* afhangt. Daarbij dient dan nog de nadruk te vallen op de omstandigheid, dat zoowel de *uitgifte* van woesten grond aan *Inlanders*, als de *verhuur* van landschapsgronden aan *niet-Inlanders* in de praktijk op zeer soepele wijze mogelijk was en is.

De groei van het bevolkingsrubber-areaal ter Westkust is vrij regelmatig geweest. De invloed der hoge prijzen gedurende de perioden ± 1910 , ± 1919 en ± 1925 was weliswaar sterk merkbaar, doch veel meer op den tap dan op de aanplant-activiteit. Ook b.v. in de jaren met zeer lage prijzen. 1931—1933 werden, naar bij de in 1936 gehouden registratie en classificatie van rubbertuinen is komen vast te staan, nog vrij groote oppervlakten beplant. Zoo bedroeg het aantal niet-tapbare boomen (jonge boomen) in de onderafdeeling Sanggau-Sekadau in 1936 $\pm 45\%$ van het geheele areaal van dit gebied. Ook kuststreken als Sambas en Pontianak gaven merkwaardig hoge cijfers voor den jongen aanplant te zien: respectievelijk ± 22 en $\pm 15\%$. Hieruit blijkt wel, dat er geen reden is om aan te nemen, dat lage rubberprijzen den aanplant der bevolking tot stilstand brachten. Dit laatste vloeit voort uit de omstandigheid, dat ter Westerafdeeling, meer dan elders, de rubbercultuur door de bevolking werd binnengehaald als een bestaansmiddel, waaraan reëel behoefte bestond. De belangstelling voor de nieuwe cultuur werd dientengevolge bij een groote groep der bevolking betrekkelijk weinig beïnvloed door den rubberprijs.

De zaden en het plantmateriaal kwamen aanvankelijk uit Singapore. Zij vormden een vast import- en binnenlandsch handelsartikel. Later werd over voldoende materiaal, afkomstig van de eigen beplantingen in het kustgebied, beschikt.

---

⁷⁶⁾ Zie hiervoor p. 7, 8.

Zoals aan het slot van hoofdstuk IV werd opgemerkt, kwamen na 1909 eenige rubberondernemingen in bedrijf, die iets voor de toekomst beloofden.⁷⁷⁾ Nadien zijn n.l. enkele Europeesche rubberondernemingen tot bloei gekomen. Van veel beteekenis voor de economische ontwikkeling van deze Residentie zijn zij niet geworden. Daarvoor was het aantal ondernemingen te gering en het areaal te klein. Het is echter buiten twijfel, dat de plantwijze en vooral ook de tapmethode, die op de ondernemingen werden toegepast, niet zonder invloed op de rubbercultuur van de bevolking uit de omgeving zijn gebleven.

Opgemerkt zij, dat de — voor administratieve doeleinden — aangelegde criteria inzake het onderscheid tusschen ondernemingen en bevolkingsrubberaanplantingen, in hoofdzaak gevonden in den agrarisch-rechtelijken toestand van den grond, tengevolge hebben gehad, dat tal van door Chineezzen, op erfpachtsperceelen en landbouwconcessieterreinen, aangelegde rubbertuinen als ondernemingen werden aangemerkt. Deze tuinen verschilden in werkelijkheid echter niet van de gewone bevolkingsrubberaanplantingen van wat grooter formaat.

Uitvoer van ondernemingsrubber uit West-Borneo
(in tons van 1000 kg, waardebedragen in duizenden guldens):

Jaar	hoev.	waarde	Jaar	hoev.	waarde
1914	5	15	1928	1555	2000
1918	175	420	1931	1672	1400
1920	300	500	1932	1091	200
1922	300	300	1934	2082	450
1927	960	1800	1937	1560	1100

De eerste uitvoercijfers van bevolkingsrubber zijn niet bekend. Vermoedelijk is alle plantagerubber, die vóór 1912 is uitgevoerd, onder het hoofd „gomelastiek” gebracht. Deze eerste exportquanta zijn waarschijnlijk slechts enkele tientallen tons groot geweest. Na 1912 vindt men wel uitvoercijfers van plantagerubber; deze opgaven zijn dan echter nog op weinig bruikbare wijze gerubriceerd.

Uit de betreffende gegevens kunnen de navolgende uitvoer-

⁷⁷⁾ Zie hiervoor p. 240.

cijfers (naar het Buitenland en naar de overige deelen van den Archipel) van bevolkingsrubber worden afgeleid.

Uitvoer van bevolkingsrubber uit West-Borneo
(in tons van 1000 kg, waardebedragen in duizenden guldens):

Jaar	hoev.	waarde	Jaar	hoev.	waarde
1914	120	400	1917	1700	4000
1915	350	600	1918	1400	2600
1916	650	1500			

De bevolkingsrubbercultuur ter Westkust werd in 1925 in verband met de actie van het „Native rubber investigation committee” door een commissie (H. LOOS en D. VAN BEUSICHEM) ter plaatse bestudeerd.

Het uitgebrachte rapport ⁷⁸⁾ bevatte o.m. de navolgende uitvoercijfers (uitvoer naar het Buitenland):

Uitvoer van bevolkingsrubber uit West-Borneo
(in tons van 1000 kg, waardebedragen in duizenden guldens):

Jaar	Pontianak hoev.	Sambas hoev.	Singka- wang hoev.	Pemang- kat hoev.	Totaal hoev. nat	Totaal hoev. droog	Waarde van den uitvoer n. Java	
							Waarde	uitvoer
1919	1787	819	608	—	2714	2300	6000	200
1920	1569	695	102	—	2366	2000	4400	100
1921	1682	655	52	—	2389	2000	1900	200
1922	2812	1936	146	13	4907	4200	3800	200
1923	5537	3048	573	29	9187	7800	9500	500
1924	10401	4219	739	84	15443	12000	11000	1500

In het samenvattende rapport LUYTJES (1927) wordt de aandacht gevestigd op de omstandigheid, dat de uitvoercijfers over de jaren vóór 1925 slechts geringe waarde hebben (en vermoedelijk te laag zijn). De geëxporteerde hoeveelheden bevolkingsrubber werden namelijk vóór de invoering van een speciaal fiscaal uitvoerrecht (per 1 Juli 1925) door de douaneambtenaren slechts getaxeerd, terwijl omtrent het rubbergehalte van het, veelal nog in een beginstadium van verwerking verkeerend, product nog slechts weinig bekend was. ⁸⁰⁾

⁷⁸⁾ 23 III.

⁷⁹⁾ 23 III p. 30, 32.

⁸⁰⁾ 23 VII p. 1, 15.

Dit laatste bezwaar blijft ook na 1 Juli 1925 bestaan en verdwijnt, voorzover den export der Westerafdeeling betreft, eerst na de invoering van het bijzonder uitvoerrecht (1 Juni 1934). De daarna doelbewust te hoog gestelde omrekeningspercentages (voor de berekening van het uitvoerrecht) voor de „natte” rubber brachten al spoedig het einde van den uitvoer van het onverwerkte product uit de havens der Westerafdeeling. Na 1 Januari 1935 hebben alle uitvoercijfers bijna uitsluitend betrekking op droge rubber.

Bevolkingsrubberexport van West-Borneo, omgerekend tot droge rubber (in tons van 1000 kg, waardebedragen in duizenden guldens): ⁸¹⁾

Jaar	Naar het Buitenland		Naar Java enz. waarde	Jaar	Naar het Buitenland		Naar Java enz. waarde
	hoev.	waarde			hoev.	waarde	
1925	16906	52500	500	1932	15685	975	25
1926	17840	31500	500	1933	27505	2300	—
1927	18895	29800	200	1934	34129	5550 *)	50
1928	16648	17500	500	1935	34687	3100 *)	100
1929	19937	16500	500	1936	37162	3450 *)	50
1930	19446	9800	200	1937	42256	28950	50
1931	19444	4400	100	1938	30328	14800	100

In het hierboven reeds geciteerde rapport-LOOS en VAN BEUSICHEM werd in ruime mate aandacht besteed aan de omstandigheid, dat de bevolkingsrubbercultuur, tegen veler verwachting in, een succes bleek te zijn, terwijl in de toekomst nog een enorme uitbreiding der cultuur tegemoet kon worden gezien, mits, zoo meende men, de prijzen zeer hoog bleven. ⁸²⁾

Dat dit laatste geen noodzakelijke voorwaarde vormde, is hierboven reeds vermeld. Ook toen de prijzen daalden, bleven de bevolkingsaanplantingen zich uitbreiden.

Van landbouwkundige voorlichting der bevolking op rubbergebied is ter Westerafdeeling weinig sprake geweest. Wel werden door verschillende landbouwkundige ambtenaren ideeën hieromtrent op den voorgrond gesteld, doch tot ultimo 1938 toe

*) excl. het bijzonder uitvoerrecht.

⁸¹⁾ Uit de Berichtg. Bev.-rubbercultuur en publ. C. K. S.

⁸²⁾ 23 III p. 10 e.v.

kon van maatregelen, van een eenigszins algemeen karakter, op dit gebied niet gesproken worden.

De Hevea toonde echter belangrijke onverwachte eigenschappen te bezitten. De zeer nadeelige tapmethoden, door de Inlandsche bevolking aanvankelijk toegepast, bleven zonder de verwachte nadeelige gevolgen. Het slordige onderhoud der bevolkingstuinen, het over het algemeen zeer nauwe plantverband, dit alles bleek weinig nadeeligen invloed uit te oefenen; aan het welslagen der cultuur werd hierdoor althans niets in den weg gelegd.

Een deel der permanente voedseltuinen werd met rubber beplant, hetgeen bij het bestuur weinig instemming mocht ondervinden. LOOS en VAN BEUSICHEM wezen er echter op, dat tegen het planten van rubber op afgeladange terreinen, noch in de kustvlakte, noch in het heuvelland, bezwaar kon bestaan." Zelfs al zou de rubbercultuur niet meer loonend blijken, dan nog verdient een Hevea-vegetatie de voorkeur boven lalang".⁸³⁾

Veel meer dan de aanplantmethoden vertoonde de binnenlandsche bereiding van het product langen tijd het kenteeken van de omstandigheden waaronder de cultuur was gegroeid. Vrijwel het geheele quantum bevolkingsrubber werd vóór 1924 uitgevoerd in den vorm van natte koeken, met aluin geocoaguleerd (*slabs*), en tot ballen opgerolde, met aarde en bastdeelen verontreinigde, restanten (*scraps*). De vracht op deze producten vallende, vóórdat de zgn. „herbereidingsfabrieken" („remilling factories"), toenmaals uitsluitend te Singapore gevestigd, werden bereikt, was uiteraard naar verhouding zeer hoog. Voorts was het prijsverschil tusschen de *slabs* en *scraps* en de eindproducten *blankets* en *barkcrepe*, vooral in de jaren met een ruim aanbod van beide ruwe producten, naar evenredigheid zeer groot, waarvan de handel en de ondernemers te Singapore profiteerden.⁸⁴⁾

In den loop der jaren na 1924 ontstond te Pontianak een eigen krachtige herbereidingsindustrie, terwijl ook te Singkawang en

---

⁸³⁾ 23 III p. 41.

⁸⁴⁾ 23 III p. 38.

Sambas enkele fabrieken werden opgericht. Het kon niet anders of de rubberexporteurs ter Westkust moesten op den duur inzien, dat een herbereidingsindustrie ter Westkust in toenemende mate winstmogelijkheden bood.

De Regeering meende, reeds kort nadat de eerste remilling-fabrieken in Nederlandsch-Indië waren geopend, te moeten ingrijpen: „ter voorkoming van mogelijke schadelijke gevolgen van een onbepaalde toelating van de herbereidingsindustrie — demoraliseerende concurrentie — èn voor de producenten, èn voor de industrie zelve”.⁸⁵⁾ Bij Staatsblad 1926 no. 221 werd een „Rubberbereidings-ordonnantie” afgekondigd. Deze bevatte bedrijfsreglementeering-voorschriften voor de herbereidings-fabrieken. De totale hoeveelheid, die b.v. aan de fabrieken ter Westerafdeeling ter verwerking zou worden toegestaan, zou niet meer bedragen dan de te verwachten uitvoer aan bevolkings-rubber uit deze Residentie. In de latere jaren, toen de smoked sheet-bereiding (door de bevolking) in zoo ruime mate de belangstelling der overheid begon te genieten, is van den inhoud van deze ordonnantie gebruik gemaakt om voor de bevolkings-sheets een belangrijk terrein open te houden.

Thans bestaan ter Westkust 18 gelicentieerde herbereidings-bedrijven: 13 te Pontianak, 1 te Singkawang, 2 te Sambas, 1 te Sekadau en 1 te Ketapang. De totaal toegestane jaar-productie bedraagt 21150 tons. Deze remillingbedrijven zijn over het algemeen goed geoutilleerd. De blankets „B” en „C” vormen de „bulk” van den export van het „herbereide” product. De fabrieken te Sambas en Singkawang verwerken echter bijna niets anders dan scraps, die tot barkcrepe worden „herbereid”. In het Noorden der Residentie is de sheetbereiding — waarbij de Chinees algemeen het voorbeeld heeft gegeven — geheel in de plaats der slabbereiding gekomen.

Het is niet met zekerheid te bepalen, wanneer de *sheet-bereiding* bij de bevolking ingang heeft gevonden, en wanneer de invoer van de hierbij benoodigde *handmangels* uit Singapore is begonnen. Vast staat, dat begin 1934 de hoofdzaken omtrent de sheetbereiding ter Westerafdeeling algemeen bekend waren.

---

⁸⁵⁾ 56 p. 873.

Krachtige uitbreiding werd eerst aan deze nieuwe bereidingswijze gegeven onder invloed van het — hierboven reeds genoemde — opvoeren van het omrekeningspercentage voor „natte” rubber na de instelling van het bijzonder uitvoerrecht op bevolkingsrubber (na Juni 1934 dus). Voor de natte rubbersoorten, waarvan destijds nog groote hoeveelheden naar Singapore werden uitgevoerd, werd het bijzonder uitvoerrecht aanvankelijk berekend naar omrekeningspercentages, vastgesteld op grond van het vermoedelijke „waschverlies” (het in de natte rubber aanwezige vocht en vuil). Deze omrekeningspercentages nu werden in den loop van 1934 van 50 % voor scraps en 70 % voor slabs, in Juni van dat jaar, opgevoerd tot 100 % voor beide groepen in December. Het lag voor de hand, dat de bestaande herbereidingsfabrieken nimmer in staat zouden zijn geweest alle voordien „nat” geëxporteerde rubber op eenmaal boven hun gewoon quantum te verwerken. Niettemin bleek de handel niet van zins den, onder deze omstandigheden uiterst nadeeligen, uitvoer van natte rubber voort te zetten. Zonder dat daartoe verder ingrijpen van de overheid noodig was, nam de sheetbereiding, uiteraard met vele „aanvangsgebreken”, een zoodanige vlucht, dat de uitvoer van natte rubber nog in 1934 vrijwel ophield. In Juni overtrof de uitvoer van natte rubber nog dien van het droge product. In Juli bedroeg de uitvoer van blankets en sheets 60 % van den geheelen export, terwijl in Augustus nog slechts 35 ton slabs werden uitgevoerd. Volgens de 20e berichtgeving omtrent de bevolkingsrubbercultuur zouden handelaren te Sambas zelfs geweigerd hebben slabs van de bevolking te koopen, met verwijzing overigens naar hun voorraden azijnzuur, coaguleerbakken en handmangels, de materialen benodigd voor de sheetbereiding.⁸⁶⁾

Het ligt voor de hand, dat voor uitvoer van natte rubber onder werking van het *individuele restrictiesysteem* slechts plaats zal zijn, indien het restrictiepercentage uiterst laag is, wanneer dus van de productiecapaciteit van een bepaald gewest bijzonder veel wordt gevergd. De couponprijs wordt dan zoo

---

⁸⁶⁾ 29t.

laag, dat uitvoer van een niet geheel droog product door de waarde der benoodigde coupons niet in alle gevallen wordt onmogelijk gemaakt.

De staking van den uitvoer van natte rubber uit de Westerafdeeling, hoewel door overheidsmaatregelen zeer versneld, kan als een uitvloeisel van een natuurlijk groeiproces worden aangemerkt. De remilling-bedrijven te Singapore, die hierdoor opnieuw getroffen werden, hadden in de toekomst zeker niet aan een stopzetting van den aanvoer van slabs en scraps uit West-Borneo kunnen ontkomen.

Dat bij bovenvermelden maatregel, die dus den export van natte rubber wegdrukte, zijdelings ook de bedoeling heeft voorgezet, op deze wijze de binnenlandsche verwerking van rubber tot ontplooiing te dwingen, kan hoogstens worden verondersteld. Bij de motiveering van deze handelwijze wordt weliswaar niet ontkend, dat deze maatregel samenvalt met een veel grootere activiteit van overheidswege op het terrein der voorlichting aan de bevolking t.a.v. de bereiding van een droog product. Deze activiteit is echter van zuiver secundaire aard, middel en geen doel. Het doel hield nauw verband met de verplichtingen, voortvloeiende uit de internationale restrictie-overeenkomst. De meeste exporteurs slaagden er namelijk in de „natte” rubber, die ten uitvoer werd aangeboden, een steeds hooger rubbergehalte te geven. Wilde men voorkomen, dat op die wijze meer rubber werd geëxporteerd dan de hoeveelheden, waarvoor uitvoerrecht werd betaald — welke dus ook officieel werden geregistreerd —, dan dienden de omrekeningspercentages hieraan preventief, of minstens gelijktijdig, te worden aangepast. Overigens vloeide hier weer uit voort, dat de Regeering, waar noodig, die producenten, die anders niet in staat zouden zijn geweest deze ontwikkeling op den voet te volgen, moest doen voorlichten.⁸⁷⁾

In de Westerafdeeling waren voorlichtingsmaatregelen blijkbaar niet noodig. Hier ging de bevolking — voorzover werd vereischt — zelfstandig over van den aanmaak van *slabs* op

---

⁸⁷⁾ Zie hierover het betoog van LUYTJES naar aanleiding van het referaat van VAN GOGH in „Landbouw” Juli—Aug. 1937 p. 421.

dien van nog niet of gedeeltelijk gerookte *sheets*. Deze werden dan in de, in grooten getale opgerichte, *rookhuizen van de handelaren* van de kustplaatsen gerookt of nagerookt. Aanvankelijk slaagde men er over het algemeen niet in de op de wereldmarkt gangbare qualiteiten te produceeren. De gerookte *sheets* werden in deze eerste periode deswege hoofdzakelijk naar Singapore verkocht om aldaar opnieuw te worden bewerkt en gesorteerd. Thans is de *smokedsheet*-fabricage ter Westerafdeeling reeds zoodanig ontwikkeld, dat het overgrootste deel van het product rechtstreeks naar Amerika en Europa kan worden verkocht en verscheept.

Mede in verband met de toestanden in andere gebieden is wel eens ter sprake gekomen of het niet wenschelijk zou zijn onder de tuineigenaren de volledige afwerking van de *sheets* door middel van eigen kleine rookhuizen te propageeren. Nu kan uit de omstandigheid, dat het grootste deel van de (ook Chineesche) tuinbezitters hun product als *unsmoked* of *half smoked sheet* aan de eigenaren van de groote rookhuizen verkoopen, reeds worden geconcludeerd, dat het *rookhuisbedrijf in het klein* kennelijk weinig perspectieven biedt. Daartegen is echter wel aangevoerd, dat de meerdere arbeid, die de tuinbezitter zou moeten verrichten om een goede *smoked sheet* te produceeren, toch behoorlijk zou worden beloond in den hooger prijs, dien hij voor zijn product zou ontvangen. Of zijn „kostprijs” per kg sheetrubber nu wat hooger zou zijn dan die van de groote rookhuizen, behoeft geen beletsel te vormen, want die kostprijs zou toch uitsluitend in arbeid van den producent zijn uitgedrukt, die anders wellicht zijn arbeidstijd ongebruikt zou laten! In de praktijk zou de propaganda van het „kleine rookhuis” dus neerkomen op een organisatie ten doel hebbende de rubbertuinbezitters er toe te brengen hun tijd te gebruiken. De ongerijmdheid van een dergelijk streven treedt duidelijk op den voorgrond, wanneer men zich afvraagt waarom zulk een organisatie juist op dit terrein zou moeten beginnen.

Was de toestand zoodanig, dat de rookhuiseigenaren in het kustgebied hooge winsten maakten, niet alleen zou het aantal nieuwe gegadigden op dit terrein onder de Chineezers

zeer groot zijn, doch tevens bestond dan aanleiding de bevolking op weg te helpen naar de eigen afwerking van het sheet-product. Bij de, tengevolge van de onderlinge concurrentie en die met het remillingbedrijf, zeer lage calculaties der groote rookhuizen ($\frac{1}{2}$ tot $1\frac{1}{2}$ cent per kg droog), bestaat er geen reden het specifieke bevolkingsbedrijf hier opzettelijk te bevorderen of te beschermen.

Intusschen veroorzaken de variaties in het prijsverschil op de wereldmarkt tusschen de *blankets* (eindproduct van de *slab*) en de *smoked sheets* (eindproduct van de door de bevolking zelf *gemangelde rubber*), dat het geenszins vaststaat, dat het onder alle omstandigheden voor de bevolking het voordeeligt is, sheets te maken in plaats van slabs. Het komt n.l. voor (in de eerste helft van 1937 b.v.), dat de blanketprijzen zoo hoog zijn, dat de remillers voor de geheel onverwerkte natte koeken evenveel kunnen betalen als de rookhuiseigenaren voor sheets. Daar de factoren, die deze prijsvariaties beheerschen, in het geheel niet te bepalen zijn, kan onder zekere omstandigheden in de beperkende reglementeering van de herbereidingsfabrieken een gevaar schuilen.

Dat de herbereidingsindustrie zich naast de sheetbedrijven heeft kunnen handhaven, is dus geenszins vreemd. Overigens bleken de remillers in staat uiterst lage kostprijzen te bewerkstelligen (tot 1 cent per kg droog) en waren zij daardoor dus te meer in staat de concurrentie met de sheetbedrijven vol te houden.

Een naar verhouding zeer lage prijs van blankets — b.v. in de tweede helft van 1937 — brengt de remillers uiteraard in een zeer moeilijke positie. Zij loopen dan ernstig gevaar terrein te verliezen. De meeste remillers bleken echter onder dergelijke omstandigheden geneigd desnoods gedurende geruimen tijd met verlies te werken, ten einde de sheetbereiding althans niet geheel de vrije hand te laten.

Verschillende remillers zijn er in de laatste jaren — toen zulks nog onbeperkt mogelijk was — toe overgegaan rookhuisbedrijven op te richten.

Overzicht van de verdeeling van den bevolkingsrubberexport van West-Borneo (naar het Buitenland) in de verschillende groepen (in tons van 1000 kg): ⁸⁸⁾

- I. Alle droge rubber, die machines is gepasseerd.
- II. Scraps (ruwe, geheel ongezuiverde scraps en aardrubber).
- III. Slabs, alle Inlandsche rubber niet vallende onder I en II).

	I	II	III
1928	6029	867	14138
1929	6269	1259	18054
1930	5707	4176	16026
1931	9517	1300	13683
1932	6100	673	13867
1933	6052	1368	31151
1934	15689	1205	27351

Betreffende de jaren vóór 1928 is een dergelijke verdeeling van den bevolkingsrubberuitvoer niet beschikbaar.

Alleen groep I is hier te beschouwen als „droge” rubber. De groepen II en III hebben — naar hierboven reeds medegedeeld — een afwisselend rubbergehalte. Groep II 50 à 70 %, groep III 70 à 90 %.

Per 1 October 1934 werd een nieuwe verdeeling ingevoerd:

- Ia. Herbereid product (blankets en barkcrepe).
- Ib. Smoked sheets. (Ia en Ib vormen tezamen de oude groep I).
- IIa. Scraps (oud groep II).
- IIb. Unsmoked sheets en slabs (oud groep III).

Alles in tons van 1000 kg, uitvoer naar het Buitenland. Het sub IIb genoteerde is thans geen „natte” rubber meer, doch, behoudens het verschil in stadium van afwerking, met „droge” te vergelijken:

	Ia	Ib	IIa	IIb	Totaal
1935	15578	17709	—	1410	37687
1936	16763	20399	—	—	37162
1937	16628	25272	—	356	42256

Uit deze cijfers zou kunnen blijken, dat er nog geen gevaar heeft bestaan, dat de totale licentie-capaciteit der herbereidingsfabrieken niet toereikend zou worden. Echter heeft het eerste halfjaar van 1937 — hooge blanketprijzen, hoog uitvoerpercentage — te zien gegeven, dat de reglementeering op zichzelf

⁸⁸⁾ Uit de „Berichtgevingen omtrent de „Bev.-rubberc.”

de gewenschte bewegingsvrijheid der industrie kan hinderen. Gedurende enkele maanden was een veel grootere capaciteit der fabrieken, annex de mogelijkheid ze te exploiteeren, zeer in het belang van de bevolking geweest. De steeds vallende oogstvergunningprijzen en stijgende rubberprijzen, onder invloed van de verhooging van het uitvoerpercentage, deden het binnenlandsch aanbod van slabs en sheets toenemen. Het voordeel van de sheets boven de slabs bleek nu hierin gelegen, dat de rookhuizen-capaciteit vele malen grooter was dan de normale aanvoer van sheets, terwijl de remillingfabrieken (gedurende enkele maanden) er niet op berekend waren een dergelijke vergrooting van het slabquantum op te nemen. Dit had een naar verhouding lagen en zwakken slabprijs tengevolge en hooge winsten voor de remillers. Deze toestand duurde slechts enkele maanden, doch bewees, dat de licentie-capaciteit der remilling-fabrieken alleen dan groot genoeg is, wanneer de uitvoer beneden ± 30.000 tons blijft. De toegestane maximum productie schiet echter te kort, zoodra het uitvoerpercentage aanmerkelijk wordt verhoogd. De sheetbereiding zal alsdan vrijwel het geheele overschot moeten opnemen, de best geoutilleerde remillers draaien op volle kracht en loopen gevaar hun quotum te overschrijden, de minder actieve remillers, die zich op een maximale aanwending van hun vermogen niet meer hebben ingesteld, blijken niet in staat hun licentie-capaciteit te halen.

Het rookhuisbedrijf is sedert 1937 eveneens „gereguleerd”.⁸⁹⁾ Bij de eerste opname der aanwezige rookhuisbedrijven bleek, dat de bestaande inrichtingen over een gezamenlijke jaarcapaciteit beschikten van ruim 60.000 tons! Meer dan 90 % der capaciteit werd gevormd door de bedrijven der havenplaatsen. Te Pontianak b.v. waren 25 inrichtingen, met een jaarcapaciteit van ± 36000 tons, in Sambas en Singkawang respectievelijk 26 en 36 rookhuizen met ± 8000 en ± 14000 tons capaciteit gevestigd.

In 1937 konden de geëxporteerde sheets als volgt over de verschillende kwaliteiten worden verdeeld:

---

⁸⁹⁾ Staatsbl. 1937 no. 499 jo 1937 no. 519.

1. Prime sheets	Nihil
2. Good F(air) A(verage) Q(uality)	± 15 %
3. F. A. Q	± 50 %
4. Low F. A. Q.	± 25 %
5. Off sheets	± 7½ %
6. Blocks and Cuttings	± 2½ %

Zooals in de voorafgaande beschrijving van den groei der rubbercultuur in Nederlandsch-Indië reeds op den voorgrond is gesteld, stond men inzake de uitbreiding van de potentie van het bevolkingsareaal steeds voor verrassingen. Het bleek niet mogelijk bij benadering te bepalen hoeveel door de bevolking in de verschillende jaren was aangeplant en welk deel van den tapbaren aanplant in de opeenvolgende jaren werkelijk was geëxploiteerd.

Op grond van de gegevens, waarover thans wordt beschikt, kan aangenomen worden, dat de bevolking gedurende jaren (met hoge rubberprijzen) als 1919, 1925 en 1926 wel het geheele tapbare areaal in exploitatie heeft gehouden:

	Export (in tons van 1000 kg)	Aantal getapte boomen
1919	2200	± 2.5 millioen
1925	17000	± 20 millioen

Na 1926 is het aantal buiten tap gelaten boomen naar verhouding blijkbaar meer en meer toegenomen, om vooral in de tweede helft van 1933 weer af te nemen.

De in 1935 in Pontianak en Sambas, en in 1936 in de overige onderafdeelingen, gehouden registratie en classificatie van bevolkingsrubbertuinen (de zgn. „rubbertelling”) leverde de volgende resultaten op:

Onderafdeeling	Aantal tuinen	Aantal boomen	Tapbaar, getapt	Tapbaar, niet getapt	Niet tapbaar
Pontianak	16466	15546821	10176958	1952307	3417556
Sambas	21930	11979899	8081917	2069682	1828300
Sanggau/Sekadau	48609	22610110	7476318	4272434	10861358
Landak	12259	5976197	2008530	1366331	2601336
Singkawang	13293	8126541	2976206	1899734	3250601
Mempawah	14828	9138034	3210412	2454931	3472691

Onderafdeeling	Aantal tuinen	Aantal boomen	Tapbaar, getapt	Tapbaar, niet getapt	Niet tapbaar
Bengkajang	4192	1502984	418535	403012	681437
Sintang	5941	2574262	1027465	630508	916289
Melawi	9250	3269970	1403742	773904	1092324
Semitau	6526	2065418	576250	767438	721730
Boven-Kapoeas	4929	1617578	647051	513788	456739
Ketapang	7259	2128770	1104163	484318	540289
Soekadana	2402	1169375	728848	203709	236818
<hr/>					
Totaal	167884	87705959	39836395	17792096	30077468

Hierboven is reeds gewezen op het zeer hoge cijfer voor de niet-tapbare boomen. Dit wijst op het feit, dat van 1930 tot 1 Juni 1934 met volle kracht is aangeplant. Het aantal tapbaar-niet getapte boomen is betrekkelijk laag. Dit hangt ten nauwste samen met de — nader uitvoerig te behandelen — economische functie van de bevolkingsrubbercultuur in de Westerafdeeling van Borneo. „Tapbaar-getapt” wil uiteraard slechts zeggen, dat de betreffende boomen reeds eenmaal in tap geweest zijn. Dit kan jaren geleden zijn. De hooge uitvoeren van de Westerafdeeling over de jaren 1934 en 1935, hooger dan in eenig jaar te voren, wijzen er echter op, dat de overgrote meerderheid der 40.000.000 getapte boomen inderdaad in de periode, onmiddellijk aan de telling vóórafgaande, in tap moet zijn geweest.

§ 6. DE BEVOLKINGSRUBBERRESTRICTIE IN DE WESTERAFDEELING VAN BORNEO.

De oppervlakte en de potentie van het rubberareaal der bevolking van West-Borneo waren reeds van het begin der cultuur af aan contróle van bestuurswege ontsnapt. Voor deze Residentie gold dus, evenzeer als voor het geheele bevolkingsrubberareaal: gegevens, waarop individueele toewijzingen in een productie- of exportquotum zouden moeten worden gebaseerd, waren niet beschikbaar. Aan de mogelijkheid deze gegevens door middel van een registratie te verzamelen kon vanwege de enorme kosten, die aan een dergelijken maat-

regel verbonden zouden zijn, niet worden gedacht, terwijl daarenboven vrij algemeen de meening was gevestigd, dat ieder registratieplan bij voorbaat reeds als technisch onuitvoerbaar diende te worden aangemerkt.

Op de 17 Mei 1930 te Batavia — op verzoek, en in tegenwoordigheid van J. H. MARINUS — gehouden conferentie onder leiding van den Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel, waar ook de Resident der Westerafdeeling van Borneo aanwezig is, komt bovenomschreven bezwaar naar voren. Daarnaast wordt ter vergadering gewezen op de omstandigheid, dat prijsopdrijving door restrictie de mogelijkheid tot loonende exploitatie voor het reeds uitgevallen areaal weder open zou stellen. Het is dan mede nog de tijd van argumenten als: „het staat geenszins vast, dat door beperking van de productie een stijging van den prijs verkregen zal worden en evenmin staat het vast, dat een dergelijke stijging eer zal komen bij een kunstmatige dan bij een natuurlijke beperking”. Restrictie-maatregelen (aanplantverbod, beperking voorraadvorming enz.) worden geacht „een ernstige aantasting van het eigendomsrecht” te vormen.⁹⁰⁾

Toen de Indische Regeering in 1933/1934 tenslotte over bovengenoemde, en nog andere, bezwaren heenstapte en bereid werd gevonden aan een internationale rubberrestrictieovereenkomst deel te nemen, volgde daaruit geenszins, dat de bestuursambtenaren en terzake „belangstellenden” in de bevolkingsrubbergewesten langs dienzelfden weg voorstanders eener restrictie waren geworden. Ter Westerafdeeling althans was dit niet het geval. Daar de rubberexport van deze Residentie betrekkelijk weinig invloed van de lage rubberprijzen van 1931/1933 had ondervonden en de bevolkingsrubberproducenten aldaar dus zeer goed in staat bleken den harten strijd om het bestaan te voeren, meende men dat een restrictie hier onder de gegeven omstandigheden in het nadeel van de bevolking zou zijn.

---

⁹⁰⁾ 38, 54, 46 p. 34,41.

Vergelijking van de daling van den uitvoer van bevolkingsrubber, tengevolge van de lage prijzen, in West-Borneo met die uit de overige rubbergewesten (in tons van 1000 kg):⁹¹⁾

Jaar	Overig Ned.-Indië	Daling	West-Borneo	Daling	Rubberprijs Batavia per 1/2 kg st.sheet.
1929	88600		20.000		54
1930	71000	20 %	19.500	2.5 %	30½
1931	69300	2 %	19.400	0.5 %	15
1932	46800	33 %	15.600	20 %	8
1933	88100		27.500		10½

Uit deze cijfers blijkt, dat slechts het jaar 1932 voor de Westerafdeeling een aanmerkelijke daling van den rubber-export heeft gebracht. Had het uitblijven eener restrictie dus binnen afzienbaren tijd tot een blijvende uitschakeling van een deel van het bevolkings- of ondernemingsareaal van Nederlandsch-Indië of elders kunnen leiden, dan had met recht de vraag kunnen worden gesteld of het voor de bevolkingscultuur van West-Borneo niet wenschelijker ware geweest, dat geen restrictie tot stand was gekomen. Onder de gegeven omstandigheden beteekende het uitblijven eener restrictie ook voor de Westerafdeeling slechts de continueering van een zeer lagen rubberprijs, zonder hoop op een toekomstige verbetering.

Het bijzonder uitvoerrecht ondervond ook in West-Borneo van de zijde van de Europeesche bestuursambtenaren en de belangstellenden in de bevolkingsrubbercultuur veel critiek. Behalve op de algemeene bezwaren, die ook door de Regeering op den voorgrond waren gesteld, werd gewezen op de moeilijkheden, die de *termijnhandel* van de instelling van het (ongetwijfeld wisselende) bedrag van het uitvoerrecht zou ondervinden. Hierbij werd weliswaar onvoldoende de nadruk gelegd op de omstandigheid, dat ter Westerafdeeling hoegenaamd niet aan termijnhandel in bevolkingsrubber werd gedaan, doch niet kon worden ontkend, dat de instelling van een uitvoerrecht, als waarvan hier sprake was, de groei van een termijnhandel zou beletten. Daarnaast opperde men bezwaren in verband

⁹¹⁾ Uit de „Berichtgevingen omtrent de Bev.-rubberc.”

met de *waardeering van de verschillende „natte” rubbersoorten* ten opzichte van het nieuwe uitvoerrecht. Hierboven is reeds medegedeeld, op welke wijze deze moeilijkheid op korten termijn uit den weg geruimd is, n.l. door middel van het geleidelijk lager stellen van het omrekeningspercentage voor het waschverlies.

Ontwikkeling van den export van bevolkingsrubber uit de Westerafdeeling in algemeen verband, tijdens de heffing van het bijzonder uitvoerrecht (in tons van 1000 kg):

Jaar	Ned.-Indië	West-Borneo	Percentage
1929	108600	20000	18,3
1935	144900	34700	23,9
1936	151400	37200	24,5

De bevolking van de Westerafdeeling produceerde dus naar verhouding meer dan zij in 1929 had gedaan. Dit werd zeker niet veroorzaakt door de omstandigheid, dat het tapbare rubberareaal hier sedert sterker was uitgebreid dan b.v. in Palembang of Djambi was geschied. De sociaal-economische structuur en de daarin schuilende dynamische ontwikkelingsgang ter Westerafdeeling bracht echter mede, dat het geldinkomen, dat de bevolking uit de rubbercultuur verkreeg, een meer en meer „noodzakelijk” karakter aannam, hetwelk juist gedurende de jaren van het uitvoerrecht nog sterk door vermindering van het provenu van andere welvaartsmiddelen werd geaccentueerd.

Daarom zette de bevolking den tap voort. De wijze waarop het bijzonder uitvoerrecht werd gehanteerd kon dit niet beletten. De rem op de bevolkingsproductie bewerkte in andere gebieden echter wel, dat aldaar de productie belangrijk werd ingekrompen.

De vraag of een verdere verlaging van den binnenlandschen richtprijs (een verdere relatieve verhooging van het uitvoerrecht), ook t.a.v. de productie der Westerafdeeling spoedig tot beperking zou hebben geleid, komt hierna nog ter sprake. Intusschen heeft juist de geschiedenis van de heffing van het bijzonder uitvoerrecht veel licht doen vallen op het feit, dat de resultaten van een dergelijken maatregel in ieder gewest

of onderdeel van een gewest door verschillende economische en sociale factoren worden bepaald.

Daar het uitvoerrecht echter voor alle bevolkingsrubbergebieden in de Buitengewesten gelijk was, en derhalve overal gelijkmatig de lage prijzen werden gecontinueerd, waren juist die resultaten bij uitstek geschikt om gebezigd te worden tot bepaling van de *plaats, die de rubbercultuur toen relatief in ieder der gebieden innam*, n.l. onder den gegeven lagen binnenslandschen prijs van rubber, en de lage prijzen van de andere Inlandsche landbouwproducten, welke omstandigheden alle zoo geheel anders waren dan b.v. die van het basisjaar 1929.

Tegelijkertijd openbaarde zich hier het bezwaar, dat voor de vaststelling van het bevolkingsquotum van Nederlandsch-Indië aanvankelijk slechts kon worden beschikt over enkele uitvoercijfers betreffende jaren, gedurende welke de economische omstandigheden geheel anders waren dan die in 1934 t/m. 1936, terwijl omtrent de plaats van de rubbercultuur in het economisch-sociale milieu der verschillende gebieden heel weinig bekend was. Het bevolkingsquotum moest dientengevolge te klein worden, hetwelk zich bij de toepassing van het uitvoerrechtsysteem demonstreerde.

De geheel verschillende uitwerking op de diverse rubbergebieden was (technisch) eveneens een onvermijdelijk — doch niet te overzien — gevolg van het toegepaste systeem.

De door de verdragslanden goedgevonden verwaarloozing der overschrijdingen van de eerste periode, annex quota-verhoogingen voor de bevolking voor de jaren 1936 t/m. 1938, in December 1935 verkregen, elimineerden de eerste moeilijkheid.

In de tweede moeilijkheid kon — naar boven reeds vermeld werd — niets anders worden gezien dan een parallel van hetgeen zou zijn geschied, indien geen restrictie was ingevoerd. Ook dan zou de bevolking der Westerafdeeling — door den nood gedwongen — voortgegaan zijn met haar pogingen zich geldinkomen uit de rubberproductie te verschaffen, aangezien zij minder dan de bevolking van andere gebieden in staat was zich uit andere welvaartsmiddelen van het noodige te voorzien.

Meermalen kwam in de literatuur over de heffing van het bijzonder uitvoerrecht de meening naar voren, dat de bevolking — ook ter Westerafdeeling — een tegenzin tegen dit restrictiemiddel toonde. Zij zou het gedwongen gemis van een deel harer inkomsten als een groot onrecht hebben gevoeld: „De antipathie tegen de steeds hooger wordende uitvoerbelasting groeit hand over hand. Het ontevreden sentiment neemt massale vormen aan”.⁹²⁾

Ongetwijfeld berustte deze meening op een misverstand. Niet alleen bood en biedt het begrip, dat het overgrootste deel der bevolking ter Westerafdeeling zich in het algemeen omtrent een dergelijke situatie en de maatregelen der Regeering vormt, geen ruimte voor dergelijke positieve of negatieve associaties, doch wat de restrictie in de eerste plaats bracht, was *een constante binnenlandsche rubberprijs*, op een niveau, dat aanmerkelijk boven de laagste noteringen van 1932 en 1933 lag.

Gemiddelde binnenlandsche prijzen van slabs, omgerekend tot „droog”, per pikol, in de Westerafdeeling van Borneo:

	1932	1933	1934	1935	1936
Januari	f 7,90	f 4,50	f 8,70	f 5,62	f 4,66
Februari	6,90	4,10	10,80	5,87	6,20
Maart	3,75	3,90	11,70	5,69	5,94
April	4,41	4,70	14,10	5,02	6,25
Mei	6,87	6,70	15,—	5,69	5,65
Juni	5,34	7,91	10,20	5,75	6,15
Juli	4,72	10,33	8,55	5,62	6,12
Augustus	7,50	9,13	8,—	5,62	5,45
September	9,—	7,35	8,—	6,25	5,33
October	6,85	6,45	6,50	6,44	6,38
November	5,70	7,05	4,05	5,02	5,87
December	5,73	8,12	4,50	5,02	6,—

Deze rubberprijzen vormden onder de gegeven omstandigheden de eenige factor, die de rubberproduceerende bevolking beïnvloedde, en deze kon niet ongunstig werken.

Er mocht niet worden verwacht, dat door de bevolking zou

⁹²⁾ 76, 77, 18, 91; citaat uit 90; vide ook 69 stuk 9 p. 15; Hand. Volksraad 18 Mei 1934 p. 2208.

worden ingezien, welke de positieve gevolgen der internationale overeenkomst t.a.v. haar cultuur waren. Evenmin ook, dat zij naar waarde wist te schatten, dat de Regeering de door het uitvoerrecht teweeggebrachte vermindering van den binnenlandschen prijs, door de — nader te behandelen — besteding van een groot deel der verkregen fondsen, compenseerde.

Van eenige actie, van merkbare ontevredenheid in de breede lagen der bevolking, onder invloed van de restrictie of de restrictiemaatregelen was dan ook geen sprake.

In verband met de groote bezwaren, aan de heffing van het bijzonder uitvoerrecht verbonden, had de Regeering, reeds onmiddellijk na de behandeling der restrictie-wetgeving in den Volksraad, den wensch te kennen gegeven, dat niets zou worden nagelaten om te trachten het stelsel van het uitvoerrecht zoo spoedig mogelijk te vervangen door een ander. Daarbij was weliswaar in het bijzonder gedacht aan een individueel restrictiesysteem, maar de Regeering meende, dat aan een dergelijk stelsel ernstige moeilijkheden en nadeelen verbonden waren.

Ten einde de belanghebbenden (producenten, tusschenhandel, en exporteurs) in de gelegenheid te stellen kennis te nemen van den inhoud der verschillende stelsels en de daaraan verbonden voor- en nadeelen, werden gewestelijke commissie's ingesteld, onder voorzitterschap van het betrokken bestuurs-hoofd, zoo in de Westerafdeeling onder leiding van den Resident.

Deze commissie's moesten zich in de eerste plaats uitspreken over de wenschelijkheid het bijzonder uitvoerrechtstelsel te handhaven of wel te vervangen door een ander systeem; in de tweede plaats omtrent de vraag hoe de uit het bijzonder uitvoerrecht verkregen fondsen, binnen door de Regeering vast te stellen regelen, op de meest doelmatige wijze in het belang van de bevolking zouden kunnen worden aangewend.

Hadden de hoofden van gewestelijk bestuur, in overleg met de regionale commissies hun gedachten omtrent het restrictiesysteem bepaald, en hun desbetreffende voorstellen ingediend, dan zou de Regeering omtrent hetgeen alsdan zou moeten

worden gedaan, worden voorgelicht door een centrale commissie van advies.

Het ligt voor de hand, dat de bespreking van het restrictiestelsel ter eerste vergadering van de gewestelijke commissie te Pontianak (20 Juli 1934) niet weinig werd beïnvloed door de toenmalige officieele visie op de bezwaren, aan een individueel stelsel verbonden.

De toestand van 's Lands financiën maakte bij voorbaat een voorstel, een met groote kosten gepaard gaande bevolkingsrubbertelling te houden, welhaast onaanvaardbaar. Het uitvoerrechtstelsel was eerst kort geleden in werking getreden — aangenomen dat al dadelijk gedacht werd aan de mogelijkheid de kosten van een telling uit de fondsen van het uitvoerrecht te voldoen — en niemand verwachtte destijds de enorme opbrengstcijfers, die tenslotte werden bereikt. En mocht een telling al technisch uitvoerbaar worden geacht, algemeen werd gemeend, dat er jaren mede gemoeid zouden zijn.

Mocht over dit financieele en technische bezwaar kunnen worden heengestapt, dan nog stond men voor de vraag of een individueel stelsel inderdaad beter was dan het uitvoerrechtstelsel.

Voor hen, die meenden, dat de restrictie slechts een zeer tijdelijk karakter droeg, was het feit, dat in de bevolkingsrubbergebeden van geheel Nederlandsch-Indië éézelfde uitvoerrecht werd geheven, welhaast een afdoende reden om zich vóór de handhaving van het bijzonder uitvoerrecht uit te spreken. Het was immers duidelijk, dat de Westerafdeeling onder deze omstandigheden in staat zou worden gesteld het aandeel in de bevolkingsrubberproductie van Nederlandsch-Indië, dat sedert was verkregen, niet alleen te handhaven, maar ook uit te breiden.

Van een verdeling van het bevolkingsrubberquotum over de verschillende productiegebieden was voor de Westerafdeeling voorshands slechts nadeel te verwachten. Het bijzonder uitvoerrecht toch continueerde in feite de periode van lage prijzen, het zuiveringstijdperk, dat de Westerafdeeling uitstekend bleek te kunnen doorstaan.

Voor hen, die voorloopig aan de internationale overeenkomst

geen einde zagen, kon het bovenstaande argument niet zwaar wegen. Hier kwam echter een ander argument op den voorgrond, hetzelfde, dat hierboven reeds als het voornaamste van de bezwaren der Regeering tegen de individueele restrictie is aangemerkt. Men moest zich — zoo werd aangevoerd — rekenschap geven van de omstandigheid, dat bij een individueele restrictie alle tuineigenaren zouden willen en moeten deelnemen in het quotum, ook zij, die reeds vóórdat de geruchten omtrent de komende restrictie vasteren vorm aannamen den tap gestaakt hadden. Dit zou tengevolge hebben, dat bij de individueele splitsing van het gewestelijk quotum, die producenten, wier bestaan geheel of voor een groot deel van de rubberproductie afhankelijk was, een veel te gering aandeel zouden ontvangen om op den ouden voet te kunnen doortappen. De eigenaars van het reeds „ingeslapen” areaal zouden hierdoor op ongewenschte wijze bevoordeeld worden.

De gewestelijke commissie ter Westerafdeeling keerde zich, onder den indruk van dit alles, ten slotte unaniem tegen de invoering eener individueele restrictie en verklaarde zich vóór de handhaving van het bijzonder uitvoerrecht.

Bij de bespreking van de invoering der individueele bevolkingsrubberrestrictie in geheel Nederlandsch-Indië is reeds ingegaan op de wijze, waarop de verschillende bezwaren tegen een dergelijk stelsel zijn ondervangen.

De noodzakelijkheid tot invoering van een „waterdicht”-systeem, verbonden aan de overtuiging, dat de tegen het uitvoerrechtstelsel bestaande bezwaren dit steeds de qualificatie: „bevredigende oplossing” zouden onthouden, leidde tenslotte toch tot de invoering van een individueel restrictiestelsel.

Aan den wensch, b.v. neergelegd in de motie-SOEROSO (24 Mei 1934):⁹³⁾ „alle bezitters van tapbare bevolkingsrubbertuinen toe te staan deel te nemen aan de productie” of zooals de centrale commissie van advies het uitdrukte: „het algemeen gevoelen, dat in de inheemsche maatschappij bestaat(!), dat aan alle rubber, al dan niet in tap, waar ook gelegen, een aandeel in de productie dient te worden toegekend”,⁹⁴⁾ kon al

⁹³⁾ 169 stuk 23.

⁹⁴⁾ 81.

dadelijk tegemoet gekomen worden door het aanvankelijk als onmisbaar beschouwde verband tusschen export-aandeel en werkelijke productie los te maken. Op die wijze werd het zwaartepunt der restrictie naar de havens verlegd, de binnenlandsche productie vrijgelaten. De productiedrang der bevolking zou zich toch geheel moeten richten naar de periodiek toegestane exporthoeveelheid, het totaal der aanwezige — binnen de Residentie onbeperkt overdraagbare gestelde — exportvergunningen, dat immers de binnenlandsche vraag naar rubber geheel zou beheerschen. Hierdoor werd tevens ontkomen aan de noodzakelijkheid van een vrijwel als onmogelijk aan te merken directe contrôle op de productie der bevolking.

Daarenboven had het vrijlaten van den tap tengevolge, dat het gedeelte van de bevolking, dat voor zijn bestaan was aangewezen op de rubbercultuur in gezinstap, na de invoering der individueele restrictie kon blijven doortappen, aangezien de exporteurs, in het bezit van de naar de havens toegevloede uitvoerbewijzen, de „ongedekte” rubber op een vrije binnenlandsche markt moesten koopen, op welke markt het product van bovenbedoeld volksdeel uiteraard de sterkste positie zou innemen.

In de Westerafdeeling zou bij eenzelfde uitvoer als in 1936, verwacht mogen worden, dat de binnenlandsche prijs van „ongedekte” rubber ongeveer gelijk zou zijn aan den binnenlandschen rubberprijs onder het uitvoerrechtstelsel, terwijl de totale waarde van de uitvoerbewijzen — aan wie ook uitgereikt — zou moeten overeenkomen met de opbrengst van het bijzonder uitvoerrecht in 1936, voorzover de binnenlandsche prijs niet door andere invloeden (b.v. stijging van de kosten van levensonderhoud, vermeerdering van geldinkomen uit anderen hoofde) zou worden beïnvloed.

De prijs van de oogstvergunningen toch zou op de binnenlandsche productie dezelfde uitwerking moeten hebben als het bedrag van het bijzonder uitvoerrecht.

Een tweede probleem was het juiste quotumaandeel van een gewest als de Westerafdeeling van Borneo te bepalen, en bij de onderverdeeling van dit quotumaandeel over de producenten

den wisselenden productiedrang van deze laatsten tot uiting te brengen.

Bij de verdeling van het totale bevolkingsquotum over de rubbergebieden was voor het oogenblik het aannemen van de exportcijfers over de laatste jaren als verdeelbasis volkomen gemotiveerd. De Westerafdeeling verkreeg op deze wijze een quotumaandeel, dat inderdaad de plaats aangaf, die de gezamenlijke bevolkingsproducenten zich bij een bepaald prijsniveau en onder bepaalde omstandigheden zelf hadden verworven. Men beschikte trouwens niet over door ervaring verkregen gegevens omtrent den productiedrang, die de bevolking zou toonen bij hogere uitvoerquota, d.w.z. bij hogere binnenlandsche prijzen.

De Westerafdeeling verkreeg in het *totale* bevolkingsquotum op de aangegeven gronden aanvankelijk een aandeel ad 21.09 %⁹⁵). Een dergelijk aandeel was alleen in overeenstemming met de werkelijkheid zolang de bevolkingsuitvoer omstreeks 150.000 tons zou bedragen. Immers alleen in een export tot die hoeveelheid had de bevolking der Westerafdeeling getoond een dergelijk gedeelte te kunnen bezetten. Slechts bij een zoodanigen binnenlandschen prijs in de bevolkingsrubbergegebieden, die tot een uitvoer ad $\pm$ 150.000 tons aanleiding gaf, waren de economische en sociale factoren ter Westerafdeeling van dien aard, dat een zoo groote plaats in het Nederlandsch-Indische geheel werd ingenomen.

Gezien de verhouding tusschen potentie en productie ter Westerafdeeling, in vergelijking met de relatie tusschen die beide in andere gewesten, was duidelijk, dat op den duur, bij voortdurende uitbreiding van de productie, de Westerafdeeling haar positie zou verliezen aan Palembang. Doch ook vóór de potentie als beslissende factor een rol kon gaan spelen, was verandering der verhoudingen bij hogere productie te verwachten. De ervaringen in de tweede helft van 1933 en begin 1934, zoomede de intergewestelijke rubberverscheppingen in 1937 (in de Westerafdeeling werden netto 1411 tons uit andere gewesten ingevoerd en ten laste van het aandeel van West-Borneo

---

⁹⁵) Zie hiervoor p. 284 e.v.

geëxporteerd) leerden, dat, indien de bevolkingsproductie aanmerkelijk boven de 150.000 tons uitging, de Westerafdeeling in die overschrijding een afnemend aandeel nam. De bevolking van gebieden, waar de exploitatie van het rubberareaal blijkbaar eerst bij hogere prijzen voldoende aantrekkelijk is, verbeterde dan haar positie.

Medio 1937, toen de bevolkingsrubberproductie zich aanmerkelijk kon uitbreiden en een totaal bereikte, dat hooger lag dan dat der basisjaren, werd het aandeel van de Westerafdeeling in den te licentreeren bevolkingsexport, boven de eerste 150.000 tons, verminderd tot 16.03 %. Theoretisch had een dergelijk percentage niet kunnen worden vastgesteld tegelijkertijd voor den geheelen, boven de eerste 150.000 tons gelegen, export. Men had immers, evenals bij de eerste verdeling, ten rechte slechts mogen verdeelen aan de hand van ervaringen omtrent de economische en sociale factoren, die de rubberproductie in de verschillende gebieden beheerschen.

Ongetwijfeld zouden dergelijke ervaringen, indien beschikbaar, hebben doen zien, dat de aandeelen der rubbergewesten in den export, van de eerste 150.000 tons naar boven, een afwisselende toename vertoonen, veranderlijk naarmate de beheerschende factoren veranderlijk zouden blijken. Aangezien men echter in het geheel niet over dergelijke ervaringen beschikte, werden de tevoren in praktijk gebrachte criteria, gegrond op de economische en sociale factoren, hier op eenmaal losgelaten, en de potentie als criterium binnengehaald.

Bovengenoemd nieuw percentage voor de Westerafdeeling (16.03 %) voor het aandeel in den export *boven* de 150.000 tons werd n.l. berekend naar rato van het aandeel in het *zuiver theoretisch vermogen* van de bevolkingsrubbercultuur van Nederlandsch-Indië om de, boven de 150.000 tons uitgaande, hoeveelheid te produceeren, waarover de Westerafdeeling, volgens de bestaande gegevens omtrent het areaal, beschikte.

Het aldus verkregen aandeel van West-Borneo in het quotum van Nederlandsch-Indië te verdeelen over de in deze Residentie gevestigde producenten was een uiterst moeilijke opgave. De mogelijkheid een methode te vinden deze producenten in cate-

goriën te deelen scheen geheel te ontbreken. De meening overheerschte althans, dat er niets anders overbleef dan het gewestelijk quotumaandeel over alle tapbaar rubberbezit te verdeelen. Daarbij had men een duidelijk beeld voor oogen van de schade, die op deze wijze aan de van rubber geheel of ten deele afhankelijke groepen der bevolking — die in de basis-jaren hadden doorgetapt — zou worden toegebracht. Dit aan ieder individueel stelsel inhaerent geacht nadeel deed den toenmaligen Resident der Westerafdeeling op de eerste vergadering van de gewestelijke rubbercommissie zijn blijdschap uitspreken over het feit, dat op die bijeenkomst slechts één stem opging voor individueele restrictie, terwijl die ééne voorstander van een stelsel, dat naar 's Residents persoonlijk oordeel een ramp voor de Residentie zou zijn, bij nader inzien van zijn standpunt was teruggekomen.

Hierbij dient te worden opgemerkt, dat destijds over zeer gebrekkige gegevens ten aanzien van het bevolkingsrubber-areaal van de Westerafdeeling beschikt werd. Hoe groot het „actieve”, het „slapende”, en het nog niet tapbare areaal waren, kon slechts worden gegist. Daarbij werd het „slapende” areaal in vele gevallen te hoog aangeslagen, en werd voorbijgezien, dat het al of niet getapt zijn der boomen een basis voor een differentieele toewijzing, niet alleen *kon*, doch ook *moest* vormen, in verband met de wijze waarop het gewestelijk quotumaandeel was verkregen.

Bovendien werd de toekomst met een individueel stelsel te donker ingezien, omdat men bij de besprekingen op bedoelde eerste vergadering der gewestelijke rubbercommissie uitging van een toelaatbaren uitvoer der Westerafdeeling van omstreeks 15000 tons, terwijl — achteraf gezien — de toegestane uitvoer niet beneden de 30.000 tons is gebleven.

Proefregistraties, gehouden in de belangrijke rubberressorten Sambas en Pontianak, omvattende zoowel de registratie en classificatie van het bevolkingsrubberbezit, als een *telling van het aantal boomen* in iederen geregistreerden tuin, hadden zeer bevredigende resultaten.

Op Java was n.l. reeds eerder gebleken, dat gegevens,

betrekking hebbende op de *oppervlakte* der bevolkingsrubbertuinen, voor het beoogde doel niet bruikbaar waren vanwege het sterk wisselende aantal boomen per oppervlakte-eenheid terwijl eigen opgaven der bevolking omtrent het boomenbezit nog minder als basis konden worden gebezigd. De fondsen uit het bijzonder uitvoerrecht begonnen een zoodanigen omvang aan te nemen, dat de kosten, verbonden aan een dure registratie, als in Sambas en Pontianak had plaats gehad, geen bezwaar meer opleverden.

Daarbij bleek het mogelijk door middel van de toegepaste omvangrijke registratie- en telmethode op alleszins bevredigende wijze omtrent iederen tuin gegevens te verzamelen aangaande:

- a. den naam en de woonplaats van den eigenaar;
- b. de ligging van den tuin;
- c. het totaal aantal boomen, gesplitst in *tapbaar-getapte*, *tapbaar-niet getapte*, en *niet tapbare* boomen;
- d. den leeftijd van den aanplant;
- e. het plantverband;
- f. de oppervlakte in hectaren;
- g. een algemeen indruk van den toestand, waarin de aanplant verkeert (classificatie);
- h. de grondsoort.

De beschikking over bovenstaande gegevens opende de mogelijkheid het rubberareaal te differentieeren in gedeelten, die *veel*, *minder*, en *in het geheel* niets aan de uitvoeren van de Residentie gedurende de basisjaren hadden bijgedragen. De hoofdscheidingslijn liep daarbij tusschen *tapbaar-getapt* en *tapbaar-niet getapt*, terwijl het tapbaar-getapte areaal met behulp der verzamelde gegevens — na tapproeven — nog nader kon worden onderverdeeld.

Deswege werd tot registratie van het rubberbezit der bevolking in geheel West-Borneo besloten.

Na de beëindiging der hieraan verbonden werkzaamheden (ultimo 1936) bleken de kosten omstreeks f 400.000 te hebben bedragen. Het personeel, waarover de gewestelijke leider der werkzaamheden had beschikt, had een sterkte bereikt van 44

Europeanen en 1100 Inlanders en Chineezers. Dat aan de, noodzakelijk te stellen, hooge technische eischen ten volle was voldaan bleek later uit het feit, dat tot 1 Juli 1938 (gedurende een tijdsverloop van 1½ jaar na de inwerkingtreding der individueele restrictie-wetgeving) op een totaal ad ± 168000 tuinen slechts 631 claims waren ingediend.

De onvolledigheid der bevolkingsopgaven — aan de hand waarvan werd gewerkt — en de geringe medewerking, die vooral bij den aanvang van de zijde der tuineigenaren werd ondervonden, veroorzaakten tal van moeilijkheden. Bij de bevolking had n.l. de meening post gevat, dat de telling geschiedde ten behoeve van belastingdoeleinden, waardoor een sterke neiging ontstond het tuinbezit zooveel mogelijk geheim te houden. Eerst langzamerhand slaagde men er in, door middel van uitgebreide voorlichtingsmaatregelen, bovengenoemd idee te doen verdwijnen.

Geregistreerd werden 167.804 tuinen met in totaal 87.705.959 boomen, waarvan 39.836.395 tapbaar getapt, 17.792.096 tapbaar-niet getapt en 30.077.468 niet tapbaar. Het aantal eigenaren kon na samenvoeging der tuinen, aan één eigenaar toebehoorende, gesteld worden op 108.226.

De tapbare aanplantingen werden geclassificeerd in: klasse I, goede tuinen; IIa, goede tuinen, echter met minder bastreserve dan klasse I; IIb, middelmatige tuinen; III, slechte tuinen; IV, verwaarloosde tuinen.

De niet-tapbare aanplant werd verdeeld over: klasse V, jonge tuinen in voldoende staat van onderhoud; klasse VI, sterk verwilderde tuinen.

Tuinen uit de klassen IV en VI, die in een zoodanigen staat verkeerden, dat ook na grondigen schoonmaak, de helft niet meer voor exploitatie in aanmerking zou komen, ontvingen een classificatie „nul” en werden voor de verdere statistische behandeling van de registratie-resultaten buiten beschouwing gelaten.

Deze laatste maatregel was al dadelijk in het rechtstreeksche belang van de exploitanten der voortdurend in productie gehouden tuinen.

Daarnaast werd het zgn. „tapbaar-niet getapt”-correctief

geschapen. Dit werd gesteld op $\frac{1}{4}$. Hierdoor werd de toewijzing der tapbaar-niet getapte boomen gebracht op $\frac{1}{4}$ van het aandeel der tapbaar-getapte boomen. Het is uiteraard ondoenlijk om een motiveering te vinden waarom dit correctief juist op $\frac{1}{4}$ en b.v. niet op $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{5}$ of $\frac{1}{10}$ is gesteld. Het ging er echter om het getapte areaal het overgrootste deel van het quotum te doen toevallen — hetgeen niet meer dan billijk was — terwijl de bezitters van het tapbaar-niet getapte areaal daarbij niet geheel konden worden teleurgesteld; in dat verband kan de keuze van het huidige correctief wel als geslaagd worden aangemerkt. Dit neemt echter niet weg, dat bij een toegestane uitvoer uit de Westerafdeeling ad 25000 à 30000 tons per jaar een toekenning van eenig aandeel aan het in 1936 reeds geruimen tijd tapbare, doch nog niet aangetapte areaal, ten rechte economisch niet kan worden gemotiveerd. Anders wordt dit wanneer men er rekening mee gaat houden, dat het uit te voeren quantum wellicht zal stijgen tot boven een hoeveelheid als in de basisjaren geëxporteerd. Ook dit opent echter niet de mogelijkheid door middel van een berekening tot het gekozen correctief te komen.

Het klassecorrectief — er op gericht de behoorlijk geëxploiteerde en onderhouden tuinen een naar verhouding grooter aandeel te geven — werd als volgt vastgesteld:

Klasse I	1	Klasse III	0.6
„	IIa	„	IV
„	IIb		0.5
			0.75

De klasse V en VI (niet tapbare boomen) bleven bij de toewijzingen om voor de hand liggende redenen geheel buiten beschouwing.

Ook de toepassing van deze correctieven had tot resultaat, dat het geheel verwaarloosde of slordig onderhouden areaal kwam achter te staan bij de tuinen van de „trouwe” exploitanten.

Zou dus b.v. de export over een bepaalde periode op 1 kilogram per „eenheidsboom”, ongeacht de nog na te noemen plantverband-correctieven, worden gesteld, dan zou dit in het onderstaande voorbeeld tot de volgende resultaten leiden:

A is voor zijn geldinkomen uitsluitend van zijn ruggertuin afhankelijk. Deze — geheel tapbaar en uiteraard geheel aangetapt — bestaat uit 1000 boomen en is geclassificeerd in IIb.

B heeft eveneens een ruggertuin van 1000 boomen. Hij beschikte echter over andere bronnen van geldinkomen (sago-aanplant, gambir-, klappertuin enz.) en heeft zijn tapbaar geworden tuin in de slechte rubberjaren nooit aangetapt en het met het onderhoud niet nauw genomen. Zijn tuin wordt geclassificeerd in IV.

A krijgt nu een oogstvergunning ad 750 kg. Hij immers beschikt over 1000×0.75 eenheidsboomen. B daarentegen ontvangt slechts een oogstvergunning ad 1000×0.25 (niet getapt) $\times 0.5$ (klasse IV) = 125 kg.

Het feit, dat door deze regeling ook die tuinbezitters werden bevoorreed, wier tuinen door den arbeid van *deelnouwers* als tapbaar-getapt moesten worden aangemerkt, terwijl die *deelnouwers* zelf uiteraard geenerlei recht op een oogstvergunning konden doen gelden, kan, van Westersch standpunt bezien, niet anders dan als een ongerijmdheid worden gevoeld. Het ligt buiten het bestek van dit geschrift om op deze kwestie in vollen omvang in te gaan. Slechts zij opgemerkt, dat het economisch streven, den Inlandschen *deelnouwer* eigen, medebrengt, dat van hem geen claim behoeft te worden verwacht tot meer dan de gewone voortzetting van zijn bedrijf, ook na de invoering van de individueele restrictie. In een Westersche maatschappij zou van een regeling als hier werd doorgevoerd vermoedelijk geen sprake kunnen zijn. De structuur van de Inlandsche economische samenleving belet echter geenszins den *deelnouwer* te zien als een arbeider, die steeds zijn loon heeft ontvangen, en dit ook na de invoering van het individueele stelsel ontvangt, in beide gevallen slechts in overeenstemming met de tusschen hem en den *tuineigenaar* bestaande verbintenis.

De op grond van de resultaten van talrijke tapproeven gevonden correctieven voor het plantverband hebben uiteraard een andere strekking dan de hierboven genoemde. Volledigheidshalve zijn ze hieronder opgenomen:

Minder dan	500 boomen per ha.	1.674
500—	699	1.388
700—	899	1.250
900—	1099	1.134
1100—	1299	1.049
1300 en meer		0.985

Met inachtneming van al deze correctieven werd het aantal *eenheidsboomen* ter Westerafdeeling berekend op 45.801.303 (op in totaal 39.836.395 tapbaar-getapte en 17.792.096 tapbaar niet getapte boomen). Voor geheel de bevolking van Nederlandsch-Indië bedroeg het quotum voor 1937 251.668.000 kg. Het aandeel van de Westerafdeeling hierin diende (aanvankelijk) te worden gesteld op $21.09\% \times 251.660.000 \text{ kg} = 53.075.094 \text{ kg}$. De boombasisproductie, het aandeel van een eenheidsboom (in het gewestelijk quotum) bedroeg in 1937 derhalve (aanvankelijk) 1.16 kg (53.075.094 gedeeld door 45.801.303).

Aan de, periodiek uit te reiken, bewijzen van aandeel in den toegestane export werd den naam „oogstvergunning” gegeven, hoewel men hier dus allerminst met „vergunningen om te oogsten” te doen heeft. De „oogstvergunningen” kunnen op de zgn. „assignatiekantoren”, gevestigd in de belangrijke havenplaatsen, worden ingewisseld tegen de eigenlijke uitvoerbewijzen, de assignaties. Deze zijn niet splitsbaar; ten einde het gebruik bij verschepingen te vergemakkelijken zijn derhalve te Sambas, Singkawang en Pontianak zgn. „uitvoerbons” verkrijgbaar, tegen inwisseling van assignaties.

De oogstvergunningen worden gewoonlijk voor drie maanden tegelijk berekend, gereed gemaakt en uitgereikt. Het hoofdkantoor van den betrokken dienst voor West-Borneo is gevestigd te Pontianak. Verder is een groot aantal distributie-kantoren over de geheele Residentie verspreid.

De toepassing van het individueele restrictiesysteem vereischt uiteraard een enorme administratieve machine, die echter tot nog toe zonder haperen haar taak volbracht. De kosten worden gedekt door middel van de heffing eener

retributie van $\frac{1}{2}$ cent per kg bij de inwisseling van oogstvergunningen tegen assignaties (tot 31 Dec. 1938, daarna wordt deze retributie hooger).

De aandeelbewijzen (oogstvergunningen), tezamen het quotum van West-Borneo vormend, werden, binnen de grenzen van dit gebied, onbeperkt overdraagbaar gesteld. Hierdoor ontstond de mogelijkheid van een handel in oogstvergunningen, of *coupons*, zooals de gebruikelijke benaming ter Westerafdeeling luidt, met een op alle invloeden onmiddellijk reageerende prijsvorming van deze papieren. De handel in tweede en derde hand is weinig uitgebreid. Na de uitreiking, die in de geheele Residentie zooveel mogelijk gelijktijdig plaats vindt, is binnen een vijftiental dagen het gros reeds door de rechthebbers van de hand gedaan, en komt al spoedig in de handen der exporteurs. Wel blijft nog een deel der *coupons* bij de bevolking of bij speculanten hangen, doch dit is over het algemeen niet van belang.

De prijs van coupon en rubber gezamenlijk zal in 't algemeen, vermeerderd met kosten en winst, gelijk moeten zijn aan den wereldprijs. Daar coupon en rubber echter geheel los van elkaar staan draagt de handel in beide een sterk speculatief karakter.

Het is duidelijk, dat de hoofdfactor bij de bepaling van de onderlinge prijsverhouding van coupon en rubber het door het I. R. R. C. vastgestelde uitvoerpercentage is. Zou dit op een gegeven moment 100 % — d.w.z. 100 % van de werkelijke potentieele productie, die thans echter reeds door het quotum wordt benaderd — zijn, dan zou de waarde der *coupons* theoretisch het karakter aannemen van den papieren zak om de suiker. Al naarmate het uitvoerpercentage daalt en de binnenlandsche rubberproductie dus meer en meer aan gebrek aan vraag onderhevig wordt, stijgt de couponprijs. Bij een zeer hoog uitvoerpercentage kan de alsdan lage couponprijs nog eenigermate op peil worden gehouden door aanbod van rubber uit gebieden, waar de productie zich sneller aan een verhoogd uitvoerpercentage aanpast dan ter Westerafdeeling het geval is.

Hier vindt men echter slechts de (relatieve) beweging van

den couponprijs in groote lijnen bepaald b.v. tot op 5 cent nauwkeurig.

De kleinere prijsfluctuaties van coupon en rubber worden echter door andere factoren beheerscht. Na de periodieke uitreiking van de oogstvergunningen dient iedere exporteur coupons op te koopen. De prijs wordt daarbij — binnen bovenbedoelde grenzen — eenigermate bepaald door den „sluitprijs”, die de handelaren, die over rubber beschikken, redelijkerwijs kunnen betalen. Zoo eenigszins mogelijk zullen de concurrenten echter méér bieden, vooral wanneer er eenige kans is op een verlaging van den binnenlandschen rubberprijs. Van een van dag tot dag koopen van rubber en coupons b.v. onder een bepaalde New-Yorkbieding zou alleen kort na de couponuitreiking sprake kunnen zijn, doch de praktijk wijst uit, dat ook dan niemand op dien voet zaken kan doen. Het koopen van coupons of rubber draagt onder de huidige omstandigheden dus steeds een sterk speculatief karakter. Zoo hadden tal van exporteurs in de laatste maanden van 1937 tegen toenmaals normale prijzen rubber ingekocht, in de verwachting, dat de prijs der Januari—Maart coupons 1938 op een winstgevende wijze zou aansluiten. Dit bleek echter geenszins het geval, waardoor het bestaan van tal van rubberhandelaren ter Westerafdeeling in Maart en April 1938 ernstig bedreigd werd. Slechts het uiterst soepele optreden van den Europeeschen handel en de banken redde de situatie.

De overgang van het uitvoerrechtstelsel naar de individueele restrictie in December 1936/Januari 1937 had onder merkwaardige verschijnselen plaats, doch deze waren niet het directe gevolg van het „dualisme” coupon/rubber. De rubberprijs op de wereldmarkt bevond zich in bedoelde overgangsperiode de wereldmarkt bevond zich in bedoelde overgangsperiode juist in stijgende lijn, waartegen door het I. R. R. C. afweermaatregelen (verhoging van het uitvoerpercentage) werden genomen. De binnenlandsche rubberprijs bleef, tengevolge van „onwennigheid” aanvankelijk op een peil, dat slechts weinig hooger lag dan onder het uitvoerrecht het geval was geweest; de couponprijs was veel te hoog. Die hooge couponprijs (en dat bij een uitvoerpercentage ad 75 %) bracht naar verhouding

plotseling zooveel contanten onder de bevolking, dat het geheel een uitermate rijken indruk maakte, terwijl daarenboven de rubberprijs bleef stijgen! De importeurs van gebruiksartikelen enz. pasten zich met hun maatregelen bij dezen toestand aan, bij een toestand derhalve, die tengevolge van de voortgezette actie van het I. R. R. C. om den rubberprijs te doen dalen, na enkele maanden aanzienlijk veranderde: een verhoogd uitvoerpercentage, lagere wereldprijzen, veel lagere couponprijzen, hogere binnenlandsche rubberprijzen, in totaal veel minder inkomsten. De stocks van verschillende importgoederen bleken veel te hoog. Een groote teleurstelling voor de importeurs was het gevolg.

Van welken aard bovenomschreven moeilijkheden ook mogen zijn, tot welke eigenaardige toestanden zij aanleiding geven, voor de Residentie als geheel, voor de rubberproduceerende bevolking als geheel, is dit alles van weinig beteekenis. Nu bij de toewijzing van de oogstvergunningen zoo nauw aansluiting is gezocht bij het werkelijk continu produceerend areaal, komt het overgrootste deel der coupon-kilogrammen terecht bij hen, die daarbij het meeste belang hebben, en deze vormen ook in hoofdzaak de rubberproducenten of zijn direct bij de productie betrokken.

Overzicht van de prijzen van oogstvergunningen en rubber in West-Borneo in 1936, 1937 en 1938, vergeleken bij de prijzen van Batavia—Standard Sheet; alles in centen per kg:

1936	Bijzonder uitvoerrecht	Rubber- prijs	Bijz. uitv. + rubberpr.	Prijs Bat. st.sh.	Uitvoer- percentage
Januari	29	7.7	37	40.5	} 60 %
Februari	29/33	10.3	41	44	
Maart	33	9.9	43	45	
April	33/35	10.4	45	46.5	} 60 %
Mei	35/34	9.4	44	46	
Juni	34/35	10.2	44.5	47	
Juli	35/36	10.2	45.5	48	} 65 %
Augustus	36/37	9.0	45.5	48	
September	37/47	8.9	46	48.5	

(1936)

Maand	Bijzonder uitvoerrecht	Rubber- prijs	Bijz. uitv. + rubberpr.	Prijs Bat. st.sh.	Uitvoer- percentage
October	47/51	10.6	59	62.5	} 65 %
November	52/57	9.7	65	68	
December	55/57	10 *)	68.5	73	

1937

Maand	Couponpr.	Rubber- prijs	Couponpr. + rubberpr.	Prijs Bat. st.sh.	Uitvoer- percentage
Januari	37	20	57	78	} 75 %
Februari	38	23	61	78	
Maart	39	27	66	87	
April	39	27	66	87	} 80 %
Mei	22	30	52	77	
Juni	17	31	48	69	
Juli	18	28	46	67	} 90 %
Augustus	23	26	49	65	
September	28	23	51	65.5	
October	25	20	45	56	} 90 %
November	17	19	36	50	
December	19	20	39	52	

1938

Januari	19	15	34	46	} 70 %
Februari	20	16	36	47	
Maart	20	15	35	44	
April	17	12	29	36.5	} 60 %
Mei	17	9	26	36	
Juni	20	10	30	39.5	
Juli	31	10	41	51	} 45 %
Augustus	35	9	44	54	
September	31	11	42	53	
October	38	11	49	58	} 45 %
November	37	11	48	56	
December	34	11	45	55.5	

Het verschil tusschen couponprijs + rubberprijs binnen West-Borneo en de prijs van Batavia—Standard Sheet is o.m. aanmerkelijk grooter dan dat tusschen bijzonder uitvoerrecht + rubberprijs en de noteering van

*) Nadat de eerste oogstvergunningen voor het eerste kwartaal van 1937 waren uitgereikt steeg dit bedrag tot $\pm$ 16 cent.

Batavia—Standard Sheet in 1936, omdat de verschillende fiscale uitvoerrechten tijdens de werking van het stelsel van het bijzonder uitvoerrecht naar rato van den rubberprijs exclusief bedoeld bijzonder recht werden geheven. De fiscale rechten veroorzaken, voorzover zij ad valorem werden berekend, tevens dat het onderhavige prijsverschil, naarmate de wereldprijs hooger wordt, toeneemt.

Maandgemiddelden, als hierboven opgenomen, bevatten steeds onzuiverheden, doch in dit verband is dit niet van overwegend belang.

Het totaal der waarde van coupon en rubber komt steeds ten naastebij in handen van de bevolking; dat de prijzen van de beide onderdeelen onderling fluctueeren heeft op het geldinkomen van de bevolking uit de rubbercultuur hoegenaamd geen invloed.

§ 7. DE INVLOED DER BEVOLKINGSRUBBERCULTUUR OP DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING VAN DE WESTERAFDEELING VAN BORNEO.

De Regeering was in de beginperiode der rubbercultuur van oordeel, dat de teelt van *Hevea brasiliensis* niet van directe beteekenis voor de bevolking kon worden. Zoo ontving Resident DE NEVE (1906) van regeeringswege bericht, dat het van geen nut kon worden beschouwd de bevolking Heveazaad te verschaffen: de rubbercultuur eischte te veel zorg en moeite om met blijvend succes onder de bevolking te kunnen worden gepropageerd.⁹⁶⁾

In dit verband was het te meer opmerkelijk, dat het Maleische deel van de bevolking zooveel ijver toonde — niet-tegenstaande het ontbreken van voorlichting — in het aanplanten van rubberboomen. Dit volksdeel toch kon geacht worden in het algemeen op landbouwgebied bij de Chineezten achter te staan.

Toen de Maleische bevolking in het kustgebied, al spoedig door Chineezten nagevolgd, nadat de eerste moeilijkheden waren overwonnen en eenige ervaring was opgedaan, den rubber-

---

⁹⁶⁾ 8.

aanplant krachtig had ingezet, was daarmee de bij de overheidsinstanties bestaande vrees, dat er uiteindelijk toch niets van terecht zou komen, nog niet verdwenen. Zoo bericht STUUT, dat algemeen de wensch werd geuit, dat een gewestelijke keur zou worden vastgesteld met voorschriften inzake het toe te passen plantverband enz. om althans op die wijze eenigen waarborg voor een goeden gang van zaken te scheppen.⁹⁷⁾

De ervaringen, die men in de Westerafdeeling op landbouwgebied in de afgelopen jaren had opgedaan, waren trouwens van dien aard, dat men welhaast niets anders dan een fiasco kon verwachten. De gronden, waarop de eerste rubbertuinen werden aangelegd, waren daarenboven juist de rivieroeveren en aangrenzende terreinen, welke regelmatig aan overstromingen bloot stonden, een der oorzaken van de mislukking van cultuuroogingen in vroegere perioden.

De structuur der economische samenleving ter Westkust was echter zoodanig, dat een inzicht daarin aanstonds een verklaring voor de onverwachte activiteit der bevolking — die zeker niet aangemoedigd en bij voorbaat nutteloos geacht werd — zou hebben opgeleverd.

De toentertijd zeer in het centrum van het economisch leven staande klappercultuur was aan het kustgebied gebonden. De Maleische en Dajaksche bevolking van het binnenland had van deze cultuur, die in de kuststreken een uiterst gunstigen invloed uitoefende, niets te verwachten. De peper- en gambirteelt, beide langzamerhand in beteekenis toenemend, bleken om verschillende redenen bij Maleiers en Dajaks geen ingang te vinden. De inzameling van boschbijproducten eindelijk — de hoofdbron van het geldinkomen in het binnenland — had weliswaar een grooten omvang aangenomen, doch een aanlokkelijk bedrijf kon dit, in verband met de omstandigheden waaronder het werd uitgeoefend, nooit worden, terwijl ook lang niet iedere streek hiertoe de mogelijkheden bood. Daarenboven werd de positie van de getah-soorten en de boschrubber in deze periode steeds zwakker. De plantage-rubber kwam in

---

⁹⁷⁾ 30 p. 222.

toenemende mate aan de markt; de prijzen der hiermede op verschillend gebied concurreerende categoriën boschbijproducten bevonden zich in dalende lijn, en het bleek meer en meer, dat zij zich slechts voor een fractie hunner vroegere positie konden handhaven.

Dat de bevolking der Westerafdeeling, die ook miste wat in andere gebieden gaandeweg op den voorgrond kwam: geldinkomsten uit loonarbeid op Europeesche cultuurondernemingen, zich hier actief toonde, en het op groote schaal met de Hevea probeerde, was in wezen niet zoo onverklaarbaar als destijds werd gedacht. En het is in dit verband geheel begrijpelijk, dat de rubberteel, toen de bevolking — zij het geheel in strijd met de opvattingen der Europeesche ondernemers — meende hier een zeer eenvoudige en voordeelige cultuur te hebben gevonden, zich overal, inzonderheid in het binnenland, snel verbreidde.

Dat deze nieuwe bevolkingscultuur hier in een werkelijke behoefte kwam voorzien en dat de bevolking dus niets anders deed, dan hetgeen onder de gegeven omstandigheden voor de hand lag, werd echter niet algemeen onderkend. Duidelijk blijkt dit uit het feit, dat — naar STUUT verhaalt — van bestuurswege een onderzoek werd ingesteld tot beantwoording van de vraag of de Heveacultuur al dan niet als bevorderlijk voor de economische ontwikkeling der Residentie diende te worden beschouwd. Gelukkig waren de rapporteurs..... van oordeel, dat de bevolkingsheveacultuur geen beletsel zou vormen voor een normale economische ontwikkeling van het gewest", aangezien er geen gevaar voor het ontstaan van een tekort aan gronden voor den verbouw van voedselgewassen behoefde te worden gevreesd.⁹⁸⁾ Uit deze negatieve beoordeeling der nieuwe cultuur kan worden geconcludeerd, dat het risico-element, dat in het algemeen aan de afhankelijkheid van de opbrengst van handelsgewassen inhaerent is, werd onderkend. Evenzeer echter, dat „de normale economische ontwikkeling van het gewest" wel zeer eenzijdig werd gezien, te meer, daar juist de voedselverbouw in de Westerafdeeling

---

⁹⁸⁾ 30 p. 223.

op zichzelf reeds problemen opleverde, die blijkbaar niet door den aanwezigen overvloed aan gemeenlijk voor den voedselverbouw gebruikten grond konden worden opgelost.

Uit de omstandigheid, dat een bevolkingsrubbercultuur van grooten omvang in de economische samenleving ter Westerafdeeling paste, volgt, dat de aanplantactiviteit, door de bevolking aan den dag gelegd, zich veel minder afhankelijk toonde van het prijsverloop van rubber op de wereldmarkt dan in andere gebieden wellicht het geval is geweest. Reeds werd er op gewezen, dat de rubbertelling van 1936 aan het licht heeft gebracht welk een uitgebreid areaal ook nog in de jaren 1930 tot 1933 door de bevolking is aangeplant. Wel zal de differentiatie, die er bestond en bestaat in het belang, dat de bevolking individueel bij de rubbercultuur heeft, tot uiting zijn gekomen in een verhoogde aanplantactiviteit van een bepaalde groep b.v. in de jaren omstreeks 1910, 1919 en 1925, die zich kenmerkten door hoge rubberprijzen. Deze groep zou vereenzelvigd kunnen worden met dat deel der producenten, dat den tap bij lageren prijs reeds spoedig staakte, met diegenen die het om veel, gemakkelijk verdiend, geld te doen was, en niet om een geregelde bron van inkomsten. Het tempo, waarin het rubberareaal der Westerafdeeling werd aangelegd, is op bovenstaande wijze echter slechts met „waarschijnlijkheid” aan te geven. Statistische gegevens ontbreken geheel; mondelinge inlichtingen van Inlandsche rubberplanters bleken te onzeker om eenigerlei conclusie te wettigen.

Vast staat dat reeds $\pm$ 1920, niet alleen in het kustgebied, doch ook langs de Kapoeas en de groote zijrivieren tot in Boven-Kapoeas, Boven-Melawi en Boven-Pinoh, zoomede in Ketapang enz. door de bevolking rubber werd aangeplant.

Tijdens de inwerking van het STEVENSON-scheme op de rubberproductie der Engelsche gebieden, met de daarmede samenhangende hoge rubberprijzen, kwam juist een groot deel van den nieuwen rubberaanplant in West-Borneo in tap. Het geldinkomen der bevolking werd dientengevolge in snel tempo met honderden procenten verhoogd. De import nam met sprongen toe en de bevolking gedroeg zich bij de besteding van het met de exploitatie van haar rubbertuinen verdiende

geld niet altijd even „degelijk”, hoewel in algemeen verband niet van „verkwisting” mag worden gesproken.⁹⁹⁾

Die tijdelijke overvloed van geld uit rubber in de jaren 1925/1926 kon natuurlijk niet zonder invloed blijven op de belangstelling der bevolking in de overige haar ter beschikking staande welvaartsmiddelen. De rubbercultuur drong zich zoo onweerstaanbaar tusschen de overige bestaansmiddelen in, dat deze er meerendeels niet zonder schade afkwamen.

De voedselverbouw van de Maleiers had sterk te lijden; op een deel der sawah's van de Chineezers in de Chineesche districten werden rubbertuinen aangelegd.

De sago-export stortte in 1925 ineen en herstelde zich eerst in 1929 en 1930, toen het algemeene rubberprovenu daalde.

De pinang-export toonde na 1921 aanvankelijk neiging tot opklimming naar het peil van vóór den wereldoorlog, doch de stijgende lijn werd in 1923, ondanks de goede prijzen, definitief gebroken en hoewel in 1929/1930 de ineensinking van 1925/1926 eenigermate werd goedge maakt, de totale uitvoer bereikte ook in het nieuwe „topjaar” 1929 nauwelijks de helft van de vroegere cijfers.

De beweging der gambir-exportcijfers was sedert 1920 omgekeerd evenredig met die van de rubberuitvoeren, hoewel de prijzen daartoe geen aanleiding gaven.

Het peperareaal bleek gedurende de jaren 1925/1926 zoo verwaarloosd te zijn, dat de bevolking hierdoor niet in staat was van de goede peperprijzen van 1927/1929 te profiteren. Eerst na 1929 kwam weer een belangrijk areaal in productie.

De invloed van de rubbercultuur op de inzameling van boschvoortbrengselen is in deze periode nog niet groot. Het binnenland beschikt nog over te weinig tapbaren rubberaanplant.

De getah-soorten en djeloetoeng hebben trouwens reeds op een bijzondere wijze van de opkomst van de rubbercultuur te lijden gehad.

---

⁹⁹⁾ Dat in gebieden als Djambi op zoo groote schaal met geld „gesmeten” is, als uit desbetreffende tijdschriftartikelen zou kunnen worden opgemaakt, dient op zijn minst als dubieus te worden aangemerkt.

De harsen, en wel in het bijzonder die, afkomstig van regelmatig getapte boomen, hebben zich te midden van den rubbervloed van $\pm$ 1925 goed staande weten te houden, daarin gesteund door zeer hooge prijzen. De veroveringen van de rubbercultuur ten koste van de harsen zijn van lateren datum.

De rotanuitvoeren vertoonen sedert 1925 een vrij regelmatige daling, doch deze dient mede aan de sedert genoemd jaar evenzeer dalenden prijs te worden toegeschreven.

De rol die de exploitatie van mineralogische voortbrengselen in het economisch leven ter Westkust was gaan spelen, bracht mede dat dit bestaansmiddel in sterke mate den invloed van de stijging van het geldinkomen der bevolking uit rubber ondervond.¹⁰⁰⁾

De naar verhouding zeer hooge opbrengst en de gemakkelijke wijze, waarop deze inkomsten, in vergelijking met die uit andere welvaartsbronnen, werden verkregen, stelden de bevolkingsrubbercultuur aldus in staat zich een belangrijke plaats in het economisch leven ter Westerafdeeling te veroveren.

Er ontstond een zeer groot rubberareaal, en ook al werd dit in de jaren na 1929 voor een deel geabandonneerd, er was slechts weinig aanleiding toe noodig om de rubber opnieuw, en met nog meer gevolgen, in het centrum te stellen.

Der bevolking werd hier een bron van geldinkomen geschonken, welke zij voor een groot deel niet meer kon loslaten, omdat zij — aan ruimere geldinkomsten gewend geraakt en daarop ingesteld, — niets nieuws ter vervanging bezat, terwijl de oude bronnen van geldinkomen daartoe in het algemeen niet geschikt, en daarenboven dikwijls ten deele in onbruik geraakt waren. Er moest voortaan jaarlijks een zeker bedrag uit de rubbercultuur verkregen worden. Daarvan was de welvaart van de Residentie, inzonderheid van het binnenland, voor een groot deel afhankelijk geworden. Het bloeitijdperk van de rubbercultuur had een dusdanige verhooging van de behoefte aan geldinkomen der bevolking van de Wester-

---

¹⁰⁰⁾ Zie hiervoor p. 169.

afdeeling gebracht, dat verwacht moest worden, dat de bevolking bij dalende conjunctuur, meer dan zij vroeger gewend was geweest, alles in het werk zou stellen haar inkomsten zooveel mogelijk te behouden.

Dat het bereiken van een — zij het met de conjunctuur dalend — minimuminkomen door de bevolking voor een groot deel van de inkomsten uit de bevolkingsrubbercultuur afhankelijk was geworden, is niet altijd onderkend.

De algemeene gedachte omtrent den economischen weerstand van de bevolkingsrubbercultuur gedurende de jaren 1925 e.v. was, dat dalende rubberprijzen de bevolking op den duur tot algeheele stopzetting van den tap zouden brengen.

De oorzaak van een dergelijke ontwikkeling der situatie had eventueel kunnen zijn, dat de bevolking voor het overgrootste deel eigenlijk de inkomsten uit de rubbercultuur niet noodig had en deze dus al spoedig in verhouding tot de aangewende arbeidskracht onbevredigend zou gaan vinden. Ook kon een basis voor deze redeneering worden gevonden in de omstandigheid, dat andere welvaartsbronnen aanwezig waren, die bij lage rubberprijzen de voorkeur zouden erlangen boven de rubbercultuur. Deden een dezer factoren of beide zich in andere rubbergebieden wellicht gelden, in de Westerafdeeling was dit slechts in zeer beperkte mate het geval.

Niemand immers kon met recht veronderstellen, dat de bevolking ter Westerafdeeling, hoewel van geldinkomen uit den rubbertap afhankelijk en goeddeels niet in staat andere welvaartsbronnen aan te boren, op den duur door de dalende prijzen haarsondanks zou worden gedwongen den tap te staken. Van een kostprijs, een bepaald bedrag per kilogram, dat in ieder geval moest worden ontvangen, was alleen sprake bij de exploitatie van grootere tuinen waar loonarbeiders in dienst werden gehouden. Doch dergelijke grootere tuinen zullen bij een typische bevolkingscultuur altijd slechts een klein deel van het areaal omvatten. De veeleer als normaal te beschouwen, in gezinstap of deelbouw geëxploiteerde, tuinen zouden echter zelfs de neiging kunnen vertoonen — bij zeer lage prijzen — de productie op te voeren ten einde de benoodigde geldinkomsten toch te verkrijgen.

De jaren na 1925 brachten eerst een geleidelijke daling van den rubberprijs, die in 1930 overging in een ware ineensstorting. De rubberprijzen liepen daarna pas eenigszins omhoog in het najaar van 1933, voornamelijk onder invloed van de nadering van een internationale restrictieovereenkomst.

De bevolkingsexport in deze periode gaf het volgende beeld (hoeveelheden in tons van duizend kilogram, waardebedragen in duizenden guldens, de export naar andere deelen van Nederlandsch-Indië inbegrepen):

Jaar	hoeveelh.	waarde	Jaar	hoeveelh.	waarde
1925	17300	53000	1930	19700	10000
1926	18100	32000	1931	19700	4500
1927	19000	30000	1932	15800	1000
1928	16900	18000	1933	27500	2300
1929	20500	17000			

Gedurende de jaren 1925—'27 hebben er ongetwijfeld reeds — zij het minder belangrijke — verschuivingen plaats gehad in de structuur der binnenlandsche rubberproductie. Een aantal der normaliter met behulp van geldloon-arbeiders geëxploiteerde tuinen kwam in deze periode buiten tap, aangezien de buitengewoon hooge loonen, die de tapkoelies (Chineezers, Maleiers, Boegineezers en kleine groepen geïmmigreerde Madoereezers) destijds eischten, een loonend bedrijf op den duur onmogelijk maakten. De toename van het areaal, in exploitatie in gezinstap en deelbouw, gedurende deze eerste jaren was echter nog van zoodanigen omvang, dat alle vermindering van productie hierdoor werd opgevangen, en zelfs nog een stijging viel te registreeren (17300, 18100, 19000).

De daling van den export van het jaar 1928 wees opnieuw op de moeilijkheden, waarin de bezitters van grootere tuinen meer en meer geraakten, welke aanvankelijk tot stopzetting van den tap leidden alvorens een deel dezer tuinen in deelbouw werd gegeven, in vele gevallen aan de vroegere geldloonarbeiders.

De uitvoer over de jaren 1929, 1930 en 1931 toont duidelijk aan, dat van een stopzetting van de exploitatie op groote schaal — hetgeen wel in andere gebieden met een groot bevolkingsrubberareaal plaats had — hier geen sprake was. De ver-

schuivingen in de structuur der voortbrenging zetten zich echter onder invloed der enorme prijsdaling van het product in versneld tempo voort. Al die rubberproducenten — hier ongetwijfeld een kleine groep — die voor hun exploitatie de werkelijke economische noodzaak als stuwkracht misten, vielen uit. Daarnaast werd door een groep deelbouwers, wier hoogere eischen toen nog niet door de tuineigenaars werden ingewilligd, het werk gestaakt; de laatste loonarbeiders in de bevolkingsrubbercultuur verdwenen. In bedoelde periode bood de klappercultuur nog zoodanige mogelijkheden, dat hier veel van de „uitgewekenen” uit de rubbercultuur konden worden geplaatst.

Naarmate de toestand verergerde, kwamen echter vele groote tuinen, veelal verkaveld, weer in tap, vooral in deelbouw (voor het eerst of opnieuw), maar onder veel gunstiger voorwaarden voor den deelbouwer dan tevoren. Hij behoefde niet langer $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{3}$ van het gewonnen product af te staan, maar $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{7}$ of soms in het geheel niets, mits de tuin behoorlijk werd onderhouden.

Ook deze verbetering hunner arbeidsvoorwaarden bleek voor vele deelbouwers nog niet voldoende. Het aantal deelbouwers, dat hun geheele gezin bij de exploitatie van den tuin betrok, steeg, en daarmee de productie. Zelfs kinderen van zeven en acht jaar oud werden in deze jaren meer en meer gewend 's morgens enkele uren rubber te tappen. Zij deden dit niet bijzonder goed, richtten ook wel schade aan. Maar het aantal boomen, dat men ter beschikking had, was groot genoeg en de boomen doorstonden veelal de „martelingen” ook thans evengoed als vroeger het geval was. De gezinstap in de eigen tuinen der bevolking nam onder den druk der omstandigheden — er moest meer worden getapt om hetzelfde inkomen te verkrijgen — ook steeds toe. Dit kon ook. Jaarlijks werden miljoenen boomen tapbaar en dit zou ook zoo blijven, daar de aanplant onverminderd werd voortgezet.

Voor vele deelbouwers en geheel van de opbrengst van eigen rubbertuinen afhankelijke gezinnen brak in 1932 het kritieke moment aan. Voor tal van tappers was het bij de zeer lage rubberprijzen van dat jaar niet meer mogelijk om

met rubbertappen zooveel te verdienen, dat evenveel rijst en bijvoeding kon worden ingekocht, als men anders, onder normale omstandigheden zelf gemakkelijk had kunnen verbouwen. Uiteraard hing dit ten nauwste samen met de plaatselijke omstandigheden: beschikbare voedselgronden, kwaliteit der gronden enz. Vooral in de bovenstreken — hier was de rubberprijs nog eenigszins lager dan in het kustgebied — moesten in dit jaar veel „trouwe” tappers er toe overgaan een voedseltuin aan te leggen en hun arbeidskracht geheel of gedeeltelijk aan den rubbertap te onttrekken. Verder werden velen, waaronder de talrijke groep dergenen, die de opbrengst van hun rubber slechts als geldinkomen naast eigen voedselproductie beschouwden, op vele plaatsen in het binnenland belemmerd bij den afzet van hun product door den tegenzin der handelaren om den — onder de plaatselijke omstandigheden — dikwijls verlies brengenden rubberhandel nog langer te entameeren, en rubber als ruilartikel te handhaven.

Welke daling van den rubberprijs de algeheele stopzetting van den rubbertap ter Westerafdeeling zou hebben veroorzaakt, zou uit de gebeurtenissen van Maart/April 1932 kunnen worden afgeleid. Bij theoretische rubberprijzen ad f 0,06 à f 0,07 per kg (slab 100 % droog), hetgeen aan de kust een opbrengst van iets meer dan gemiddeld 5 en in het binnenland van gemiddeld 4½ cent per kg droog beteekende, daalde de export, bij een maandgemiddelde over het afgelopen jaar ad 1200 tons van duizend kilogram, tot 925 tons in Maart en 493 tons in April 1932. Aan de voortbrengingsmogelijkheid der bevolking was toen geen einde gekomen; de exploitatie der rubbertuinen kon bij de gevolgde exploitatiemethoden nooit verlies in eigenlijken zin opleveren; de resultaten van de rubbercultuur begonnen evenwel bij die der rijstcultuur, zelfs onder de minder gunstige omstandigheden waarvan deze laatste ter Westkust te lijden heeft, ten achter te geraken. En wanneer hierbij wordt overwogen, dat meer dan ¼ der bewoners van de Westkust in deze periode geheel van den rijstimport afhankelijk was en zeker een derde van den rijstimport uit rubberinkomsten moest worden betaald, dan is het duidelijk, dat hier het einde van den rubbertap ter Westkust nabij was.

Het prijspeil van Maart en April 1932 keert nog eenmaal terug (Maart 1933); zelfs onder de krachtigste hanteering van het bijzonder uitvoerrecht blijft de binnenlandsche noteering echter steeds aanmerkelijk boven dit gevaarlijke grensgebied. Het blijkt in deze eerste restrictieperiode n.l. niet noodig den binnenlandschen richtprijs van het bijzonder uitvoerrecht nog verder omlaag te brengen, aangezien de invloed van de uitvoerrecht-rem op den geheelen bevolkingsrubberuitvoer van Nederlandsch-Indië reeds in voldoende mate merkbaar is. De hooge uitvoercijfers van de Westerafdeeling gedurende de jaren 1934, 1935, 1936 dienen te worden verklaard uit het feit, dat de omstandigheden gedurende deze jaren, meer dan in 1929 het geval was, de inkomsten uit rubber op den voorgrond brengen, terwijl meer dan elders de structuur der voortbrenging sedert er op is ingesteld bij lage prijzen een hooge productie te bewerkstelligen.

In dat verband werd het theoretisch aandeel van de Westerafdeeling in het bevolkingsrubberquotum van deze jaren te klein (ongetwijfeld mede in verband met het feit, dat het bevolkingsrubberquotum als geheel eveneens te klein was). Dit aandeel vergrootte zich dus ten koste van de overige rubbergebieden. De expansieve kracht van de productie der Westerafdeeling handhaafde zich gedurende de geheele periode van het bijzonder uitvoerrecht.

Vergelijking van het getapte areaal ter Westerafdeeling met dat van Palembang, Tapanoeli en geheel Nederlandsch-Indië:

	Totaal aantal boomen volgens de registr.-1936	Getapte boomen	Tapbaar niet getapte boomen	Percent. get. v. tot. aant. tapb. boomen
Palembang	152.756.846	48.743.451	65.781.862	42 %
Tapanoeli	50.874.032	20.824.985	17.728.738	54 %
W.A. van Borneo	87.705.959	39.836.395	17.792.096	68 %
Totaal Ned.-Indië	582.365.725	232.374.010	209.343.934	52 %

Het percentage getapte boomen geeft hierbij uiteraard niet nauwkeurig aan welk deel der tapbare boomen in de moeilijkste jaren *continu is geëxploiteerd*. Zoo staat b.v. wel vast, dat in Palembang in de tweede helft van 1933 en het begin

van 1934 — onder invloed der stijgende rubberprijzen met daarnaast de steeds verminderende mogelijkheid om andere welvaartsmiddelen aan te wenden — een groot aantal boomen weer voor het eerst of opnieuw zijn aangetapt:

Vergelijking van den bevolkingsrubberexport van Palembang en West-Borneo (in tons van duizend kilogram):

Jaar	Palembang	West-Borneo
1930	10630	19700
1931	10476	19700
1932	5216	15800
1933	14176	27500
1934	32715	34400
1935	21073	34900
1936	21380	37300

Het relatief veel grootere belang, dat de bevolking der Westerafdeeling kennelijk bij de bevolkingsrubbercultuur had, hetgeen ten slotte in een hoog aandeel in het bevolkingsrubberquotum van overheidswege ook is erkend, heeft de bevolking zelf dus in haar prestaties tot uitdrukking gebracht.

In dit verband is het evenzeer van belang een vergelijking te treffen tusschen de resultaten van de *classificatie* van den bevolkingsrubberaanplant in de verschillende gewesten.

Overzicht van de verdeling van de geregistreerde bevolkingstuinen over de verschillende klassen in de Residenties Tapanoeli, Palembang—Lampongsche districten—Bengkoelen (Zuid-Sumatra), West-Borneo en in geheel Nederlandsch-Indië: ¹⁰¹⁾

	Goede tuinen	Percentage van het totaal	Middelmatig goede	Percentage van het totaal	Middelmatig slechte	Percentage van het totaal
Tapanoeli	102	0.4	885	0.8	9878	3.9
Z.-Sumatra	458	1.6	15206	13.5	124790	49.2
W.-Borneo	21825	80	44292	39	25357	10
Ned.-Indië	27327		111919		253630	

	Slechte	Percentage van het totaal	Verwaarloosde tuinen	Percentage van het totaal
Tapanoeli	34140	25.2	13039	12.8
Zuid-Sumatra	25876	19.1	5113	5
West-Borneo	3420	2.5	1553	1.5
Ned.-Indië	135380		101717	

¹⁰¹⁾ 55t.

Opmerkelijk zijn de zeer hoge cijfers van de aantallen bevolkingstuinen van de Westerafdeeling, die in de beide eerste categorieën zijn geëxporteerd. Ook hieruit blijkt, dat de rubbercultuur in West-Borneo een bijzondere positie inneemt.

De heffing van het *bijzonder uitvoerrecht op bevolkingsrubber* dient thans nog van een andere zijde te worden gezien. Dit uitvoerrecht immers verminderde de inkomsten van de bevolking per gewichtseenheid geëxporteerde rubber tot de grootte van den *richtprijs*, die, naarmate de wereldprijs steeg, relatief een steeds kleiner deel ging vormen van de opbrengst per gewichtseenheid, die de bevolking bij een individueele beperking (theoretisch) zou hebben ontvangen.

De opbrengst van het bijzonder uitvoerrecht in de Westerafdeeling van Borneo (1 Juni 1934—31 December 1936):

1934	f 2.003.543,87
1935	„ 6.155.124,42
1936	„ 13.851.692,98
	<hr/>
Totaal	f 22.010.361,27

Voor geheel Nederlandsch-Indië bedroeg het opbrengstcijfer 85.2 millioen. Meer dan 25 % hiervan is derhalve in de havenplaatsen der Westerafdeeling geïnd.

De Regeering had reeds dadelijk toegezegd het te ontvangen bedrag zooveel mogelijk te zullen aanwenden om het bovenschreven door de rubberproduceerende bevolking te onder vinden bijzondere nadeel — de beperking van het opbrengstbedrag van de geëxporteerde rubber — te compenseeren. Behalve voor de financiering der restrictiemaatregelen zou de opbrengst van het bijzonder uitvoerrecht worden besteed voor maatregelen „tot bijzonderen steun aan of tot verlichting van lasten van de bevolking” in rubbergebieden; „hetzij door verlichting van lasten, hetzij door daaruit fondsen af te zonderen voor de uitvoering van plaatselijke werken, waardoor werkgelegenheid wordt geschapen, hetzij op andere wijze”.¹⁰²⁾

¹⁰²⁾ 69 stuk 1—8 p. 21; 71 p. 946

Aangezien het bijzonder uitvoerrecht geen fiscaal, doch een economisch doel had, lag voor de hand, dat de maatregelen, die ten laste der opbrengst zouden worden genomen, zouden vallen buiten het kader der normale overheidsmaatregelen — die uit de gewone middelen (b.v. een fiscaal uitvoerrecht) behoorden te worden gefinancierd — terwijl de besteding voorts redelijkerwijze tot economische en sociale maatregelen in het belang der rubbergewesten zou worden beperkt.

Heeft de bevolking van geheel Nederlandsch-Indië in het algemeen het recht, dat de opbrengst van alle gewone landsinkomsten in haar direct of indirect belang wordt besteed, hier bestond een *bijzonder recht* van de bevolking der rubberproduceerende gebieden, waar het uitvoerrecht geheven werd, welke gebieden geographisch nauwkeurig van de overige deelen van Indië konden worden onderscheiden. Het was dus dit recht waarvan de Regeering uitging.

Het ligt voor de hand, dat de fondsen uit het bijzonder uitvoerrecht niet aan de rubberproducenten individueel, naar rato van hunne praestaties als zoodanig, direct of indirect mochten worden uitgekeerd, aangezien een dergelijke maatregel het effect der restrictie geheel zou hebben teniet gedaan. Daarbij was het niet uitvoerbaar de rubbergebieden ieder op zichzelf te behandelen. De differentiatie had alsdan niet alleen gewestsgewijs, doch ook naar de uitvoerhavens, zelfs districts- en kampongsgewijs moeten worden ingericht; een dergelijke gedragslijn werd en wordt nimmer bij eenigen overheidsmaatregel toegepast. De Regeering handelde dus ongetwijfeld juist door ieder der ingediende bestedingsobjecten in algemeen verband op zijn nut te doen onderzoeken, waardoor werd bereikt, dat de meest nuttige en gewenschte maatregelen, in welk rubbergewest dan ook vallende, het eerst werden genomen.

De bevolking der Westerafdeeling had in de goede rubberjaren wel eenige reserves gevormd. Een groot deel van het verdiende geld was echter besteed. Economisch gesproken was dit niet verwonderlijk. Kapitaalvorming met het oog op verdere voortbrenging was niet noodig. Niemand kan zeggen

dat de bevolking te kort schoot in de uitbreiding van haar „kapitaal-goederen”, speciaal niet op het terrein der rubbercultuur!

De landschappen ter Westkust hadden zich, in de jaren gedurende welke hun onderhoorigen veel geld uit hun rubberbezit konden putten, er weinig op toegelegd reserves te vormen. Ook was van de gedurende die jaren bestaande mogelijkheden betrekkelijk weinig gebruik gemaakt om de openlegging van de Westerafdeeling krachtig ter hand te nemen.

Zooals in hoofdstuk I reeds is medegedeeld had de Lands-overheid ook weinig blijk gegeven een deel van de taak der landschappen op zich te willen nemen. Het was steeds zeer moeilijk gebleken voor de, in verhouding tot den omvang dier taak zeer zwakke, finantieele positie der landschappen door gouvernementsmaatregelen versterking of verlichting te verkrijgen.¹⁰³⁾

In de crisisjaren verslechterde de reeds niet zeer krachtige financieele positie der landschappen zoodanig, dat op allerlei gebied een groote achterstand ontstond. Niet alleen kon aan de openlegging van de Residentie, aan nieuwe werken, hoe genaamd niets worden gedaan, maar ook op het terrein, dat reeds in bewerking of onderhoud was, moest een afbrekende bezuinigingspolitiek worden gevoerd. Ieder jaar werd het moeilijker de belasting der landschapsonderhoorigen te innen; de afkoop van den heerendienstplicht leverde op den duur vrijwel niets meer op. De bevolking der Westerafdeeling raakte geheel door haar reserves (gespaard geld, gouden sieraden enz.) heen, vele der landschappen kwamen aan het einde van de bezuinigingsmogelijkheden en moesten voor een gouvernementsbijdrage worden voorgedragen. Voordat een dergelijke bijdrage werd verstrekt moest wel terdege vaststaan, dat slechts volstrekt onontkoombare uitgaven op de begrooting voorkwamen.

De beteekenis die de, in de tweede helft van 1934 aanvangende, besteding van het bijzonder uitvoerrecht voor de economische ontwikkeling der Westkust heeft gehad is in dit verband van bijzonder gewicht. Reeds is opgemerkt, dat deze

---

¹⁰³⁾ Zie hiervoor p. 39, 42.

grootte beteekenis van den „compensatiemaatregel” niet geacht kan worden veel te hebben bijgedragen tot de wijze waarop de bevolking de heffing van het bijzonder uitvoerrecht accepteerde. Tot de bevolking spraken nog het meest de vermindering (tot enkele dagdiensten) van den heerendienstplicht (de overige dagdiensten werden uit de fondsen van het uitvoerrecht contant afgekocht en in de kassen der betrokken landschappen gestort), en de tegemoetkomingen in de betaling van grondhuren en belastingen. Aan deze „rechtstreeksche tegemoetkomingen aan de bevolking” werd dan ook ± f 3.000.000 besteed.

Met het oog op den achterstand op velerlei gebied waren voorts van grootte waarde de maatregelen op het gebied der volksgezondheid, het onderwijs enz., die ten laste van de fondsen van het bijzonder uitvoerrecht werden genomen. Hieraan werd omstreeks f 450.000 ten koste gelegd.

Daarnaast kunnen nog tal van maatregelen op verschillend terrein — ieder op zichzelf van blijvende waarde — worden genoemd: een onderzoek naar irrigatiemogelijkheden; de financiering van den aanbouw van nieuwe schepen voor het Pontianak-riviervervoer; de reserveering van fondsen voor den aanleg van een waterleiding te Pontianak; voor den bouw van oeverbeschermingen te Ngabang en Sanggau; de vorming van kapitaal ten behoeve van de financiering van het — normaliter ten laste van de bevolking komende — volksonderwijs in de minder welvarende gebieden, en van eventueele toekomstige tekorten van de landschappen.

In het centrum dient hier echter te worden gesteld het complex van maatregelen, dat ten laste van de opbrengst van het bijzonder uitvoerrecht is en zal worden genomen, gericht op de openlegging van de Westerafdeeling van Borneo. Een bedrag ad ± f 7000.000 is of zal worden besteed aan den aanleg van wegen en den bouw van bruggen. Een uiterst belangrijk gedeelte van de taak der landschappen is en wordt op deze wijze sneller en beter volbracht dan met behulp der gewone landschapsmiddelen nu of in toekomst had kunnen geschieden. Bij het in hoofdstuk I opgenomen historisch overzicht omtrent de ontwikkeling der interne communicatiemiddelen zijn de

betreffende maatregelen reeds meer in eigen verband besproken.¹⁰⁴⁾ Hier dient slechts met nadruk te worden gewezen op de omstandigheid, dat deze belangrijke bijdrage tot de ontwikkeling van de Westerafdeeling van Borneo met „rubbergeld” is geleverd.

De beteekenis van de bevolkingsrubbercultuur voor de Westerafdeeling van Borneo gedurende de jaren 1916 t/m. 1937, de periode aansluitende op die, welke in hoofdstuk IV werd behandeld, treedt duidelijk op den voorgrond, wanneer dezelfde cijfergroepen omtrent in- en uitvoer, als in bedoeld hoofdstuk over het daarin behandelde tijdperk zijn geproduceerd, ook thans weer in beschouwing worden genomen.¹⁰⁵⁾

Overzicht van den in- en uitvoer van de Westerafdeeling van Borneo. Die van en naar andere deelen van Ned. Indië is thans eveneens vermeld (alles in duizenden guldens):

Jaar	Handel met het Buitenland		Handel met andere deelen van Ned.-Indië		Totaal	
	invoer	uitvoer	invoer	uitvoer	invoer	uitvoer
1910	5063	8752	—	—	—	—
1915	6194	10624	—	—	—	—
1916	7127	12694	300	4000	7427	16694
1917	9742	13770	450	4500	10192	18270
1918	8913	8133	750	7000	9663	15133
1919	11718	19901	900	9000	12618	28901
1920	11808	20126	1000	8500	12808	28626
1921	10516	17473	1500	5500	11016	22973
1922	9917	20607	2000	2000	11917	22607
1923	12720	29595	4816	3500	17536	33095
1924	14127	31369	4702	4141	18829	35510
1925	22827	73657	6821	5098	29648	78755
1926	24949	53091	7103	6115	32052	59206
1927	22066	49303	7782	7012	29848	56315
1928	20889	39382	6750	3843	27639	43225
1929	19425	37198	6988	3203	26413	40401
1930	14858	28233	6212	2391	21070	30624
1931	9036	15277	4755	2549	13791	17826
1932	6326	9573	3822	2287	10148	11860

¹⁰⁴⁾ Zie hiervoor p. 23.

¹⁰⁵⁾ Zie hiervoor p. 224, 228.

Jaar	Naar het Buitenland		Naar andere deelen van Ned.-Indië		Totaal	
	invoer	uitvoer	invoer	uitvoer	invoer	uitvoer
1933	5382	9636	3729	2278	9111	11914
1934	4871	9744 *)	4140	2366	9011	12110 *)
1935	5052	7715 *)	4196	2413	9248	10128 *)
1936	5712	9580 *)	5105	3526	10817	13106 *)
1937	10152	33854	12422	2804	22574	41658

Samenstelling van de (totale) uitvoercijfers (in duizenden guldens):

Jaar	Totaal	Getah's en dijeloetoeng	Andere boschprod. (behalve cutch)	Klapper en klapperpr.	Andere landb.- exportgewassen dan rubber en copra	Bevolkings- rubber
1917	18270	513	1500	7818	2700	4000
1918	15133	496	900	7803	3000	2600
1919	28901	452	2500	13213	4800	6200
1920	28626	542	2900	16708	3400	4500
1921	22973	194	1000	14956	3200	2100
1922	22607	247	1300	13343	2600	4000
1923	33095	259	2800	15034	3800	10000
1924	35510	447	2000	16282	4400	12500
1925	78755	373	2000	17814	4300	53000
1926	59206	293	2900	18585	3400	32000
1927	56315	338	2400	16521	3400	30000
1928	43225	250	1700	18378	4200	18000
1929	40401	430	2400	14718	3500	17000
1930	30624	158	800	12876	3600	10000
1931	17826	136	350	9639	2300	4500
1932	11860	33	225	6930	2400	1000
1933	11914	111	200	6542	1400	2300
1934	12110 *)	67	325	2968	1900	5600 *)
1935	10128 *)	89	575	3928	1000	3200 *)
1936	13106 *)	197	475	6406	1500	3500 *)
1937	41658	126	325	9532	900	29000

Naar aanleiding van bovenstaande cijfers dient in de eerste plaats te worden opgemerkt, dat de concurrentie in den import- en den exporthandel de opgaven van de waarde der in- en uitgevoerde goederen steeds nader heeft gebracht tot die bedragen, die inderdaad door de bevolking der Westerafdeeling

*) Exclusief het bijzonder uitvoerrecht op bevolkingsrubber.

worden uitgegeven en ontvangen. Ook de registratie op de douanekantoren, waar deze gegevens in eerste instantie verzameld zijn, heeft in den loop der jaren aan nauwkeurigheid gewonnen.

De handelsbalans van de Westerafdeeling vertoont dus na 1915 een aanmerkelijk overschot. De wereldoorlog — die een groot deel van den export tijdelijk naar Java leidt — heeft in 1918 weliswaar een sterk remmenden invloed op den export (gebrek aan scheepsruimte) uitgeoefend, doch ook de import wordt door denzelfden factor beperkt.

De economische constellatie ter Westerafdeeling vereischte ook een ruim overschot. Voor de economische ontwikkeling was dit noodzakelijk. Deze ontwikkeling heeft dan ook gedurende de jaren 1932 t/m. 1935 uiterst weinig voortgang gehad.

Van groote beteekenis is, dat de productie van de bevolking zelf de grondslag van het exportoverschot vormt. Het in de Westerafdeeling belegde Europeesche kapitaal is van weinig belang. De betalingsbalans wordt door de uitgaven, die dergelijke investeringen meebrengen, slechts in geringe mate belast.

Het aantal Chineezen, die na afloop van hun „werk”-periode in de Westerafdeeling met pak en zak vandaar vertrekken en zich naar China of naar Singapore begeven, om zich aldaar te vestigen, is in den loop der jaren sterk afgenomen. Inzonderheid de trek naar China is door de jongste gebeurtenissen aldaar, juist ook in die gebieden, waarvan de meeste Chineezen der Westkust afkomstig zijn, belangrijk verminderd. De bezwaren, die de Chineezen van oudsher tegen de meeste plaatsen der Westerafdeeling als blijvende woonplaats hebben, zijn ook thans evenwel nog slechts gedeeltelijk weggenomen. Steenen huizen bouwen op drogen grond, het aanleggen van constant droge begraafplaatsen, zijn dingen, die op plaatsen als Pontianak niet dan met groote financieele opofferingen kunnen plaats vinden.

Ongetwijfeld is echter het bedrag dat, in de Westerafdeeling verdiend, elders wordt belegd of besteed, bij vroegere perioden vergeleken, belangrijk verminderd.

Gedurende de jaren vóór 1932 (en ook weer in 1937/'38) was de opbrengst van 's Lands middelen ter Westkust zoodanig, dat millioenen 's jaars territoriaal „over” waren, en naar Java moesten worden overgemaakt. Ongetwijfeld is de betalingsbalans hierdoor aanmerkelijk beïnvloed. Dit is, hoewel in mindere mate, eveneens het geval met de zeer groote bedragen, door de Chineesche gemeenschap ter Westkust sedert het uitbreken van het Chineesch-Japansche conflict naar China opgezonden. Dit alles is echter niets anders dan hetgeen in ieder welvarend gebied in Nederlandsch-Indië zal zijn waar te nemen, en neemt niet weg, dat de economische ontwikkeling van de Westkust — van de eigen bevolking van dit gebied — relatief een zeer hoog peil heeft bereikt.

Vergelijking van het uitvoeroverschot per hoofd van de bevolking, in geheel Nederlandsch-Indië en in West-Borneo; bij den uitvoer van West-Borneo over 1934, 1935 en 1936 is thans het bijzonder uitvoerrecht op bevolkingsrubber inbegrepen:

Nederlandsch-Indië.					
Jaar	Uitvoer (millioenen gulden)	Invoer (millioenen gulden)	Overschot (millioenen gulden)	Aantal inwoners ⁽¹⁰⁶⁾ (duizendtallen)	Overschot per hoofd (gulden)
1928	1589,9	1030,2	559,7	58.946	9,50
1929	1487,8	1166,0	321,8	59.830	5,54
1930	1191,5	922,3	269,2	60.727	4,43
1931	818,2	609,9	208,3	61.638	3,38
1932	612,7	409,9	202,8	62.563	3,24
1933	524,9	331,4	193,5	63.501	3,04
1934	549,8	291,6	258,2	64.454	3,00
1935	505,3	277,9	227,4	65.420	3,47
1936	630,7	287,3	343,4	66.402	5,17
1937	1009,8	516,3	493,5	67.398	7,32

West-Borneo.					
Jaar	Uitvoer (millioenen gulden)	Invoer (millioenen gulden)	Overschot (millioenen gulden)	Aantal inwoners (duizendtallen)	Overschot per hoofd (gulden)
1928	43,2	27,6	15,6	786	19,86
1929	40,4	26,4	14,0	794	17,63
1930	30,6	21,1	9,5	802	11,84
1931	17,8	13,8	4,0	810	4,93

¹⁰⁶⁾ Zie Mededeeling no. 156 C. K. S. p. 6.

West-Borneo.

Jaar	Uitvoer (miljoenen gulden)	Invoer (miljoenen gulden)	Overschot (miljoenen gulden)	Aantal inwoners (duizendtallen)	Overschot per hoofd (gulden)
1932	11,9	10,1	1,8	821	2,19
1933	11,9	9,1	2,8	832	3,37
1934	14,1	9,0	5,1	843	6,05
1935	16,2	9,2	7,0	855	8,18
1936	27,0	10,8	16,2	867	18,68
1937	41,7	22,6	19,1	880	21,70

Het uitvoeroverschot per hoofd van West-Borneo blijkt, in algemeen verband gezien, relatief zeer groot te zijn. Slechts in 1932 was het lager dan het algemeene cijfer, waarin het eenzijdige karakter (handelslandbouwgebied) van West-Borneo uitkomt. Deze Residentie is de meeste andere gebieden ver vóór, vooral wanneer in aanmerking wordt genomen, dat elders een hoog percentage van het hoofdelijk overschot in werkelijkheid niet in handen van de bevolking komt, doch moet worden aangewend om de aan de werkzaamheid van het Europeesche kapitaal verbonden kosten (kapitaalrente en ondernemerswinst) te dekken.

Hierboven is reeds eenigermate — bij de bespreking van de positie, die de bevolkingsrubbercultuur in het economisch leven inneemt — geschetst, hoe de welvaartsmiddelen der bevolking welhaast alle aan de binnendringende rubbercultuur een deel van de voordien ingenomen plaats moesten afstaan of wel, dat de verdere uitbreiding van dergelijke welvaartsmiddelen onder invloed der rubbercultuur werd stilgelegd. Vooral was dit het geval in en kort na 1925. Dit is aan de waardebedragen der exportproducten echter nauwelijks te zien, aangezien de prijzen der producten in en kort na genoemd jaar veelal stijgende zijn. De — in hoofdstuk III genoemde — uitgevoerde hoeveelheden der verschillende producten, die in de eerste plaats de activiteit der bevolking aangeven, blijken echter, onder invloed der rubber-invasie, te dalen. De na 1926 dalende rubberprijzen, bij geene of minder snelle vermindering van de prijzen van de overige producten, veroorzaken aanvankelijk, dat de activiteit van de bevolking op

het terrein der overige middelen van bestaan zich hersteld of weer gaat toenemen. Wanneer dit echter na 1930 al minder succes oplevert, volgt een geleidelijke terugkeer tot de rubbercultuur, hoewel nu de structuur der rubberproductie aanmerkelijk anders moet worden ingericht, dan te voren het geval geweest is. In de jaren na 1933 dringt de rubbercultuur zich meer dan ooit in het economisch milieu ter Westkust in. De invoering van de individueele restrictie in de Westerafdeeling, met de daaraan verbonden gevolgen, beteekende dan ook voor het geheele gebied, voorzoover dit niet rechtstreeks bij de reeds eenigermate herstellende klappercultuur was betrokken, een plotselinge uitkomst uit alle economische moeilijkheden. Het ligt voor de hand, dat het hierboven opgenomen opbrengstbedrag van de uitgevoerde rubber ad f 29.000.000 wel als buitengewoon hoog moet worden aangemerkt. Het is ook niet aannemelijk, dat een dergelijk cijfer spoedig opnieuw zal kunnen worden bereikt. Voor een regelmatige economische ontwikkeling van de Westerafdeeling is een opbrengstcijfer ad 14 à 18 millioen, dat zeker niet als abnormaal hoog behoeft te worden beschouwd, echter reeds van zeer positieve beteekenis.

Bij de verdeling van de uitvoercijfers over de verschillende producten en groepen van producten treft de toenemende eenzijdige oriëntering van het economisch leven ter Westkust naar de klapper- en de rubbercultuur (met behoud uiteraard van een groot deel van den voedsellandbouw). De waarde van den huidigen export van boschproducten is nauwelijks te vergelijken met hetgeen de statistieken over de laatste jaren der vorige en het begin dezer eeuw hieromtrent te zien geven. Wel bestaat de mogelijkheid, dat enkele boschbijproducten zich onder verbeterde omstandigheden eenigszins zullen herstellen. Doch de regelmatige stijging, die de exploitatie van dit welvaartsmiddel te voren vertoonde — verband houdende met de belangrijke positie die het innam — is blijkbaar voorgoed tot staan gebracht. De positie van het handelsgewas peper is vooral gedurende de laatste jaren steeds verzwakt. Ongetwijfeld zouden nog veel meer pepertelers tot

een andere cultuur zijn overgegaan indien de klapperteelt in de betreffende gebieden mogelijk, of rubberaanplant geoorloofd was.

Feitelijk heeft — naar boven reeds is aangeteekend — geen enkel middel van bestaan, behalve de klappercultuur, zich geheel kunnen handhaven. De factoren, die de opkomst van de bevolkingsrubbercultuur bevorderden, waren van zulk een gewicht, dat het nieuwe welvaartsmiddel niet alleen een open plaats ging vervullen, maar ook als vervanger optrad.

Uit dit laatste mag niet de conclusie worden getrokken, dat een noodzakelijke voorwaarde voor den groei van het rubberareaal ter Westerafdeeling werd gevormd door de omstandigheid, dat een deel der bevolking haar vroegere bestaansmiddelen losliet.

Ongetwijfeld had de rubbercultuur een even grooten omvang kunnen bereiken *naast* de oorspronkelijke welvaartsmiddelen, althans voorzover de arbeidskracht voor de bevolking hier de beslissende factor zou vormen. Zoo legde in de jaren na 1925 een groot aantal Chineezers (Mempawah, Singkawang) rubbertuinen aan, zonder hun klappertuinen te verwaarloozen. De voor de hand liggende reden daarvan was het feit, dat die klapperaanplantingen de concurrentie met de rubber toen gemakkelijk konden volhouden. Nergens zouden sago- of rotanaanplantingen voor rubber hebben moeten plaatsmaken, wanneer de opbrengst op één lijn met die van rubbertuinen had kunnen worden gesteld. Dat voor de rubbercultuur geen ongebruikte grond meer beschikbaar zou zijn geweest is moeilijk vol te houden. Nadat de rubbertuinen in het noordelijk gedeelte van de Residentie in productie kwamen, daalde de klapperoogst aldaar niet. Zoo had ook de pepercultuur gehandhaafd kunnen blijven, indien de resultaten dezer cultuur, in verhouding tot de moeite, die zij vergde, een vergelijking met de rubbercultuur hadden kunnen doorstaan.

De Maleische bevolking had zonder twijfel, wat haar arbeidskracht betreft, den voedsellandbouw kunnen handhaven. Nergens ter Westkust, ook niet ten tijde der hoogste rubberproductie, moest zoo hard worden gewerkt, dat

de verzorging van den voedselaanplant er bij inschoot. „Ongerustheid” over een „arbeidsvraagstuk” in verband met het *technische* vermogen van de bevolkingsrubbercultuur, in de rubberboom jaren nog wel eens getoond, was dan ook geheel misplaatst.

Eind 1938 bedroeg het aantal tuinbezitters ter Westkust 108226: 30 Europeanen, 33 Japanners, 10952 Chineezzen, 97098 Inlanders en 113 „Andere vreemde Oosterlingen”. Zouden deze *gemiddeld per hoofd per dag* 3 kg droge rubber produceeren of doen produceeren, hetgeen zeker niet te veel zou zijn, en dit gedurende 200 dagen 's jaars, dan zou reeds een ongekend groot deel van de potentie worden gemobiliseerd ($\pm$ 60.000 tons).

In werkelijkheid is het aantal personen, dat in de rubbercultuur „werkzaam” is, veel grooter. Het overgrootste deel van deze menschen levert aan deze cultuur echter slechts een fractie van hun werkelijken arbeidstijd.

Er is zeker geen reden om aan te nemen, dat de potentie van het rubberareaal der Westerafdeeling, bij het huidige tapbare oppervlak, door de aanwezige arbeidskrachten wordt beperkt.

De relatief hooge uitvoer van 1937 kon dan ook gemakkelijk bijeen worden gebracht. De ruim 40.000 tons zijn echter nog verre van het hierboven genoemde quantum.

Het huidige quotumaandeel van de Westerafdeeling, hetwelk dus theoretisch ongeveer met de potentie zou moeten samenvallen (met de werkelijke „standaardproductie” derhalve) bedraagt minder dan 60.000 tons. Deze „verdragspotentie”, die tenslotte, met het oog op de beëindiging van de restrictie, met de werkelijke capaciteit zal moeten samenvallen, bedraagt 21.09 % van 150.000 tons + 16.03 % van 168.570 tons, aangezien het totale bevolkingsquotum-1939 op 318.570 tons gesteld is. De aldus berekende hoeveelheid bedraagt slechts 58.657 tons, terwijl de werkelijke potentie ongetwijfeld boven de 70.000 tons ligt.

De rijst invoer in de Westerafdeeling van Borneo is na 1915 sterk toegenomen, echter niet meer dan evenredig met de toeneming van het geldinkomen van de bevolking uit de handelsgewassen.

Overzicht van den rijst invoer in de Westerafdeeling van Borneo van 1916 t/m 1937; hoeveelheden in tons van duizend kilogram, waardebedragen in duizenden guldens. De uitvoer van Sambas is van het totaal afgetrokken:

Jaar	Uit het Buitenland		Uit Java		Totaal	
	hoev.	waarde	hoev.	waarde	hoev.	waarde
1916	28905	2602	—	—	28905	2602
1917	36091	4329	—	—	36091	4329
1918	34137	2974	36	5	34173	2979
1919	8616	1639	801	312	4417	1951
1920	6120	2212	115	78	6235	2290
1921	6940	1016	320	164	7260	1180
1922	9315	1109	17	3	9332	1112
1923	16505	1980	74	12	16579	1992
1924	20159	3016	121	24	20280	3040
1925	28202	4090	831	136	29033	4226
1926	29285	4827	123	19	29408	4846
1927	36854	5122	916	148	37770	5370
1928	38763	5287	761	116	39524	5403
1929	33887	4702	527	87	34414	4789
1930	31757	4457	506	72	32363	4529
1931	25087	2282	107	12	25194	2294
1932	23864	2024	522	35	24386	2059
1933	20565	1066	5542	304	26107	1370
1934	18485	652	8175	439	26660	1091
1935	30459	1404	417	27	30676	1431
1936	31242	1550	7187	507	38429	2057
1937	16161	1008	25479	1928	41640	2936

Bovenstaande cijfers hadden gevoelig kunnen worden voorbijgegaan, indien gedurende den laatsten tijd zich niet de vraag had voorgedaan, hoe de Westerafdeeling, welke Residentie dus wel zeer van den aanvoer van rijst uit het Buitenland of van Java afhankelijk is geworden, voor voedseltekorten te beveiligen. De daartoe strekkende maatregelen zouden dan niet worden genomen op grond van economische motieven, doch in verband met het gevaar, dat de toevoer tengevolge van den huidigen oorlogstoestand zou kunnen worden afgesneden.

Een der voornaamste voorzieningen, die met het oog op een dergelijke ontwikkeling van den toestand zou kunnen worden getroffen, is het opvoeren op korten termijn van de rijst-

productie in de Westerafdeeling. De „Teeltdwang-ordonnantie 1939” verleent de Regeering bereids de bevoegdheid om zoo noodig in den landbouw, ook ter Westerafdeeling, dwingend in te grijpen.

Blijkens den inhoud van bedoelde ordonnantie en de memorie van toelichting¹⁰⁷⁾ is de bedoeling slechts onbeplante gronden met voedselgewassen te doen bebouwen, en den voedselverbouw slechts dan in met overjarige gewassen beplante tuinen te vorderen, wanneer deze een tusschencultuur zonder aanmerkelijke schade kunnen verdragen.

In hoeverre op deze wijze het rijsttekort op korten termijn zou kunnen worden teruggebracht zal slechts de ervaring kunnen uitwijzen. De met klappers beplante strook langs de kust, die voor het overgrootste deel regelmatig door zeewater wordt overstroomd, kan hier geheel buiten beschouwing worden gelaten. In Sambas en Pontianak, zoomede in de Chineesche districten, zal echter heel wat met bevordering van den rijstbouw op moerasladangs en sawahs kunnen worden bereikt. Ook zal het betrekkelijk eenvoudig blijken den rijstaanplant op de bosch- en moerasladangs in het binnenland te doen uitbreiden.

Van veel grooter directe beteekenis ten opzichte van de activiteit van de bevolking op het terrein van den voedsellandbouw dan overheidsbemoeienis, als omschreven in de Teeltdwang-ordonnantie, zou een belangrijke *verhooging* van den *rijstprijs* zijn.

---

¹⁰⁷⁾ 109.

LITERATUUROPGAVE:

(Chronologisch).

1. *Ficus elastica*, Tijdschr. Land- en Tuinbouw en Boschcultuur 1887—'88 p. 439.
2. Caoutchouc, getah-pertja en balata, A. Slingervoet Ramondt (2e druk), Haarlem 1907.
3. Tropisch-Koloniale staathuishoudkunde. Het probleem. J. H. Boeke, academisch proefschrift, Amsterdam 1910.
4. De rubbercultuur in het algemeen en de rubbermarkt van 1911—1921, met 2 aanvullingen (1922—'23 en 1923—'25), uitgegeven door den Dienst der Belastingen in Nederlandsch-Indië.
5. De opkomst en de beteekenis van de rubber- en getah-pertja-productie en -handel in Nederlandsch Oost-Indië, H. Blink, Tijdschr. Econ. Geogr. 1916 p. 196.
6. Het rubberuitvoerverbod in Nederlandsch-Indië, A. G. N. Swart, Econ. Stat. Ber. 1919 p. 183.
7. Verslag eener Spoorwegverkenning enz. (1919), J. C. F. van Sandick en V. J. van Marle, deel II p. 165, 177.
8. De Heveacultuur op de Westkust van Borneo, Th. A. de Neve, Ind. Mercuur 1919 p. 153.
9. Artikel over de rubbercultuur van West-Borneo, „Argus”, Ned.-Ind. rubbertijdschr. 1919 p. 38.
10. Rubber restriction in the Netherlands East Indies, Holland and her Colonies, July 1922 p. 13.
11. De Nederlandsch-Indische rubberpolitiek door Engelschen bril gezien, Ned.-Ind. Rubbertijdschr. 1922—'23 p. 105.
12. De rubbercultuur in Borneo, W. Dibbetz, Alg. Landb. Weekbl. 1923—'24 p. 590.
13. Rede van A. A. L. Rutgers, Mededeelingen van het Ned.-Ind. Landb. Synd. 1924 (16).
14. De Inlandsche bevolkingsrubber en de beperking, Ned.-Ind. Rubber- en Theetijdschr. 1924 no. 12, p. 373.
15. De Inlandsche rubbercultuur, als voren p. 377.
16. De bevolkingsrubbercultuur (J. Sibinga-Mulder, J. N. Burger), Ned.-Ind. Rubber- en Theetijdschr. 1924 no. 14 p. 443.
17. De Inlandsche rubber (van Gelderen?), De Taak, 10 April 1924.
18. Inlandsche rubber in Ned.-West-Borneo, Alg. Landb. Weekbl. 1924—'25 p. 637.
19. Djambi, de rubber en de Djambiër, J. J. Mendelaar, Kol. studiën 1925 II p. 325, 361.
20. De inlandsche rubbercultuur en Djambi. Eer een vloek dan een zegen, J. Vogler, Bat. Nieuwsblad 20 en 22 Dec. 1924, Ind. Gids 1925 I p. 255.
21. Rubber in Nederlandsch-Indië, Med. C. K. S. no. 21, 1925, B: Inlandsche rubber.

22. Rede van A. A. L. Rutgers, verslag in Ind. Mercur van 27 Nov. 1925.
23. De bevolkingsrubbercultuur in Nederlandsch-Indië:
- I. Djambi, Dr. N. R. Pekelharing, Weltevreden 1925.
  - II. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, A. Luytjes, Weltevreden 1925.
  - III. Westerafdeeling van Borneo, H. Loos en D. van Beusichem, Weltevreden 1925.
  - IV. Palembang, C. N. Warren en B. van Staalduinen, Weltevreden 1925.
  - V. Tapanoei en Sumatra's Westkust, Carlton P. Brook en H. W. J. Doffegnies, zoomede C. G. Slotemaker, Weltevreden 1926.
  - VI. Riouw en Onderhoorigheden, Oostkust van Sumatra en Atjeh en Onderhoorigheden, samengevat door C. G. Slotemaker, Weltevreden 1926.
  - VII. Eindrapport, A. Luytjes, Weltevreden 1927.
24. De bevolkingsrubbercultuur in de afdeeling Oeloe Soengei, M. T. Velsing, Kol. Studiën 1925 I p. 229.
25. Gummi in Niederländisch Indiën, L. Ph. Le Cosquino de Bussy, Overzicht van de Amsterdamsche Bank. Jan. 1926 no. 6.
26. Innerlijke kwaliteit van herbereide rubber, W. Spoon, Ind. Mercur 7 Juli 1926.
27. Voorlezingen over Tropisch-Koloniale Staathuishoudkunde, J. van Gelderen, Haarlem 1927.
28. Bevolkingsrubber en restrictie, Algemeen Landb. Weekbl. 2e halfj. 1927, p. 380, 427 (van Vuuren, Poortman, Nolst Trenité).
29. a. (Eerste) berichtgeving omtrent de bevolkingsrubbercultuur in het eerste halfjaar van 1927, de afdeeling Landbouweconomie van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, Korte Berichten voor Landbouw, Nijverheid en Handel, 25 Dec. 1927 p. 431.
- b. Idem 2e, eerste halfjaar 1928, Korte Ber. 7 Sept. 1928 no. 36.
  - c. Idem 3e, Juni 1929, A. Luytjes en G. C. W. Chr. Tergast, Korte Ber. 19 Juli 1929 no. 29.
  - d. Idem 4e, Korte Ber. 4 April 1930 no. 14.
  - e. Idem 5e, eerste halfjaar 1930, Korte Ber. 31 Oct. 1930 no. 44.
  - f. Idem 6e, tweede halfjaar 1930, Korte Ber. 10 April 1931 no. 15.
  - g. Idem 7e, eerste halfjaar 1931, Korte Ber. 18 Sept. 1931 no. 38.
  - h. Idem 8e, derde kwartaal 1931, Korte Ber. 11 Dec. 1931 no. 50.
  - i. Idem 9e, vierde kwartaal 1931, Korte Ber. 26 Febr. 1932 no. 8.
  - j. Idem 10e, eerste kwartaal 1932, Korte Ber. 27 Mei 1932 no. 21.
  - k. Idem 11e, tweede kwartaal 1932, Econ. Weekbl. 2 Sept. 1932 no. 9.
  - l. Idem 12e, derde kwartaal 1932, Econ. Weekbl. 2 Dec. 1932 No. 22.
  - m. Idem 13e, vierde kwartaal 1932, Econ. Weekbl. 10 Maart 1933 no. 36.
  - n. Idem 14e, eerste kwartaal 1933, Econ. Weekbl. 2 Juni 1933 no. 48.
  - o. Idem 15e, tweede kwartaal 1933, Econ. Weekbl. 15 Sept. 1933 no. 11.
  - p. Idem 16e, derde kwartaal 1933, Econ. Weekbl. 24 Nov. 1933 no. 21.

- q. Idem 17e, vierde kwartaal 1933, Econ. Weekbl. 2 Maart 1934 no. 9.
- r. Idem 18e, eerste kwartaal 1934, Econ. Weekbl. 8 Juni 1934 no. 23.
- s. Idem 19e, tweede kwartaal 1934, Econ. Weekbl. 1934 p. 1469.
- t. Idem 20e, derde kwartaal 1934, Econ. Weekbl. 1934 p. 1876.
- u. Idem 21e, vierde kwartaal 1934, Econ. Weekbl. 1935, p. 469.
- v. Idem 22e, eerste kwartaal 1935, Econ. Weekbl. 1935 p. 960.
- w. Idem 23e, tweede kwartaal 1935, Econ. Weekbl. 1935 p. 1556.
- x. Idem 24e, derde kwartaal 1935, Econ. Weekbl. 1935 p. 1887.
- y. Idem 25e, vierde kwartaal 1935, Econ. Weekbl. 1936 p. 656.
- z. Idem 26e, eerste kwartaal 1936, Econ. Weekbl. 1936 p. 1141.
- aa. Idem 27e, tweede kwartaal 1936, Econ. Weekbl. 1936 p. 1557.
- bb. Idem 28e, derde kwartaal 1936, Econ. Weekbl. 1936 p. 2288.
- cc. Idem 29e, vierde kwartaal 1936, Econ. Weekbl. 1937 p. 752.
- dd. Berichtgeving bevolkingsrubbercultuur over het eerste kwartaal 1937, Econ. Weekbl. 11 Juni 1937.
- ee. Idem tweede kwartaal 1937, Econ. Weekbl. 17 September 1937.
- ff. Idem tweede halfjaar 1937, Econ. Weekbl. 8 April 1938.
- gg. Idem eerste halfjaar 1938, Econ. Weekbl. 30 September 1938.
- hh. Idem tweede halfjaar 1938, Econ. Weekbl. 31 Maart 1939.
30. De Inlandsche rubbercultuur in West-Borneo, E. H. StuuT, Landbouw 1927/'28 p. 220.
31. De Heveaboom in de Amazone-vallei, F. W. O., De Bergcultures 7 Januari 1928.
32. Aanleiding en ontstaan van het eerste Stevenson-Schema, In- en uitvoer 12 Maart 1928 p. 204, vide ook In- en uitvoer 10 April 1928.
33. Het rubbervraagstuk, G. A. Ph. Weijer, Ind. Mercur 18 Dec. 1929.
34. Dualistische economie, inaugureele oratie, J. H. Boeke, Leiden 15 Januari 1930.
35. Bevolkingsrubber en Coöperatie, G. C. W. Chr. Tergast, Landbouw 1930 no. 2.
36. De beperking in de rubbercultuur, Econ. Stat. Ber. 1930 p. 189.
37. Verslag van een onderhoud met Resident J. C. Larive, Locomotief 22 Maart 1930.
38. Overzicht betreffende de positie van de rubber op de wereldmarkt en maatregelen, welke ter verbetering daarvan kunnen overwogen worden, J. H. Marinus, Buitenzorg 1930.
39. Redt de rubbercultuur! Van der Elst & Co., Bandoeng 1930.
40. Governmental control of crude rubber; the Stevenson plan, Charles R. Wittlesey (1930), Princeton 1931.
41. De crisis in de rubbercultuur, G. A. Ph. Weijer, Ec. Stat. Ber. 1930 p. 824, 846.
42. Pioniersarbeid op de Buitenbezittingen, Th. A. de Neve (1930?).
43. Enkele opmerkingen over de herbereiding van bevolkingsrubber in Ned.-Indië en Singapore, W. Spoon, De Bergcultures 1931 p. 365.

44. De bereiding van bevolkingsrubber, G. C. W. Chr. Tergast, Korte Meded. Afd. Landb. 1931 No. 14.
45. Nederlandsch-Indië in de wereldcrisis, E. P. Wellenstein, in no. 19 van de publicaties der Ver. voor Studie van Kol. Maatsch. vraagstukken.
46. Rapport van het „Werkcomité” voor het rubbervraagstuk, 1931.
47. Onze rubbercultuur kan en moet gered worden, H. H. Reijers, 1931.
48. Beschouwingen over den invloed der Mei-restrictie, W. Snoep, Archief Rubbercultuur 15e jaarg. 1931 p. 225.
49. The World's struggle with rubber, James Cooper Lawrence, Minneapolis, September 1931.
50. Artikel van F. van der Schaaf over een nieuw restrictieplan, Deli-Courant 26 Sept. 1931.
51. Rubberrestrictie en Inlandsche rubber, „Pax”, De Stuw 1 Oct. 1931.
52. Artikel omtrent het aanpassingsvermogen der ondernemingen, extra-nummer Econ. Weekbl. 1932 p. 63.
53. Fords groote plantage in het Amazone-gebied, India rubber world 1 Febr. 1932.
54. Kort overzicht der rubberonderhandelingen, G. C. W. Chr. Tergast, Landbouw 1932 p. 35.
55. Artikelenreeks van J. F. Haccou in Econ. Stat. Berichten:
  - a. De structuur van de bevolkingsrubber in Nederlandsch-Indië, 1932 p. 993. Critiek van W. H. de Jong, 1933 p. 300. Naschrift van J. F. Haccou p. 305.
  - b. De ontwikkeling der bevolkingsrubber in Nederlandsch-Indië, 1933 p. 44.
  - c. De impasse voor de rubber, 1934 p. 346.
  - d. Aanteekeningen bij het rubberrestrictieplan, 1934 p. 409.
  - e. Rubberrestrictie 1934 p. 439.
  - f. De rubberregeling in Ned.-Indië, 1934 p. 484, 552.
  - g. De rubberrestrictie 1934 p. 809.
  - h. Nogmaals de rubberregeling, 1934 p. 846.
  - i. De bevolkingsrubber en de individueele restrictie, 1935 p. 382.
  - j. De vaststelling der standaardproducties der ondernemingen, 1935 p. 442.
  - k. De bevolkingsrubber en het uitvoerrecht, 1935 p. 510.
    - l. De rubberpositie na een jaar restrictie, 1935 p. 713.
  - m. De Indische Regeering en de rubberpuzzle, 1935 p. 891.
  - n. Het uitvoerrecht op de bevolkingsrubber als stimulans voor den uitvoer, 1935 p. 1004.
  - o. Streven naar oplossing van rubbermoeilijkheden, 1935 p. 1112.
  - p. Bevolkingsrubber en uitvoerrecht, 1936 p. 203.
  - q. Merkwaaardige gevolgen van overheidsingrijpen, 1936 p. 554.
  - r. De individueele restrictie voor de bevolkingsrubber, 1937 p. 99.
  - s. Synthetische rubber, 1937 p. 350.

- t. De Ned.-Indische bevolkingsrubber in cijfers, 1937 p. 451.
  - u. Rubberrestrictie en speculatie, 1937 p. 538.
  - v. De Nederlandsch-Indische bevolkingsrubber, 1937 p. 612.
  - w. Principieele beoordeeling van de rubberrestrictie, 1937 p. 823.
  - x. Het resultaat der rubberrestrictie, 1937 p. 823.
  - y. De verscherping der rubberrestrictie, 1938 p. 78.
  - z. De verlenging van de rubberrestrictie, 1938, p. 157.
  - aa. Tragedie eener restrictie, 1938 p. 250.
  - bb. De prijsvorming onder de individueele restrictie bij de bevolkingsrubber, 1938 p. 413.
  - cc. Een triest record. Rubberrestrictie 55 pct., 1938 p. 430.
  - dd. De beteekenis van de vorming van een bufferpool voor rubber, 1938 p. 508.
  - ee. Besluit Rubbercomité inzake restrictie, 1938 p. 892.
  - ff. De interne regeling der rubberrestrictie, 1938 p. 848, 900.
56. De herbereiding van de bevolkingsrubber, G. C. W. Chr. Tergast, Landbouw 1932 no. 11.
  57. Rubber, G. A. Ph. Weijer, De Economist 1932 p. 97—125. Vide ook: Rubber, in Index VI no. 71 (November 1931).
  58. Telling der rubberboomen in Palembang, G. C. W. Chr. Tergast, Econ. Weekbl. 1932 p. 769.
  59. De Indische Regeering en het vraagstuk der rubberrestrictie, G. C. W. Chr. Tergast, De Bergcultures 11 Febr. 1933 no. 6.
  60. Het restrictieplan der H.V.A., Ind. Mercur 1933 p. 325.
  61. De rubberrestrictie; onderhoud met den aftredenden Directeur van Landbouw enz. (Bernard) Ind. Mercur 1933 no. 31.
  62. The beginnings of rubber culture, O. F. Cook, India Rubber Journal, 22 April 1933 p. 11, 29 April 1933 p. 13.
  63. De rubberrestrictie, Ind. Mercur 1934 no. 3.
  64. Rubber, de nieuwe kurk voor Indië? De Rijkseenheid, 4 April 1934 no. 27.
  65. Restrictie en synthese, J. Rubinfeld, Ec. Stat. Ber. 1934 p. 450.
  66. Aneta-bericht (toegelicht) omtrent het te Londen bereikte accordo inzake een rubberrestrictie, Alg. Landb. Weekbl. 1934 no. 45.
  67. Rubberrestrictie, Handelsberichten 10 Mei 1934.
  68. Het Regeeringspleidooi voor de Rubberrestrictie, Alg. Landb. Weekbl. 1934 no. 47.
  69. Volksraadsstukken omtrent de restrictiewetgeving 1934, zittingsjaar 1933—'34, onderwerp 169, stukken 1—23.
  70. De voornaamste bepalingen der a.s. rubberrestrictieregeling, Econ. Weekbl. 1934 p. 813.
  71. De internationale overeenkomst en de wettelijke maatregelen hier te lande inzake rubberrestrictie, A. Luytjes, Econ. Weekbl. 1934 p. 940.

72. Toepassing van het bijzondere uitvoerrecht op bevolkingsrubber, Econ. Weekbl. 1934 no. 25.
73. Verslag van de rede van den Directeur B. B. ter gelegenheid van de installatie der centrale commissie van advies inzake de bevolkingsrubberrestrictie in de Buitengewesten, Alg. Landb. Weekbl. 20 Oct. 1934 no. 16.
74. Bevolkingsrubber en heerendiensten, Alg. Landb. Weekbl. 23 Juni 1934 no. 52.
75. De rubberrestrictie (brief uit Pontianak), Ind. Mercur 11 Juli 1934 no. 28.
76. Protest van Th. A. de Neve tegen het bijzonder uitvoerrecht, Alg. Landb. Weekbl. 22 Sept. 1934 no. 12, vide ook zijn „Aan de Ned.-Indische Regeering” in Alg. Landb. Weekbl. 28 Juli 1934 no. 4 enz. (de nos. 5, 6, 7, 8, 9 en 10).
77. De rubberrestrictie, J. E. Zurowetz, Alg. Landb. Weekbl. 27 Oct. 1934 no. 17.
78. Rubberrestrictie ad infinitum, J. E. Zurowetz, Alg. Landb. Weekbl. 17 Nov. 1934 no. 20 (vide ook no. 21).
79. De regeling der rubberrestrictie in Malakka, Econ. Weekbl. 7 Sept. 1934 p. 1436; idem Britsch-Indië, Ceylon, Serawak en Britsch-Noord-Borneo, p. 1475.
80. Verslag van een onderhoud met den Assistent-Resident van Brakel, Alg. Landb. Weekbl. 13 Oct. 1934 no. 15.
81. De rubberrestrictie in Indië, Ind. Mercur 1934 no. 42 (verslag der eerste vergadering van de centrale commissie van advies inzake de bevolkingsrubberrestrictie).
82. Die Gegenwärtige Wirtschaftslage in Niederländisch Indiën, G. A. Ph. Weijer, Finanzwirtschaftl. Uebersicht Amst. Bank no. 45, 1935.
83. De rubberrestrictie, Ind. Mercur 20 Febr. 1935 no. 8.
84. De Regeeringsrubberverklaring, Alg. Landb. Weekbl. 23 Febr. 1935 no. 34.
85. The rubber plantation industry. A survey, J. G. Hay, The Asiatic Review 1935 p. 565.
86. Rubber regulation and the Malayan plantation industry, Lewis-Holt, 1935 (U. S. Department of Commerce).
87. De werking van de individueele rubberrestrictie in de Residentie Banka en onderhoorigheden, Mann, Kol. Tijdschr. 1935 p. 434.
88. Verslag van een onderhoud met H. Colijn inzake de houding van de Indische Regeering tegenover haar internationale verplichtingen op ruggengebied, India Rubber Journal, 14 Sept. 1935.
89. Het bijzonder uitvoerrecht, In- en uitvoer 19 Nov. 1935.
90. Uit de West-Borneo rubber, Alg. Landb. Weekbl. 23 Nov. 1935.
91. Artikel over de rubberrestrictie ter Westerafdeeling, Th. A. de Neve, Ind. Mercur 4 Dec. 1935 no. 49.

92. Artikel over de rubberrestrictie in de Buitengewesten, *De Bergcultures* 1936 p. 163.
93. De vooruitzichten der rubbercultuur voor de komende 10 jaar niet ongunstig, *Ind. Cultures*, April 1936 p. 176.
94. Het bevolkingsrubberfonds, *Ind. Mercur* 1936 no. 35.
95. Bevolkingsrubber, vide „Kroniek” in *Kol. Tijdschr.* 1936 p. 642.
96. De groei van de rubbercultuur in Nederlandsch-Indië, *Jhr. W. J. de Jonge, Org. Ned. Ind. Plantersbond* 20 Maart 1937 p. 6189.
97. Artikel over de instelling van een commissie ter bestudeering van de werking van het stelsel der individueele restrictie van bevolkingsrubber in de Buitengewesten, *Ind. Mercur* 31 Maart 1937 no. 13.
98. Over de kwaliteit van bevolkingsrubber en de daarop betrekking hebbende maatregelen van overheidswege, in verband gebracht met de marktprijzen, *F. van Gogh, Landbouw Juli/Aug.* 1937 p. 421.
99. De uitvoering der rubberrestrictie in de eerste 4 maanden van 1937, *A. Luytjes, Econ. Weekbl.* 4 Juni 1937 p. 1201.
100. De invloed van de rubberrestrictie op de bevolking van Ned.-Indië, *A. Luytjes, Econ. Stat. Ber.* 1937 p. 709.
101. Het ontstaan en de groei van de ondernemings- en bevolkingsrubbercultuur in Nederlandsch-Indië, *F. van Gogh, Econ. Weekbl.* 1938 p. 125.
102. Over de rubberrestrictie, *L. Margadant, Kol. Tijdschr.* 1938 p. 496.
103. Parallellen, *Jhr. B. C. C. M. M. van Suchtelen, Kol. Tijdschr.* 1938 p. 575.
104. Het artikel Parallellen van *Jhr. B. C. C. M. M. van Suchtelen, G. Gonggrijp en J. W. Meijer Ranneft, Kol. Tijdschr.* 1938 p. 686.
105. Welvaartszorg in Nederlandsch-Indië, *G. A. Ph. Weijer, inaugureele oratie, Utrecht* 26 September 1938.
106. Rubberrestrictie, Bericht no. 67 van den ondernemersraad voor Ned.-Indië (1939) p. 23.
107. De Volksraadstukken omtrent de restrictiewetgeving (de verlenging der internationale overeenkomst), zittingsjaar 1938—1939, onderwerp 75, stukken 1—13.
108. De openlegging van Borneo, *B. J. Haga, Rotary-Indië, Mei* 1939 p. 162.
109. Volksraadstukken omtrent de Teeltdwangordonnantie 1939, zittingsjaar 1939—1940, onderwerp 60, stukken 1—3; versl. 48e verg. (8 Sept. 1939) p. 1314—1327.

SLOTSOM.

Uit hetgeen het economisch leven ter Westerafdeeling van Borneo in de voorafgaande jaren richting had gegeven, werd in het begin van de 19e eeuw afgeleid, dat de ontwikkeling van dit gebied zich zou baseeren op den rijkdom aan mineralogische voortbrengselen, boschproducten en boschbijproducten.

De exploitatie van de mineralogische voortbrengselen heeft niet aan de verwachtingen beantwoord. Dit welvaartsmiddel geraakte langzamerhand geheel op den achtergrond.

De boschproducten en boschbijproducten verkregen inderdaad een groote beteekenis. Tot in het begin van de 20e eeuw toe vormde de inzameling van deze producten de hoofdbron van geldinkomen van de bevolking van het binnenland.

De ervaringen, die in den loop der 19e eeuw op landbouwgebied werden opgedaan, waren in het algemeen ongunstig. Gewassen, die op Java en Sumatra met succes werden verbouwd, konden op West-Borneo blijkbaar niet worden geteeld. Het Europeesche kapitaal, dat krachtige pogingen aanwendde om in West-Borneo landbouwondernemingen te stichten, werd afgeschrikt door een aaneenschakeling van mislukkingen. In de 20e eeuw bleef de investering van Europeesch kapitaal in de Westerafdeeling ook zeer beperkt.

In den landbouw kwam het verder dus in hoofdzaak aan op het eigen initiatief van de bevolking.

West-Borneo had in den loop der jaren een zeer samengestelde bevolking gekregen: Dajaks in het binnenland, Maleiers aan de kust en langs de groote rivieren, Boegineezen in Pontianak en Mempawah, Chineezzen in bepaalde districten van de landschappen Sambas, Mempawah en Pontianak.

Het Nederlandsch-Indische Gouvernement had een enorme taak te verrichten gehad, alvorens in dit gebied een zoodanige

orde was geschapen, dat van een ontwikkeling sprake kon zijn. Helaas was een der gevolgen van de door het Gouvernement genomen maatregelen, dat een, uit economisch oogpunt zeer belangrijk deel van West-Borneo, n.l. het Chineesche gebied, tientallen jaren in ontwikkeling werd teruggebracht. Dezelfde maatregelen veroorzaakten evenwel, dat de verspreiding van de Chineezzen over de geheele Residentie werd verhaast.

Het doordringen van den Chinees tot in alle uithoeken van de Westerafdeeling bleek van grooten invloed op de activiteit van de bevolking op het terrein van boschproducten en boschbijproducten. De Chinees bracht den Dajak, veel meer dan te voren had plaats gehad, in aanraking met importgoederen en zette hem daardoor aan tot verzamelen van ruilartikelen.

De bevolking zette, ook na de door het Europeesch kapitaal op landbouwgebied ondervonden teleurstellingen, haar pogingen op dit terrein voort. Naast de overblijfselen van de exploitatie van mineralogische voortbrengselen en het inzamelen van boschproducten en boschbijproducten ontwikkelde zich een krachtige handelslandbouw. Echter niet dan na langdurig tasten en zoeken naar cultures, die onder de minder gunstige omstandigheden ter Westerafdeeling voldoende resultaten beloofden.

Tot de ontwikkeling van den handelslandbouw der bevolking werkten ondervolgende bijzondere factoren mede:

a De over het algemeen weinig bevredigende resultaten van den voedsellandbouw;

b de invloed van het streven op economisch terrein van de Chineesche bevolkingsgroep, direct en indirect;

c het ontbreken van tradities, die bepaalde groepen van de bevolking aan den voedsellandbouw bonden, of uitgifte van gronden aan „vreemdelingen” belemmerden.

Reeds in de laatste decennia van de 19e eeuw wordt de klappercultuur in het kustgebied van groote beteekenis. Daarnaast maakt bij de Chineezzen de gambir- en peperteelt opgang, terwijl Maleiers en Boegineezen succes oogsten met de pinang- en sagocultuur. Voor de bevolking van het binnenland is in deze periode het verzamelen van boschproducten

en boschbijproducten nog het eenige middel tot verkrijging van geldinkomen.

Omstreeks 1905 komt de bevolking van het kustgebied in aanraking met de *rubbercultuur*. Tegen veler verwachting in blijkt deze cultuur die eigenschappen te bezitten, die haar voor bevolkingscultuur geschikt maken. Daarnaast openbaart zich, dat de teelt van *Hevea brasiliensis* meer dan de voordien geëntameerde cultures bij de bodemgesteldheid en het klimaat van de Westerafdeeling past.

Mede in verband met de bovengenoemde bijzondere factoren wordt de bevolkingsrubbercultuur in deze Residentie van groote beteekenis. In het *kustgebied* nemen alle bevolkingsgroepen in de rubbercultuur een aandeel en raken de reeds voorhanden welvaartsmiddelen voor een deel in onbruik. In het *binnenland* komt de nieuwe cultuur te staan tegenover de inzameling van boschvoortbrengselen. Dit laatste welvaartsmiddel verliest in den concurrentiestrijd vrijwel zijn geheele positie.

Ongetwijfeld zou dit proces nog verderen voortgang hebben gehad, indien het aanplantverbod, dat 1 Juni 1934 in werking trad, een verdere uitbreiding van de rubbercultuur in het binnenland niet had belet.

De krachtige ontwikkeling van den handelslandbouw in West-Borneo, inzonderheid van de klapper- en de rubbercultuur, heeft dit gebiedsdeel gemaakt tot een der welvarendste van Nederlandsch-Indië.

I N H O U D S O P G A V E . *)

HOOFDSTUK I.

	Pagina
Geographische en economisch-geographische bijzonderheden betreffende bestuur en bevolking der Westerafdeeling van Borneo	1— 47
§ 1. TOPOGRAFISCHE GEGEVENS: begrenzingen, oppervlakte	1— 3
§ 2. GESTELDHEID VAN DEN BODEM: gegevens hieromtrent in de oudere literatuur p. 3; waarschuwing van Mohr p. 5; samenvatting p. 8	3— 9
§ 3. KLIMAAT: algemeene beschrijving p. 9; regenvalcijfers p. 10	9— 11
§ 4. PLANTENGROEI, VEETEELT, VISSCHERIJ, MIJNBOUW: plantengroei p. 11; veeteelt p. 12; visscherij p. 13; mijnbouw p. 14 (vide ook p. 167)	11— 15
§ 5. INTERNE COMMUNICATIEMIDDELEN: de rivieren p. 15; behoefte aan het ontstaan van landwegen p. 18; wegenplannen p. 21; de rubbergelden en de wegen p. 23; de kustvaart p. 24; spoorwegplannen p. 24; telefoonverbindingen p. 25	15— 25
§ 6. MOGELIJKHEDEN TOT VERKEER MET DE OVERIGE DEELEN VAN NEDERLANDSCH-INDIË EN HET BUITENLAND: verbindingsmogelijkheden met de Zuidoosterafdeeling en met Serawak p. 26; natuurlijke havens p. 26; plan-Uljee p. 28; havenplaatsen p. 29	26— 31
§ 7. BIJZONDERHEDEN OMTRENT BEVOLKING EN BESTUUR. <i>Bevolking</i> : Dajaks p. 31, Maleiers p. 33; Boegineezen p. 35; Chineezers p. 35; overige groepen p. 37; <i>bestuur</i> : verdeeling in bestuursressorten, de landschappen p. 37; financiën der landschappen p. 39; financiën der gouvernementslanden p. 42; <i>de geldende regelingen op agrarisch gebied</i> p. 42	31— 46
LITERATUUROPGAVE (hoofdstuk I)	47

HOOFDSTUK II.

Overzicht van de staatkundige geschiedenis van de Westerafdeeling van Borneo	48—101
--	--------

*) Achter deze Inhoudsopgave is een overzichtskaart van de Westerafdeeling van Borneo opgenomen.

	Pagina
§ 1. DE PERIODE VÓÓR DE KOMST DER VEREENIGDE OOST-INDISCHE COMPAGNIE: oorspronkelijke bevolking p. 48; immigratie van Maleiers en Javanen p. 48	48— 50
§ 2. DE PERIODE VAN 1600 TOT 1818: eerste contact van de V.O.C. met West-Borneo p. 50; ontwikkeling van de verhouding van de V.O.C. tot de Westerafdeeling p. 52; de eerste Boegineezen in West-Borneo p. 53; immigratie van Chineesche mijnwerkers p. 54; stichting van Pontianak, groei van deze havenplaats p. 56; de Compagnie trekt zich geheel uit West-Borneo terug p. 58	50— 60
§ 3. DE PERIODE VAN 1818 TOT 1900: herstel van het Nederlandsche gezag p. 60; instructie van den eersten regeeringsvertegenwoordiger p. 61; toenmalige ideeën omtrent West-Borneo p. 61; verrichtingen der eerste regeeringsvertegenwoordigers p. 63; oorzaak van de moeilijkheden in het binnenland p. 67; oorzaak van de moeilijkheden met de Chineezen p. 69; tijdperk van verwaarloozing p. 71; hervatting van een krachtiger bestuur, de oorlog met de Chineezen van Montrado p. 72; de kongsi van Mandor p. 76; de gang van zaken in het binnenland p. 78; de Batang-Loepars p. 81; immigratie van Boegineezen p. 82	60— 84
§ 4. DE PERIODE VAN 1900 TOT 1937: voortzetting van pacificatie van het binnenland p. 84; geschiedenis van de Chineesche bevolkingsgroep na den oorlog met de Chineezen van Montrado en de opheffing van de kongsi van Mandor p. 87; de opstand in Andjongan p. 90; huidige verhouding tot de Chineezen p. 92	84— 94
LITERATUUROPGAVE (hoofdstuk II)	95— 97
AANHANGSEL: Gegevens betreffende het getal en de toename van de bevolking der Westerafdeeling van Borneo, zoomede de huidige verdeeling over de verschillende onderafdeelingen en landschappen	98—101

HOOFDSTUK III.

De welvaartsmiddelen der bevolking	102—209
§ 1. VOEDSELGEWASSEN: gradueel verschil tusschen West-Borneo en andere gebieden van Ned.-Indië p. 102; de rijstverbouw bij de Dajaks p. 102; idem bij de Chineezen p. 105; idem bij de Maleiers p. 106; idem bij de Boegineezen p. 107; samenvatting p. 107; reservevoedselgewassen p. 108; literatuuropgave p. 109	102—109
§ 2. HANDELSGEWASSEN (met uitzondering van rubber):	110—132
a. <i>Sago</i> : overzicht p. 110; uitvoercijfers p. 112; literatuuropgave p. 114	110—114
b. <i>Klapper en klapperproducten</i> : overzicht p. 114; uitvoercijfers p. 118; literatuuropgave p. 121	115—121

	Pagina
c. <i>Pinang</i> : overzicht p. 122; uitvoercijfers p. 123; literatuuropgave p. 124	122—124
d. <i>Gambir</i> : overzicht p. 124; uitvoercijfers p. 126; literatuuropgave p. 128	124—128
e. <i>Peper</i> : overzicht p. 128; uitvoercijfers p. 130; literatuuropgave p. 132	128—132
§ 3. BOSCHPRODUCTEN EN BOSCHBIJPRODUCTEN	132—166
a. <i>De nuttige houtsoorten</i> : overzicht p. 133; uitvoercijfers p. 135; literatuuropgave p. 136	133—136
b. <i>Getah pertja, djeloetoeng en aanverwante producten</i> : overzicht p. 137; uitvoercijfers p. 140; totale waarde van den export van deze producten in de jaren 1854, '55, '56, '66 en '79 t/m 1937 p. 142; literatuuropgave p. 144	136—145
c. <i>Damar en copal</i> : overzicht p. 145, daarna afzonderlijk <i>damar</i> : overzicht p. 146, uitvoercijfers p. 149; vervolgens <i>copal</i> : overzicht p. 152, uitvoercijfers p. 153; literatuuropgave <i>damar en copal</i> p. 155	145—155
d. <i>Rotan</i> : overzicht p. 155; uitvoercijfers p. 157; literatuuropgave p. 159	155—159
e. <i>Tengkawang</i> : overzicht p. 159; uitvoercijfers p. 161; literatuuropgave p. 163	159—163
f. <i>Mangrovebast</i> : overzicht p. 164; uitvoercijfers p. 165; literatuuropgave p. 166	164—166
§ 4. VOORKOMEN EN EXPLOITATIE VAN MINERALE VOORTBRENGSELEN	167—192
a. <i>Overzicht</i> : diamanten p. 167; goud p. 167; steenkool p. 169; de Westerafdeeling als mijnbouwland p. 170	167—174
b. <i>Onderzoekingen van gouvernementswege op geologisch en mijnbouwkundig gebied</i>	174—180
c. <i>Aanteekeningen betreffende de geschiedenis van den Westerschen mijnbouw in de Westerafdeeling van Borneo</i>	180—182
d. <i>Aanteekeningen betreffende de geschiedenis van de Inlandsche en Chineesche exploitaties</i>	182—190
Literatuuropgave (§ 4)	190—192
§ 5. DE OVERIGE MIDDELEN VAN BESTAAN: <i>handel</i> p. 192; <i>orientatie van West-Borneo op Singapore</i> p. 195; <i>volkscredietwezen</i> p. 198; <i>zeescheepvaart</i> p. 199; <i>kustvaart</i> p. 201; <i>riviervervoer</i> p. 202; <i>vervoer over land</i> p. 202; <i>nijverheid</i> p. 203; literatuuropgave (§ 5) p. 204	192—204
AANHANGSEL: <i>Aanteekeningen omtrent gewassen en boschproducten, die van minder beteekenis zijn voor het economische leven ter Westkust</i>	201—209

HOOFDSTUK IV.

Economische geschiedenis der Westerafdeeling van Borneo tot 1915	210—242
--	---------

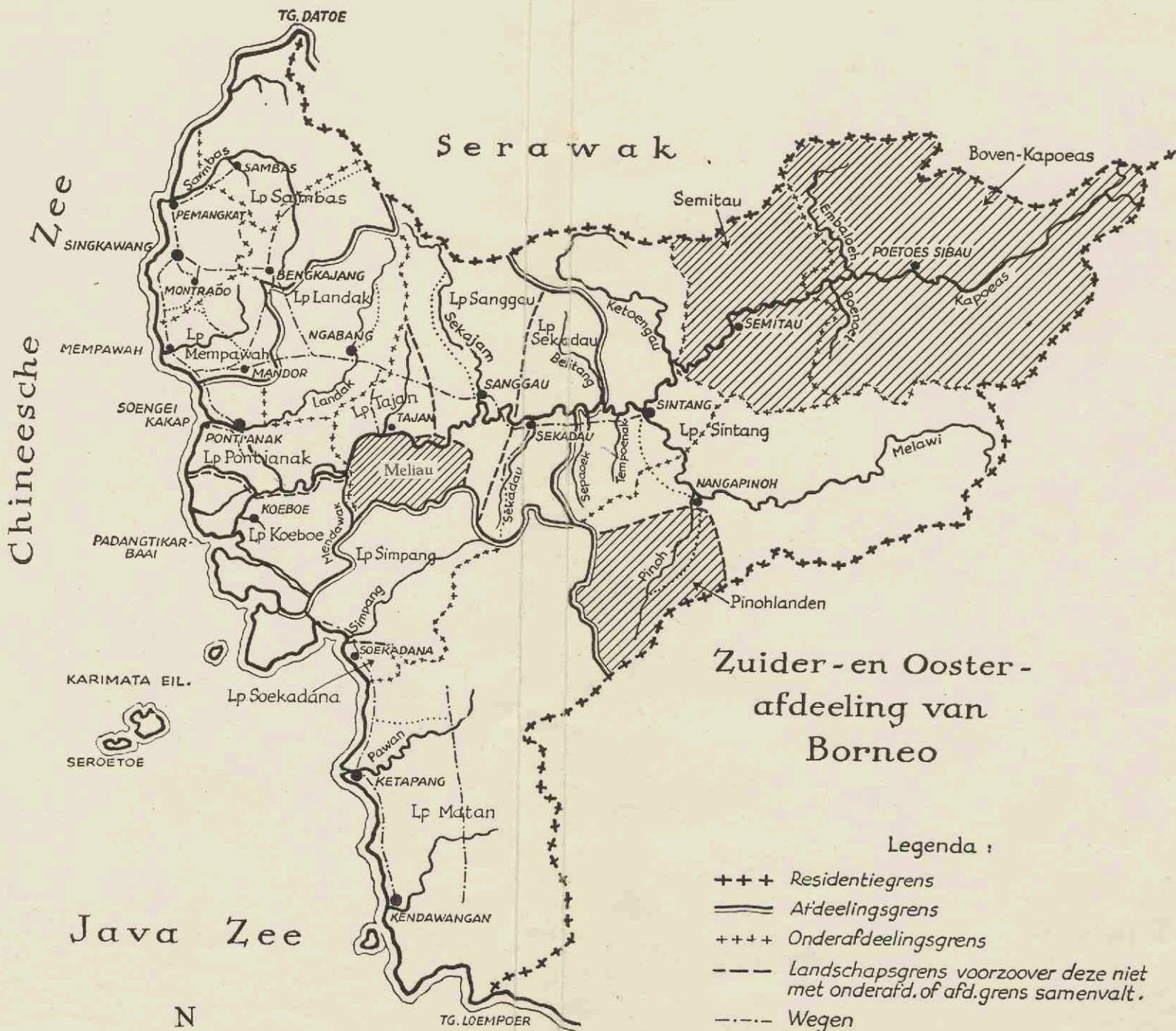
ALGEMEEN GEDEELTE: economische structuur vóór 1818 p. 210; beteekenis van den mijnbouw der Chineezen p. 212; taak, die door het Nederlandsche gezag moest worden verricht, alvorens West-Borneo zich economisch kon ontwikkelen p. 214; de welvaartsmiddelen van de verschillende bevolkingsgroepen in deze periode p. 221; handelsbalanscijfers over de jaren vóór 1890 p. 224; samenstelling van den uitvoer vóór 1890 p. 226; toestand in het binnenland omstreeks 1890 p. 227; handelsbalanscijfers betreffende de periode 1890—1915 p. 228; samenstelling van den uitvoer gedurende deze periode p. 228; wisselvalligheid van de waarde der boschbijproducten p. 229; samenvatting p. 230; rijstimport p. 231	210—233
De rechtstreeksche bemoeiingen van overheidswege met de welvaartsmiddelen van de bevolking	233—237
De werkzaamheid van het Europeesche kapitaal in West-Borneo	237—240
LITERATUUROPGAVE	241—242

HOOFDSTUK V.

De bevolkingsrubbercultuur en de invloed dier cultuur op de economische ontwikkeling der Westerafdeeling van Borneo	243—358
§ 1. DE RUBBERCULTUUR IN HET ALGEMEEN: geschiedenis van de cultuur van Hevea brasiliensis p. 243; wereldrubberproductie-cijfers p. 246; areaalcijfers p. 247	243—248
§ 2. RESTRICTIE-MAATREGELLEN: oudste beperkingen p. 249; het Stevenson-plan p. 250; nadeelen van het Stevenson-plan p. 254; oorzaken van de mislukking van het Stevenson-plan p. 255; de internationale restrictie-1934 p. 256; verlenging der intern. restrictie p. 260	249—261
§ 3. DE RUBBERCULTUUR IN NED.-INDIË: geschiedenis, oorspronkelijke ideeën omtrent de rubbercultuur p. 261; uitbreiding ondernemingscultuur p. 261; uitbreiding ondernemings- en bevolkingscultuur p. 262; aanplanten exportcijfers p. 264; verschil tusschen ondernemings- en bevolkingscultuur p. 265	261—270
§ 4. DE DEELNEMING VAN NED.-INDIË AAN DE INTERNATIONALE RESTRICTIE-MAATREGELLEN: Ned.-Indische visie op restrictie p. 270; het Native rubber investigation Committee p. 271; voorgeschiedenis van de internationale restrictie voor zoover Ned.-Indië betreft p. 271; de deelneming van Ned.-Indië aan de restrictie p. 276; verkregen aandeelen, verdeling van die aandeelen over ondernemingen en bevolking p. 277; onderverdeeling van het ondernemingsquotum, het bijzonder uitvoerrecht p. 280; voorgeschiedenis van het individueele stelsel van	

	Pagina
de Buitengewesten p. 281; verdeling van het bevolkingsquotum over de rubbergebieden p. 284; aandeelen van Ned.-Indië na de verlenging der restrictie, verdeling van die aandeelen p. 287; slotsom p. 288	270—289
§ 5. DE RUBBERCULTUUR, IN HET BIJZONDER DE BEVOLKINGSCULTUUR, TER WESTERAFDEELING VAN BORNEO: geschiedenis p. 289; groei p. 291; uitvoercijfers ondernemingsrubber p. 292; idem bevolkingsrubber p. 293; bereiding p. 295; cijfers met betrekking tot de bereiding p. 301; areaalcijfers p. 303	289—304
§ 6. DE BEVOLKINGSRUBBERRESTRICTIE IN DE WESTERAFDEELING VAN BORNEO: speciale bezwaren tegen de restrictie in verband met de Westerafdeeling p. 306; het bijzonder uitvoerrecht p. 306; de bevolking en het bijzonder uitvoerrecht p. 309; bijzonder uitvoerrecht en individueele restrictie p. 310; uitvoering van de individueele restrictie p. 312; aandeel van de Westerafdeeling in het totale bevolkingsquotum p. 314; onderverdeling van het aandeel van West-Borneo over de producenten, de rubbertelling p. 315; handel in oogstvergunningen (coupons) en rubber p. 321; prijzen van coupons en rubber p. 324	304—326
§ 7. DE INVLOED DER BEVOLKINGSRUBBERCULTUUR OP DE ECONOMISCHE ONTWIKKELING DER WESTERAFDEELING VAN BORNEO: de structuur der economische samenleving in West-Borneo omstreeks 1905 p. 327; de invloed van de rubbercultuur in de eerste jaren, tijdens het Stevenson-scheme p. 329; het weerstandsvermogen van de bevolkingsrubbercultuur in verband met het voorafgaande p. 331; grens van de exploitbaarheid van den rubberaanplant p. 334; vergelijkingen met andere Residenties p. 336; de besteding van fondsen uit het bijzonder uitvoerrecht p. 338; handelsbalanscijfers na 1915 p. 342; verdeling van den uitvoer p. 343; het uitvoeroverschot per hoofd van de bevolking p. 345; eenzijdige oriëntering van het economisch leven in West-Borneo naar de klapper- en rubbercultuur p. 346; de cultures en het arbeidsvermogen van de bevolking p. 348; de rijstimport na 1915 p. 349	326—351
LITERATUUROPGAVE (hoofdstuk V)	352—358
SLOTSOM	359—361
INHOUDSOPGAVE	363—367

SCHETSKAART van de WESTER-AFDEELING van BORNEO
Schaal 1:3000.000

Zuider- en Ooster-
afdeeling van
Borneo

Het gearceerde is gouvernementsgebied
(+ den vierkanten paal van Pontianak);
zie overigens blz. 38 en 85.

STELLINGEN.

I

De gevolgtrekking, door KRABBE gemaakt inzake de leer van KUYPER omtrent de bron van het staatsgezag, is niet verantwoord.

(H. Krabbe, *Kritische Darstellung der Staatslehre*, Haag 1930, p. 276).

II

Voor het onderdeel van de Indologische studie, dat ten doel heeft inzicht te verschaffen in het economisch leven van Nederlandsch-Indië, verdient WELLENSTEIN's benaming: „*de sociale economie van Nederlandsch-Indië*” de meeste aanbeveling.

(E. P. Wellenstein, *Een en ander over „Dualistische Economie”*, Kol. Studiën 1930, p. 115).

III

Bij de studie der economie is bestudeering van het ingrijpen van staatswege op het economisch terrein onontbeerlijk.

IV

Handhaving en uitbouw van „inheemsche rechtspraak”, in de rechtstreeks bestuurde gebieden der Buitengewesten, kan uit éénzelfde beginsel voortkomen als het decentraliseeren van de leiding der autonomsche ontwikkeling van de bevolking.

V

De Dajakbevolking van Borneo kan, in den zin als bij WITSCHI, een „bedrohtes Volk” worden genoemd. Doel-treffende afweer van den aanval op hetgeen de eigen cultuur der Dajaks kan worden genoemd is niet mogelijk; wel kan er naar worden gestreefd de Dajaks voldoende economisch bewapend den nieuwen toestand te doen intreden.

(H. Witschi, Bedrohtes Volk, Basel 1938).

VI

Bij de eerstvolgende herziening van het Academisch Statuut ware studie van het „Strafrecht van Nederlandsch-Indië” voor alle Indologen verplichtend te stellen.

VII

De boschbescherming in zijn ressort behoort deel uit te maken van de dagelijksche taak van den bestuursambtenaar. Zijn verantwoordelijkheid dienaangaande dient onaangetast te blijven.

VIII

Aangezien peperaanplantingen bij verwaarloozing spoedig te niet gaan, mist de pepercultuur het element, dat bij de rubbercultuur het meest tot de invoering eener restrictie heeft bijgedragen.

SGA

18 MAART 197

